

वापर आपल्याला आढळतो मध्यपूर्वेचा इतिहास आणि दत्तम्या छातील, गीरी परहाद, लैला मजनू, यूतक जुलेखा त्याचाहि सर्रास उपयोग उर्दू कवि करतात गालिबच्या उपमा गुता गुंतीच्या आहेत त्यात फारसी शब्द सडळ हातानें वापरण्यापडे त्याचा मल दिसून येतो त्याच्या काव्यात आढळणाऱ्या फारसी शब्दाची यादी केली तर एक हजारच्या वर भरेल आता रुढ असलेल्या उर्दू बोलभाषेत यापैकी वरेच शब्द वापरीत नाहीत ह्यामुळे भाषांतर शब्दशः केल तर त दुर्बाध होईल असे वाटल म्हणून काही ठिसणी, भाग्य दिला आहे, काही ठिसणी दंतकथाची माहिती वनुवादातच दिली आहे फारमी उर्दू न येणारा, पण उर्दू काव्याची बैठक तरी रुगाप्रसारचो आहे ह्यातुल निज्ञामा आणि कुतूरुल वाळगागा, सामान्य मराठी वाचनवर्ग आहे त्याची जिज्ञासा पूर्ण करता यावी हाच हेतु हा अनुवाद करताना मी समोर ठेविला आहे हा प्रयत्न नितपत यशस्वी झाला आहे हें ठरविण्याच काम रसिकच आहे

ज्यानी ह्या कामात मग प्रोत्साहन दिलें आणि अनेक उपयुक्त सूचना केल्या त्यात, उर्दू सजोधनसंस्थेचे बालक प्राध्यापक नदवी, नागपुरचे सुपरिटेंडिंग इंजीनियर धीयुत अयारे, लोमसतेचे सहसपादक विद्यावर गोखले आणि गोविंद तळनल्लर, माझे मित्र कै के बी जोशी या सर्वांचा मी ऋणी आहे

सेतुमाधन पगडी

“ सुगील ”, आर्थर बंदर रोड

कुलना, मुंबई

१ जुलै, १९५८

सेतुमाधव श्रीनिवास पगडी हे मराठवाऱ्यांतील, वाऱ्याय, इतिहास व समाजशास्त्र ह्या विषयांचे गाढे अभ्यासक म्हणून विद्वज्जनांत ओळखले जातात. ते बहुभाषाविदही आहेत. मराठी व इंग्रजी ह्या भाषांव्यतिरिक्त कानडी, तेलगु, हिंदी, बंगाली, फार्सी, उर्दू, गोंडी, कोलामी ह्या भाषाही त्यांना चांगल्याच अवगत आहेत.

पगडी ह्यांचे घराणें मूळचे श्रीक्षेत्र वाई येथील. उत्तर-पेशवाईतील स्वान्यांच्या निमित्तानें त्यांचे पूर्वज वनटिकांत स्थायिक झाले. श्री. सेतुमाधवराव ह्यांचा जन्म ता. २७ ऑगस्ट १९१० मराठवाऱ्यांत निळगा ह्या गांवी झाला. पुणें येथील न्यू इंग्लिश स्कूलमधून ते मॅट्रिक झाले. त्यांचें उच्च शिक्षण काशी व अलाहाबाद येथें झालें. हिंदु युनिव्हर्सिटीचे ते बी. ए. असून अलाहाबाद युनिव्हर्सिटीचे ते 'राज्यगान्ध' ह्या विषयाचे एम्. ए. आहेत ह्या दोन्ही परीक्षा ते पहिल्या वर्गांत पहिल्या क्रमांकास उत्तीर्ण झाले.

महाविद्यालयीन अभ्यासक्रम आटोपल्यावर हैद्राबाद राज्यांत त्यांनीं नोऱरी धरली. मामलेदाराच्या जागेवरून शिक्षणखात्याच्या सचिवाच्या जागेपर्यंत ते वाढत गेले. सध्या ते मुंबई राज्यात शिक्षणखात्याचे नायब सचिव म्हणून काम करीत असतात.

गेल्या वीस वर्षांत त्यांनीं विपुल ग्रंथरचना केली आहे. 'उषा,' 'अलरुनंदा,' 'अगोमाची पाने' हे तीन लघुकथासंग्रह, 'त्रिलिंग देशांतील दैनंदिनी' हा निबंधसंग्रह, 'मराठवाऱ्यांतील आधुनिक कविता,' 'मराठवाऱ्यांतील गद्यसाहित्य,' हे समीक्षणात्मक लेखसंग्रह, 'वरंगळचे काकतीय राजे,' 'सूफी संप्रदाय,' 'हैद्राबादच्या स्वातंत्र्याच्या चळवळीचा इतिहास' हे ऐतिहासिक ग्रंथ, असे नऊ ग्रंथ त्यांनी लिहिले आहेत. मराठीप्रमाणेंच इंग्रजीतही त्यांनीं लिहिलेले 'Among the Gonds of Adilabad' 'Tribal Welfare', 'A Grammar of the Gondi Language', 'A Grammar of the Kolami Language' हे ग्रंथ प्रसिद्ध आहेत. "The Freedom struggle in Hyderabad (1800-1920)" ह्या ग्रंथाच्या तिन्ही संडांचे त्यांनीं संपादन केले आहे.

मराठवाऱ्यांत मराठी भाषा व वाऱ्याय ह्यांसंबंधीं अलीकडे जी एक नव्या उत्साहाची लाट उसळली आहे, तिच्या प्रेरक अंगा ज्या बाह्य प्रमुख व्यक्ति आहेत, त्यापैकी श्री. पगडी हे एक होत. मराठवाडा साहित्यपरिपदेचे ते कांहीं काळ अध्यक्षही होते.

मिर्जा असदुद्दखान गालिव ह्याचें उर्दू काव्यवाङ्मयांतील स्थान हें अद्वितीय आहे. गालिवचा मृत्यु होऊन आज जवळ जवळ नव्वद वर्षे होत आली, परंतु त्याची लोकप्रियता आणि त्याच्या वाङ्मयाचा अभ्यास ह्या गोष्टी अद्यापही यत्किंचित् सुद्धा कमी झाल्या नाहीत हे विशेष होय. त्याच्या काव्याचे आणि गद्याचे ग्रंथ त्याच्या हयातीत प्रसंगित झाले, इतकेंच नव्हे तर त्याच्या मृत्युपूर्वी त्याच्या ग्रंथांच्या एकाहून अधिक आवृत्त्या निघाल्या. इतर कवींच्या मानानें गालियला विलक्षण प्रसिद्धि आणि लोकप्रियता लाभून त्याला 'उस्ताद' म्हणजे कमिकुलगुरु म्हणून त्याच्या हयातीतच त्याला मान मिळू लागला.

मिर्जा गालिवची उर्दू आणि फारसी रचना विपुल आहे. त्याच्या फारसी कविता संख्येनें त्याच्या उर्दू कवितांच्या चौपट भरतील. फारसीन त्याची गद्यरचनाही बरीच आहे. तैमूर घराण्याचा सुरवातीचा इतिहास, १८५७ सालांतील घटनांच्या विविध आवृत्ती, फारसी पत्रपद्धतीवर चर्चा, फारसी कौशावर टीकात्मक लिखाण असें गालिवचें फारसी गद्य-लिखाण आहे. उर्दूतील त्याचें प्रसंगित वाङ्मय म्हणजे त्याचा 'दीवान' जर्फे गझल-संग्रह किंवा कविता-संग्रह आणि त्यानें लिहिलेल्या पत्रांचा प्रबंध संग्रह होय. त्याच्या पत्रांनीं उर्दू गद्याला सोपें आणि सुटसुटीत वळण लावलें. उर्दू गद्याच्या घटनेन गालिवचें स्थान म्हणजे केवळ असाधारण आहे.

मिर्जा गालिवची उर्दू कविता तसें पाहिलें तर संख्येनें पार मोठी नाही. सुमारे सवा- दोनशें गझल आणि पंचवीस-तीस कसोदा म्हणजे स्तुतिपर कविता, ह्वाया आणि काहीं प्रासंगिक कविता मिळून तीनएक हजार ओळी भरतील. इतका गालिवचा काव्यसंसार आहे. पण भाषेवरील विलक्षण प्रभुत्व, कल्पनांचा तरलपणा, उपमांचा मार्मिकपणा, मानवी जीवनाचे सूक्ष्म निरीक्षण, प्रेमाच्या निरनिराळ्या अवस्थांचें सखोल वर्णन आणि तत्त्वज्ञानपर विचार ह्यांमुळे गालिवच्या कविता उर्दूतील इतर कोणत्याही कवींच्या काव्यकृतीपेक्षां उठून दिसतात खास !

असा हा अग्रगण्य उर्दू कवि इ. स. १८६९ साली पैगंबरवासी झाला. त्याच्या मृत्यु- नंतर त्याच्या ग्रंथांच्या अनेक आवृत्त्या निघाल्या आणि त्याच्या काव्यावर अनेक टीकात्मक ग्रंथ लिहिले गेले. गालिवच्या चरित्रकारांत सुप्रसिद्ध कवि अल्ताफ हुसेन 'हाली' ह्यानें लिहिलेले 'यादगारे गालिव' हें महत्त्वपूर्ण होय. हालीला गालिवच्या सहवासाचा लाभ झाल्यामुळे

त्यांनी लिहिलेल्या चरित्रात जिद्दव्य आणि आमीयता आहे ह्यानंतर जें विचनोरा, जें अब्दुल लतीफ, महमद अकाम इत्यादींनी गालिबचे चरित्र आणि बाब्रय ह्यावर संशोधन पूर्वेक ग्रंथ लिहिले आहेत अलीगड, छवनी, दिग्ग, हैद्राबाद इत्यादि मिर्जा गालिबच्या भाव्याची चर्चा करण्याकरिता मडलें असून अजुमन तरकी उर्दून गालिबसंदर्भी अनेक विद्वानाचे लेख एरुत्रित करून प्रकाशित केले आहेत

मिर्जा गालिबला इतरी प्रसिद्धि व लोकप्रियता का झाली, त्याच्या बाब्रयात वाणती वैशिष्ट्ये आहेत ह् समजावून घेण्याकरिता त्याचा जीवनवृत्तात समजून घेणे अत्यावश्यक आहे

‘गात्रि’ आणि ‘असद’ हा मिर्जा असदुल्लाखान गात्रि ह्याची कवित्तौल नावें होत गालिबच घराणें हें मूळचें मध्य आशयातीत समरकंदच त वशात तुर्क होत गात्रिचा आता कौमानवेग हा इ स १७५० च्या सुमारास आपल नशीब वाढण्याकरिता समरकंदहून हिंदुस्थानात आला दिव्रीला आल्यानंतर कौमानवेगला मोगल लष्करात हुद्दा देण्यात आला आणि सरनाम म्हणून एक पराणा पत्र द्याता आला

वरील गोष्टीनंतर एक दोन वर्षांतच नमस्त्रांग पैगंबरवामी याग ह्या मुमारास नगान अहमदशहा इम्रानाच्याकडून फीरोनपूर शरकाची जहागीर मिळाला जहागिरीकरिता अहमदशहान पंचवीस हजार रुपय दरवर्षी ईम्रान सरबारात भरण्याचे असे ठरले होते नसलखानेगच्या मृत्यूनंतर त्याच्या स्वाराचं पयस तोण्यात आले वेळप्रसंगी पनास स्वाराचें पयस हजर करण्याची जबाबदारी अहमदशहान आपल्याकडे घेतली गिवाय नसलखानेगच्या मागे राहिलेल्या त्याच्या कुटुंबीयांची व्यसत्या पाहण्याचेंह्या अहमदशहान आपल्यावर घेतले ह्याच्या मोवदयान पंचवीस हजार रुपयांचा वार्षिक वसूल ईम्रानांनी याग माफ केला नमस्त्रांगला मिळलेले पराणे अहमदशहाच्या जहागिरीत मिळविण्यात आले ह्या व्यवस्था इ.स. १८०० मध्य करण्यात आली ह्या व्यवस्थेप्रमाणे स्वाराच्या पयसावर पंधरा हजार आणि नसलखानेगच्या कुटुंबीयावर नहा हजार खर्च करण्याची जबाबदारी अहमदशहान पत्करली

अहमदशहाच्या घराण्याला अल्बाराच्या महाराजाकडून लोहारचा परगणा जहागीर म्हणून मिळाला होता अशा रीतीने फीरोनपूर शरका आणि लोहारच्या जहागिरीमुळे अहमदशहाचं घराणं दिर्घीतील उमराव घराण्यात मोडले रागल लोहारचं नगान ह्या अहमदशहाच्या वंशातील होते

मिर्जा गालिबचा बाप आणि चुल्ला ह्यांचे मृत्यु गालिबच्या लग्नपणा च्याच्यामुळे छोट्या गालिबचा सभाळ त्याच्या आजोळीं चाला त्याचा आजो गुलाम हुसेन धर्मीनदान ह्याचें घराणं सुखनस्तू लोमान मोडणार असल्यामुळे गालिबचं बालपण ऐपआरामात गेलं गालिबचें शिक्षण नजीर बख्शरागदी व महमद मोअज्जम ह्या विद्वानांच्या दरबरेखीरागीं चालें ह्याशिवाय अब्दुस्समद नावाच्या एका इराणी विद्वानाकडून आपल्या ज्ञानाचा लाभ चाला अमन्याचं गालिबन नमूद कर्ल आहे परंतु अब्दुस्समद हा व्यक्ति कायानम असावी असें कित्याच मत आहे हिंदुस्थानातील विद्वानांच्या फारमी ज्ञानानिपयीं गालिबचं मत चांगलं नव्हतं पण आपलं फारशीचें ज्ञान इराणी विद्वानांच्या बरोबरीचें आहे हें दाखविण्याकरिता गालिबन अब्दुस्समद ह्या इराणी गुरुचं कायानि चित्र उभें केलं असाव असें अनेक संशोधकांचं मत आहे

वयाच्या तेराव्या वर्षी गालिबचं लग्न नवान अहमदशहाचा भाऊ इलाहीमश ह्याचा कन्या उमराव बेगम हिच्याबरोबर चालं बरं सांगितल्याप्रमाणं अहमदशहा हा लोहार आणि फीरोनपूर शरका ह्या जहागिरींचा नगान असल्यामुळे ह्या श्रामेत व प्रतिष्ठित घराण्याशी गालिबचा विवाहसंध्य म्हणजे गालिबच्या दृष्टीनं सुयोग्य होता विवाहानंतर गालिबन आपला सोडून दिलेला कायमची वस्ता केली त्यानंतर बीमचावीस वर्षांचा होइपर्यंत गालिब हा आगन्याला आजोळीं जाऊन-यऊन अने आगन्याताळ आपल्या आयुष्यासंदर्भी बरेच उल्लेख

त्यातच अहमदवरगऱ्या जहांगीरीची बांढणी झाली. अहमदवरगऱ्या तीन मुलें होतीं. प्रथम पत्नीपासून झालेला शमसुद्दीन आणि द्वितीय पत्नीमहून झालेले अमीनुद्दीन आणि जियाउद्दीन, शमसुद्दीनच्या बांढ्याला फीरोजपूर झरका आणि अमीनुद्दीन व जियाउद्दीन ह्यांच्या बांढ्याला लोहारुबा परगणा अशी एम्बर इस्ट्रेटीची बांढणी झाली.

गालिबने आपली पेन्शन वाढून मिळानी असा नवानापार्गी प्रयत्न केला. परंतु त्यात त्याला यश आले नाही. शेवटीं कलकत्त्याला जाऊन राटल्याचा निमाल आपल्या मनासारखा लावून घ्याय म्हाणून गालिबने इ. स १८२६ मध्ये दिल्ली सोडली.

दिल्लीहून निघून गालिब प्रथम लखनौला गेला. लखनौला तो जराळ जवळ एक वर्षभर होता त्या वेळीं लखनौच्या गादीवर गाजीउद्दीन हैदर हा वादग्रहा राज्य करीत होता. त्याच्या दरबारात आपली पोंच व्हावी ह्याचा गालिबने प्रयत्न केला; परंतु दरबारी लोकांच्या कुटिलपणामुळे त्यात त्याला यश आले नाही. परंतु लखनौचा सुप्रसिद्ध कवि नासिफ ह्याच्या-बरोबर गालिबची ओळख झाली. ह्या काळांत त्यानें बऱ्याच फारसी आणि काहीं उर्दू कविता रचिलेल्या दिसतात.

गालिबने २७ जून १८२७ रोजीं लखनौ सोडलें तेथून बानपूर, बादा, अलाहाबाद ह्या मार्गे तो बनारसला पोहोंचला. बनारसचे बानारण गालिबला आवडलेलें दिसतें आपल्या फारसी गजटातून त्यानें बनारसचे मोठें आश्चर्य वर्णन केलें आहे एसा पत्रातून त्यानें असें म्हटलें आहे कीं, 'मी जर ताह्यात बनारसला गेलों असतों तर तेथून माझा पाय निघाला नसता.'

बनारसहून निघून गालिब पाटणा आणि मुर्शिदाबादच्या मार्गानें २० फेब्रुवारी १८२८ रोजीं कलकत्त्यास पोहोंचला. तिथें पोहोंचल्यावर नसार अहमदवरगऱ्या मृत्यूची त्याला बातमी मिळाली. गालिबनें अहमदवरगऱ्या मुलगा नवान शमसुद्दीन ह्याच्या विरुद्ध खटला चालविला होता. पण गालिबनें आपला अर्ज तत्कालीन गव्हर्नर जनरलपार्शी रुजू झाल्यावर अर्जाची चौकशी दिगेच्या एजंटमार्फत व्हावयाला पाहिजे असें दिर्घीतील आपला वकील हीरालाल ह्यास लिहिलें.

गालिबला घरेच दिवस कलकत्त्याला अडकून पडवें लागलें. पण चौकशी निमालात निवण्याचा रंग दिमेना अशा रीतीनें गालिबला आपल्या कामात अपयश मिळण्याची चिन्हें दिसू लागलीं. सुदैवानें गालिबला कलकत्त्यातील उर्दू-फारसी विद्वानाच्या मैफिलींतून भाग घेण्याची नामी संधि मिळाली. कलकत्त्यातील मुसायन्यातून गालिबनें अनेक उर्दू आणि फारसी कविता म्हटल्या आणि त्याच्या वाक्यगुणावद्दल त्याची सर्वत्र वाढवा झाली. कलकत्त्याला बऱ्याच विद्वानांशीं गालिबचा संबंध आला त्यात अब्दुल कादर रामपुरी, करम हुसेन निलग्रामी, नेमतअली अजीमागदी, अकबरअली मुतवागी इमामवादा, गिराज अहमद इत्यादि

प्रमुख होते. विशेषतः सिराज अहमदगी गालिवचा फारसीतून वराच पत्रव्यवहार झाला. सिराज अहमदच्या सांगण्यावरून गालिवचने आपल्या उर्दू आणि फारसी कवितांचा संग्रह एम्ब्रित केला आणि त्या संग्रहाचे नाव 'गुलराना' म्हणजे 'विकसित फूल' असे ठेविले.

कलकत्त्यांत राहत्याचा निमाल लागत नाही हे पाहून गालिव २९ नोव्हेंबर १८२९ रोजी दिल्लीस पातला. कलकत्त्यांतील दिवगांची गालिवला बरीच आठवण राहिली असे दिसते. कलकत्त्यासंबंधी त्याने वर्णन केलेल्या खालील ओळी तर पहा—

✓ कलकत्तेका जो जिकर किया तूने हमनशीं
एक तीर मेरे सीनेमें मारा के हाये हाये
वो सन्जा जार हाये मुतराके हैं गन्ध
वो नाज़नीं धुतान खुदआरा के हाये हाये
सवर आजमा वो उनकी निगाहें के हफ नजर
ताकत रुवा वो उनका इशारा के हाये हाये
वो मेवा हाये ताजा वो शीरीं के बाहवा
वो बाद़ा हाये नाव गवारा के हाये हाये

हे मित्रा, कलकत्त्याचा तू उल्लेख काय केलास! एक बाण माझ्या उरात मारल्यासारखे झाले आहे. तेथील हिरवळी आणि उद्यानें, तेथील गंगारून, नदनबदन फिरणाऱ्या युवती, त्यांचीं मनं अम्बस्थ करणारी दृष्टि आणि शक्ति हरण करणारे त्याचे संकेत, त्या शहरांतील सुंदर आणि मधुर फळे अन् तेथील उंचो दारू! हाय हाय! काय काय म्हणून वर्णन करावें.

दिल्लीत आपल्या पेन्गनीसंबंधाने गालिवने खटपट आरंभली. दहा हजार रुपये वार्षिक ठरले असतांना ती कमी का करण्यात आली हा मुख्य प्रश्न होता. ही रक्कम पाच हजारवर आणण्यांत आली होती. ह्या पाच हजारार्षीं पंधराशें नससुत्रवेगच्या कुटुंबियांना आणि पंधराशें गालिव आणि त्याचा भाऊ मिर्जा युसूफ ह्यांना आणि उरलेले दोन हजार रुपये ख्वाजा हाजीखां ह्यांच्या वांट्याला अग्नी विभागणी करण्यात आलेली होती. नवाब शमसुद्दीनचें म्हणणें असें की दहा हजारांचे पांच हजार सरजाम मात्कमनें केले. गालिवचें ह्यावर म्हणणें असें की फारसीतील तो ह्यासंबंधी तयार केलेला हुकूमनामा बनावटी होय. पण मात्कम अजून ह्यात होता. त्याला विचारणा केली असता लॉर्ड डेल्मेनें ठरविलेल्या दहा हजारांच्या वर्षासनांत कपात करून पाच हजारांवर रक्कम आणण्याचा हुकूमनामा अगदीं खरा असल्याचें त्यानें मागितलें आणि त्यामुळे गालिवच्या विरुद्ध निमाल लागून त्याला आजन्म मासिक साडेवासठ रुपयांच्या पेन्गनीवर समाधान मानून प्यावे लागलें.

इरुडे शमसुदीननें रेसिडेंटचें मन वळवून आपल्या भाग्या मिळालेली लोहारुची जाहागीर वर्षासनाच्या मोसमांत परत आपल्या संस्थानांत मिळवून घेतली. ह्याविषय अमीनुदीननें कलकत्त्यांत अपील दाखल केलें. नवीन वदलून आलेला रेसिडेंट फ्रेजर हा अमीनुदीनला अनुकूल होता असें दिसतें. गालिवनें पण अमीनुदीनला पाठिंबा दिला.

गालिवला आपल्या पेन्शनीच्या कज्यांत कर्ज बरेंच झालें होतें. आपली पेन्शन वाढेल अशी त्याला आशा वाटत होती पण ती आतां साफ खुटली होती. सावकारांनीं कर्ज-फेडीवद्दल त्याच्यावर खटला भरला आणि त्याच्यावर डिक्ती आणली, आपल्याला अटक होईल ह्या भीतीनें गालिवनें कित्येक महिनेपर्यंत घरातून बाहेर जाणें सोडलें होतें.

ह्याच सुमाराम नवीन रेसिडेंट फ्रेजर आणि नवान शमसुदीन ह्यांच्यांतील पूर्वीचें मैत्रीचे संबंध जाऊन त्याऐवजीं विघाड निर्माण झाला होना. त्यातूनच २२ मार्च १८३५ रोजी फ्रेजरचा खून झाल्यामुळें दिल्लींत एकाच रात्राच माजली. ह्या खूनप्रकरणाची रीतसर चौकशी होऊन त्यांत शमसुदीनवर आरोप सिद्ध झाला आणि त्याच्या ३ ऑक्टोबर १८३५ रोजी फांशी देण्यांत आलें. नवान शमसुदीनवद्दल दिव्नीतील जनतेनें सहानुभूति असल्यामुळें आणि गालिवचे नि शमसुदीनचें संबंध बरे नसल्यामुळें ह्या प्रकरणांतील चौकशींत गालिवचें गंग असावें असा दिव्नीवागिन्यांना सशय आला आणि प्रतिकूल जनमताची शक्य अशा प्रकारें गालिवला सोसावी लागली.

वाढतें कर्ज, लोकांची प्रतिकूल टीका ह्यांमुळें गालिवला बराच त्रास सहन करावा लागला. गालिवचें वैवाहिक जीवन विशेष सुखाचें होतें असें दिसत नाहीं. त्याला बरींच मुले झालीं परीं पण तीं वर्ष-सहा महिन्यावर जगलीं नाहीं.

तरुण वयांत गांधिवचें प्रेम एका नर्तकीवर बसलें होतें. परंतु हा प्रीतिसंबंध फार दिवस टिकला नाहीं. कारण थोड्याच दिवसांत त्या नर्तकीचा मृत्यु झाला. ह्या प्रसंगाच्या उल्लेख गांधिवनें चाव्हीस-५चेचाव्हीस वर्षांनंतर लिहिलेल्या एका पत्रांत केला आहे. आपल्या ह्या प्रेयसीच्या मृत्युवर त्यानें लिहिलेलें शोकगीत खरोखरीच हृदयद्रावक आहे. उदाहरण म्हणून खालील दोनच ओळी पहा —

✓ शरमें-रुसवाईसे जा छुपना नकाचे खाकमें
खतम है उल्फतकी तुझपर पर्दादारी हाये हाये

आजलें प्रेमाचें रहस्य बाहेर पडेल ह्या कल्पनेनें तू आतां मानीच्या घुरल्याआड (मृत्यु) जाऊन लपलीस. आम्हीं पडदापद्धति-पाहिली आहे पण तुझा हा पडदा म्हणजे हद्द झाली !

गालिवला मदिरेचें व्यसन होतें. रोजच्या रोज दारू प्यायला मिळान्याशिवाय त्याला स्वस्थता वाटत नसे. माझ्यासमोर मदिरापात्र ठेवा आणि मग बघा माझ्या तोंडांतून शब्दमुमनें

कशीं वाहेर पडतात तीं ! माझ्या हातात शक्ति नसेल पण डोळ्यात तर आहे ना ! मदिरेची सुरई अन् पात्रें माझ्या डोळ्यासमोर अद्याप राहूं या कसे ! मदिरासेवनाचा आनंद कुणाला हवा आहे ! स्वतःला अन् जगाला विसरून जाण्यासाठीं मदिरा हवीच — असे नितीतरी उद्गार गालिवच्या काव्यात आढळून येतात

गालिग्रॅनं ह्याच सुमारास दिग्गीच्या दरवारात प्रवेश मिळविण्याचा प्रयत्न केला त्या वेळीं अफ्फरगहा नावाचा बादशहा गादीवर होता 'जफर' हा त्याचा युवराज हाच 'जफर' पुढें बहादूरगहा ह्या नावाने दिग्गीच्या गादीवर बसला परंतु इ. स. १८३५ च्या सुमारास त्याचें युवराजपद काढून घेऊन आपला दुसरा मुलगा सलीम ह्याला ते पद मिळ्याने अग्नी अफ्फर गहाने खटपट चालविली होती कवि जौक हा 'जफर' चा गुरू होता सलीम युवराज होईल ह्या आशेन गालिग्रॅन एका कसोदा रचून त्यात त्याची स्तुति केली होती परंतु अफ्फरगहाचे प्रयत्न यशस्वी झाले नाहीत आणि शेवटीं अफ्फरगहाच्या मृत्यूनंतर इ. स. १८३७ मध्ये बहादूरगहा गादीवर आला आपण राजपुत्र सलीम गादीवर येईल अशी आशा बाळगीत होते परंतु त्याच्या ऐवजी बहादूरगहाला गादी मिळाली ह्याची जाणीव होऊन गालिग्रॅन बहादूरगहासहून आतां मदत मागण्यास सजोच वाढ लागला

इ. स. १८४१ च्या ऑस्टोर महिन्यात गात्रिचा उर्दू कविताचा सग्रह सर सैय्यद अहमद (त्या बंडी ते सर झाले नव्हते) आणि त्याचे बंधू सैय्यद महमदखान ह्यांनी आपल्या सैयदुलमताने ह्या छापखान्यात छापून प्रसिद्ध केला ह्या सग्रहाच्या प्रकाशनाने गालिबचा लैंगिक उभ्या हिंदुस्थानात सर्वत्र पसरला.

इ. स. १८४२ मध्ये दिल्ली कॉलेजमध्ये काही नव्या नेमणूक करण्याचा सरकारने विचार केला. हिंदुस्थान सरकारचे चिटणीस मिस्टर टॉमस हे ह्या कामानिमित्त दिल्लीस आले. गालिबचा लैंगिक त्याच्या कानावर ह्यापूर्वीच गेला होता त्यामुळे दिल्ली कॉलेजातील फारसीच्या प्राध्यापकाची जागा त्यांनी गात्रिला देऊ केली. गालिब हा टॉमस साहेबाकडे भेटण्यास गेला असता टॉमस आपल्या स्वागतारविता बाहेर आला नाही ह्याचा निपाट मानून गालिबने टॉमसने दिलेली प्राध्यापकाची जागा नाकारली.

ह्या काळातील मुगायन्यातून गालिबने फारसीतून श्रुतीतरी कविता म्हटल्या इ. स. १८२७ ते १८४७ पर्यंतच्या काळात गालिबची फारसी रचना उर्दूच्या मानाने अधिक भारते परंतु उर्दूतून काव्यरचना अगदी बंद होती असे मात्र नव्हते. पण गालिबचा ओठा उर्दूपेक्षा फारसीकडे अधिक होता ह्यात संशय नाही इ. स. १८४५ मध्ये त्याचे फारसी दीर्घ काव्य "अनरे गोहरवार" (भौत्तियुक्त मेघ) रचून झाले होते. ग्रहानामाच्या धर्तावर महामाव्य लिहिण्याची त्याची इच्छा होती पण प्रास्ताविक बंदना, प्रार्थना व सारीला आनाहून ह्याच्या पलीकडे गालिबची रचना गेली नाही.

इ. स. १८४७ मध्ये गालिबवर एक दुर्घट प्रसंग ओटवला जून १८४७ मध्ये जुगार खेळण्याच्या आरोपावरून गालिबवर खटला भरण्यात येऊन त्याला सहा महिन्यांची कैद आणि दोनशे रुपये दंडाची शिक्षा सुनावण्यात आली. शहरचा कोनवाल फॅजुल हसनगां हा गालिबचा शत्रु होता त्यानेच गालिबवर हे संकट आणले होते. गालिब तीन महिने तुरुंगात होता नंतर ईंग्रज अधिकाऱ्याच्या गिफतखीवरून त्याची मुदत करण्यात आली.

ह्या घटनेमुळे गालिबला अत्यंत दुःख झाले ह्या काळात त्याचे आत आणि मित्र म्हणविणारे त्याच्याशी संबंध ठेवीनामे झाले, हे गालिबला विशेष जागवले. तत्कालीन मुविस्त्यात टीकाकार आणि कवि मुस्ताफाया शेफना ह्याने मात्र गालिबची ह्या प्रकरणात मनपूर्वक विचारणा करून त्याला बहुमोल मदत केली.

इ. स. १८४७ त तुरुंगातून मुदत आल्यावर कादेशहा नांवाच्या मौलवी आणि पीराच्या मदतीने गालिबचा बहादूरशाहा ऊर्फ 'जफर' च्या दरबारात गिरजाव झाला. कादेशहाला बहादूरशाहा फार मान देत असे त्याच्या मागण्यावरून बादशाहाने त्याला आपल्या नोकरीत घेतले तारीख ४ जुलै १८५० रोजी गालिबला मिर्जा नजमोद्दौला दर्यालसुल्त

निजामजंग ही पदवी देऊन तैमुर धराण्याचा इतिहास फारसीमधून लिहिण्याच्या कामावर त्याची नेमणूक करण्यात आली. हें काम गालिबला बादशहाचा यजीर हमीम अहसानुखाण ह्याच्या शिफारसीवरून देण्यात आले. ह्यामदल कार्पिक मुगाहिरा सहासैं खयाचा ठरला.

गालिब आता बादशहा बहादुरशाह ह्याच्या दरबारात गेऊ-जाऊ लागला. दरवारी मुशायर्यातून भाग घेणे, बादशहासमोर स्तुतिगीतें म्हणणें, आणि तैमुर धराण्याचा इतिहास लिहिणें हीं कामें त्याच्याकडे आलीं. परंतु हा इतिहास काहीं त्यान लिहून पूर्ण केला नाहीं. 'मेहेरे नीमरोज' (मन्यान्हीचा सूर्य) ह्या नावान त्यानें जो ग्रंथ ह्यासमधात लिहिलेला आहे त्यात तैमुर धराण्याची मुखातीची थोडी हमीमन आलेली आहे. पुढ ह्या कामामुबधाने बादशहाचें लक्ष नाफ उडाले आणि हें काम हळूहळू बंद पडलें.

गालिबच्या दरबारात प्रवेश होण्यास जे अनेक अडथळे होते त्यात राजनवि जौर ह्याचाही हात होता. जौर हा प्रतिभाशाली शत्रु होता. जौर, मोमिन आणि गालिब ही योग्यतेनें गमान अनी मंडळी त्यामदल्या राज्यशातावर आधिपत्य गाजवीन होती. असें म्हंटल्यास मुलांच अतिशयोक्तीच होणार नाहीं. परंतु जौरच्या कवितातून दिल्लीमराच्या वापरातले आणि परिचयाचे शब्द, संकेत आणि वाक्यसंप्रदाय-ज्यांना 'रोजमन्ना' म्हणजे नेममीच्या बोलचालीतले म्हणत असत ते-प्रिपुलतेन आढळतात ह्या उलट गालिबची कविता गरीब फारसी मिश्रित अमल्यामुळे बऱ्याच जणाना दुर्बोध वाटे. त्याच्या कवितेंतील उपमा, अलंकार, वर्णन सहज ध्यानात येत नमत. ह्या सर्व कारणांमुळे गालिबची शैली म्हणजे एफ टीकेचा विषय बनला होता. इ.स. १८४०-४२ च्या सुमारास झालेल्या एफ मुशायर्यात एफ हमीम आगाजान ऐग ह्या कवीने गालिबवर खालील ओवीतून उघड हल्ला चढविला होता.

✓ "अगर अपना कहा तुम आप समझेमी तो क्या समझे
मजा कहनेका जय है एक कहे और दूसरा समझे
कलामे मीर समझे और जवाने मीरजा समझे
मगर इनका कहा ये आप समझें या खुदा समझें "

जीवला कदाचित् असेंही वाटत असारे कीं गालिबचे महत्त्व जर वाढले तर त्यामानानें आपलें महत्त्व कमी होईल. ह्या कारणांमुळेच गालिबचा दरबारात प्रवेश होण्यास बरेच दिवस लागले.

गालिबची दरबारात नेमणूक झाल्यावर थोड्याच दिवसात युवराज शहाजादा फतेहूस्सुक ह्याने गालिबला आपला उस्ताद मानलें आणि झारशैं खयाचे वर्षासन नेमून दिलें.

आतापर्यंत गालिन्ची फारसीकडे ओढ होती. “माझ्या काव्यातील खरागुरा रस अनुभवायचा असेल तर माझे फारसी काव्य वाचा; नीरस उर्दू काव्य कशाला वाचता” अशी गालिन्ने पुढील ओळींतून सूचना केलेली आहे

“फारसी बीन ताजगीनी नकशहाये रंगारंग

वगुजर अज मजमुए उर्दूके वेरगे मन अस्त”

परंतु असें जरी असले तरी दिल्लीच्या दरबारात फारसीवरचं लक्ष कमी होऊन उर्दूचं महत्त्व वाढत होतं. फारसी जाणणारी मंडळी कमी होऊ लागली होती. खुद्द बहादूरशाह हा ‘जफर’ ह्या टोपण नावाने उर्दूतून काव्यरचना करी आणि कवि जौहराने त्यात सुधारणा करून घेई. आता फारसी जाणणारे राहिले नाहीत अशी हाफाजी गालिन्ने नित्येक ठिकाणीं केलेली आडळते. त्याला स्वतःच्या फारसी भाषेवरील अप्रतिम प्रभुत्वाचा भारी गर्व होता आणि त्याच प्रमाणात तो हिंदुस्थानातील फारसी लेखकांना तुच्छ समजत असे. ह्या त्याच्या मृत्तीमुळे त्याला पुढे अनेक लेखकांनीं बट्टे वादविवादांचे प्रसंग अनुभवावे लागले.

बहादूरशाहजीं सनध आल्यामुळें गालिन् आपलें लक्ष पुन्हा उर्दूकडे वळविलें. जुन्या कवितांवर त्यानें पुन्हा नजर फिरविली. जुन्या कविता ग्रंथ वितरणा सुयोग्य करण्याचा प्रयत्न केला आणि आपल्या नवीन कविताना सुयोग्य आणि सुसुगीत वळण लावले.

दरबारात कवी जौहरांनीं गालिन्चे सनध काहीं खेळीमेळींचे राहिले नाहीत. एखादा प्रसंग उद्भववा आणि दोघांचे आपसात गैरसमज वाटावे असे अनेक वेळा घडलें. राजपुत्र जवानवख्तच्या लग्नाच्या वेळचा प्रसंग येथें नमूद करानासा घातलो तो असा—

राजपुत्र जवानवख्त ह्याच्या विवाहाच्या वेळीं सेहेरागीत रचण्याची वेळ आली. आपल्याकडील मंगलाश्रकांप्रमाणें मुसलमान समाजात लग्नप्रसंगीं हे सेहेरागीत रचण्याचा पद्धति आहे. सेहेरा म्हणजे मुंडानळ. त्याची स्तुतिगीते रचण्यात कवीची परीक्षा होत असे. गालिवन राजपुत्र जवानवख्त ह्याच्या विवाहप्रसंगीं जो सेहेरा म्हटला त्यात जेवढ्या ओळीं चालीलप्रमाणें होत्या—

हम सुखन पहम हूं गालिन्के तरफदार नहीं

देखे इस सेहेरेसे कहदे कोई बेहेतर सेहेरा

आम्ही रसिक आहोत. गालिवचे पथपातो नाही. आम्हीही पाहू की ह्या सेहेऱ्यापेक्षा चांगला सेहेरा कुणी म्हणतो का ते.

गालिवन सेहेऱ्यातून मारलेला हा टोमणा जौहरा उद्देशून होता असें सर्वांच्या तोंडीं झालें. बादशहानें गालिवचा सेहेरा जौहरा दाखवून त्याचें उत्तर देण्यास सांगितले. जौहरने त्याचें उत्तरात एक सेहेरा लिहून काढला. त्यात कवीन सेहेरा लिहाना तर असा लिहावा अशा प्रस्नारचा उलट टोमणा जौहरनें गालिवला दिला. बहादूरशाहचा त्या प्रसंगासुद्धें आपल्या-

वर राग झाला आहे हें पाहून गालिबनें एका गोड कवितेंत बादशहाची समजूत घातली. आपला उद्देश कुणावर हल्ला करण्याचा नव्हता. आपण पिढीजाद गिपाईगडी आहोंत. काव्य-लेखनावरच कांहीं आपला मानसन्मान अवलंबून नाही. आपल्याला बादशहाचे सेवक होणें लाभले हें भाग्य काय कमी आहे. जौरुगी मी कराल्य वरें भाडू ?

उस्तादे शहासे हो मुझे पुरखाशका खियाल
ये ताब, ये मजाल, ये ताबद नहीं मुझे
किस्मत घुरी सहीं पे तबीयत घुरी नहीं
है शुक्रकी जगहके शिक्कायत नहीं मुझे
सादिक हूं अपने कौलमें गालिब खुदा गवाह
कहता हूं सच के झूटकी आदत नहीं मुझे

असें म्हणून गालिबनें बादशहाची समजूत घातली आणि हें प्रकरण मिटविलें.

इ. स. १८५२ मध्ये गालिबचा मित्र सुप्रसिद्ध कवि मोमिन ह्याचा मृत्यु झाला. त्याच वर्षी गालिबचा प्राणाहून प्रिय असलेल्या आस त्याच्या मेहुणीचा मुलगा जेनुलाबिदोन आरिफ झा ऐन तारुम्यांत निवर्तला. गालिबची स्वतःची मुलें पांच-सहा माहिण्यावर अशीं अगलीच नाहीत त्यामुळे आरिफवर त्याचे विलक्षण प्रेम होते. त्याच्या मृत्युवर गालिबनें अतिशय हृदयस्पर्शी असें शोकगीत रचले आहे.

छात्रिन् याके देखो मेरा रस्ता कोई दिन और
तनहा गये क्यों अब रहो तनहा कोई दिन और

हे आरिफ, तू एकटा निघून गेलस. मी वरोवर येण्याची वाट तरी पाहायची होनीस. आतां परलोकांत तुला काहीं दिवस एकत्र्यानेच वाडावे लागतील.

ह्या वरील ओळींनीं त्या शोकगीताला सुरवात झालेली आहे. आरिफच्या मृत्यूनंतर त्याची लहान मुलं हुसेन शहा अली आणि वाकर अली ह्यांना गालिबनें आपल्या घरीं आणून त्यांचा संभाल केला.

इ. स. १८५४ मध्ये कवी जौक ह्याचा मृत्यु झाला. आतां दिल्लीतील कविभेष्टांपैकी गालिबच काय तो एकटा उरला होता. ह्याच सुमारास फजलेहकच्या मार्फतीने गालिबचा रामपूरचे नबाब युसूफ अली ह्यांच्याशी निस्सटका संबंध आला. जौकच्या मृत्यूनंतर बहादूर-शहानें जौकची राजकवीची जागा गालिबला दिली ; आणि स्वतःच्या कविता तो गालिबकडून तपासून घेऊं लागला. बहादूरशहाच्या धार्मिक वृत्तीच थोडाफार परिणाम गालिबवर झाल्या-शिवाय राहिला नाही. गालिबच्या काव्यातून सूफी तत्त्वज्ञानाची जी झांक दिसते त्याचें थोडें तरी थेंब बहादूरशहाच्या सहवासातून यावें लागेल.

राजकवीची जागा लाभल्याने गालिवला स्वास्थ लाभले. पेन्शनची रक्कम कांही वाडली नाही तरी बहादूरशाहाच्या ह्या नेमरीत त्याला थोडी फार मिळत होती. रामपुरच्या नयावाकडूनही त्याला थोडे फार उत्पन्न होत असे. राजकवि म्हणून ह्यागिवाय त्याची चोहोंकडे प्रसिद्धि झाली ती निराळीच. अन्यायधीतच त्याच्या उर्दू आणि फारसी कविता सर्व-तोमुसी होऊन तो कविश्रेष्ठ म्हणून ओळखला जाऊ लागला. आपले कवितसंग्रह प्रसिद्ध झालेले पाहण्याचे भाग त्याला लाभले.

परंतु अगदी ह्याच सुमारास म्हणजे इ० स० १८५७ मध्ये हिंदुस्थानांत प्रचंड आणि प्रलयंकारी संग्राम उद्भवून दिल्लीच्या राजघराण्याची त्यांत आहुति पडली आणि गालिवच्या भोवती वावरणारे आणि त्याला परिचित असणारे सारे जग हां हां म्हणतां उध्वस्त होऊन गेले.

इ० स० १८५७ च्या मे महिन्याच्या सुरुवातीला मीरतहून आलेल्या गिपायांनी दिल्ली घेतली आणि बहादूरशाहाला तत्कावर बसविले. तो सम्राट आहे म्हणून त्या गिपायांनी सर्वत्र दवडी पिटली. दिल्ली शहरातील ईप्रजांची क्रूर कत्तल करण्यात आली. चार महिनेपर्यंत दिल्ली गिपायांच्या ताब्यांत होती. सप्टेंबर महिन्यांत दिल्ली ईप्रजांनी फिरून आपल्या ताब्यांत घेतली. ह्यानंतरच्या झालेल्या लढ्यांमार्फत आणि कत्तलीने दिल्लीत हाहा-नार उडाला. सम्राट बहादूरशाहाची चौकशी करण्यांत येऊन त्याला रंगूनला पाठविण्यांत आले. त्याच्या मुलांचा अमानुषपणें वध करण्यांत आला. राजघराण्यातील कित्येकना फांसावर लटकविण्यांत आले. राजवाड्यातील स्त्रियांची अग्राग्नदशा होऊन अनेक सुशील स्त्रिया देगोपडीला लागल्या, अनेकांनी सामान्य माणसाप्रमाणेच विवाह केले तर कांहीनीं अनैतिक आयुष्य स्वीकारले. शहरांत हजारोंची कत्तल करण्यांत आली. 'कोट्यवधि स्त्रियांची संपत्ति लुटली गेली. शेकडों इमारती जमीनदोस्त करण्यांत आल्या. अशा रीतीने दिल्ली गोऱ्यांनीं उध्वस्त करून टाकली.

स्वातंत्र्यसंग्रामाच्या काळांत गालिव हा दिव्यत होता. त्याचे अनेक आप्त, परिचित आणि मित्र ह्या समरांत ठार मारले गेले होते. त्याचा भाऊ युसूफ मिर्जा हा ह्याच काळात आजारी पडला आणि मरण पावला. गालिवचा भाचा आदरवेग व त्याचा मुलगा अहमद मिर्जा ह्यांचा वध करण्यांत आला. गालिवचा मित्र फजलेहक खैराबादी ह्याला काळ्या पाण्यावर पाठविण्यांत आले. युद्ध गालिवचे घर सुरक्षित राहिले. कारण हसीम महमूदसां ह्याचे पतियाळ्याच्या महाराजांशी घनिष्ठ संबंध होते आणि हसीमसाहेब ज्या भागांत राहात असत तिथेच गालिवचे घर होते. पतियाळ्याच्या सैनिकांची एक तुफंडी ह्या भागाचे रक्षण करण्याकरितां नेमण्यांत आली होती. त्यामुळे तो भाग सुरक्षित राहिला. पण गालिवची जीववस्त-सोने नाणें हीं सर्व-शहराच्या दुसऱ्या भागांत ठेवण्यांत आली होती ती मात्र लुटण्यांत आली.

१८५७ च्या वरील घटनांसंबंधी गालिवने फारसीत एक छोटेखानी पुस्तक लिहिलेले आहे त्याचें नांव आहे : 'दस्तवो'. ह्या पुस्तकात गालिववर गुदरलेल्या संघटांचें

नि प्रसंगाच्च तपगील्वार वर्णन आहे परंतु ह्या पुस्तकांत सर्वच गोष्टी लिहिण्यास गालिवर
भीति वास्त असारी ह स्पष्ट दिसते आपण शिष्य हरिगोपाल तक्रता श्यास लिहिलेल्या
एका पत्रात गालिव म्हणतो, “ माझ्या ह्या पुस्तकाचा एका प्रत गव्हर्नर जनरलरुडे पाठवीन
आणि एक त्याच्या माफतीन इंग्लंडच्या महासणीरुडे ह्यावरून ओळख की पुस्तकातील
मजकूर कसा असेल तो ”

गालिवन कितीही ससेचालत हे पुस्तक लिहिले असले तरी त्यातून दिव्ही इतरांचा
दुर्दशा केंद्राचा प्रमाणानर वाली होती हे जाणवण्यागिनाय राहावत नाही

दिनेत ११ मे १८५७ रानी ची भयसर वत्तल होऊन त्यात ईमन घायमपार
मारली गेगे ह्याचे गालिवन अत्यंत दुःख वाटले दिव्हीन शिपायाच राज्य होत त्या वेळा
मजकूर गालिवन फार सारागिरातें म्हणून अवघ्या पाच सहा पानातच सांगितला आहे पण
धमनानी पुन्हा दिव्ही घेतानंतर घडलेल्या हकीमताच तपगील्वार वर्णन त्यात आले आहे
जिकडे तिकडे खममार मुरु थांग गहरातील निरुनेराच्या भागातून लोराचे हाता मार ऐकू
येत गाविकांच्या आर्दीत दहारात घर होती आर्दीवाहेर पडण्याची सोय नव्हती जवळपास
गोड पाण्याची विहीर नव्हती दोन दिवस आर्दीतील लोरांनी बडीण अरुस्थेत खाण्यापिण्या
वाचून काळ निमच्या दिवगी पनियाळाच्या महाराजानी हकीम मदमूदमानच्या रक्षणा
करिता पायिल्ले शिपाई आले जवळच्या विहिरीवरून पाणी आणण्याची आर्दीतील लोरांना
परवानगा मिळाली पण ता विहीर रान्या पाण्याची होती त्यापरीरुडे नाण म्हणने मृत्यूला

दिंदी ईमजांच्या हातीं आल्यावर हजारों लोक शहर सोडून पळून गेले होते. त्यांना परत येण्याची परवानगी नव्हती. जानेवारी १८५८ मध्ये हिंदूंना शहरात येऊन राहाण्याची परवानगी मिळाली. पण धरपकडीचे सत्र चालूच राहिले. ते कांहीं थांबले नाही. गालिवच्या मित्रमंडळींचे जे हाल झाले त्याचंही वर्णन दस्तऐवज गालिवने केलेले आहे.

गालिवचे आत लोहारूचे नवागजादे जियाउद्दीन आणि अमीनुद्दीन हे दिंदी सोडून लोहारूच्या दिशेने जात असतांना वाटेत मेहेरौली येथे शिपायांनी त्यांना अश्रमः नागविले आणि त्यांच्यापाशी असलेली सर्व चीजस्त लुटली. दिंदीतील त्यांचा वाडा मोठा प्रेक्षणीय होता. तो पूर्णपणे उध्वस्त करण्यांत आला. जियाउद्दीन ह्याचा ग्रंथसंग्रह मोठा मूल्यवान होता त्याचाही पूर्ण निःशाल लवण्यांत आला. त्यांत गालिवचा कवितासंग्रह पण होता. मुदैवानं १८५७ च्या सुखानील गालिवने ह्या संग्रहाची एक प्रत रामपुरल पाठविली होती. सध्यां प्रसिद्ध असलेल्या गालिवच्या कविता रामपुरच्या प्रतीवरून घेतलेल्या आहेत. ह्याशिवाय गालिव फारसी आणि उर्दू कविता रचून जियाउद्दीनकडे पाठवीत असे. परंतु त्यांचा मात्र काहीं मागमूस राहिलेला नाही.

मुजफ्फरोद्दीन हैदर आणि हुसेन मिर्झा ह्यांच्या घरांना आगी लवण्यात आल्या. त्यांच्यापाशी गालिवचे बरेच कागदपत्र होते; परंतु अर्थातच ते नष्ट झाले.

गालिवचा मित्र आणि मुप्रसिद्ध टीकाकार नवाब मुस्ताफाखान शेफता ह्याला सात वर्षांची कैदेची शिक्षा झाली होती. अपील केल्यानंतर तो मुद्रा. उर्दू कवीच्यावर, ह्याचं परीक्षणामक टेस फारसी भाषेत असून “गुलजने बेगार” (कंठकविरहित उपवन) ह्या नांवानं शेफताचा ग्रंथ विद्वज्जनात मान्यता पावलेल्या आहे.

गालिवचा दुसरा मित्र मुफ्ती सद्दुद्दीन आजुर्दा हा फारसी भाषेतील नामांकित कवि आणि अरबी भाषेचा गाढा विद्वान होता. १८५७ त तो बरेच दिवस तुरुंगात खिंतपत पडला होता. चौकशीत त्याला जीवदान मिळाले सरे परंतु त्याची सर्व मालमत्ता जप्त करण्यात आली. पुढे अशोलमध्ये निम्मी मालमत्ता परत मिळवली असा हुकूम झाला.

फजलेहक रैरावादी हा अरबी फारसीचा विद्वान आणि उत्तम टीकाकार होता गालिवची मुरवाणीची कविता बेदिल रवीच्या काव्याच्या धर्तावर म्हणजे पेचदार, दुर्बोध आणि रूक्ष होती. ती बदलून सुबोध आणि आकर्षक रचनेकडे गालिवला प्रवृत्त करण्याचे मारं श्रेय फजलेहक रैरावादीला आहे. १८५७ च्या संघर्षांत रैरावादीला काळ्या पाण्याची शिक्षा झाली होती.

गालिवला पहिले कांहीं दिवस हालअपेशांत काढावे लागले. आपल्याला घरांतील कपडे विकून पोट चालवावे लागले असं त्यानें एक पत्रांत लिहिलेले आढळतें. लोक अन्न खातात पण आम्ही कपडे खातो अशी त्यानें कोटी केली आहे. ह्या त्याच्या संकटमालात गालिवच्या हिंदु शिष्यांनी आणि मित्रांनी त्याला फार मदत केली. मुन्गी हरगोपाल तक्रता

नि प्रसंगांचें तपशीलवार वर्णन आहे. परंतु ह्या पुस्तकांत सर्वच गोष्टी लिहिण्यास गालिवला भीति वाटत असावी हें स्पष्ट दिसतें. आपल्या शिष्य हरगोपाल तक्रता ह्यास लिहिलेल्या एका पत्रांत गालिव म्हणतो, “माझ्या ह्या पुस्तकाची एक प्रत गव्हर्नर जनरलकडे पाठवीन आणि एक त्याच्या मार्फतीनें इंग्लंडच्या महाराणीकडे. ह्यावरून ओळख की पुस्तकांतील मजकूर कसा असेल तो.”

गालिवनें कितीही संकोचानें हें पुस्तक लिहिलें असलें तरी त्यांतून दिव्ही शहराची दुर्दशा केवढ्या प्रमाणावर झाली होती हें जाणवल्याशिवाय राहावत नाहीं.

दिखीत ११ मे १८५७ रोजी जी भयंकर कत्तल होऊन त्यांत इंग्रज बायकनपोरें मारलीं गेलीं ह्याचें गालिवला अत्यंत दुःख वाटलें. दिखीत गिपायांचें राज्य होतें त्या वेळा मजकूर गालिवनें फार सारांगरूपानें म्हणजे अवघ्या पांच सहा पानांतच सांगितला आहे. पण इंग्रजांनीं पुन्हा दिव्ही घेतल्यानंतर घडलेल्या हकीकतीचें तपशीलवार वर्णन त्यांत आलेलें आहे. जिकडे तिकडे लठमार सुरू झाली. शहरांतील निरनिराळ्या भागांतून लोकांचे हाहाकार ऐकू येत. गालिवच्या आर्झीत दहावारा घरे होती. आढीबाहेर पडण्याची सोय नव्हती. जवळपास गोड पाण्याची विहीर नव्हती. दोन दिवस आढीतील लोकांनीं कठीण अवस्थेंत खाण्यापिण्या-वांचून काढले. निसऱ्या दिवशीं पतियाळ्याच्या महाराजांनीं हकीम महमूदखानच्या रक्षणा-करितां पाठविलेले शिपाई आले. जवळच्या विहिरीवरून पाणी आणण्याची आढीतील लोकांना परवानगी मिळाली पण ती विहीर खान्या पाण्याची होती. त्यापलीकडे जाणें म्हणजे मृत्यूला आमंत्रण देण्यासारखें होतें. त्यामुळे खारट पाण्यावरच लोकांना समाधान मानून प्यावें लागलें. मुद्देवानें दोन-चार दिवसांतच सपाटून पाऊस पडला. लोकांनीं त्या पावसाच्या पाण्यानें भांडी-कुंडी भरून घेतली. ज्या फरीर कालेगहाच्या मार्फतीनें गालिवची वहादूरगहाच्या दरबारांत बर्णा लागली होती त्याच्याकडे गालिवनें आपली सारी चीजवस्त त्याच्या मठांतील तळघरांत ठेविली होती. परंतु मुद्देवानें ती सर्वच्या सर्व लुटली गेली.

१५ ऑक्टोबर १८५७ ह्या दिवशीं कांहीं इंग्रज शिपाई गालिवच्या आर्झीत आले. त्यांनीं लुटालट कांहीं केली नाहीं, पण आरिफचीं गुळें आणि इतर शेजाऱ्यांना त्यांनीं पकडून नेले. तत्कालीन अधिकारी कर्नल ब्राऊन ह्यानें थोडीवहुत चौकशी करून गालिवला आणि मुलांना परत जाण्याची परवानगी दिली. एका आख्यायिकेप्रमाणें गालिवनें मोठ्या चतुरपणें आपली मुद्रा करून घेतली. कर्नलनें त्याला विचारलें की, ‘तूं मुसलमान आहेस काय ?’ गालिवनें म्हटलें, ‘हो, मी अर्धा मुसलमान आहे. दाह पितो पण डुकराचें मांस खात नाहीं.’ कर्नल हसला आणि त्यानें गालिवला परत जाण्याची परवानगी दिली.

ह्याच काळांत गालिवचा भाऊ मिर्झा युसूफ आचारी पडून वारला. पंचवीस-तीस वर्षांच्या बयापासून त्याचा मेंदू विषडल होता. तो माण पावट्यावर दोन चार माणसें गोळा करून त्याचा दफनविधि करण्यास गालिवला फार थम पडले.

दिगी इंग्रजांच्या हत्तीं आल्यावर हजारों लोक शहर सोडून पळून गेले होते त्यांना परत येण्याची परवानगा नव्हती जानेवारी १८५८ मध्ये हिंदूंना शहरात येऊन राहाण्यात परवानगी मिळाली पण धरपकडीच सत्र चारूच राहिले ते बांधीं यावर नाही गालिबच्या मित्रमंडळींचे जे हाल झाले त्याचदी वर्णन दस्तबेन गालिबन केलेल आहे

गालिबचे आस खोहारेचे नयानजाद जियाउद्दीन आणि अमीनुद्दीन हे दिगी मोहून खोहारेच्या दिशेने जात असताना चाटेत मेहेरीली येथे शिपायांनी त्यांना अशरज नागविले आणि त्यांच्यापाशी असलेला सर्प चीजवस्त लुटली दिगीतील त्याचा वाडा मोठा प्रेक्षणीय होता तो पूर्णपणे उध्वस्त करण्यात आला जियाउद्दीन ह्याचा ग्रंथसंग्रह मोठा मूखवान होता त्याचाही पूर्ण निःसार लावण्यात आला त्यात गालिबचा कवितासंग्रह पण होता सुदैवान १८५७ च्या सुखानीला गालिबन ह्या संग्रहाची एक प्रत रामपुरला पाठविली होती सध्या प्रसिद्ध अमलेच्या गालिबच्या कविता रामपुरच्या प्रतीवरून घेतलेल्या आहेत ह्याशिवाय गालिब फारमा आणि उर्दू कविता रचून जियाउद्दीनकडे पाठवीत असे परंतु त्याचा मात्र काही मागभूस राहिलेला नाही

मुजफ्फरोद्दीन हैदर आणि हुसेन मिर्जा ह्यांच्या घरांना आगी लावण्यात आल्या त्यांच्यापाशी गालिबचे बरेच कागदपत्र होते, परंतु अर्धातच ते नष्ट झाले

गालिबचा मित्र आणि सुप्रसिद्ध टीमागर नवाब मुन्ताजाखान शेफता ह्याला सान बर्पाची पैदाचा शिक्षा झाली होती अपील केल्यानंतर तो मुगला उर्दू रवीच्यावर ह्याच परीक्षणामरु लेख फारसा भाषेत असून “गुलशने बेखार” (बदमिरहित उपवन) ह्या नावान शेफताचा ग्रंथ विद्वज्जनात मान्यता पावलेला आहे

गालिबचा दुसरा मित्र मुफ्ती सद्दीन आजुर्दा हा फारसा भाषणील नामांकित कवि आणि अरबी भाषेचा गाढा विद्वान होता १८५७ त तो बरेच दिवस तुरुंगात राहतपत पडला होता चौफर्गीत त्याला जीवदान मिळाले मर परंतु त्याची सर्व मालमत्ता जप्त करण्यात आली पुढे अपीलमध्यें निम्मी मालमत्ता परत मिळाली असा हुकूम झाला

फजलेहक रैरागादी हा अरबी फारसीचा विद्वान आणि उत्तम टाकाकार होता गालिबची मुरवातीची कविता वेगळी कवीच्या काव्याच्या धर्तीवर म्हणजे पेंटर, दुर्बोध आणि रुक्ष होती ती बदलून सुगंध आणि आरूप रचनेकडे गालिबला प्रवृत्त करण्याच सार श्रेय फजलेहक रैरागादीला आहे १८५७ च्या सधर्पात रैरागादीला काव्या पाण्याचा शिक्षा झाली होती

गालिबला पहिले काही दिवस हाऊअपेष्टात काढावे लागले आपल्याला घरातील कपडे विकून पोट चालवावे लागल असे त्यानें एक पत्रात लिहिलेले आढळते लोक अत्र खातात पण आम्ही कपडे खातो अशी त्यानें कोणी केली आहे ह्या त्याच्या समकालीन गालिबच्या हिंदु शिष्यांनी आणि मित्रांनी त्याला फार मदत केली मुन्गी हरगोपाल तक्रता

द्यानें आम्च्याहून त्याला कपडे आणि कांहीं पैसे पाठविले होते. गालिव हा मंदिराचा अनन्य-
भक्त होता. मध्य हें त्याचें रोजचें अन्न होऊन वसलें होतें. त्याचा पुरवठा गालिवचा मित्र
महेशदास हा करी. त्याचे इतर मित्र दीरासिंग, शिवजीराम आणि बालमुकुंद हे गालिवची
दिवसरान विचारपूस करीत. इ० स० १८६० मध्ये गालिव दिल्लीची काय परिस्थिति होती
द्यासंपंधी एका पत्रात लिहितो—

“परवा मी गहरांत विहिरीची काय स्थिति आहे हें पाहण्याकरितां शहरांत गेलों
होतों. जुम्माशिंदीपासून राजपाटपयत एक वाळवंट आहे. हांत कांहीं अतिशयोक्ति नाही.
ठिसडिगाणीं विटांचे टिगारे पडलेले आहेत ते जर उचलण्यांत आले तर सारें ओसाड
वाटेल. मिर्जा गोहरच्या बागेजवळची जी खोल जागा आहे ती आतां बागेच्या पातळीबरोबर
झाली आहे. राजघाटाचा दरवाजा बंद झाला आहे. तटाचे वरचे भाग तेवढे दिसताहेत नि
खालचे भाग बुजले आहेत. कदमीरी दरवाजाची स्थिति तर तूं पाहिलीच आहेस. आतां
रेल्वेचे रुळ घालण्याकरितां म्हणून कलकत्ता दरवाजापासून बाबुली दरवाजापर्यंत मोठ्ठें
मैदान करण्यांत आलें आहे. पंजाब, कटरा, धोबीवाडा, रामजी गंज, सादतखान, जनेलच्या
बिबीची हवेली, रामजीदास गोदामवाल्याची घरे, सहेवरामची बाग व हवेली ह्यांपैकीं
एखाद्याही टाढठिगाणा राहिलेला नाही. सारांश, शहर साफ ओसाड झालें आहे. आता जर
विहिरी घुजविल्या गेल्या आणि गोड पाणी जर दुर्मिळ झालें तर हें मैदान करवण्याचें मैदान
होईल. हे परमेश्वरा, दिल्लीचे लोक आपली उर्दू टफसावरी समजत. आतां उर्दू बाजाराची
आळी राहिली नाही. आतां उर्दू कोठें, दिल्ली कोठे ? आता नुसती छावणी मिळक राहिली
आहे. आतां फ्रिज नाही. शहर नाही की बाजार नाही की बाल्या नाही. ”

आणखीन् एका पत्रात तो लिहितो—

“अरे बाबा, काय लिहू ? दिल्लीचे पैभव पाच गोष्टींवर अवलंबून होतें. खलसिद्ध,
चादणी चीरू, जुम्मा मशिदीची सहल ही रोजची, दर आठवड्यास यमुनेच्या पुलार फिरणें
आणि वर्षांतून एकदा फुलवान्याचा मेळा हा पाची गोष्टी आतां राहिलेल्या नाहीत. आतां सांग,
दिल्ली कुठें राहिली ती. ”

दिल्लीत सगळें दिशस्थायवर झाल्यानंतर गालिवने आपले पेन्शन परत मिळवें म्हणून
पुन्हा खटपट सुरू केली. पण दोनतीन वर्षेपर्यंत त्याच्या प्रयत्नाला यश आलें नाही.
मुद्दामानें रामपूरचे नवाब युसूफखली द्यानीं गालिवला सर्वतोपरी साहाय्य केलें. गालिवनें
इ० स० १८६० च्या सुमारास रामपूरला भेट दिली. एकीकडे रामपूरच्या नवाबानो गालिवला
महिना शंभर रुपये चालू केले अन् दुसरीकडे त्याचें सरकारी पेन्शन पुन्हा मिळू लागलें.
द्यामुळें गालिवची खालवलेली आर्थिक स्थिति सुधारू लागली.

गालिगच्या साहित्यमेवेचा लौकिक रूप दूरवर पसरलेला होता. गालिगच्या पत्रव्यव-
हारावरून त्याचा संबंध हिंदुस्थानांतील निरनिराळ्या भागांतील थोर आणि नामांकित व्यक्तींशीं
आला होता असें दिसते. अशा व्यक्तींत टीपू मुल्तानचा वंजज जहाजादा वशीरद्दीन, कल-
कत्त्याचे रान यहादुर अब्दुल गफूर, मुस्तेचे नमाग गुलाम बाबाराज, लोहाराचे नवाग
अलउद्दीन आणि जियाउद्दीन, बडोद्याचे सरदार नमाग भीर इब्राहीम अलीगान, अलपारचं
महागज, अलाहाबादचे मुन्गी गुलाम गीम वेखवर वर्गरे नामांकित लोक होते.

ह्याच मुमाराग 'बुरहान काते' नांवाचा फारशी कोळ प्रसिद्ध झाला. त्याच्यावर
गालिगनें फार कडक शब्दांत टीका केली. हा टीकाग्रंथ 'काते बुरहान' ह्या नांवानें प्रसिद्ध
झाला. त्याला उत्तरें आणि प्रत्युत्तरें देण्याकरितां देशांतील अनेक विद्वान सरसावले. गालिगनें
कोशांतील अनेक चुका नजरेस दामविल्या. त्या चुका योग्यच होत्या ही गोष्ट सारी असली
तरां ग्रंथकारावर आणि त्याचें समर्थन करणाऱ्यांवर गालिगनें वाजवीपेक्षां कडक शब्दांत टीका
केली. त्यामुळे प्रचंड वादळ उठलें. शिवाय हिंदुस्थानांतील फारशी विद्वानांची फारसीसंबंधीची
विद्वत्ता मानण्यास गालिग तयार नव्हता. पण मौज अशी की गालिग स्वतः जानीनें तुरुक होता.
तो बंगालें इराणी नव्हता. तेव्हां लोकांनीं तुम्हांला तरां असें घोलण्याचा काय अधिकार
पोहोचतो असा रोखठोक सवाल केला. गालिगवर प्रस्न आणि वैयक्तिक स्वरूपाची टीका
झाली. त्यामुळे गालिगनें एका टीकाकारावर कोटांत अनुनुकमानीची फिर्याद गुदरली. पुढें हा
खटला आपसांत मिटविण्यांत आला.

ह्या घादामुळे गालिगला घराच मनस्ताप सहन कराय लागला. त्यांत आजाराची भर
पडली. गालिगच्या मंदिरामेवनाचा परिणाम त्याची प्रकृति बिघडण्यांत होऊन दोन वर्षेपर्यंत
त्याच्या अगावर फोड आणि इतर व्याधींनीं त्याला नुसतें भंटावून मोडलें. १८६४ च्या
मुमाराग त्याची ह्या आजारातून मुक्त झाली.

इ. स. १८६५ मध्ये रामपूरचें नवाब गुसफअली ह्यांचा मृत्यु होऊन त्यांच्या जागीं
कच्चेअली हा गादीवर आला. समारंभाला गालिग रामपूरला गेला होता. त्यानें समार-
भाचें मोठें मजेदार वर्णन केलेलें आहे. नवाबाकडून त्या प्रमणीं गालिगला वरीच आर्थिक
मदन झाली.

रामपूरहून परत येतांना वाटेत गालिगचें सगळें सामान गंगेच्या पुरांत वाहून
गेलें. गालिगला पांच-सात दिवस आजाराच्या अवस्थेंत मुरादाबाद येथें काढावे लागले.
दिल्लीम परत आल्यानंतर गालिग वरेच दिवस अगकतेमुळे विछान्यावर पडून होता.
ह्या वेळीं त्याचें वय अडसष्ट वर्षांचें होतें. इ. स. १८६५ सालीं लिहिलेल्या एका पत्रांत
तो लिहितो—

“पूरी मा अग्रक्त होता आता शरीरात अर्ध प्राण मिळक राहिले आहेत पूर्वी कानान नीगसें ऐकू येत नव्हते, आता त्यातच भर म्हणून की काय डोक्यानीं पण दिसत नाही चार ओळी लिहिल्या की बोट वाफडी होनात ”

उर्दूचा सुप्रसिद्ध कवि अब्बास हुसेन ‘हाली’ ह्याचा गालिवर्जी ह्याच काळाने संशोधन आणि हालीने पुढे गालिवच चरित्र लिहिले ते हागी आणि गालिवच्या निरुक्त महवामामुळे उत्कृष्ट आणि सरस उतरले आहे

ह्या सगळीं गालिवचे मन्त्राच पुन्हा म्हणजे इ. स. १८८८ च्या ऑक्टोबर महिन्यात प्रसिद्ध झालेला त्याचा पत्रव्यवहार होय ‘उर्दे हिंदी’ ह्या नावाने हा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला पण ह्या ग्रंथात अनेक चुका आढळून आल्या त्याशिवाय पत्राची मांडणी जतिशव अव्यवस्थित अशी होती म्हणून गालिवने पत्राची व्यवस्थित मांडणी केली त्यात नवाने पत्राची भर घातली हा पत्रसंग्रह “उर्दूये सोअल” ह्या नावाने मार्च १८९९ मध्ये प्रसिद्ध झाला ह्या संग्रहाला प्रस्तावना मीर मेहेरी मझहू आणि समोसाचा लेख करवाने अली सालिक ह्यांनी लिहिलेला आहे हे दोघेही गालिवचे मित्र आणि चाहते होते पण हा पत्र संग्रह प्रसिद्ध होण्याच्या आधी म्हणजे १५ फेब्रुवारी १८९९ रोजी गालिवचा मृत्यु झाला त्या वेळी गालिवच वय वहातर वर्षांचे होते गालिवला मूलाळ नव्हते पण घाबरलेली आणि हुसेनभली ही आरिफची मुले त्याने आपलीच मुले म्हणून सांभाळली होती गालिवच्या मृत्यु नंतर एका वर्षाने त्याची पत्नी उमरात्र वेगम हिला मृत्यु झाला गालिवची स्वतःची अशी औरत सगळी मिळक राहिली नव्हती, परंतु अनेक तरी गालिवच्या वाङ्मया पन्नामुळे त्याच नाव उर्दू साहित्यात अमर झाले आहे

आपल्या वहात्तर वर्षांच्या दीर्घ आयुष्यात मिर्जा गालिबन निपुल ग्रंथरचना केली. उर्दू आणि फारसी ह्या दोन्ही भाषांवर त्याचे समामान्य प्रभुत्व होतं. उर्दूतील त्याचे प्रमुख ग्रंथ म्हणजे त्याचा उर्दू कवितांचा संग्रह आणि प्रचंड पत्रव्यवहार हे होत. फारसी साहित्यात त्यान एक कवितासंग्रह, तैमूर घराण्याच्या इतिहासाचा पूर्वभाग मेहेरे नामरोज, फारसा पत्रव्यवहार आणि अठराशे सत्तासतच्या प्रसंगांचा ग्रंथ दस्तवे हे एवढे लिहून महत्त्वाची भर घातली आहे. त्याची फारसी काव्यरचना सगळ्यांना उर्दू कवितांच्या चौपट भरेल इतकी आहे. फारसीत इतकी निपुलरचना गालिबने केलेली असली तरी गालिवला जी कीर्ती लाभली ती त्याच्या उर्दू कवितांच्यामुळे होय असच म्हणजे रागेल. उर्दू काव्यात गजल, मसनवी, रमीदा म्हणजे स्तुतिपर कविता, मस्नवी म्हणजे शोभणीत, नाट म्हणजे धार्मिक कविता, खयाया इत्यादि विविध पद्यप्रकार आहेत. गालिबने कयादा आणि खयाया हे प्रसार घेतायले नाहीत असे नाही पण त्याच्या गजलांच्या सगळ्यांना पाहता इतर उताऱ्यातील कविता सगळ्यांना अत्यल्प आहेत आणि गुणानी त्या गजलांच्या बरोबरीला येत नाहीत. गालिबच्या काव्याचे गर वैशिष्ट्य त्याच्या गजलातून आहे आणि त्या गजल ग्रंथांमुळेच गालिवला उर्दूतील कविश्रेष्ठ म्हणून ओळखले जाते. गजल ह्या पद्यप्रकाराचा वापर उर्दू साहित्यात सुरवातीपासून आठवतो. उर्दूत हा प्रसार फारसीपासून आला असा माधवराव पटवर्धन-माधव ज्युलियन ह्यांनी आपल्या गजलांजलीच्या प्रस्तावनात गजल-वङ्गची बरीच चर्चा केली आहे. ते म्हणतात—

“गजल हा एक गायनाचा प्रकार वाटतो. मूलतः हा एक पद्यप्रकार आहे. हा मूळचा अरबी आहे. परंतु मराठीशी त्याचा परिचय उर्दू पद्यच्या द्वारा झाला आहे. गजल आणि कमीदा हे एक्यमकीच अशावे लागतात म्हणजे पहिल्या, दुसऱ्या व पुढील ममचरणाच्या अती एरच यमक साधिले पाहिजे. गजलात द्विपद्याची सगळ्या पाचाहून अधिक व सतराहून रमी अशी मर्यादित असते. धाव्यवर्ण पाहता गजल म्हणजे प्रेमालाप होत. अर्थात् शृंगार हाच गजलाचा मुख्य विषय होय. प्रेमगीतात स्वाभाविकपणेच विप्रलम्भ शृंगाराचा आविष्कार अधिक आढळतो. काही गजल सृष्टिवर्णनपर, बोधपर व प्येयस्तुतिपरही असतात. पण गजल हा भावगीताप्रमाणे एरपिंडी असतोच असे नाही. यमरमूत्रान गोंबलेला गजल हा द्विपदी मुत्ताफळ्याचा जणू काय सरच होय.”

वर म्हणून्याप्रमाणे गजगत्वन एक द्विपदाना मणाल व पुढा द्विपदां सन्ध अमतोच अम नाही प्रत्येक द्विपदांचा रचना हा स्वतंत्र समजली पाहिजे कवय यमशामुळे गजलतील द्विपदा एकर आलेल्या अमतात ह्यामुळे प्रत्येक द्विपदांतात कव्यना स्वतंत्र अमून येन जोरानेच ती कव्यना पूर्ण करणे आवश्यक आहे ती कव्यना चित्का मनोरम आणि आकर्षक असेल आणि ती चित्का अर्थपूर्ण गद्यात मानली गरी अमल त्यावरच कवाच्या कान्यगुणाची पारख रिया कसोटी होते उद् काव्यात गजलच काय स्थान आहे? ह्यासंदर्भा उद् माहिन्याताल नामाकिन दीससार इत्यदत्त बरेलरी हानी सांगोपग बर्वा बेगी आहे गजल और तगजल ह्या त्याच्या रेखातीत सारस अमा —

गजलचा प्रकार उद् काव्यात प्रारम्भासून दिसून येतो प्रत्येक काव्यात उद् कवीना निरनिराळे विषय गजगच्या द्वारे हानाउळे मग ती शोभनीत म्हणने मसिया असात की स्तुतिगीत म्हणजे कमाद असेत की तत्त्वज्ञानपर विचार असोत मर्मिये निहिणारा शोभनी अनीय रिया तत्त्वज्ञाना रनि एखादाल हानीही गजलच्या द्वारे आपण काव्यरचना करणे आवश्यक मानल

गजलच्या उत्पत्तीत इराणी सृष्टि आणि रमितेचा पार माडा वाग जाह सौत् यांची अनुभूत आणि त्याची नाजूक आणि आरपर पद्धती मांडणी ही इराणा काव्ययाची वैशिष्ट्ये होत त्यात प्रणय आणि प्रणयाराधनाची भर पडल्यामुळे इराणी काव्यात रा भरग हाच वैशिष्ट्य उद् गजलत आममान करी इराणा सृष्टि आणि रमितेची वाड ज्या समाजाने आणि वातावरणाने झाली, इराणा समजाला जी इत्य आरडन, ज्या फनु चमानी त्याग मोहिना घातली, ज्या पश्याच्या गायनान त्याच मनोरजन कर या मान्या मान्याचा प्रभात गजगंनर झाला दिसून येतो हिंदुस्थानात स्थापन पालेरी तुम आणि मांगल राज्य इराणी सृष्टिनी प्रभावित झाली त्या प्रभाता व वातावरण निर्माण पार त्यामुळे गजल प्रभाताच समृद्धिरणच झाले आहे असे म्हणावयाय हर

इराणमध्य गजलची वाड म झग ह्यामुळे बरेलवार म आहे की इराणमध्य अरवा सृष्टिनीचा प्रभात वराच पंग अरवा समातचारन आणि सृष्टिनीतीत उल्लाह व दगदारेणा आणि इराण्याची मंदयापारना ह्याना सम्य पाला आणि त्यातून काव्यप्रानांत गजल ह्या पद्यप्रकाराची वाड झाली ह्यापूर्वी इराणमध्य कमादा म्हणने स्तुतिपर कविला ही भारी रोमप्रिय हानी वारवाच्या सनरीय वागल्यामुळे कमीदा ह्या काव्यप्रकाराग चारना निरुत्त प्रेमगीतमुद् ह्या पद्यप्रकारातून निरुत्ती जात पग इत्येक समाधानामून हा प्रसार वगळा होऊन गजलची स्वतंत्र अदी गनना अमलगत यऊ लागली ह्या प्रभाताग गुरवान इराणी कवि रुदरी ह्यान करी

मुगलीस गजलच विषय म्हणने प्रेम आणि गूणा हे शत (गजल हा शब्द अरवा आहे) त्याचा अर्थ रियाबगेर रिया रियाबगेरी प्रणयरीच्या मागी कण अमा आहे)

इराणमध्ये सुरवातीच्या गजला आणि कवीदा ह्यांमध्ये फारसा फरक नव्हता. फरक होता तो वर्ण्यविषयसंबंधी. कसीद्यांत नवान, थमीर, बादशहा ह्यांची स्तुति आढळते. पण गजलां-मधून प्रेयमीची भरपूर स्तुति आढळते. त्यांत प्रेयसीचे रूपसौंदर्य, तिचे विभ्रम, तिने केलेला छळ, तिचा चंचलपणा इत्यादींची वर्णने आढळत.

हा प्रकार युराच काळपर्यंत चालू होता. परंतु मानवाचे जग केवळ सौंदर्य आणि प्रेम ह्यांतच मर्यादित राहू शकत नाही. निसर्ग, जीवन, जीवनाचे विविध प्रश्न, अध्यात्म असे कितीतरी विषय मनुष्याचे लक्ष आपल्याकडे ओढून घेतात. त्यामुळे अध्यात्माची, भक्ति-मार्गाची आणि परमेश्वरप्राप्तीची चर्चा करणारा सूफी पंथ अस्तित्वात आल्याबरोबर त्याचा परिणाम गजलावर होऊ लागला आणि अर्थातच त्याच्या विषयांचा विस्तार पण होऊ लागला. गजलांत पूर्वापासून असलेले प्रणय आणि सौंदर्याचे संकेत सूफींनी हानाळले. त्यामुळे एरीकडे धार्मिक आणि स्व विषयांत आक्रमणाला आला आणि दुसरीकडे गजलांची बँक केवळ प्रणय आणि सौंदर्याच्या उपासनेत मर्यादित राहिली नाही. मदिरा म्हणजे प्रेम किंवा भक्ति, मदिरा घाटणारा साफी म्हणजे गुरु, मदिराल्यांतील मंडळी म्हणजे भक्तगण, घुरम्याआड लपलेला प्रियकर म्हणजे अगम्य परमेश्वर असे गजलांतून आढळणारे संकेत सूफींचे आणि गजलांचे अन्योन्य संबंध दर्शवितात.

गजलला सर्वांचे स्थान मिळवून देणाऱ्या फारसी कवींन मिनाई, फरीदुद्दीन अत्तार, नीलाना रुम, ईरानी, सादी, रुसरी, हसन, सलेमान, द्वाझ, हाफिज, फुगानी, शफाई, उफी, नजीरी, सायब, जहीरी, गालिब हे प्रमुख होत. त्याचप्रमाणे उर्दू गजलकारांमध्ये बर्ला, भीर, सौदा, दर्द, मजहर जानेजाना, मुमहफी, गालिब, मोमिन, शेकुता, हाली, दाग हे श्रेष्ठ ठरतात. गजलांच्या उत्कर्षांत एक गोष्ट लक्षांत ठेवली पाहिजे ती ही की तत्कालीन सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनाचे प्रतिबिंब त्या त्या काळच्या गजलांतून आपल्याला दिसून येते. प्रणय, प्रेम, तत्त्वज्ञान इत्यादींची वर्णने आपल्याला निरनिराळ्या काळांत दिसून येतात. पण संकेतांत फारसा बदल झालेला नाही. फक्त त्यांचे अर्थ मात्र वेगवेगळे बदलत गेले.

प्रणय हा गजलाचा मुख्य विषय होय. प्रेम आणि प्रणयाच्या विविध अवस्था अनेक तत्वा-तत्वांनी वर्णिलेले प्रसंग गजलांतून आढळतात. प्रेयसीचे सौंदर्य, तिचा चंचलपणा, उन्हेटा, विरह, मीलन, भस्तर, हेवा इत्यादि सर्व प्रकार गजलांतून आढळतात. गजलांतील प्रेमिक प्रेयमीभरिता अनेक संकटे होऊन, तिच्या घराची धूळ उडवीत फिरतो, तिच्या भिंतीच्या आमच्याला तो जाऊन बसतो, तिच्या रंगगळदाराची मनघरणी करतो, तिच्यासहून झालेला आपला छळ आणि अपहेलना सहन करतो, इतर प्रतिस्पर्धी मुद्दां त्याचा छळ कर-तात. प्रेयमीच्या मैफिलीत त्याची टिंगल उडविताना. प्रेमाच्या पुर्विस्मृती तो आपला जीव देतो. पण इतके झाले तरी प्रेयमी त्याचा छळ करण्याचे मोडीत नाही. ती त्याच्या पंथेवर येऊन त्याला गिऱ्यांची लापोली वाटते. अशा ह्या प्रेमाच्या गोष्टी गजलकार आपापल्या विजिष्ट

गैलान घणन करतात त्यात वापरण्यात येणारे सनेत म्हणजे गुळ आणि बुलबुल म्हणजे बुलबुलांचे प्रेम आणि गुळ म्हणजे फुलांचा निग्रहपणा दुसरे पतंग आणि दीप म्हणजे परवाना आणि शमा निर्यध म्हणजे कर्म, स्वताचे घर म्हणजे आशियाना म्हणजे घरट, छत्रगारा शत्रु म्हणजे सत्याद (शिकारी) हा अनेकदा काळ किंवा नियति ह्या अर्थान उगेलिला जातो असे कितीतरी सनेत आपल्याला उर्दू राजलातून द्योत्यतास येतात सरुत ओन्वर्ण ह्याचा उल्लेख करताना घरट्यावर बीच पडण असा वगतात शुद्ध प्रेमाला ते दीपगिरेवर रेष घेणाऱ्या पतंगाची उपमा देतात

वर वर्णिलेले असे अनेक सनेत हे राजलाचा अविभाज्य भाग बनलेले आहेत राजला हा भाग्यीताचा प्रभार आहे आणि मर्यादित जन्मात कोणतीही गोष्ट वर्णण आवश्यक असल्यामुळे सनेताचा वापर करणे आवश्यक ठरते

सनेताबरोबर गतकालात होऊन गेलेल्या काही व्यक्तींची आणि घटनांची ठंगव उदाहरणे देण्याचा प्रधान राजलातून आहे रंग मनू, गीरा परहाद, युसूफ-जुलेखा, तारसऱ्या पर्वतावर मूमाला साक्षात्कार ही उदाहरणे आपल्याला राजलातून दृढरून आत्मज्ञान त्याचा उद्देश आणि त्याबरोबरच जीवनामध्ये पाहण्याचा, धर्मांमध्ये आणि अध्यात्मिक परंपरेमध्ये पाहण्याचा एक निरायच दृष्टिने आपल्याला दिसून येतो ज्ञान आणि भक्ति, बुद्धि आणि श्रद्धा ह्यांसमोरील लिहिलेल्या राजलासोबत बसण्याची, त्याच्या कमठपणाची, स्वर्गनरमाच्या रूढ कल्पनांची टिफ्टिकाणीं दर उडविली आहे राजलातून जाणनाऱ्या सधर्पांचे प्रतिबिंबही आपल्याला दिसते त्याबरोबर निराशा आणि अगतिरक्ता ह्याचही चित्रण आपल्याला आटवते आज्ञे म्हणजे गत्या पाचपन्नास वर्षात राजमाय आणि सामाजिक विषयही राजलातून आले आहेत पण सनेताचा ताच वापर त्यांना निराह्या अर्थात निमून येतो, अशा रीतीने राजलाची उत्क्रांति झाली आहे

इनादत बरेल्वींनी केलेल्या बगल विवेचनावरून राजलाचा कल्पना पूर्णपणे वेगळे अगदी अलीकडे म्हणजे राष्ट्रीय चळवळीचा उदय झाल्याबरोबर राजलासोबत ह्या चळवळीने चित्रण राजलातून केले असून भारतातील राष्ट्रीय चळवळीच्या काळात बरोबरचा असा शेकडो राजला लिहिल्या गेल्या त्याचा तानच उदाहरण पाण—

० ✓ कर्म मेहवानमा है या हुस्नेख्त्के नातुवा मेरा
मेरे घरको घर अपना जानता हूँ मेहमान मेरा

हा काव्य पाहण्याची कृपा म्हणारी का माझे आदरातिथ्याच दुबळेपण म्हणार हा पाहुणा तो माझ्या घराला आपले घर समजून बसण आहे

० ✓ बियाळ उनका सुखन मेरा, जमान उनरी दहन मेरा
नहार उनरी, चमन मेरा, गुळ उनके गुलिस्ता मेरा

त्याचे विचार, माझी भाषा ; त्याची वाणी, माझे मुख, त्याचे वसतःकृतु, माझी वाग ; त्याची फुले अन् फुलवत माझे

वरील ओर्जीतून इंग्रज राजकन्यावद्दलचे सकेत स्पष्ट दिसून येतात
सबाने जाते जाते जाने क्या सरगोशियाफ्री हूँ
न भूला एक वर्गें गुलभी दर्सें इतिशार अवतक

पहाटेच्या वाऱ्याने बागेतून जाता जाता फुलाना काय कानमन दिल्या आहे कुणास ठाऊक
कारण कोणत्याही फुल्याडाला भाडोरोपणाचा अथाप विसर पडलेला नाही

इंग्रजांनीं जाता जाता देगात ओ करह माजमिन्या त्याचा सकेत ह्या वरील ओर्जीतून
दिसून येतो.

आमच साहसी होवो पण इंग्रज ह्या देगातून निघून जावोत ह्यासमर्थ्याच्या काही
ओर्जी पाह —

सितम्भी होगा तो देख लेंगे फरमका

भाडा तो फूट जाये

ये दोस्तीका तिलसम् टूटे मेहेरबानीका

झूट जाये

आमच्यावर जुलूम झाले तरी आम्ही पाहून घेऊ, पण त्याचे (इंग्रजाचे) भ्रम तरी उघडे
पडतील ही मैत्री, मोहजाल आणि मेहेरबानीच असल्या हीं तरी उघडी पडतील

✓ बलासे कजाक आके छटें, ये पासवानोकी

छूट जाये

उचकले शाहीन तो गम नहीं है, कफमूतो

कम्वलत टूट जाये

छात्रांनीं आणि दरोडेखोरांनीं आम्हाला छुट्ट, नागवत तरी आम्हाला शोर नाही, ह्या
रखवालदारानीं चाल ठेगलेली (इंग्रजांनीं) छूट तरी थांबेल गरुडानीं आमच्यावर क्षेप
घेऊन आमचें सर्वस्व नेले तरी हरमत नाही, आमचें कारणही तरी कोळमडून पडेल

अशीं अनेक उदाहरणे देता येतील ह्यावरून उद्दे गजलातून निरनिगळ्या काळी निर-
निराले विषय कसे प्रभावी रीतीनें ह्मणायले गेले हें दिसेल

मागे सांगितल्याप्रमाणें गालिबचा उद्दे काव्यरचनेचा बऱ्हा म्हणजे गजलाच होत
त्याच्या गजलाचा मुत्ता मुमारे गव्या दोनशे भरेल. त्यातील द्विपद्याची मुत्ता चौदा माडे-
चौदाशे भरेल म्हणजे मुमारे अडीच पावणेतीन हजार ओळीत गालिबनें उद्दे काव्य मामा-
वलेल आहे

गालिगच्या सव्याचे विषय प्रेम, प्रेमिक, प्रेयसी, प्रतिस्पर्धी, उत्सव, विरह, मिया, नीलन हे तर आहेतच पण त्यापेमाही महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे जीवन, जीवनातील सप्रेम आशा निराशाचे द्वंद्व, छट्टिविषयक तत्त्वज्ञान, धर्म आणि धार्मिक रुढीसमर्था विचार ह्या सर्वांना गालिगच्या गजलाच वैशिष्ट्य दिसून येते अर्थात् कोणत्याही विषयाचे वर्णन करताना गालिगची प्रतिभा प्रसरतेच चमकलेली दिसते ह्याच कारण म्हणजे त्याचे काव्य कृत्रिम नसून त त्याच्या जीवनातील अनुभवातून आणि आंतरिक तळमळीतून निर्माण झालेले आहे या जेव्हा असेल तरच ते काव्य जिवंत आणि गरस उतरते ह्यासमर्था गालिगचे स्वतःच विचार पाह्या—

दुःखने परोगे शमये सुखन दूर हें असद्
पहले दिले गुदाखता पैदा करे कोयी

(काव्याची ज्योत उज्ज्वल करण अमन्यास उत्कट तळमळ असलेल हृदय प्रथम लाभल पाहिजे)

आते हें गैबसे ये मजामीन खियाळमे
गालिग् सरीरे खामा नवाये सरोश है

काव्याचे विषय माझ्या मनात अंतराळातून येतात ते रागद्वार उतरून घेतांना लेखणाचा ध्वनि होतो तो म्हणजे देवदूताचा सद्गम होय

✓ खुलता किसी पे क्यों मेरे दिलका मुआमिला
शेरोके इतिखात्रने रसग मिया मुझे

माझ्या हृदयातील तळमळ गुणाला समजली नसता पण माझ्या काव्यानी ता तळमळ उघडकीस आणली

✓ पाते नहीं जग राहतो चढ जाते हें नाले
रुफती है मेरी तग तो होती है रग और

नद्याना वाट मापडली नाही तर त्याच पाणी बर चढ लागते त्याचप्रमाणे अनरींची तळमळ तान सोडून राहिली री तिला काव्याचा रूपान वाट पुटते

✓ लिखता हू असद् सोजिशे दिल से सुखने गरम
ता रख न सके कोयी मेरे हरफपर अगुस्त

अतरांच्या जिह्याव्यातून मार्ग तेवस्वा काव्य बाहेर पडत म्हणून माझ्या मायासर त कृत्रिम आहे म्हणून थोड टेंपण्याम नसे

गालिगला आपल्या काव्यमत्तीचा मोठा अभिमान होना ह्यासमर्था त्यान चागोचागां आपले विचार प्रकट केले आहेत ह्याच पण उदाहरण तर पाह्या—

✓॥ हँ ओर मि दुनियामें सुखन्वर बहोत् अच्छे
कहते ह के गालिबन्ना हँ अदाजे बया और

नगात चागले चागले म्मि आहेत परंतु गालिबन्ना काव्यभली कादा औरच आहे अमें लोग
म्हणतान

गजगम अनुसरून गालिवन प्रेम हा विषय ग्रामुष्यान हाताळलेला आहे प्रेमाशिवाय
जोवनात रम नाहीं जावनाग गोडी आणि लब्धन येते ती त्या प्रेमासुख ह्यासंगधीचे गालिबन्ने
उद्गार असे -

✓ इस्कसे तरीयतने जीस्तम्मा मजा पाया
दर्दकी दरा पायी दर्दल्यादवा पाया

प्रेमासुखे प्रवृत्तीला जावन आम्पेक चाटू लागल व्यथेला शीतर मिळाल आणि ज्याला
श्रीपथ नाही अशा व्यथेचा लग्न झाला

B ✓ इस्कपर जोर नहीं ये हँ वो आतिश गालिब ०
के लगाये न लगे ओर बुझाये न बने

प्रेमानर कुणाचाच मात्रा चालू शकत नाही ता एर जाग आहे ती लावू म्हटल्यान
लागत नाही आणि निपटू म्हटल्यान विझत नाही प्रेमिक, प्रेयसा, प्रतिस्पर्धी, छळ, वियोग,
निरह, उत्कंठा, निराशा हीं मारो सारीं प्रेमात अनुभवाला येतात, ह्यानर गालिबच्या बहुतेक
नाच्या रचिता मोठ्या बहाराच्या आहेत त्या मुळातूनच याचल्या पाहिजेत तेव्हा त्याची
गरीबुरा लब्धन ममजून येइल राहावन नाही म्हणून काही उदाहरण खाली देत आह

✓ नींद उसनी है दिमाग उसका हँ राने उसनी हँ
जिस्के वाजूपर तेरी जुल्फें परेशा होगयीं

तुझे बेगळाप ज्याच्या स्फावर दख्खान त्याच बैभन काय विचारावे त्याची मुगळनिदा,
त्याचे विलास, त्याची आनंदगरी रात हीं अरुणनीय हात

✓ जन वो जमाले दिलफरोज सूरते मेहेरे नीमरोज
आपहि हो न तारा सोज पर्देम मँह ठुपाये कयीं

तिचें मौद्दर्य आम्पेक अन् चहारा मध्यान्हाच्या मूर्खासारखा तेजस्वी आहे तिच्याकडे पाहणा
ज्याला हा नचरेन जाठ शकते मग तिन बुरग्याआड मुख का लपवाव ?

✓ शब् को किसीके रंगन मे आया नहो कहीं
दुखते हैं आज उम् बुते नाजुक बदनके पान

त्या कोमलागाचे पाय आज का वर दुस्त आहेत सल रात्रा ती कुणाच्या स्वप्नात तर चालत
आली नसेल ना !

जबतकूके न देखा था कदे यार का आलम
मे मोतकदये फितनये महशर न हुवा था

कन्याताच्या दिवशीं प्रलय होतो त्यावर भाषा विश्राम नव्हता पण तुमं भरारसौष्टव
आणि चालणें ह्यानें घडून आलेल्या प्रलय पाहिल्यावर भाषा कन्याताच्या कन्येनें विश्राम
वसला

✓साये की तरह साथ फिरे सर्व व सनूवर
तू इसकदे दिलकश से जो गुल्जारमें आवे

तू आपला आकर्षक बांधा घेऊन वागेन आलीस की पाहा आपल्या बांध्याचा गर्व
करणारी मुरु आणि सनुवरचीं झाडे तुझ्या मागे मागे मावलीमारली फिरूं लागतील.

लैला-मजनू, शिरी-फरहाद आदि प्रेमिसांच्या प्रेमवंडाचा उल्लेख गालिवाने जागोजागी
केलेला आहे. प्रेमापायी घरदार मुटलें आणि विश्राल बाळवंड आपल्या नशिवां आलें, पण—

सौगज जमीके बदले वियांवा गिरां नहीं

म्हणजे माझ्या घराच्या शभर गज जमिनीच्या मोरदऱ्यात हजारों चौरस मैलांचे
बाळवंड मिळतें तर हा सौदा महाग को पडला असे कवि ह्या काव्यपक्षींतून विचारतो.

✓प्रियेशी भेट घेण्यात वाटत असलेला संकोच तर पाहा—

बां वो गुरुरे इज्बो नाज यां ये हिजाचे पासे बज्—

राहमें हम निले कहां बज्ममें वो बुदाये क्यो

ती गर्विष्ठ आणि नरारेण अन् आम्ही संकोची आणि स्वाभिमानी. आमची गाठ
पडावी तरी कशी आणि तिनें तरी आम्हांला कैदमीन बोलवावयाचें को ?

५ ये न थी हमारी किस्मत के विसाले यार होता

अगर और जीते रहते यही इंतजार होता

✓मोदन आमच्या नशिवांत नव्हतें हेंच खरें. आम्हांला अधिक आयुष्य मिळालें अमंतें
तर आम्हाला तेंही प्रियेच्या प्रतीक्षेत घालवाचें लागलें अमंतें.

गालिब हा रमिक, दिलशर मनाचा आणि अनंरु आकाशा मनात राळगायरा होला.
त्यामुळे आसांभाची पूर्ति झाली नाहीं कीं त्याची हजरत त्याला लागे.

५ हजारी स्वाहिशे ऐसी के हर स्वाहिशिपे दम निकले

बहोत निकले मेरे अरमान लेकिन फिर भी कम निकले

हजारी आसांभा मनात येतान अन् प्रत्येक आकाशा तारडतोव पुरी व्हावी ह्याची
तळमळ लागते. बऱ्याच आकांक्षा पुऱ्या झाल्या पण अजून आसांक्षांच्या मानाने त्या

प्रिया पुन्हा एम्हा आपल्याकडे येणार ह्या उक्कंठेनून निघालेल्या काहीं ओळां तर पाह्य. त्या मन स्थितीचें व्हावरदार वर्णन आहे.

० मुदत हुयी हें यार को मेहमां किये हुये
जोशे कदहसे चम्मे चिरागां किये हुये

प्रियेला पाहुणी करून आणि त्यानिमित्त खळ वाळणीच्या भेफिलीची आराम करून अनेक दिवस झाले.

करतां हूं जमा फिर जिगरे छल्ट् छल्ट को
अरसा हुवा है दावते मिजगां किये हुये

हृदयाचे उडलेले तुकडे मी पुन्हा एम्हा रंगीत आहे. प्रियेच्या पापण्यांना आमनाण देऊन धरेच दिवस झाले.

५ फिर चजे एहतियातसे रुक्ने लगा है दम्
बरसों हुये हें चाक्रे गरेवां किये हुये

आता पुन्हा मन स्थिति वेडावडे ओड घेऊ लागली आहे. मागे प्रेमवेडात अगावरचे कपडे पाइन टाकल्याला धरेच दिवस झाले

फिरशौक कर रहा है खरीदर की तलबू
अर्जे मनाए अकल, दिलो यजां किये हुये

रमिन्तेला आपला बुद्धि, हृदय आणि जीव ह्याचा निमाल लावून टाकण्याची ओढ लागली आहे.

मांगे है फिर किसी को लवे बामपर हवस
जुम्हे सियाह रुखरे परेशां किये हुये

आपले केजमलाय मोडले सोडलेले अमे पुर्णतरी पुन्हा यमोच्या गच्चीवर येऊन उभे राहावं असं वाट लागलं आहे.

✓चाहे है फिर किसी को मुकाबिल में आरज
सुमें से तेज दुश्नये मिजगां किये हुये

जिच्या पापण्यांचा खजीर गुरम्याच्या धारेनं अधिक तीक्ष्ण बनला आहे अशी प्रेयसी पुन्हा एकदा आपल्या सन्मुख बमावी अर्गा ओड लागली आहे

✓ जी डूढता है फिर वही पुर्सेत के रातदिन्
धैठे रहे तसब्युरे जाना किये हुये

रातदिवस प्रियेच्या चिंतनात मग्न राहावं असे मनाला पुन्हा वाट लागले आहे.

प्रेमीजनाचा प्रियोग हा महत् दुखाचा प्रसंग मिर्चा गालियन्या आयुष्यान प्रेमप्रसंग आला होता ऐन ठारुष्यान त्याचें एका नर्तकीवर प्रेम बसले होतें ती पण त्याच्यावर अनु-
ग्राह्य होती पण दुर्दैवानें तिचा व्यवहार मृत्यु झाला गालियन हा प्रतगी अपरपार दुःख झाले
चावोस वर्षानंतर एका मित्राला डिहिलेच्या पत्रात गालियन त्या नर्तकीची जाणवण केलेली
आहे तिच्या मृत्यूनंतर त्यान जें ओरुम्वे लिहिले त्यातील काहीं ओजी अवश्य वाचण्या
मागण्या आहेत

उमर भरजा तने पमाने वषा वाधा तो क्या
उमर को भी तो नहीं है पायदारी हाये हाये

जन्मभर आपण अस्मिष्ठ राह मं वषले टरल होतें पण वायुन तरी कुठे
उड आहे

गर्म रुसमायीसे जा छुपना नमावे खारुमे
खरम है उल्फत कि तुझपर पर्दादारी हाये हाये

आपलें प्रेमाच गुपित उघड पडेल हा विचारान का तूं मातोच्या उरुयाभाड आपलें
नौड लगविल्ले पडदापद्धतीचा तर तूं रुमालच केला आहेस

खारुमे नामेंसे पमाने मोहवत मिट्र गयी
मिट्र गयी दुनियासे राहो रस्मे यारी हाये हाये

प्रेमाची वचन मार्तळ मिट्टन गेली जगातून प्रेमाचा रीतच नाहीशी झाली गालियन प्रेम ह
फाटा अगम्य, गट, देवा अशा प्रसंगच नाही ते जीवन आणि सहृदय माणसाच प्रेम आहे

जखटा, हेवा, मत्सर, निरह, विषोग, मोलन, थग - निरागाचे द्वंद्व त्यान सुंदर चित्रण
गालियन केलेल आहे ह्यामुळ वाचकाला गालियनच्या सव्याचा आस्वाद घेताना आपण
गालियनच्या मन स्थितीचा अनुभव घेत आहोंत जसे वाटत

गुल, घुलतुल, मुक्क झाल आणि कुमंग पन्नी, शमा परवाना, पारधी, जाळें, घटें,
मारागार इत्यादि सक्तेनाचा वापर गालियन आपल्या सव्यातून केलेला आहे

सोण म्हणतें घुलतुलच्या आकडनात प्रभाव नाही म्हणून निरुडे फुलाचा स्थिति पाहा
त्याच्या पारळ्याचे (कळ्याचे) नुसटें उडन गेले आहेत

आमच्या घरच्याला लागून पारथ्यान जाळें लग्नून टविल आहे उडण्याचा अवसाग
नीं आम्हां जळ्यात अडकलोच

हे माझ्या सोबत्या, मा नुसत्यात आहे वागेची वाय हाल्हाल आहे साग अरे गप
ना ? काल वागेत बीज पडली आहे हे सांगण्याकडे कावू कळाल करीत आहेस अरे माग,
ती बीज माझ्याच घरच्यावर पडली असेल कळायला.

मदिरेचे उन्हेस इतर कवि करतात. भक्ताला मदिरा, गुफ्याला मदिरा पाजणारा साकी अशा
उपमा उर्दू काव्यात सर्रास आढळतात पण गागिय हा मदिरेचा भक्त होता त्याच्या काव्यातून
मदिरेचे, मद्यपात्राचे, सारीचे आणि मंगलीचे उन्हेस कमालीचे सुभासदार वाटतात. ते एकत्र
करून पुढे ठेव्यात आलेले आहेत

उर्दू आणि पारसी भाष्यात मय, मयगाल आणि मयपानाचे पुढील उल्लेख आढळतात तत्त्वज्ञानपर कवितातूनही भक्तीच्या आविष्कारांमरिता भक्ति म्हणजे मदिरा, भक्तमंडळी म्हणजे मैफिल, गुरु म्हणजे सारी असे सकेन वापरण्याची परंपरा उर्दू आणि फार्सी काव्यातून दिसून येते कर्मठ आणि कट्टर रुढिनिष्ठ माणसे म्हणून दोंय, जाहिद (जपजाय करणारे), मोह्तसिब (लोकांच्या नीतिमतेपर देणारेच ठेवणारे अधिपारी) ह्याची टिंगल उडविण्यात येऊन, त्यांना मदिरालयाला भेट देण्याच, मदिराप्राशनाचे (अर्थात् कर्मठपणा सोडून देऊन परमेश्वराची खरी भक्ति करण्याच) आमंत्रण देण्यात येते कधी कधी कर्मठपणाची सवय सोडून आम्ही वाता परमेश्वरभक्तीमडे वळणं आहोणं हें सांगण्याकरिता भीरमारखा कवि म्हणतो,

तसबीह को मुदतों सभाला हमने
खिर्मी गले में बाधा हमने
आखिर उमरमे मैकी खातिर मीर
सज्जादा गिरवी रखने निकाला हमने

आम्ही जन्मभर जपमाळ ओटिली आणि गळ्यात कपती अडवरविली आता जागृप्याच्या शेवटच्या सालात मयाचा लाभ व्हाता म्हणून नवान पटण्याचे आमने गहाण दाखव्यान निघालों

येथ सांगण्याचा उद्देश हा की जन्मभर कर्मठपणानें बागन्धे पण त्यात समाधान लाभलें नाहीं शेवटीं परमेश्वराची निस्सीम आराधना करावयाची असेल तर कर्मठपणाची बाध अवटणरें गळून दिली पाहिजेत ह पटले गास्त्रिबनेही म्हटले आहे री,

रात पी जमजम पे मये और सुबहदम
धोये धव्वे जामये एहरामके
जमजम ही पे छोडो मुझे क्या तोफे हरमसे
आट्टा वमये जामये एहराम बहोत हें

जमजम या पवित्र विहिरीत वसत आम्ही रात्री मयाचे सेवन वेल आणि मयगाली एहरामर (हाजच्या यात्रेकरुनीं चट्यामयाचे विशिष्ट झणे) मयाचे लाग पडलेले आम्ही

धुन्न काटले. मला जमजमच्या विहिरोवरच वसून राहू द्या. मला काव्याच्या प्रदक्षिणेची काय करावयाचें आहे. माझ्या झग्यावर मद्याचे टाण पुष्कळ पटले आहेत.

रमठ माणमाची टिंगल खालील पद्यपंक्तींतून उडविलेली आडळते.

रिंदाने दरे मैकदा गुस्ताख है जाहिद
जिनहार न होना तरफ इन वे अदबोसे

हे कमंडा, मद्याल्याच्या तोंडागीं रिया दारागीं जमलेले हे मद्यपी उद्धत आहेत. त्याच्या तोंडागीं न लगलेले चरें.

क्यों रद्दायदा करें हैं जाहिद
मये है यह मगस की कै नहीं हैं

हा रमठ (जाहिद) मागे पुढे का करीत आहे. त्याला सांगा की ही मदिरा आहे. मद्यमाशीचें रमन म्हणजे मद्य नव्हे.

✓ कहां मैरवाने का दरवाजा गालिय और कहां वाएज
पर इतना जानते हैं कल वह जाता था के हम निकले

कुठें मद्यालयाचें दार आणि कुठें प्रवचनगार, दोघाचा काय संग्रह. पण आम्हांला इतके माहीन आहे मी, काल आम्ही मद्याल्याच्या दारातून बाहेर पडत होना, त्या वेळीं तो आत प्रवेश करीत होता.

✱ मस्जिद के जेर साया खराबात चाहिये
भौ पास आंख किच्छये हाजात चाहिये

हे प्रवचनकारा, मशिदीच्या शेजारी मद्यालय हवें. अरे, परमेश्वरानें नाहीं का भुवयापाशीं (मशिदीच्या कमानीमारत्या) डोळे (मद्यालय) निर्माण केली आहेत.

रखता फिरू हूं खिरा व सज्जादा रहने मये
मुद्दत हुयी हैं दावते आत्रो हवा किये

दारू पिऊन पुष्कळ दिवस झाले आतां पुन्हा नमाजाचें आमन आणि आपली फर्मिरीची गोवडी गहाण ठेवावी झाले.

दिल वदीन नकदला साकीसे गर सौदा किया चाहे
के इस बाजारमें सागर मनाये दस्तगरदां है

अरे, ह्या मारीपाशीं उधारखातें नाहीं. सारा काहीं रोकड मामला आहे. तुला जर येथे मदिरा हवी असेल तर आपला धर्म अन् हृदय हीं सारीच्या हवालीं व्हनतूं मदिरा संपादन कर.

★ वाएज न तुम पियो न किसीको पिला सरो
क्या बात है तुम्हारी शराबे तहर की

अरे प्रचनसरा, ही असरी कमली र तुषी स्वर्गातील मुरेचा बगडा धड तुलाहा ती
पिण्यान मिळत नाही अन् दुसऱ्यानाही तू पावू शकत नाहीस म्हणजे राय ?

जाहिर हेंके घमराके न भागेंगे नजीरीन

हा, मुहसे मगर वादाये दोशीना की बू आये

मनुष्य मेन्मानंतर क्वरीत त्याच्या पापपुण्याचा झाडा घेण्यासुरिता नजीरीन नावाचे टवटव
येतात अशी भ्रष्टा आहे कवि म्हणतो मरणान्या आधा प्याल्या मादरेचा मत्स्य ताडला
येणारा वास पाहून हे दमदम काहा एर हिशेव न मागता पडत जाता

मद्याची उपमा का उपयोगात आणायचाची ह्यासमर्थी गात्रिय म्हणतो की पूर्वीपासूनच
तशी परंपरा चालत आली आहे

हरचद हो मुराहिदे हकमी गुल्फू

बनती नहीं है बादा वो सागर कहे बगैर

रोणतोही तत्त्वाची आणि अंतिम सन्याची गोष्ट असो, मद्य आणि मद्याचा पैलू ह सकेत
वापरण्याशिनाय जमतच नाही

पण असा काहा आडपडदा न टवता मद्यपानाची कट्टरी वणन कारी थाडीथोडका
नाहीत गात्रिय हा कथा तर मदिरेचा अनन्यमक्त होता त्यामुळ त्यान बराल सव्यपचीतन
चाहिद आणि वाएज ह्याची िंगल उडवात मदिरेची म्हणन भक्ताची महति गाडला आहे
तिथेच त्यान आपल्या स्वतःच्या मदिरामक्तीची उघडउघड कबुला पण दिग्ग आहे त्यामुळ
त्याची ही मद्यासवधीची वणन मोठी चमत्कार घालेली आहेत

फिर देखिये अदाजे गुल्फशानीये गुफ्तार

रखदे कोयी पेमाना व सहजा मेरे आगे

माय्याममोर मद्याची सुरइ अन् चपन देवा आणि मग पाहा माय्या मुरगातून शब्दरूपी पुण्याची
कृती कवी राय होत ती

गो हाथ को जुगीश नहीं आखोंम तो दम ह

रहने दो अभी सागर व मीना मेरे आगे

हातात शक्ति नसली म्हणून राय बालू डोक्यात तर आहे ना ' माय्याममोर अजून मद्यमुग्ध
आणि स्पर्क राहू दारे

गात्रिय जुनी शराब पर अब भी कभी कभी

पीता हू रोजे अबूर व शबे माहतायमे

गालिब म्हणतो, माझी मदिरा सुटली पण अजूनही चांदण्या रात्रीत आणि ७ दिवशीं मी पितोंच

उर्दू काव्यात नदीच्या काठ्यांना नेहमी तहानलेल असे कल्पितान आता ह्या गालिबच्या खालील ओव्या पाहा —

बकद्रे जर्फ हं साकी खुमारे तिरनाझामीभी

जो तू दरियाये मये हे तो मैं खिमियाजा हू साहिलना

हे सारी, प्रयेमाला आपापच्या ममदुराप्रमाण मदिरा पिण्याची तज्मळ असते माझेच पाहा ना, मागी तहान कितीही मदिरा पिऊन शांत व्हायची नाहीं अरे, तू जर मदिरेचा दर्या अरालाम तर मी त्या दर्याचा सदा तृपान असा काठच आहे असें गमन

✓ यह मसाफले तसबुफ, यह तेरा वयान गालिब
तुझे हमरली समझते जो न बादरवार होना

त्या तत्त्वज्ञानाच्या गोष्टी आणि त्याचें वर्णन करण्याची तुझी शैली अरे तू जर दारव्या नसतास तर आम्ही तुला निश्चित सन समजलों अगतों

मैं और बन्ने मेसे यों तिरना काम आयू

गर मैंने कीभि तोरा तो सामीनो क्या हुआ था

मी अन् मयाच्यानूत न पिना यावे ? मी दाख्या शपथ घेतली होती तरी सारीला काय झालें होतें ? त्यान जररीत नको होतें का पाचारला मला ?

असदुहाला तमाम हुआ

अये दरेगा यह रिदे शाहिदनाज

अरेरे तो सौंदर्योपागज आणि मदिरेचा भक्त असदुहाला गालिब मेल

॥ कर्जनी पीते थे मये लेकिन समझते थे बेहा

॥ रगलायेगी हमारी फाना मस्ती एक दिन

कर्ज काढून पिंगं चालू होतं पण आम्ही ही फावेमस्ती कधींना कधीं पळाल आल्याशिवाय राहाणार नाहीं, ह्याची आम्हाला बाल्माल सानी आहे

कलक्रे लिये आज न वर खस्त शरामे

यह सूयेजन हं सारी ये कोसरके बाधमें

सम्बनाना स्वर्गातील अमृत (कौसर) प्यायला मिळते अशी समजूत आहे गालिब म्हणतो, अरे सारी तर मग आम्हाला भरपूर पाव वरें त्यात कसूर मात्र करू नकोस तुला वाटतं आम्हाला स्वर्गात कौसर (अमृत) मिळेल की नाहीं अरे काऱ्ही बहं नकोस आमचा स्वर्गातील सानीवर पूर्ण विश्वास आहे त्याच्याबद्दल तू सगळ घेऊ नकोस

कोई कहे के शये माहमें क्या बुराई है

चलासे आज अगर दिन को अवरोवाद नहीं

आज आभाळ आलेलें नाहीं. मदिरापानाची काय मजा येणार म्हणतात. पण चांदण्या रात्री तर आहेत ना. चांदण्यांतही मदिरापानाची खूप लज्जत राहिल.

आपल्या मदिरापानाचें समर्थन गालिव्हेनं खालील ओळींत केलेलें आहे.

मये से गरज निशात हें कित्स खसियाह को
✽ एक गूना बेखुदी मुझे दिन रात चाहिये

मदिरापानांनं आनंद भोगायला कुणा कमनशिवाला हवें आहे. मला तर दिवसरात्र स्वतःला विसरून जाण्यास हवें आहे.

मद्य आणि मद्यालयाच्या वर्णनांत गालिव्हेची प्रतिभा कशी भरान्या मारते तें पाहा.

परे परवाना शायद बादवाने किस्तीये मये था

हुई मजलिस की गर्मीसे खानी दौरे सागर की

मैफिल सुरू झाली. दिवे पेटले आणि दिव्याच्या मागोमाग पतंग आले. त्यांच्या मागोमाग दारूच्या पैल्यानं भरलेली किस्ती (ट्रे, तबक) मैफिलीतून फिरू लागली. म्हणजे ह्या किस्तीला (नावेला) पतंगाचे पंख बादवान (जीड ह्याकारणारे) बनून पुढे नेत आहेत असें वाटतें.

मये परस्तान खुमे मये मुह से लगायेहि बने

एक दिन् गर न हुवा वजमे साकी न सही

अरे मद्यानो, मैफिलींत एक दिवस सारी नसला म्हणून काय झालं. पेले भजन मिळत नसले तर गुरईच लावा तोंडाला कशी तो !

गालिव्हेची काव्यसृष्टीतील प्रिया ही पद्मीची पिणारी दिमत. त्यासंबंधीचे जेव्हा तर पाहा.

मये वह क्यों वहोत पीते वजमे गौर में यारव

आजही हुवा मंजूर उनको इम्तिहान अपना

मी मदिरा किती पिकू शकतो हें पाहण्याकरितां ती परक्यांच्या मैफिलीतून उपस्थित राहून मदिरेंचें मनसोक्त प्रागन करीत आहे. अरेरे, आजच तिला ह्या प्रयोग करून पाहण्याची का इच्छा झाली ? अन् ती पण परक्यांच्या मैफिलीत कां ? माझ्यापार्श्वी कां नाही ?

चश्मे मा रौशनके उस बेदर्दका दिल शाद है

दीदये पुरखूं हमारा सागरे सरशारे दोस्त

रक्तानें लाल झालेले आमचे डोळे पाहून प्रियला काय आनंद होत आहे. तिला वाटतें की हे डोळे म्हणजे कांटोकांट. भरलेले वाणीचे पेलच होत.

तेरी तरफ है व हसरत् नज्जारये नरगिस्

वकोरिये दिले चम्मे रकीव सागर खींच

मुंदर डोळ्यांना नरगिस्च्या फुलाची उपमा देनात. हे प्रिये, नर्गिसचं फूल तुझ्याकडे हेव्यानें पाहान आहे म्हणून तू संकोचानें कां मदिरा पीत नाहीस, अग, त्या फुलाला डोळे ते कुठले अन् त्याला पादाभ्याची शक्ति तरी कुठे आहे ? तूं कांहीं एक संकोच न करतां हवीं तितकी मदिरा पी वरं !

साधित हुवा है गरदने मीनापे खूने खल्क
लरजे है मौजे मये तेरी रफतार देखकर

मदिरा पिऊन बेहोशीत तूं पावलें दारिंत तरणांचीं हृदयें चिरडीत बाललीस, त्यांच्या गुनाचा हाग तुझ्या नव्हे, त्या मदिरेंच्या पात्राला लागला आहे, हें सगळें आपल्यामुखें घडलें म्हणून पात्रातील मदिरा घेव तर कशी घाबरून सारसी कांपत आहे.

हमसे खुल जावो बबक्ते मय परस्ती एक दिन
बर्ना हम छेडेंगे रखकर उजरे मस्ती एक दिन

मशाची आराधना चालू असतांना रंगांत घेऊन आमच्याशी निःसंकोचपणें वाग वरें. नाहीतर लक्षांत ठेव, आम्हीच मदिरा पिऊन बेहोष झाल्याचें निमित्त करून तुला छेडण्याशिवाय राहणार नाही.

रातके वयत मये पिये साथ रकीव को लिये

आये वह यां खुदा करे पर न करे के यों

काळ रात्री माझ्या प्रतिस्पर्ध्याला सोबतीला घेऊन प्रियेनें मदिरेंचें मेहन केलें, तिनें माझ्याकडे यावें, पण कसें ? माझ्या प्रतिस्पर्ध्याला बरोबर न आणतां वरं.

मये लेगाया है-हुरने खुद आरा को बेहिजाव

अये शौक यां इजाजते तस्लीमें होश है

मदिरेंच्या धुंदीत तिनें आपला वुरझा वाज्जला मारला आहे, आतां तूं पण आपली शुद्ध तिला अर्पण करून तिच्याशीं वेभानपणें वागण्यास कांहीं हरकत नाही.

मैं उन्हें छेडूं और कुछ न कहें

चल निकलते जो मये पिये होते

मीं निला छेडावें आणि तिनें कांहीं बोलूं नये, तेंच ती प्यालेली असली तर तिनें गहजब उडवून दिला असता. कुठें कवीनें प्रियेल्या साक्षी म्हणून संकोधलें आहे, ती भेफिळीत परक्यांना पेलें भरभरून देते पण आम्हांला मात्र विचारीत मुद्रां नाहीं अशी कागाळी केली आहे.

गैर लें महफ़िलमें बूसे जामके
हम रहे यौं तिस्ना लब पैग़ामके

परक्यांना तिच्या भेकिलीत मधुचपक ओष्ठाना लावण्यास मिळवे अन् आम्ही मान
तिच्या दोन शब्दासाठी तहानलेले असावे. हा काय प्रकार आहे.

आतां मध, मधुशाला ह्याचे उल्लेख इतर विषयांच्या अनुषंगानें गाझिनं कमे तयार
केलेले आहेत ते तर पाह्या.

कतरये मये वसके हैरतसे नफ़स परवर हुवा
खते जामे मये सरासर रिस्तये गौहर हुवा

प्रियेचें सौंदर्य पाहून मधुचपरातील दारूचें थेंब पात्राच्या बाहेर जागच्या जागीं थक्कून त्याची
एक माळच बनलेली आहे.

होती है किस् क़दर अरशानीये मये जन्ना
के मस्त है तेरे कूचे में हर दर व दीवार

तुझ्या सादर्याच्या आविष्कारापायीं दारू स्तस्त झाली आहे म्हणूनच मीं काय तुझ्या
परिसरातील घरंदारेंसुद्धा ह्या मदिरेंत केवळ तुझ्या दर्शनानें धुद आणि वेदोग होऊन गेलीं
आहेत

न पूछ वसअते मयेखानये जुनून गालिब
जहा यह कासये गरदू है यक ख़ाक़ अंदाज़

वेडाची मद्यशाळा जिनी विस्तीण आहे म्हणून विवाह नकोच अरे, हें आराखणें
भाडें आहे ना, ते आमच्या ह्या मद्यशाळेंतील कचरा टाफ़्याची पेटी आहे असें समज.

क्यों गरदिशे मदामसे घररा न जाये दिल
इन्सान हू प्याला व सागर नहीं हू मैं

ह्या चिरकालच्या भ्रमनीने का बरें मन धागून जाणार नाही. मी तरी शेवटीं मनुष्यच आहे
ना ! सागरा विस्तार राहणारा, मद्यालयानील पेल तर नव्हे ना !

✓ दीदार वादा हौसला सामी निगाह मस्त
वज़मे खियाल मैंन्दये बेख़रोश है

मन म्हणजे गोंगाट नसलेली मद्यशाळाच. प्रियेभंडे मनन पाहयला मिळणे हेंच
मद्य. हे र्थीच कमी पडत नाही आणि प्रत्येकाला त्याच्या योग्यतेप्रमाणें हें मद्य प्राशन
करायला मिळतें.

रहा आवाद आलम् अहले हिम्मतके न होनेसे
भरे हैं जिसकदर जामो सुबू मैखाना खाटी हैं

जगात सर्वत्र महात्मे असते आणि त्यानीं जगाचा त्याग केला असता तर हैं
जग निर्जन बनले असतें. पण जग आवाद आहे ह्यावरून तने महात्मे पार थोडे
असले पाहिजेत हेच मिळू होतें. पाहा मद्यालयात सुरया आणि पेले काटोमाठ भरले
आहेत. ते भरून तगाच अवस्थेंत राहणें म्हणजेच मद्यालयात तुणीं मद्यपी नाहीं
हें मिळू होतें.

गरदिशे सागरे सद् जलवये रंगीन तुझसे
आयीनादारी यक दीदये हैरान मुझसे

तुजें बहुश्री सौंदर्य मैफिलींतील पेल्यासारखें सारखें विगत आहे—पसरत आहे. अन
तें पाहून माझे नेत्र आरशासारखे अर्बुद्यात पडले आहेत. (उर्दू नाव्यात अचाना किंवा
आश्चर्य व्यक्त करण्याकरिता नेहमीं आरशाची उपमा देतात)

अशा प्रसारे गालिबने आपल्या काव्यातून मदिरा, मधुचपक, मधुशाला इत्यादींचा
उपयोग केलेला आहे. परमेश्वरप्राप्ती, गुरुची कृपा, समाधि इत्यादि तत्त्वज्ञानपर व्यवहारात
मद्यची उपमा देण्याचा प्रघात उर्दू पंक्तीं काव्यात आहे. पण मद्यासमधी आलेली प्रत्येक
ओळ ही भक्तिपर, प्रत्येक सांगी हा गुरु आणि प्रत्येक मधुचपक म्हणजे उपामना असें
समजण्याचें कारण नाहीं, काहीं टिमाणी प्रियेला सांगी कल्पिलेलें आहे तर काहीं टिमाणीं
प्रियेच्या मैफिलींतील सांगी हा प्रियेचा प्रतिस्पर्धी असतो आणि एरवीं मैफिलींत
प्रेमिणाला दाहू कधीं न देणारा हा सांगी जेव्हा पेल्या प्रेमिणाला पुढें करतो त्या चेष्टी त्या
सांगीन दाहंत काहीं मिसळलें तर नाहींना अशी शंका प्रेमिणाला येते.

मदिरेचें वर्णन करताना गालिबच्या प्रतिभेला जी भरारी आलेली आहे त्यात काव्य-
कव्यनेष्टाचाच मदिरेच्या प्रत्यक्ष अनुभवाचाही वाटा आहे अगें म्हणण्यास हरकत नाहीं. पण
ही गोष्ट इतकी महत्त्वाची नाहीं. त्यानें केलेलीं वर्णनें हीं हृद्य आणि चटका लावणारी आहेत
हें विशेष महत्त्वाचें आहे. एरवीं राजल म्हणजे निरनिराळे विषय ज्यात आलेले आहेत अशा
द्विपदाची पण फक्त यमराच्या दोरीनें एकर आलेली माळव. परंतु गालिबनें एका संपूर्ण
राजल ' मीन शरान ' म्हणजे मधुलहरी ह्या नावाच्या रचलेली आहे. त्या राजलाची बहार
खालील ओळींन पाहा—

मधुलहरींना पंढ पुरुष्याचा (हालचाल मरण्याचा) काळ (वसनक्रतु) पुन्हा पातला आहे ह्या मधुलहरी बदरना (म्हणजे बदरनाच्या आसराच्या मदिरेच्या पात्राना) मैफिलीतून तरगत जाण्याची जाकि दवोन (वसनक्रतु मदिरेच्या मैफिली झडतान आणि मधुपान मैफिलीतून सारखी फिगत असताना त्याला उद्देशून बरील कल्पना आहे)

वागेतील उश्कलता आन इतरी बेहोष ना बरे ज्ञानी आहे ? ह्याच कारण उघड आहे द्राभाच्या वेर्लीमडन मादर द्राक्षामवाचा गंग घेऊन बायू हा वृषलनामरुन जान आहे ना हेच ते कारण बर !

मदिरेत जो वुडून गेला तो नशिववान घरा अन् ज्याच्या डोक्यावरून मधुलहरी बाहू लागल्या, त्या मधुलहरी नहेत तर ते भाग्योदयसूचक हुमा नावाचे पक्षीच त्याच्या डोक्यावरून चालले आहेत असे ममचावे

हा वर्षाक्रतु आहे ह्या ऋतुमुळे चारनलहरींच मधुलहरीं रूपाने होईल ह्यात काय आश्चर्य !

हफान उत्साहासुळे चोहोंकडे चार प्रकारच्या लहरी उत्पन्न झालेल्या आहेत मुप्पलहरी (फुलाचा सडा), आमागात सूर्यास्तमयी पसरलेल्या रंगलहरी, मेदमंद पवनाच्या लहरी अन् मधुलहरी ह्या त्या चार लहरी होत

रसिकतेला जितरी तळमळ तितक्याच प्रमाणात मधुलहरी अमृत बनून रसिकतेला भरपूर जीवन दतात

ह्या मधुलहरी दानवेर्लीच्या नसानमातून जीवनरस बनून बाहान आहेत पानाचा लालसर रंग म्हणजे ह्या मधुलहरींच पराच होत

माझ्या नल्पनेच्या पंवार लाल लाल दिव्याची आरासच शात्यागारवी घात्ते आहे लाल मधूच विचार डोक्यात घोळताहेत ह्या मधुलहरी म्हणजे लाल फुलाचा सडाच अन् ह्या लाल रंगाचा इतका रस म्हणजे दिव्याची ती आरासच नव्हे का ?

मधुलहरी मधूपरत जाऊन भिडल्या आहेत नशा रूपच चढली आहे ह्या नशेच्या आडून जणू काय ह्या मधुलहरी माची बुद्धि अचून किती आवूत आहे ह्याच निरीक्षण करण्यात गुंतल्या आहेत

जगात सर्वच वस्तूना बहर आलेला आहे अगदी हरित तृणासून तो घट मधुलहरीपर्यंत

क्षणिक वसनश्रुत्या अनुभवन आपण क्षणभंगुर जीवनाचा अराज घेऊ शकतो म्हणजे वसनश्रुत हा जीवनावरील धर होय तमेंच मधुलहरींमुळे विस्मृतिसागराचाही अनुभव लाभतो

फुलाचा बदर पाहून हे असद, माझे देहभान हरपत आहे आता मधुलहरींना पर फुण्याची पुन्हा वेळ आली आहे

गालिवच्या वरील मधुलहरींमुळे त्याच्या एकादर काव्याला लज्जनदार खुमारी आलेली आहे, हें नि सगळ होय

गालिवच्या काव्यात जीवन, सृष्टि, परमेश्वर वगैरेसमधीं जे विचार आढळून येतात ते आणि त्याची काव्यमय मांडणी हे गालिवचे वैशिष्ट्य इतर कवींच्या काव्यातून इतक्या प्ररूपीने आढळून येत नाहीं जीवन म्हणजे सधर होय परिस्थितीगीं सतत झगडणें टळून नाहीं जीवनात गोमाचा फार मोठा वाटा आहे, फार काय जीवनाचे बंध आणि शोमाचे बंध हे एक भासण्याइतके निकटचे आहेत एका मरणागिनाय त्यातून सुटता होत नाहीं सहन करणें, परिस्थितीगीं झगडत राहणें हें आवश्यक आहे कारण त्यागिनाय गयंतर नाहीं असें गालिवचें मत आहे कधीं कधीं जीवनातील दुःखानें गालिव अगदीं कळबळून उठतो आणि मग त्याच्या तोंडून निराशेचे आणि दुःखाचे उद्गार निगतात गालिवचे एकंदर आयुष्य दगदगींत आणि त्रासात गेलें त्याची आर्थिक स्थिति कधींच चांगली नव्हती त्यातच खर्चिपणा व मदारेचे व्यसन वीटुविकर जीवनात त्याला सततोवियोगाच दुःख अपार होतें गालिवला एकंदर सात मुल झालीं पण तीं सारीं काहीं महिन्याच्यावर मात्र जगलीं नाहीं आपल्या मेहुणीच्या मुलावर म्हणजे आरिफवर त्यानें जीनापाड प्रेम केल, परंतु दुर्दैवान तोपण तरुण वयात मृत्यु पावला १८५७ चा प्रचंड वणवा पेटलेला त्यानें डोळ्यान पाहिल्या होना त्यात त्याच्या भावाची, भाच्याची, प्रियजनाची आणि मित्राची पडलेली आहुति त्यानें प्रयक्ष पाहिली होती दिगीचें राजघराणें नष्ट आणि देशोधडीला लागलेला त्यान प्रयक्ष पाहिले आपल्या वहातर वर्षांच्या आयुष्यान गालिवला जीवनाचा आणि त्यानील सुखदुःखाचा जो अनुभव आला तो फारच थोड्याच्या वाढ्यास आला असेल ह्यासमधींचे गालिवच्या राजला तर पाहा—

✓ मेरी किस्मत में गम गर इतना था ०

✓ दिलभी यादव कयी दिये होते

हे परमेश्वरा, माझ्या नशिवात तू इतकीं दुःखें लिहिलीं होनींस तर तीं सारीं सहन करण्यास हृदयें तरी अनेक वायचीं होनींस एका हृदयान काय काय म्हणून सहन करावें

दिद ही तो हे न सग व खिस्त दर्दसे भर न आये कयीं
रोवेंगे हम हजार बार कयी हमें सताये कयीं

हैं हृदय हैं श्रेयसी हृदयच आहे. तें कांहीं दगड नव्हे कीं धोंडा नव्हे. तें व्यथेनं कां बरें भस्म येणार नाही. आम्ही अनंत वेळां-रहू पण रहू देण्यांत आम्हांला कुणी कां बरें प्रास यावा.

८ देर नहीं हरम नहीं, दर नहीं आस्तान नहीं
बैठे है रहगुजरये हम और हमें उठाये क्यों

हे कांहीं देऊळ नव्हे की मशीद नव्हे, हे कांहीं कुणाचें दार नाही की कुणाचा उंबरठा नाही. आम्ही बाटेवर बगलों आहोंत. आम्हांला कस म्हणून लोकांनीं तेथून उठवावें ?

८ कर्षो गर्दिशे मदाम्से घबरा न जाये दिद
इन्सान हूं प्याला व सागर नहीं हूं मैं

ह्या चिरकालच्या भ्रमंतीनं मन कां बरें पावतून जाणार नाही ? मी तर श्रेयसी मनुष्यच आहे ना ! सारता फिरतीन असलेला मद्यालयांतील पेल तर नव्हे ना !

८ ✓ यारत्र जमाना मुक्करो मिठाता है किस्लिये
लौहे जहांपे हर्फे मुक्करर नहीं हूं मैं

हा काळ मला पुढून टाकण्यास कां बरें बघत आहे ? जगाच्या फलकावर मी पुन्हा निविलेला आणि म्हणून पुढण्यालायक असलेला शब्द आहें कीं वाय ?

८ जीवन हा एक संपर्प आहे त्यांतून सुटून जावें म्हटलें तरी तें शक्य नाही.

✓ कशाकश हाये हस्तीसे करे क्या सभीये आचादी
हुआी जंजीर मौजे आबको पुरसत खानी की

ह्या जीवनाच्या संपर्पांतून सुटून जाण्याचा प्रयत्न करण्यांत कांहीं एक अर्थ नाही. समुद्राच्या लाटा तर पाहू. किनाऱ्याकडे येत असतांना प्रत्येक लाटेला तर वाटतें कीं आपण समुद्रांतून सुटलों आहोंत. परंतु किनाऱ्यापर्यंत पोहोचता पोहोचतांच पायांत साखळी घालून ओढल्यासारखें होऊन त्या लाटेला समुद्राकडे परत फिरावें लागतें. तसेच जीवनाचें पण आहे.

सहन करणें आणि परिस्थितीशीं सतत झगडत राहाणें हेच गालिबच्या मतें ह्याच्यावर उपाय आहेत.

८ — तात्र लायेही घनेगी गालिब
वाकिया सख्त है और जान अजीज

गालिब म्हणतो, संकटें सहन करणें हाच एकमेव उपाय आहे. कारण एकीकडे प्रसंग बांका आहे तर दुसरीकडे शरण शक्याला प्रिय आहेत.

मरणागिवाय ह्या जीवनशोकातून मुटका नाही वेव्हा मृत्यूने मुटका करीपर्यंत धैर्याने सारें सारें सहन करीन राहाणे आयदयक आहे.

गमे हस्तीका असद किमसे हो जुज मर्ग डलाज

✓ शमा हररंग में जलती है सहेर होने तक

एना मृत्युगिवाय ह्या जीवनशोकातून मुटका कमी वरें होणार ? तो दिवा पाहा. पहाट होऊन विझून जाईपर्यंत त्याला जळणें शासच आहे ना.

मरणाने कितीतरी गोष्टींवर पडदा पडतो

✓ ढापा कफनूने दागे उयूवे बरहनगी

में बरना हर लिबासमें नगे बज्द या

करवानें (प्रेनारोल बघावें) माइया नम्रतेवर पायरुग घातलं, नाहीतर मी जीवनपरी मोगनाही पोपाख घातला तरी वस्तुत नम्रच होतो.

हे जीवन क्षणभंगुर आहे ह्या जीवनाचा वारू तुझा नि अनार असो आहे. जीवनाचा बहर क्षणिक आहे जगत नाशवत आहे अमे विचार गाडिनने व्यक्त केलेले आहेत

○

पडता हू मक्तचे गमे दिख में समक हनोज

लेकिन यहीके रफ्त गया और बूद था

हृदयशोकाच्या शाक्रेत मी पाठ घेत आहे पण दोन शब्दाच्या पुढे प्रगति काही झाली नाही. एक शब्द रफ्त म्हणजे गेला आणि दुसरा शब्द बूद म्हणजे होता हा होय.

ह्या भूतलावर होऊन गेलेल्या नररत्नाची आठवण होऊन गालिब विचारतो —

मकदूर हो तो खाकसे पूर के अये लयीम

तूने वो गज हाये गिरामाया क्या किये

मला शक्य असतें तर मी बसुंधरेला विचारलें अमते की, हे वृथ्वा झिये, बोल, इतसीं नररत्न आपल्यापाशीं साठवून ठेवून तू त्याच मय करीत आहेस

पण जीवन दुःस्वपूर्ण आहे हें म्हणणाऱ्याना गाडिनचं सांगणें आहे मुखदुःखाच्या घटना अपरिहार्य आहेत आणि त्याच्यामुळेच जीवनाला जिवनपणा आला आहे.

✓ नगमा हाये गमसो भी

अये दिख गनीमत् जानिये

वे सदा हो जायेगा ये साजे हस्ती एक दिन

हे हृदया, ह्या शोकागोतांनाच वरें समज अरे, एक दिवस हें जीवनाचे वाय वंद पडून जाईल हें ध्यानात आहे ना !

हवसजो है निशाते वार क्या क्या
न हो मरना तो जीनेका मजा क्या

गालिवच्या जीवनाभडे पाहण्याना असा दृष्टिकोन आहे जोवन हे गुग्गुलाचे मिश्रण आहे. पण असे जरी अमलं तरी ते जगलेच पाहिजे त्या मंत्रपातून मुद्रा नाही दुखे अमाप आहेत पण म्हणून जीवनाचा त्याग करणे शक्य नाही आणि इष्ट नाही असे गालिवचे म्हणणे आहे काही दीसमाराच्या मते गालिवच्या गीतातून निराशेचे सूर निघतात असे म्हणणे आहे परंतु गालिवने गमे हस्ती (जीवनशोक), गमे इरु (प्रेमशोक), गमे दिल (हृदयशोक), ह्यासबर्फी लिहिलेले असले तरी त्याचे तत्त्वज्ञान निराशेचे नाही परिस्थितीला तोंड देऊन झगटणे आणि दुःख सहन करणे हेच आवश्यक असते असे त्याचे म्हणणे आहे धर्माच्या बाबतीत तर गालिव हा अर्धवटी होता.

हस्ती के मत् फरेव में आजाइयो असद
आलम् तमाम् हलकये दामे खियाळ है

हे असद (कबीचे नाव) का अस्तित्वाचा भ्रम याखू नकोस अरे, ही सृष्टि म्हणजे कल्पनांचे जाळे आहे.

एक परमेश्वर राय, वारी सर्ग मिथ्या असा गालिवचा सिद्धांत दिसतो.

न था कुल तो खुदा था
कुल न होता तो खुदा होता
हुवोया मुझको होने ने,
न होता मैं तो क्या होता
किया — जबके तुझबिन् नहीं कोयी मौजूद
फिर ये हगामा अये खुदा क्या है

हे परमेश्वरा, ह्या जगात तुझ्याजिवाय दुसरे कोणी नाही तर हा सारा गोथळ कशामुळे झालेला आहे ?

परमात्म्याचे स्वरूप कणाभगातून दिसून येतं हे सर्व परमात्म स्वरूपात विलीन होणार तसे होणे हेच त्याचे ध्येय आहे

/ (इश्रते कतरा है दरियामे फना हो जाना
समुद्रात विलीन होऊन जाणे ह्यातच जळविदूचे वैभव आहे.)

निष्ठाग उपासनेची आणि आध्यात्मिक भक्तीची गालिवने जागोजागी आवश्यकता प्रतिपादन केलेली आहे स्वर्गातील सुखे लाभार्थीत म्हणून केलेली उपासना ही सत्काम उपासना होय. त्यात आमीप ठेवण्यात आलेले आहे असा स्वर्ग आम्हाला नको.

तो उचलून नरसात झोकून द्या वगैरे असा सवाळ गालियन टाकलेला आहे तुमचा स्वर्ग
रुमा काय आहे हें आम्हाला माहीत आहे मनाच्या करमणुकीला तो चाव्य म्हणून वरा आहे

हम को मादूम है जन्नतकि हकीमत लेनिन,
दिलके खुश रखनेको गालिब ये खियाल अच्छा है

गालिब हा शियापंथी होता पण त्याची वृत्ति सफुचित नव्हती त्याचे जिवलग मित्र
निरनिराळ्या पंथाच वा धर्माच होते शिष्या त्याचे हिंदू शिष्य आणि चाहात अनेक असून
याच्याशी त्याच अर्थात जिवाळ्याच सन्ध होते

एसा पत्रान तो लिहितो,

“बदा परवर, म तो बनी आदमको (मनुष्यमात्र) मुसलमान हो या हिंदु या
नुसरानी (ख्रिस्ती) अजीज रखता हू और अपना भाई गिनता हू दूसरा माने या न
माने ”

धर्माचा करणणा गालिबला कधीच मान्य नव्हता त्याची मदिरेची आसक्ति ही एरब
गोत्र त्याची धर्माचरणाताळ मिथिलता दागविण्यास पुरेशी आहे रसिप्रिय आणि कट्टर
शुमानिष्ठाची त्यान जागोनाणी दर उडविली आहे साधामुधा भक्तिमार्ग सोडून हळू धर्माचरण
करण, वृत्तीन कट्टर, लोकाना स्वर्गाचीं आभिषे आणि नरकाच भय दाखविणारे सफुचित
वृत्तीच मुग, मौलवी, जाहिद, वाएन (प्रवचनकार), मोन्तसीब (लोकाच्या नीतिमत्तेवर
दखरेख ठेवणारे) ह्याची त्यान ठिगठिगणी हचेरी घेतली आहे

गालिबच व्यक्तिमत्व अष्टपैलू होतें त्याच्या उर्दू ससलातून जीवनाचे त्रिविध विषय
हाताळण्यात आले असून गालियन ते सारे मोठ्या आकषक पद्धतीन हाताळलेले आहेत,
माडलेले आहेत हें विशेष होय गालिबच्या स्वतःच्या अनुभवातून त्याच्या कविता निर्माण
झाल्या असल्यामुळे त्यात खरा रस उतरलेला दिसून येतो योग्य आणि चित्ताकर्षक उपमा,
मोहक रचना, शब्दाची मनोहर घडण ह्यामुळे गालिबच्या कविता गेगी शमर वगैरे रसिकांच्या
जिभेवर सारल्या खेळत आहेत

✓ “दिले नादान तुझे हुवा क्या ह ?
आखिर भिस दर्दमी दवा क्या है ?”

“इसक मुझको नहीं बहसतही सही
मेरी बहसत तेरी शोहरत ही सही”

“मुदत हुयी है यारको मेहमा किये हुये”

“हजारो रजाहिरो ऐसी के हर स्वाहिरापे दम निकले,
बहोत निकले मेरे अरमान फिरभी कम निकले”

“आहूँको एक उम्र चाहिये असर होने तक
कौन जीता है तेरे जुम्फके सर होने तक”

“कोयी उम्मीद घर नहीं आती,
कोयी सूरत नजर नहीं आती”

“दिलसे तेरी निगाह जिगरतक उतर गयी
दोनोको एक अदामें रजामंद कर गयी”

“दर्दसे मेरे है तुझको बेरूरी हाये हाये
क्या हुयी जालिम तेरी गफ़लत शुआरी हाये हाये”

“ये न थी हमारी किरमतके विसाले यार होता
अगर और जीते रहते यही इतेजार होता”

गालिबच्या अशा निमीनरी कविता रोमाच्या तोंडीं आहेत. गालिबचा मृत्यु इ. स. १८६९ मध्ये झाला. त्याला आज जवळ जवळ नव्वद वर्षे होत आलीं. ह्या काळ्यात उर्दू काव्यक्षेत्रीत हाजी, एझाळ, हजरत मोगनी, जोग, जिगर इत्यादींनी बहुमोलची उत्कृष्ट भर घालची परंतु असें जरी असल तरी गालिबच श्रेष्ठतम अद्यापही अडळ राहिल आहे व त्याच्या काव्यगुणामुळे

गालिबच्या उर्दू गजराचा केलेला हा मराठी अनुवाद रसिकाना आवडेल अशी आशा आहे.

१... नमरा फरयादी है किसरी शोखिये तहरीरका
 कागजी है पेरहन् हर पैकरे तस्वीरका ॥ १ ॥
 कावे कावे सख्तजानीहाये तनहाई न पूछ
 सुनह करना शाम का छाना है जूये शीरका ॥ २ ॥
 जजबए बेइख्तियारे मौक देखा चाहिये
 सीनए शमशीरसे बाहर है दम शमशीरका ॥ ३ ॥
 आगही दामे शुनीदन जिस क्रूर चाहे बिठाये
 मुहुआ अनरा है अपने आलमे तमशीरका ॥ ४ ॥
 वस्के हूं गालिज असीरिमेंभी आतिशू जेरपा
 मूये आतिश दीदा है हल्का मेरी जजीरका ॥ ५ ॥

(१) इराणमध्य आपल्या गांधाण्याची दाद लावून घेण्याकरिता लोक आपली इष्ट सी गांधाणी कागदावर लिहून त्याचा अगरखा वस्त्र बरिष्ठ अधिमान्याकडे जात गालिज म्हणतो, 'माझे अस्तित्व हेच गांधाणी आहे की, परमेश्वराने ह्या दुःखमय जीवनात मला का आणले आहे त्या दृष्टीन प्रत्येक वस्तूतून जणू परमेश्वरापाशी दाद मागण्याकरिता कागदाचा अगरखा धारण केला आहे

(२) मित्रा, एकटेपणाच्या रात्रीची मन स्थिति विचारु नमोस तशी रात्र कंठेन म्हणजे प्रेमिक पगहादने कालात खणून प्रेमवचनाची पूर्ति करु पाहण्याप्रतये अवघड आहे.

(३) आपली भावभक्ति जिणेला पोचली की घ्येयपूर्ति ही झालीच पाहिजे बलिदानाची इच्छा उत्कट झाली की खड्गाची तीक्ष्णता खड्गाच्या बाहेर येऊन आघात केल्या शिवाय राहाणार नाही इच्छेची उत्कटता मात्र हवी

(४) माझे लेखन गूढ स्वरूपाचे आहे तुम्ही निरीक्षणाच जाळे वमेंही पसरा माझ्या वाणीतील अर्थ तुम्हाला समजणे अवघड आहे

(५) माझ्या पायात शृंगला असल्यामुळे मी बंधनात आहे पण अतरीच्या दाहस्ते मुठें त्या शृंगला आगीमोर वस घरला असता तो जसा वर्तुळ्यासार आणि निर्जाव बनतो तद्वत् निर्जाव बनल्या आहेत

- २ . . . जुज कम् आर कोई न आया बहूये कार
सहरा मगर बतगीए चप्पे हुमूद् था ॥ १ ॥
आशुप्तगीने नशे सत्रेदा विया दुरस्त
आहिर हुवा नि दागना सरमाया दूद था ॥ २ ॥
था रनारमें खियालमो तुझसे मुआमिला
जत्र औख खुलगयी जिया था न सूद था ॥ ३ ॥
लेता हू मरुतवे गमे दिलमें सनक् हनोज
लेकिन यही के रफ्त गया और बूद था ॥ ४ ॥
दापा कफनने दागे उयवे बरहनगी
में बरना हर लिासमें नगे बजद था ॥ ५ ॥
तेशे नगैर मर न सना बोहकलू असदू
सरगदतये खुमारे रसूमो कुयूद था ॥ ६ ॥

(१) प्रेमाच्या उरकतून एक, म्हणजे मननू सोडून कुणी पुढे आला नाही एवढे मोठे वाक्य पण त्यान मुझा प्रेम व्यक्त केले नाही जणू काय आत्यंतिक मस्तरामुठें त्या वाक्यवाचक डोळेही सडुचित बन होते कवीचा आग्रह असा की इतक मोठे जग पण प्रेम व्यक्त करण्यास असमर्थ ठरलं ते व्यक्त करण्यास अधिकार केरळ एखाद्या मननूचा ठरला

(२) तीव्र अस्वास्थ्यामुळ हृदयावर डाग पडला आहे जसे धुरामुळ काळे डाग पडतात नि ते तमेच राहतात त्याप्रमाणे कवीने तजमजीला धूर, आणि हृदयावर पडलेल्या व्रणाला काढ्या डागाची उपमा दिलेली आहे, आणि म्हणून आहे की डाग पडण्यास जसा धूर कारणीभूत होतो तसेच हृदयावर व्रण पडण्यास मनाची आत्यंतिक तजमज कारणीभूत होते

(३) माफी कसनाशक्ति स्वप्नाच्या अवस्थेत तुनपाशी हितगुन करीत होती म्हणजे तुझे स्वरूप जाणून घेण्याच्या प्रयत्नात होती परंतु जागृत अवस्थेत पाहतां तो ह्या हितगुनीचा लाभही झालेला नाही अन् तोगही नाही

(४) हृदयाच्या शोकशब्दांनी मी अजून धडेच शिकत आहे ते धडे कोणते म्हणाल तर दोन शब्दांचे अर्थ एक म्हणजे “ मृत ” अन् दुसरा म्हणजे “ होता ” कवीचें म्हणणें असं की जग म्हणजे शोकशब्दा आहे प्रत्येक वस्तूचा नाश ठेवलेला आहे कोणत्याही वस्तू सगळी ती एकेकाळी होती आणि आता गेली हेच ना शब्द वापरावयाचे जगाच्या शोक शब्देतील हेच ते धडे होत

✓ (४) सुंदर स्त्रियाच्या बाणुनीच्या सहजपणामार्गे खोल अर्थ असतो त्याचा हेतु असा की प्रियकराची कठिण परीक्षा घ्यावी, म्हणून, त्याचा सहजपणा हा धूर्तपणा असतो आणि त्याची वेपवाई म्हणजेच त्याचें चातुर्य होय.

(५) उर्दू काव्यात हृदयाला नेहमी पुल्याच्या शुच्छाची उपमा देतात. कवि म्हणतो की माझे हृदय रक्ताच्या रूपानें नेत्रद्वारें वाहत गेले होतें त्याचा मागमूसही नव्हता. त्याचा आज शोध लागला. वसतःकृत उमललेल्या पुलाचा शुच्छ म्हणजेच माझे हृदय होय.

(६) मला माझ्या हृदयाची कल्पना नाही इतकें माहित आहे की मी पुष्कळ वेळा हृदयाचा शोध केला पण मला त्याचा टावटिकाणा लागला नाही. त्याउलट तुला माझे हृदय कित्येक वेळा हाती आले होते पण तू त्याची पर्वा केली नाहीस.

(७) उपदेशाच्या बोधाने माझ्या जखमेवर मीठ चोळण्याचें काम केलें पुणें म्याना विचारावें की अशा रीतीने मला त्रास देण्यात तुम्हाला काय आनंद घाटला

दिल मेरा सोजे निहासे वे महावा जलगया

४ . . . आतिशे तामोशके मानिंद गोया जलगया ॥ १ ॥

दिलमें जाँके वस्ल व यादे या तक् बानी नहीं

आग इस घरमें लगी ऐसी के जो था जलगया ॥ २ ॥ ✓

मैं अदमसे भी परेहूँ वरना गाफिल बारहा

मेरी आहे आतिशीमे बाले अनफा जलगया ॥ ३ ॥ ✓

अर्ज कीजे जाँहरे जदेशेनी गरमी कहा

कुछ खियाइ आया था वहशतका के सहरा जलगया ॥ ४ ॥

दिल नहीं तुझको दिखाता वरना दागोनी बहार

इस चरणामा कर क्या कारफरमा जलगया ॥ ५ ॥

मैं हूँ और अफसुर्दगीनी आरज गात्रि के दिल

देखकर तरजे तपाके अहले दुनिया जलगया ॥ ६ ॥ ✓

(१) माझे हृदय आत व्पलेल्या प्रेमाच्या आगीने वेधडक जळून गेले आणि त्याचा पत्ताही कुणाला नाही जणू काय ही आग आतल्या आतच पेटत होती

(२) आता हृदयात मोलनाची हीस मिवा प्रियेची आठवण सुद्धा भिल्लक राहिलेली नाही कारण ह्या घरात आग इतरी मडकली होती की होतें नव्हते ते सारें सारें काहीं जळून खाक झाले आहे

(३) मी आता अस्ति आणि नारतीच्याही पलीनडे पोचलों आहे. ह्यापूर्वी माझ्या निश्वासाच्या ज्वाळांनी सर्व काही होरपळून निघत होतें

(५) एका कफनानव (प्रेमावर घालण्याच कापड) माझ्या दोघावर पाववून घातले नाही तर जीवनात कितीही कपडे वापरून मी नमव होतो नाही का ?

(६) सुप्रसिद्ध प्रेमिक फरहादन कुद्दाझीन आपली आत्महत्या करून घेतली खर म्हणजे हे त्याने मरणपास नमो होणे प्रेम अत्युत्कृष्ट असले तर मरण आपोआप यात्र्यास हवे होते त्यास कुद्दाझ कशाला ? प्रेमात वृत्रिमत्ता नमो ह्या कुद्दाझीमुळेच फरहादच्या प्रेमनयनेला मर्यादा पडल्यासारखे झाले

३. व्हते हो न देगे हम दिख अगर पडा पाया
दिख कहा के गुम कीजिये हमने मुहुआ पाया ॥ १ ॥

✓ इफ्रसे तरीपतने जीस्तमा मजा पाया
दर्दनी दवा पायी दर्दे बेदवा पाया ॥ २ ॥
दोस्तदारे दुश्मन् हँ एतेमादे दिख माठम्
आह बेअसर देखी नाला नारसा पाया ॥ ३ ॥
सादगी व पुरकारी वैखुदी व हुशियारी
हुस्नमे तगापुन्मे जुन्त आजमा पाया ॥ ४ ॥
/ गुचा फिर लगा खिलने आज हमने अपना दिल
रून किया हुआ देखा गुमकिया हुआ पाया ॥ ५ ॥
हाले दिख नहीं माठम् लेकिन् इस् कदर यानी
हमने बारहा दूडा तुमने बारहा पाया ॥ ६ ॥
शोरे पदे नासेहने जरमपर नमक ठिडना
आपसे कोई पूछे तुमने क्या मजा पाया ॥ ७ ॥

(१) तू म्हणतेस कीं तुझे हृदय मला कुठ आडळल तर मी ते तुला परत देणार नाही अग ! मजपाशीं माझे हृदय कुठे सिद्धक राहिल आहे कीं आडळ्यावर देत नाहीं म्हणून तू म्हणतेस तुझा अर्थ मी समजलो माझें हृदय तुझ्या हातीं आल्यानंतर मला चिडविण्याकरिता तू ह म्हणत आहेस

✓ (२) जीवनात प्रेम नसेल तर मजा नाही प्रेमाचा लाभ झाल्यामुळे जीवनाचा खरा-खुरा आनंद अनुभवार्थ आला रोगाला आपघ मिळाल आणि त्यानरोबर ज्या रोगाला औषध नाही अशी व्यथा पदरीं पडली

(३) माझें हृदय - माझ्या प्रियेकडे झुल्ल्यामुळे, माझच असून मला घेरी बनल आहे, अन् म्हणून तर माझ्या निवासाला फळ नाही आणि ह्यामुळेच की काय माझें रुदन अरण्या-रुदन ठरत आहे

(४) माची तळमळ, डक्कता अन् वावेश मी छिती वर्णन करूं ? इतकेंच म्हणू शकेन कीं सर्व काहीं सोडून वणवण भगवण्याची मी इच्छा केली मात्र कीं त्या इच्छेच्या दाहनेत अरण्याला आग लागली

✓(५) हृदयावर ज्या जखमा झाल्या आहेत त्या इतक्या आहेत कीं आतिथ्याजीच्या दिव्याचीच उपमा त्यांना गोभेल त्या जखमांची वहर मीं तुला दाखविली असती परंतु काय करूं, ज्याच्यावर जखमा आहेत तें हृदय जडून गेलें आहे

(६) जगाची रीत पाहून मन प्रसन्न होण्याऐवजीं उदास झालें आहे कारण जगाची रीतच अशी कीं आपलें हृदयही जडून जाव

शौक हर राग स्वीने सरोसामा निःकल

५... बेसू तस्वीरके परदेमे उरिया निःकल ॥ १ ॥

जरमने दाद न दी तमीये दिलमी याखू

तीर भी सीनये तिसमिदसे पुरअपशा निःकल ॥ २ ॥

बूये गुड नालए दिद दूदे चिरागे महफिद

जो तेरी बामसे निःकल सो परेशा निःकल ॥ ३ ॥

दिद हसरतजदा या मायदये लज्जते दर्द

काम यारोना वनदरे लो ददा निःकल ॥ ४ ॥

अये नो आमोजे फना हिमते दुश्मार पसद

सखत मुदिद ह के ये कामभी आसान निःकल ॥ ५ ॥

दिदमें फिर गिरियाने एक शोर उठाया गाढिबू

आह जो कतरा न निःकल था सो खफान निःकल ॥ ६ ॥

(१) निर्मळ प्रेमाला अवडंबराने हरप्रकारें बांधें आहे म्हणूनच मज्जुची चित्रे पाह्या, तीं नम्रच काढतात ना !

(२) शरामुठें हृदय विद्व द्याल पण जरमने हृदयाची काहीं कदर केगी का ? हृदयामधून बाणाला धावून आरपार निघून जाईं द्यालें, पण जखम राहिलीच

(३) हे प्रिय, तुझ्या मैफिर्गितन जो पिघाल तो तस्त होऊनच निघाला मग तो फुगाचा सुगंध असो, हृदयाच गाढाण असो कां समझचा धूर असो

(४) माझ्या हृदयव्यथेच्या भेजवानीं माझ्या मित्राच योग्यतः समाधान होतें म्हणजे माझ्या काव्यरचनेमुळें प्रत्येक रसिकानें आपापल्या योग्यतेप्रमाणें काव्यानेंदाचा लाभ होतो

(५) माची धीरवृत्ति पाह्या नष्ट होण्याच काम वास्तविक स्त्री अवघड ? पण माझ्या वृत्तीन हें अवघड काम सुद्धा मोपें करून दाखविलें

(६) अथु हाडनाता मां सयम दापविला त्या उलट न गळलेला अधुनिंदु हृदयाची कालवाकलन करित आहे जणू काय हा एम्ब निंदु म्हणजे तुफानच

६ . . . धमतीमे मरण्या जो न वाजे नवर्द था
इफे नवर्द पेगा तळगगारे मर्द था ॥ १ ॥
थाजिंदगीमे मरणा खट्वा लगा ह्या
उडनेसे पेस्तरभी मेरा रग जर्द था ॥ २ ॥
तालीफे नुस्वहाये वफा कर रहा था म
मज्मूए खियात्र अभी फर्द फर्द था ॥ ३ ॥
दिल तो जिगर के साहिल दरियाए खून है अब
इस रहगुजरमे जदये गुद आगे गर्द था ॥ ४ ॥
जाती है कोई कसमनत्त अदोहे इफ की
दिलभी अगर गया तो यही दिल का दर्द था ॥ ५ ॥
अहवान चारासाजीए यहशत् न कर सके
जिदा मे भी खियाले खियात्रा नवर्द था ॥ ६ ॥
ये लशे बेरुफन् असदे खस्ताजानी है
हक् मगफिरत् करे अजर आवाद मर्द था ॥ ७ ॥

✓ (१) आपल्या क्षेत्रान अनभिज्ञ असलेला प्रेमिण पहिल्याच धमक्याला गडगडल प्रेमाचें क्षेत्र इतकें कठिण आहे की त्यात उतरणारा अचल चिमडीचाच हवा

(२) जीवनातच मरा मृत्यूची नेहमी धाकधूरू लागली होती मरणाच्या अगोदरच माझ्या चहेत्याचा रग फिट्ट झाला होता म्हणजे मरण येण्याच्या आधीच जणू काही मी मरून गेलो होतो

(३) माझ्या विचारांत अजून पोक्तपणा येण्याच्या पूर्वीच म्हणजे मुरवातीपासूनच मी प्रेम आणि निष्ठा (इफ आणि वफा) ह्याचा गुलाम झालों

(४) हृदयापासून काळनापर्यंत आज रक्ताची नदी वाहान आहे म्हणजे तळमळीचा दर्या उपाकून आला आहे पण एक काळ असा होता की ह्या चाटेंत असा वसतळतु फुलला होता की ज्याच्या पुढ वागाचा बहर काहीच नाही कवीचा भाषण्याचा हेतु हा की पूर्वी मन स्वस्थ आणि आनंदात होते आता प्रेमाचा छंद लग्न्यामुळे ते अन्यत्र व्यथित झाले आहे

✓ (५) प्रेमाच्या शोकातून मुक्तता अशक्य आहे हृदय आपल्यापाशी शिडक नाही पण हृदयाची व्यथा मात्र शिडक आहे आणि हृदय हातच गेल ह्याचा शोक आहे अर्थात कोण- त्याही परिस्थितीत शांति म्हणून नाही

(६) माझ्या प्रेमोन्मादाचा इलाज माझे मित्र कऱु शकले नाहीत. मला त्यांनी बंधनांत ठेवले तरी माझे विचार आणि भावना स्वैर फिरत होत्या.

(७) कफन नसलेले हें प्रेत विपन्न स्थितीत असलेल्या 'असद'चे म्हणजे 'गालिव' चें आहे. अरेरे ! काय सांगवें ? हा गालिव मिठी स्वार्तव्यप्रिय होता. त्याला आपल्या प्रेतावर कफनाचेंही बंधन आवडलेलें नाहीं. परमेश्वर त्याचेवर दया करो. प्रेताला कफनसुद्धां न मिळणें हें अत्यंत दारिद्र्यावस्थेचे चिन्ह समजतात. गालिवनें ह्याच स्थितीला स्वार्तव्यप्रियता संबोधून खऱ्या परिस्थितीला निराळें रूप देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

७... शुमारे सुबहा मर्गिबु बुते मुश्किल पसंद आया
तमाशाये बयक् कऱु बुर्दने सददिह् पसंद आया ॥ १ ॥
वफैजे वेदिली नौमीदीये जावीद् आसां है
कुशाइशको हमारा उक्दये मुश्किल पसंद आया ॥ २ ॥
हवाये सैरे गुल्ल, आयीनए बेमेहरीये क्वातिल
के अंदाज वखन् गल्लीदने विसमिद् पसंद आया ॥ ३ ॥
जराहते तोहफये अल्मास अर्मुगाने दागे जिगर हदया
मुबारक् वाद् असद् गम् ख्वारे जाने दरद मंद आया ॥ ४ ॥

(१) माझ्या निर्दय प्रियेला आतां स्मरणी आवडू लागली आहे. कारण स्मरणी एरुदम हानांत घेतली कीं स्मरणीतले शंभर मणी सुडीत येतात. म्हणजे एसा झेपेत शंभर हृदयें ताऱ्यांत घेण्याची इच्छा तिला झाली आहे. हेंच तिच्या आचडीबहन दिसून येतें आहे.

(२) जगाकडून निराशा पदरीं पडल्यामुळें कायमची निराशा सहन करणें सोंपें झालें आहे. आतां जगांतील आशा आणि निराशा ह्या दोन्हीं आम्हांला सारख्याच झाल्या आहेत.

(३) बागेंत फुलें वाऱ्यानें डोलत आहेत तीं प्रियेला कां आवडतात म्हणाल तर तीं सुंदर आहेत म्हणून नव्हे, तर वाऱ्यामध्यें डोलणाऱ्या त्या फुलांकडे पाहून तिला रक्ताच्या थारोळ्यांत तडफडणाऱ्या हृदयाची आठवण होते.

मने चाहाया के अदोहे जफासे ठूट
 वो सितमगर् मेरे मरनेपेभी राजी न हुआ ॥ ३ ॥
 दिद् गुजरगाहे खियाले मये व सागर ही सही
 गर नफस् जादये सरे भजिले तन्हा न हुआ ॥ ४ ॥
 हू तेरे वादा न करने मे भी राजी के कभी
 गोश मिन्नतकशे गुल्शागे तसली न हुआ ॥ ५ ॥
 किससे महखमिये किस्मतकी शिवायत कीजे
 हमने चाहा था के मरजाये सो वो भी न हुआ ॥ ६ ॥ ✓
 मर गया सदमये यर् जुमिशे छत्रसे गालिबू
 नातुयानीसे हरीफे दमे ईसा न हुआ ॥ ७ ॥

(१) निष्ठेची छाप काजावर पडली पण त्यान मनानें समाधान काय होणार ? जर ह्या निष्ठेचा काही लाभ नाही तर ह्या शब्दांत अर्थच राहत नाही

(२) लोक म्हणतात की पाचू (जमहर) सापामनोर धरली तर सर्पांच डोळे जातात पण तुझे काळेगोर दिसणारे केस इतके नखरेल आहेत की तुला पाचूसारखी हिरवी रंग येऊन गुदा तुझ्या फुरळ्या आणि वक्र कुतलाख मऊपणा आला नाही

(३) मी मनात इच्छा केली की आता मरण बरें म्हणून तिच्याविपरीतची निष्ठा आणि त्यामुळे मला होणार दुःख ह्यातून माफी मुक्ता होईल पण ती बटोरहृदया माझ्या मरणागदी समती देईना न जाणों माझ्या मरणान जगात तिचा हुल्लेंद्रिक व्हावयाचा

(४) माझे श्वायेच्छास धर्माच्या (कर्मठपणाच्या) बातावरणात चाकले नाहीत तर हरस्त नाही माझे हृदय तर मंदिर आणि मंदिरेच्या पेत्याच नियामस्थान आहे ना ।

✓(५) तू भीलनाच बचन दिल नाहीस तरी आनंद आहे नाहीतरही बचन कानावर आणि हृदयावर पडून त्याना तुजें ऋणी व्हाजें लागल असतें

(६) आमाच्या दरिद्री नशिवान गाहाणें कुणापाशी घेऊन जावें मरणाची इच्छा खूप केली पण तें तरी कुठे येतय

(७) येशूच्या फुफर मारण्यान रोगी बरे होतात आणि मेलेले जीवत होतात असें म्हणतात पण मी इतका अशक्त झालो होतो की फुफर मारण्याची येवज आली नाही हजरत ईसाचे (येशूचे) ओठ हलले तोच माया (गालिबचा) अन झाग

सताडशगर् है जाहिद् इम् कदर जिस् बागे रिजा का

९... वो यक् गुल्दस्ता है हम् बेखुदोंके ताके निसियाजा ॥ १ ॥

वयां क्या कीजिये बेदादे काविशहाये मिश्रां का
 के हरयक कतखेखनू दाना है तम्बीहे भुरजांका ॥ २ ॥
 न आयी सतवते कातिह भी माने मेरे नालोंको
 लिया दांतोंमें जो तिन्का हुवा रेशा नीस्तांका ॥ ३ ॥
 दिखावंगा तमाशा दी अगर फुर्तव जमानेने
 मेरा हर दागे दिह यक् तुखम् है सर्वे चरागांका ॥ ४ ॥
 किया आईना खानेका वो नकशा तेरे जल्वेने
 करे जो परतवे खुर्शीद् आलमे शबिस्तां का ॥ ५ ॥
 मेरी तापीरमे मुझमिर् है यक् सूरत खराबीकी
 हयूला बर्के खिरमनूका है खूने गर्म् देहेकांका ॥ ६ ॥
 उगा है घरमें हरसू सबजा बीरानी तमाशा कर्
 मदार अब खोदने पर घास के है मेरे दर्वांका ॥ ७ ॥
 खमूशीमें निहां खंगस्ता लाखों आरजूयें हैं
 चिरागे मुर्दा हूं मैं बेजवां गोरे गुरीवांका ॥ ८ ॥
 हनूज यक् परतवे नकशे खियाले यार वाकी है
 दिह अफसुर्दा गोया हुआ है यूसुफ्के जिदांका ॥ ९ ॥
 बग़्दमे गैरकी आज आप सोये हैं कहीं बर्ना
 सवत्र क्या खवात्रमें आकर् तयस्सुम् हाये पिनदांका ॥ १० ॥
 नहीं मालूम किसकिस्का लहू पानी हुवा होगा
 कियामत है सरशक् आहदा होना तेरे मिजगांका ॥ ११ ॥
 नजरमें है हमारी जादये राहे प्रन्ना गालिव
 के ये शीराजा है आलम् के अजजाये परेशांका ॥ १२ ॥

(१) ज्या स्वर्गांची हा कर्मठ इतसी स्तुति करतो तो स्वर्ग म्हणजे आमच्या नजरेंत कांहीच नाही. त्याला आम्ही विस्मृतीच्या कोनाव्यांत पडून राहिलेला गुच्छ समजतो.

✓ (२) प्रियेच्या पापण्यांची हालचाल काय सांगवी. त्यामुळे आमच्या डोळ्यांतून अश्रूंच्या, नव्हे रक्तांच्या धारा वाहू लागतात. त्यांचा प्रत्येक बिंदु म्हणजे माळेचा दागा भासतो.

(३) प्रियेचा दर्प माझी गान्हाणी यांत्रविण्यास असमर्थ ठरला. मी दांती तृण धरलें पण त्या तृणामधूनही गान्हाण्यांचे सूर निघत होते.

(४) मला बळ अनुकूल झाला तर सध्यां माझ्या हृदयावरचे ढाग (व्रण) जे मुरुच्या झाडाच्या वियांसारखे दिमतात त्यांचा बहर आलेख मी दाखवीन. सांगण्याचा आशय असा की, प्रेमाच्या मार्गात काही आडम्यत्री न आली तर हेच व्रण बाहून फोफावलेल्या मुरुच्या झाडासारखे दिसतील.

(५) माझ्या हृदयाचा अंगमहाल तुझ्या दृष्टीमुळे हां हां म्हणतां नष्ट झाला. पहांटेचे देवविंदू सूर्याच्या किरणांनीं नष्ट होतात. अगदीं तसेंच झाले आहे.

✓ (६) माझ्या अस्तित्वाभेन माझ्या नाशाचें रहस्य लपलेलें आहे. म्हणजे प्रत्येक जीवनाच्या आंत मृत्यू लपलेला आहे. शेतकऱ्यांनीं काष्ठ करून धान्याचे ढीग लावावे आणि तेंच कारण आमासांतून दिग्न्यावर बीज पडण्याचें ठरावें म्हणजे फळाच्या पळांत विजेची भीति लपलेली असावी तसेच जीवनांत मृत्यु लपलेला असतो.

(७) घरांत प्रत्येक डिवाणीं हिरयळ उगवलेली आहे. म्हणजे उघास्त दर जणू काय ह्या हिरयळीचा तमासा पाहतात आहे. आतां घरचा रत्नवालाद्वारा ही हिरयळ बाहून टांगील दीप आशा राहिली आहे.

(८) माझ्या स्तब्धतेत हजारों रक्षरंजित इच्छा लपलेल्या आहेत. गरीबाच्या थडग्यावर जळणारा आणि कधीं विसेल ह्याचा नेम नसणारा असा मी एक निस्तेज दिया आहे.

(९) हृदयात अजून प्रियेच्या आठवणीचा एक किरण शिद्ध आहे. माझे उदाम हृदय म्हणजे घुसफुसत्या तुरंगाचा एक भाग आहे.

✓ (१०) आज तूं यात्रीनें परपुरुषाच्या कुशीत झोपली असली पाहिजेस. नाहीतर माझ्या स्वप्नांत ओझावर मिश्रिकल हसूं घेऊन आलीच नसतीस.

✓ (११) आता तुझ्या डोळ्यांतून अश्रूंच्या धारा चालल्या आहेत. आतां तुला पश्चात्ताप झालेला दिसतो, पण तुझ्या डोळ्यांतून वाणारें हें पाणी नव्हे तर अनेक प्रियमनांच्या हृदयाचें रक्तच आता तुझ्या डोळ्यांतून पाणी बनून वाहत आहे.

(१२) माझ्या डोळ्यांसमोर मृत्यूचा रस्त्या दिसत आहे. जग आणि त्याच्या विचुरलेल्या निरनिराळ्या घटकांना एकरूप आणणारा हा एकरूप मार्ग आहे.

न होगा यक् वियांघ्र मांदगीसे जौक कम मेरा
 १०... हवावे मौजये रफ्तार् है नकशे कदम् मेरा ॥ १ ॥
 मोहब्बत थी चमनसे लेविन अब ये बेदिमागी है
 कै मौजे बूये गुदसे नाक़्में आता है दम मेरा ॥ २ ॥

(१) माझ्या समोरचें वाट मला यशविणारी असली तरी मी ती मोठ्या आनंदानें आकमीन. यशणार नाहीं अन् उद्दिष्टाचें माझे प्रेम कमी होणार नाही. दिवा हातांत धरला तर

दिव्यावरोर काचेचा पुंग्याही जसा जातो तसा मी प्रेमाच्या वाटचालीत न धरता
चाललेला आहे

✓ (२) काळ बदलला की सगळेच बदलतं माझच पाहा की ह्या बागेवर माझे प्रेम किती
होतं पण वाता ह्यातीळ पुढ्याचा सुगंध मला अत्यंत तापदायक होत आहे

११... सरापा दहने इस्क व नागुबीरु उलफते हस्ती
इनादत् बर्फानी कस्ता हू और अफसोस् हासिल का ॥ १ ॥

उमदे जर्फ है सानी खुमारे तिरना कामी भी
जो त दरियाये में है तो मैं खमयात्र हू साहिल का ॥ २ ॥

✓ (१) एरीफडे मी अनर्वाझ प्रेममय झालो आहे आणि दुसरीकडे मला स्वतःच्या
जीवनाची लालसा आहे प्रेमाच्या विजेनें हें सारें जीवन दग्ध होण्याचा संभव आहे तरीपण
मी एकीकडे विजेची आराधना करीत आहे अन् दुसरीकडे जीवनाचा नाश होणार म्हणून
हळहळ करीत आहे

✓ (२) हे सानी, दारुची तृणा प्रत्येकाला त्याच्या योग्यतेप्रमाणें लाभते पण माशी
तृणा साधीसुधी नाही मसिरा ही वाहणारी नदी असेल तर मी सदा तृपित असलेला
तिचा काठ आहे

१२... महारम नहीं हें तू ही नगाहाए राज वा
या बरना जो हिजात्र हँ—पर्दा हँ साज का ॥ १ ॥

रंगे शिकस्ता सुनहे व्हारे नजारा है
यह वस्त है शगुफ्तने गुलहाए नाज का ॥ २ ॥

तू और सूए गेर नजर हाए तेज तेज
मैं और दुख तेरे मिजाहाए दराज का ॥ ३ ॥

सर्फा है जव्ते आह मे मेरा बगरना मैं
तामा हू एक ही नफसे जा गुदाज का ॥ ४ ॥

हैं बल्के जोशे बादा से शीशे उठल रहे
हर गोशए निस्त है, सर कीशआज का ॥ ५ ॥

कानिश वा दिल करे है तफाजा कि है हनूज
नाखुन पै कर्ज उस गिरहे नीम वाज का ॥ ६ ॥

ताराजे कानिशे गमे हिजरा हुआ 'असद'
सीना, कि था दर्पीना गुहर हाए राज का ॥ ७ ॥

(४) मला काळ अनुकूल झाला तर सध्या माझ्या हृदयावरचे ढाग (व्रण) जे सुरुच्या झाडाच्या विवासारखे दिसतात त्याचा वहर आलेला मी दाग्यवीन सागण्याचा आशय असा की, प्रेमाच्या मार्गात काही आडमाठी न आली तर हेच व्रण काढून फोफावलेल्या सुरुच्या झाडासारखे दिसतील

(५) माझ्या हृदयाच्या जीवमहाल तुझ्या दृष्टीमुळे हा हा म्हणता नष्ट झाला पहाटेचे दवविंदू सूर्याच्या किरणानी नष्ट होतात अगदीं तमेंच झाले आहे

✓(६) माझ्या अस्तित्वामधेच माझ्या नाशाचें रहस्य लपलेलं आहे म्हणजे प्रत्येक जीवनाच्या आत मृत्यू लपलेला आहे शेताऱ्यानीं कष्ट करून धान्याचे ढीग लावावे आणि तेच कारण आकाशातून ढिगाऱ्यावर धीज पडण्याचें ठरावे म्हणजे कष्टाच्या फळात विजेची भीति लपलेली असावी तमेंच जीवनात मृत्यू लपलेला असतो

(७) परात प्रत्येक ठिकाणीं हिरवळ उगरेलेली आहे म्हणजे उथ्वस्त घर जणू काय ह्या हिरवळीच्या तमाशा पाहात आहे आता घरचा रज्ज्यालदार ही हिरवळ काढून टाकील हीच आशा राहिली आहे.

(८) माझ्या स्तब्धतेत हजारों रक्तरजित इच्छा लपलेल्या आहेत गरीबाच्या धडग्यावर जळणारा आणि कधीं विझेल ह्याचा नेम नसणारा असा मी एक निस्तेज दिवा आहे

(९) हृदयात अजून प्रियेच्या आठवणीचा एक निरुपम निडक आहे माझे ज्वाळ हृदय म्हणजे घुसूफच्या तुरंगाचा एक भाग आहे

✓(१०) आन तू खात्रीने परपुरुषाच्या कुशेत झोपली असली पाहिजेस नाहीतर माझ्या स्वप्नात ओठार मिश्रित हसू घेऊन आलीस नसतील

✓(११) आता तुझ्या डोळ्यातून अर्भूच्या धारा चालल्या आहेत आता तुला पथात्ताप झालेला दिसतो, पण तुझ्या डोळ्यातून जाणार ह पाणी नव्हे तर अनेक प्रियमराच्या हृदयांचे रक्तच आता तुझ्या डोळ्यातून पाणी बनून वारात आहे

(१२) माझ्या डोळ्यासमोर मृत्यूचा रस्ता दिसत आहे जग आणि त्याच्या विपुल-लेल्या निरनिराळ्या घटकांना एकरूप आणणारा हा एकरूप मार्ग आहे

न होगा यरू त्रियात्रा मादगीसे जौक कम मेरा
 १०... हवावे मौजये रफ्तार् है नारो बदम् मेरा ॥ १ ॥
 मोहब्वत थी चमनसे लेकिन अर ये वेदिमागी है
 कै मोजे बूये गुदसे नारुमे आता है दम मेरा ॥ २ ॥

(१) माझ्या समोरची वाट मला थकविणारी असली तरी मी ती मोठ्या आनंदाने आक्रमीन थरथर नाहीं अन् उद्दिष्टाचे माझे प्रेम कमी होणार नाही दिवा दातात धरला तर

दिव्याम्बरोवर काचेचा फुंग्याही जसा जातो तसा मी प्रेमाच्या वाटचालीत न धरता
चाललेला आहे.

✓ (२) काळ बदलला की सगळेच बदलत माझेच पाह्य की ह्या वागेवर माझे प्रेम किती
होतें पण आतां ह्यातील फुलाचा सुगंध मला अत्यंत तापदायक होत आहे.

११... सरापा दहने इस्क व नागुगीर् उलफते हस्ती
इबादत् वर्कमी करता हू और अफसोस् हासिल का ॥ १ ॥
वरुदे जर्फ हैं साफी सुमारे तिम्ना कामी भी
जो तू दरियाये में है तो मैं रामयात्रा हू साहिल का ॥ २ ॥

✓ (१) एरीरडे मी अनर्गल प्रेममय झालो आहं आणि दुसरीरडे मला स्वतःच्या
जीवनाची लालसा आहे. प्रेमाच्या विजेनें हें सारे जीवन दग्ध होण्याचा समभव आहे तरीपण
मी एरीरडे विजेची आराधना करीत आहे अन् दुसरीरडे जीवनाचा नाश होणार म्हणून
हळदळ करीत आहे

✓ (२) हे साफी, दाखची तृष्णा प्रण्यमाला त्याच्या योग्यतेप्रमाणें लाभते पण माझी
तृष्णा साधीसुधी नाही मंदिरा ही वाहणारी नदी असेल तर मी सदा तृपित असलेला
तिचा फाड आहे.

१२... महरम नहीं है तू ही नज़ाहाए राज का
पां करना जो हिजाब है—पर्दा है साज का ॥ १ ॥
रंगे शिऊस्ता सुबहे बहारे नजारा है
यह घस्त है शगुफ्तने गुलहाए नाज का ॥ २ ॥
तू और सूर गैर नजर हाए तेज तेज
मैं और दुख तेरे मित्राहाए दराज का ॥ ३ ॥
सर्फा है जन्ते आह में मेरा बगरना में
तामा हू एक ही नफसे जां गुदाज का ॥ ४ ॥
हैं वक्ते जोशे बादा से शीशे उछल रहे
हर गौगए बिस्तात हैं, सर शीशाबाज का ॥ ५ ॥
कामिश का दिल करे है तपनजा कि हैं हनूज
नाखुन पं कर्ज उस गिरहे नीम बाज का ॥ ६ ॥
ताराजे काबिशे गमे हिजरा हुआ 'असद'
सीना, कि था दफीना गुहर हाए राज का ॥ ७ ॥

गो न समझूं उसनी बाते, गो न पाऊ उसका भेद
 पर यह क्या कम है कि मुझसे वो परी पैरु खुला ॥ ४ ॥
 हूं खयाले दुस्न मे दुस्ने अमल का सा खयाल
 खुल्द का इक दर है, मेरी गोर के अन्दर खुला ॥ ५ ॥
 मुंह न खुलने पर है वो आलम कि देखा ही नहीं
 जुन्फ से बढकर नकाब उस शोख के मुंह पर खुला ॥ ६ ॥
 दर पे रहने को कहा और कहके कैसा फिर गया
 जितने अर्से में मिरा लिपटा हुआ बिस्तर खुला ॥ ७ ॥
 क्यों अधेरी है शबे गम ? है बलाओं का नुज्ज
 आज उधर ही को रहेगा दीदए अरतर खुला ॥ ८ ॥
 क्या रूख गुलबत में सुश ? जब हो हवादिस का यह हाथ
 नामा लाता है बतन से नामावरू अकसर खुला ॥ ९ ॥
 उसनी उम्मत में हू मैं, मेरे रहे क्यों काम बन्द
 वास्ते जिस शाह के 'गालिब' गुम्वदे बे दर खुला ॥ १० ॥

(१) मोगल सनाद बहादुरशाहच्या कार्यें दर आडरज्याम मुगायरे होन असन. बादशहाच्या ह्या भैफिलींना गालिबन भौक्तिक भाडार (गजीने गोहर) असें नाव दिलें आहे. कवि म्हणतो कीं, बादशहाच्या भैफिलींत पुन्हा मुगायरे सुरू झाले आहेत जणू काय कब्याचे दफ्तरच उघडलें गेलें आहे, हे परमेश्वरा, ह्या भौक्तिक भाडारानें दर नेहमींच उघडें राहूं दे.

(२) राज झाली आणि तारन (काव्याच्या) चमकू लागल्या. जणू काय सध्यासाठीं देवळाचीं दार उघडल्यावर देवमूर्तीच्या आरतीकरिता तयार बरग्यान आलेले ते तुपाचे दिवेच होत

(३) मी वेडा असलों तरी मिन म्हणून वावराणाच्या शत्रूच्या बोलण्यात का येईन. माझें वेड दूर करण्याकरिता आपण जमलों आहों असें हे दारखवितान पण वास्तविक ह्यानी मला मारण्याकरिता, अस्तनीत गलें घाल्याली आहेत

✓ (४) प्रियेचें रहस्य मला न समजो, निचें बोलणें मला न समजो, पण ती आता मोरलेपणानें बोलू लागली हेंच काय बरी आहे ?

(५) माझी सौंदर्याबद्दलची आमकि म्हणजे निनात सुंदर लशा परमेश्वराच्या आराधनेचीच कल्पना नव्हे काय ? धार्मिक वृत्तीच्या मुसलमानांच्या चावनींत समनले जातें कीं ते मेल्यानंतर करीतच त्याच्याकरितां स्वर्गाचें दार उघडले जातें तमें माझ्या बावतीनही होईल.

(६) तिनें अजून तोंडावरचा बुरखा काढला नाही तर ही स्थिति प्रियेच्या चेहऱ्यावरचे हें अवगुठन तिच्या कपोलावर खेळणाऱ्या केंसाच्या बटापेमाही जास्त खलून दिसतें

(७) मी तिच्याकडे गेलों तिनें दारावर पडन राहाण्याची परवानगी दिली. अजून मी आपली बळकटी उघडत होतो. तोच तिनें मला विरुद्ध होउन मनाई केली. त्या चंचलपणाला काय म्हणावें ?

✓ (८) विरहाची रात्र इतकी काळीबुट का ? आलें लक्षात बघन समटें कोसळत आहेत. आकाशातील चंद्रिका ह्या समटाची मौज पाहण्यात गुंतल्या आहेत. त्या पृथ्वीकडे पाहण्या तर त्याचा प्रमाण पडला असता

(९) परदेगात तरी मला कुठे सुख आहे ? कारण घटन जी पत्रें येतात ती सुद्धा अर्धी फाडलेली व उघडीं म्हणजे कुणाच्या तरी मृत्यूची सूचना देणारी येतात कुणाच्या मृत्यूची हकीमत कळविणे असल्यास पात्रिटाच्या कोपऱ्यात काळ्य डाग करून पात्रिटें एका बाजूला फाडलेली अर्धी पत्रें पाठविण्याचा शिरस्ता आहे कवि म्हणतो वी, परदेगात सुद्धा स्वस्थतेनें राहण्याची सोय नाही कारण, स्वठेंशातून दुर्घटनाच्या चातम्या येऊन मन अस्वस्थ करतात.

(१०) मी पैगवराचा भक्त आहे. ज्याच्यामरता दार नसलेले घुमट (आकाश) उघडून ज्यांना परमेश्वरी साक्षात्कार झाला अशाचा मी अनुचर आहे. मला निराग होण्याचें काय कारण आहे ?

१४ . . . शब् के कों सोजे दिलसे जोहरये अघर् आन् था
 शोलये जवाला हरएक हलकये गरदान् था ॥ १ ॥
 वा कतम् को उजरे वारिश था इनांगीरे खिराम्
 गिरियासे या पवये बालिश कफे सैदाव था ॥ २ ॥
 वा खुदमारईको था मोती फरोनेका गियाल
 या हुज्मे अस्कमे तारे निगाह नायान् था ॥ ३ ॥
 जल्वये गुदने क्रिया था वा चिरागा आन्ज
 या र वा मित्रगाने चश्मे तरसे खूनेनाथ था ॥ ४ ॥
 या सर पर शोरे बेग्वानीसे था दीवार जो
 वा वह फर्नेनाज् महने बालिशे कमग्वान था ॥ ५ ॥
 या नफस् करता था रोशन शमए वजमे बेसुदी
 जल्वये गुल वा त्रिस्ताते सोहवते अहवान् था ॥ ६ ॥

फर्श से ता अर्श वा तूपान था माजे रगना
या जमीसे आसमातक सोखतन् का वाव था ॥ ७ ॥

नागहा इस रगसे खुनात्रा टपकाने लगा

दिल् के जौके काविशे नाखुनसे लज्जतयाव् था ॥ ८ ॥

✓(१) रात्री मी इतना वेचैन झालों होतों की, माथी हृदयातील व्यथेच्या विजेत
मेघाच्या पानाचे विरघळून पाणी पाणी होत होतें तरी हृदयातील आग इतकी दाहक होती
की पाणी पडून त्यातून जे भोंवरे निर्माण होत ते आपल्या भोवतीं फिरणाऱ्या अग्निचक्रासारखे
भासत

✓(२) पावसाच निमित्त करून प्रियेन माझ्याकडे येण्याचे ठाळलें आणि इकडे
विरहामुळे मला अथूच्या धारा लागून उशीतला कापूस भिजून चिंब झाला होता

✓(३) तिकडे प्रिया स्वतःच्या रुगारामरिता मोत्याची गुंफण करित होती इकडे
विरहावस्थेमुळे डोळ्यात अथूचो इतकी दाटी झाली होती की काहीच दिसेनासं झाल

✓(४) तिकडे बहरलेल्या तावड्या फुलाच प्रतिबिंब कालव्यात पडून पाण्यात दिवे
लागल्याचा भास होत होता आणि इकडे माझ्या डोळ्यातून निखालस रक्त वाहात होतें

✓(५) रात्री मी विरहाने पीडित होऊन डोकें फोडून घेण्याकरिता भिन कोट
आडळते का म्हणून शोधण्यात रात्र घालविली तर तिकडे माथी प्रिया मिनखाचाच्या
उशीवर आपलं डोकें टेवून मजेंत निद्रासुखाचा अनुभव घेत होती

(६) इकडे माझ्या विरहव्यापुळतेच्या मैफिलीत माझ्या दोघे निशासाचीच सेवदी
समई जळत होती आणि तिकडे प्रियेच्या मैफिलीत आपल्या सौमत्याच्याकरिता प्रियेनें
फुलाची विछायतच रचली होती म्हणजे त्याच्याशी प्रिया गप्पागोटी करित होती

✓(७) प्रियेच्या मैफिलीत मौजमनेचा रंग जमिनीपासून आकाशापर्यंत पसरला
होता आणि इकडे माझ्या हृदयातील ज्वाळा आकाशापर्यंत भिडल्या होत्या

(८) नपानीं हृदयाच्या चिंध्या उडविण्यास मुरवात केली ह्या गोड अनुभवामुळे
हृदयातून रक्त बाहेर पडू लागलें

१५... नालये दिशे शत्रु अदाजे असर नाथान था
था सिपदे वज्जे वस्ले गेर गो वेताव था ॥ ९ ॥

मुकदमे सेलायसे दिल् क्या निशाते आहग है

खानगे आशिक् मगर् साजे सदाये आन था ॥ १० ॥

नाजिशे अव्यामे खानिस्तरनशीनी क्या कहूँ

पहल्ये अदेशा वक्फे विस्तरे सजान था ॥ ११ ॥

कुछ न की अपने जुनूने नारसाने बर्ना या
 जरी जरी रूकसो खुशीदि आलमताय था ॥ १२ ॥
 आज क्यों परवा नहीं अपने असीरोंकी तुझे
 कद तट्क तेराभि दिख मेहरोफ़फ़ा वान था ॥ १३ ॥
 याद करूँ यो दिन् के हरफ़ हल्का तेरे दामका
 इतिजारे सैद मे यक् दीदये वेल्हाय था ॥ १४ ॥
 मैने रोका रात् गालिव्फ़ो वगर्ना देखते
 उस्के सैले गिरियामे गरदू कफ़े सैलान् था ॥ १५ ॥

(१) रात्रीं विरहानें पीडित होऊन मी आरुदन करीत होतों पण माझ्या ह्या निश्वासात काहीं लाभ नव्हता उलट प्रियेची मैफिल भरली होती माझे हे निश्वास म्हणजे प्रियेच्या मैफिलीला नजर लागू नये म्हणून आगीत टांगलेले आणि धुराच्या रुपान निघाळले संपद म्हणजे काळे दाणे होत

(२) अहाहा ! माझे नशीब काय वर्णावं ? प्रियेने मला दास्यामुळे दुर्दैवाचा जो पूर लोटला आहे, त्याचा ध्वनि मला जलतरणाच्या वाद्यामारगें सुन देत आहे

(३) विरहानस्येमुळे मी जमिनीवर लोळत होतो ती वैभवाची अवस्था काय वर्णावी ? ती जमीन वाटतच नव्हती, तर सजान जनावराच्या चामड्यापासून तयार केलेली ती भरजरी शय्याच भासत होती

(४) माझा प्रेमवेडाच काहीच फळ लाभलें नाहीं ते अपूर्णच असले पाहिजे जर माझे वेड आत्यंतिक असते तर त्याचा एवेक ऋण सूर्याची बरोबरी करू शकला भरता.

(५) हे प्रिये, आज का बरे तुला आपल्या प्रेमात सापडलेल्या असीराची म्हणजे कैद्याची पर्वा नाहीं कालपर्यंत तर तुझें हृदय म्हणजे प्रेम आणि निष्ठेचं आगर होतं.

(६) हे प्रिये, तुला तो दिवस आठवत काहीं बर ? जेव्हा शिमार गाठण्याकरिता तू आपले जाळे पसरले होतंस आणि त्या जाळ्याचा प्रत्येक तंतु शिमार हेरण्याकरिता म्हणून अनिष्ट असो डोक्याच वज्र होत

(७) मी काल रात्री गालिव्फ़ो रडें थायविलें म्हणून बरें. नाहींतर त्याच्या अभूच्या पुराणें आकाशमुद्धा जलमग्न झाले असते

१६ . . . एक एक कतरेका मुझे देना पडा हिसाब
 खूने जिगर दौलियते मिजगाने यार था ॥ १ ॥
 अब मैं हूँ और मातमें एक शहर आरम्
 तोडा जो तुने आईनये तिमसालदार था ॥ २ ॥

गलियों में मेरी नाश को रवीचे फिरो कि मैं
जां दादए हवाए सरे रह गुजार था ॥ ३ ॥
मौजे सरावे दस्ते कफा का न पूछ हाल
हर जेरा मिस्ले जौहरे तेगे आवदार था ॥ ४ ॥
कम जानते थे हम भी गमे इस्क को पर अब
देखा तो कम हुए ये गमे रोजगार था ॥ ५ ॥

(१) माझ्या काळजांतील रक्त प्रियेच्या पापण्यांना गहाण पडले होते. म्हणून मला रक्ताच्या एकेक थेंबाचा हिशेब द्यावा लागला.

(२) माझे हृदय म्हणजे माझ्या हजारों आमांक्षांचीं चित्रें असलेला आयनेमहालच होय. माझे हृदय भग्न केल्यामुळें मला माझ्या आमांक्षांचीं नगरीच नष्ट झाल्याचा शोक करावा लागत आहे.

✓ (३) प्रियेच्या घरच्या घाटेच्या तळमळीत मला मरण आलें. आतां इतकें तरी बरा की माझे प्रेत ओढीत गाढवागाढवांतून फिरवा म्हणजे एखादे घेलीं तें नेमकें प्रियेच्या घरच्या गल्लीत पोहोचेल आणि माझी इच्छा पूर्ण होईल.

✓ (४) प्रेमवैडाच्या मृगजळ्याची भयंकर स्थिति विचारूं नकोस. भरे ह्याचा कणनकण म्हणजे तीक्ष्ण शस्त्रच. ज्याच्यावर हें शस्त्र पडलें त्याचा चुराडाच झाला म्हणून समजावें.

✓ (५) मी प्रेमाच्या दुःखाला (गमे इस्क) साधारण समजत होतो पण त्यांत फसल्यावर समजलें कीं ही व्यथा कमी असली तरी सान्या जगाच्या दुःखापेक्षाही तीव्र आहे.

१७... वस के दुद्गार है हर काम का आसां होना
आदमी को भी मयस्सर नहीं इत्सां होना ॥ १ ॥

गिरिया चाहे है खराबी मेरे कशाने की
दरो दीवार से टपके है वियावां होना ॥ २ ॥

वाए दीवानगिए शौक के हरदम मुझको
आप जाना उधर और आप ही हैरां होना ॥ ३ ॥

जल्वा अज वस्के तमाजाए निगह करता है
जौहरे आईना भी चाहे है मिजगां होना ॥ ४ ॥

इशरते कल गहे अहले तमना मत पूछ
ईद नज्दारा है शमशीर का उरियां होना ॥ ५ ॥

ले गये छाक में हम दागे तमनाए निशात
तू हो और आप बसद रग गुल्लिस्ता होना ॥ ६ ॥

इशरते पारए दिछ, जरमे तमना खाना
लज्जते रीशे जिर गरें नमकदा होना ॥ ७ ॥

की मिरे कल के बाद उसने जफा से तोंवा
हाय उस जद पशेमा का पशेमा होना ॥ ८ ॥

हैंफ उस चार गिरह कपडे की किस्मत 'गालिब'
जिसकी किस्मत में हो आशिक का गरेबा होना ॥ ९ ॥

✓ (१) प्रत्येक काम सोचें होयें फार कठिन आहे हेंच पाहा साधारण भाणसें तर सर्वत्रच
दिसतात पण सगळ्याच माणसाना माणूस (माणुसहीनें युक्त) बनणें शक्य नाहीं

(२) माझ्या रोदनाया हेतु घर उध्वस्त करणें हाच आहे. परिणाम पहा कीं घराच्या
भिनीतून व दरवाजातून नागाचीं चिन्हें बळताना दिसत आहेत

(३) अरेरे ! काय हे प्रेमाचे वेड ! त्या वेड्याच्या भयान मी प्रियेच्या घराकडे जातो
आणि इधें कसा आलों म्हणून अर्चच्यात पडतो

(४) प्रियेचें सौंदर्य इतकें प्रभावी आहे कीं, निला पादाग्याकरिता आरशाचे डोळे व
त्या भोंवतीच्या पट्ट्याच्या पाग्या झाल्या आहेत.

(५) वधव्यानानंतर जमलेल्या प्रेमिनाचा आनंद काय वर्णांन ? त्यांना वधव्याकरितां
बाहेर पडलेली तलवार पाहून त्यांना ईदचा चंद पाहिल्याचा भास होत आहे

(६) सुखें भोगण्याची इच्छा हृदयात वाळवूनच आम्ही मृत्युमुखीं पडलों आता तू
तरी मुलांन राहा आणि उपवनासारखी विकसित हो

(७) अतृप्त आभाळाची जसम गोड वाटते, आणि व्यथित हृदय मित्रांनं चोळलें
गेलें असलें तर त्याची लज्जत काय वर्णांन ? प्रेमिनांना ह्या गोष्टी आवडतात

✓ (८) माझा वध केल्यानंतर प्रियेनें आता ह्यापुढे आपण कुणाला छळणार नाहीं अशी
अपथ घेतली वाहवा ! फार खबरच तिला पथात्ताप झाला म्हणावयाचा.

(९) अरेरे ! ज्याच्या नशिरीं प्रेमवेळ्या लोकांच्या अगावर अगरखा म्हणून बसणे आले
आहे त्या चार वार कपड्याची काय स्थिति वर्णावी ? वेड्याच्या भरात अगावरील कपड्याच्या
थिथ्या प्रेमिक वरून शस्त्रात त्याच्याकडे निर्देश आहे

शव खुमारे शौकें साक्री रुस्तखेज अदाजा था
१८... ता मुहीते बाद सूरतखानए खमूयाजा था ॥ १ ॥

यक कद बहदात से दर्से दफ्तरे इम्यां खुला
जादा, अजजाए दो आलम दस्त का शीराजा था ॥ २ ॥

मानेए बहगतखिरामीहाये लैला कौन हे
खानए मजनून सहरा गर्द वे दरवाजा था ॥ ३ ॥

पूछ मत रुस्वाइए अन्दाजे इस्तगुनाए हुस्न
दस्त मरहूने हिना, रुखसार रहने गाजा था ॥ ४ ॥

नालए दिल ने दिमे अवराफे लख्ते दिल व वाद
यादगारे नाला, इक दीवाने बेशीराजा था ॥ ५ ॥

(१) काल रात्री साक्षीच्या प्रतीक्षेत मनाची स्थिति कल्यांतासारखी क्षुब्ध झाली होती. पार काय, ह्या प्रतीक्षेमुळे बाटलीतील दारू सारखी चळवळ करीत असल्यामुळे तें दृश्य प्रेक्षणीय झालें होतें.

(२) प्रेमवेडाला मुरवात झाली मान. संधीच्या रहस्याचें दार मला उघडल्यासारखें दिसू लागलें. जणू काय चेड घेणें (छंद घेणें) हे संधीचीं रहस्ये उलगडण्याला पहिलें साधनच ठरलें. हेतु हा कीं आत्यंतिक छंद असल्याशिवाय संधीचीं रहस्ये समजत नाहींत.

(३) मजनूच्या घराला दार नव्हतें कीं दरवाजा नव्हता. तो तर वनात वाळवंटात भटकत होता. मग लैलाला मजनूला भेटण्यास आडवाडी कराची होती ?

✓ (४) सौंदर्याला कोणत्याही काय मंगाराची आवश्यकता असू नये. पण प्रियेनें दाताला मेदी लावली आहे व गालावर गज्रा बोटवले आहे. सुंदर स्त्रिया स्वभावरतः सर्वांकडे कुर्लक्ष (प्रेमिमाना न वगळता) करतात असा जो धर्म आहे तो तिनें आपल्या सादर्याला मेदी आणि गाजाचे धुणी करून ठेविल्यामुळे उघडणीस आला.

(५) माझे हृदय म्हणजे कवितासंग्रह होय. पण प्रेमगोशामुळे ह्या कवितासंग्रहाचीं पाने—हृदयाचे तुरुडे—उलटमुलट होऊन गेलीं आहेत. आणि माझा कवितासंग्रह सुसंगद राहिला नाहीं.

१९... दोस्त गमखारी में मेरी सई फरमायेंगे क्या ?
जल्म के भरने तलक नाखुन न बढ आयेंगे क्या ? ॥ १ ॥

वे नियाजी हृद से गुजरी बन्दा परवर कब तलक
हम कहेंगे हाले दिल, और आप फरमायेंगे, क्या ? ॥ २ ॥

हजरते नासेह गर आयें, दीदा वो दिल फरें राह
कोई मुश्किलो यह तो समझादो कि समझायेंगे क्या ? ॥ ३ ॥
आज वां तेगो कफन बांधे हुए जाता हूं मैं
उज्र मेरे कल्ल कतनेमें वो अब लायेंगे क्या ? ॥ ४ ॥
गर किया नासेह ने हमको कैद, अच्छा ! यों सही
यह जुनून इष्क के अन्दाज छुट जायेंगे क्या ? ॥ ५ ॥
खानाजादे जुल्फ हैं जंजीर रो भागेंगे क्यों ?
हैं गिरफ्तारें कफा जिन्दां से घरायेंगे क्या ? ॥ ६ ॥
है अब इस मामूरे में कहते गमे उल्फत 'असद'
हमने यह माना कि दिल्ली में रहें खायेंगे क्या ॥ ७ ॥

(१) माझ्या प्रेमाच्या आजारावर माझे मित्र यशस्वी उपचार करू शकतील हे शक्य नाही. कारण हृदयाच्या जखमा एमरुडे भरतात न भरतात तोंच हाताची नसे वाडतील आणि भरत आलेल्या जखमाना पुन्हा नखानी ओरबाडविले वाई लागेल हा प्रकार असाच चालवयाच्या आणि माझ्या जखमा कधीच कच्चा व्हावयाच्या नाहीत.

(२) मी तुला आपल्या हृदयाची परिस्थिति वर्णन करावी आणि तू प्रत्येक वेळेला विचारावेस की, काय म्हणेल ? काय बोलेल ? तुझ्या दुर्लक्षाची आतां माघ कमाळ झाली.

(३) उपदेश करणारे मित्र आले तर येवोत. त्यांच्याकरितां हृदयाची आणि डोक्याची विछायत करीन पण ते येऊन मला उपदेश तरी कशाचा करणार ? हे तरी कोणी सांगेल की नाही ?

(४) आज मी प्रियेकडे बघी जाण्याच्याच इच्छेने डोक्याला कफन बांधून आणि हातांत तलवार घेऊन जाईन. आतां बघू ती मला मारण्याचं डाळण्यामरितां काय निमित्त करते तें. हेतु हा की प्रेमाच्या पायी जीव ठेण्याची आम्ही पूर्ण तयारी केली आहे.

(५) मला उपदेश करणारांनीं मला बंधनात ठेवले असें जरी मानले तरी माझे प्रेमवेड सुटणे कसे शक्य आहे ?

✓ (६) प्रियेच्या कुरब्बा केशरलपाचे आम्ही बंदे गुलाम. आम्हांला वेळेची काय हर ? तिच्या निष्ठेत आम्ही गिरफ्तदार आहोंत. आम्हांला कारागृहाची काय भीति ?

(७) प्रेमासुद्धे होण्याचा कोमचा आतां दिव्यत दुष्काळ पडला आहे. हा शोक हेंच आमचें अब होय. हेंच जर मिळत नाही तर दिव्यत राहून आम्ही खणार काय ?

यह न थी हमारी किस्मत के विसालेयार होता
 अगर और जीते रहते यही इन्तिज़ार होता ॥ १ ॥ ✓
 तेरे वादे पर जिये हम तो यह जान् झूठ जाना
 के खुशी से मर न जाते अगर एतिज़ार होता ॥ २ ॥
 तेरी नाजुमी से जाना कि बधा था अहद बोदा
 कभी तू न तोड़ सकता, अगर उस्तज़ार होता ॥ ३ ॥
 कोई मेरे दिल से पूछे तेरे तीरे नीमक़दर को
 यह खलिश कहा से होती जो जिगर के पार होता ॥ ४ ॥
 यह कहा की दोस्ती है के बने हैं दोस्त नासेह
 कोई चारासाज होता, कोई गमगुसार होता ॥ ५ ॥
 रगे सग से टपकता वो लहू के फिर न थमता
 जिसे गम समझ रहे हो यह अगर शरार होता ॥ ६ ॥ ✓
 गम अगरचे जा गुसिल है पे कहा बचे के दिख है
 गमे इश्क गर न होता गमे रोज़गार होता ॥ ७ ॥
 कदू किससे मैं के क्या है, शमे गम घुरी बला है
 मुझे क्या बुरा था मरना अगर एक बार होता ॥ ८ ॥
 हुए मरके हम जो रुखा, हुए क्यों न गंफं दरिया ?
 न कभी जनाजा उठता, न कहीं मजार होता ॥ ९ ॥
 उसे कौन देख सकता, के यगाना है वह यक़ता ?
 जो दुई की वू भी होती, तो कहीं दोचार होता ॥ १० ॥ ✓
 ये मसाइले तसब्बुफ़ ! ये तेरा वयान् 'ग़ालिब' !
 तुझे हम गली समझते जो न बादाख़्यार होता ॥ ११ ॥

(१) आमच्या दैवातच प्रियेचे मीलन नव्हतें आम्ही अजून काही दिवस झुल्लो असतो तरी प्रतिक्षेतच दिवस घालवावे लागले असते मीलन नशिबी नव्हतेंच

✓ (२) तुझ्या वचनावर आम्ही असले वरें तुला वाटत असेल तर तें लोडें समज आगे, तुझ्या वचनावर विश्वास असता तर आम्ही हर्षोन्मादने मेलों नगर्तो का ?

✓ (३) हे प्रिये, तू नाजूक आहेस म्हणून तर तू दिलेल्या वचनाचे बंधनही नाजूकच आणि म्हणून तुणगारें असल पाहिजे हें वचनाचें बंधन दड असतें तर तुझ्या नाजुमपणाला

नवाजिश् हाए बेजा देखता हूँ
 शिकायत हाए रंगी का, गिला क्या ॥ ३ ॥
 निगाहे बेमहावा चाहता हूँ
 तगाफुलहाए तमकीन् आजमा क्या ? ॥ ४ ॥
 फरोगे शोलए खस् यक् नफस् है
 हवस को पासे नाफूसे वफा क्या ! ॥ ५ ॥
 नफस् मौजे मुहीते बेखुदी है
 तगाफुलहाए सान्नी का गिला क्या ॥ ६ ॥
 दिमागो इन्ने पैराहन् नहीं है
 गुमे आवारगीहाए सत्रा क्या ॥ ७ ॥
 दिले हर कतरा है साजे अनाबद्वहर्
 हम उराके है हमारा पूछना क्या ॥ ८ ॥
 महावा क्या है मैं जामिन इधर देख
 शहीदाने निगह का खूबहा क्या ? ॥ ९ ॥
 सुन ! ऐ ग़ारतगरे जिन्से वफा सुन !
 शिकस्ते शीशए दिल की सदा क्या ? ॥ १० ॥
 किया किसने जिगर दारी का दावा
 शकेबे खातिरे आशिक भला क्या ॥ ११ ॥
 ये कातिल, बादए सत्रआजमा क्यों ?
 ये काफिर फितनए ताकतरुवा क्या ॥ १२ ॥
 बलाए जां है ' ग़ालिब ' उसकी हर बात
 इशारत क्या, इशारत क्या, अदा क्या ! ॥ १३ ॥

(४) माझ्याकडे मोठ्या नजरें पाहा. असे डोळे झांकण्याचे आणि माझ्या सहनशीलतेची परीक्षा पाहण्याचे कारण काय ? माझ्या दृष्टीला दृष्टि मिळव आणि बघ मी कसा तळमळनं तें.

(५) हे प्रिये, माझ्या गुलदाशीप्रतिस्पर्धांचें प्रेम म्हणजे तृणांत आग लागून धणांत विझून जाण्यासारगे क्षणभंगूर आहे. त्यांना एकनिष्ठतेची पर्वा कसली ?

(६) प्रेमासुळें माझा श्वास म्हणजे विस्मृतीच्या दर्यावरची एरू ल्यटच आहे. प्रत्येक श्वासासरोवर मी विस्मृतींत बुडून जातो आणि मग सारी (मधु पाजणारा) आमच्याकडे दुर्लक्ष करतो. त्याचें गान्हाणें करण्याची मला झुट कुठली राहायला ? दारू ही विस्मृतीची अवस्था लाभण्याकरितां प्यायची, आम्ही तर पडिव्यापासूनच त्या अवस्थेंत आहोंत.

(७) प्रतिस्पर्धीनीं प्रियेच्या कपड्यांवर अत्तर लावलें आहे. त्याचा सुगंध घेऊन माधु इकडून तिकडे फिरत आहे. आम्हाला त्याचें काय ? कारण, तो सुगंध सेवण्याच्या परिस्थितीत (विस्मृतीसुळें) आम्ही राहिलों नाही.

(८) समुद्रांतील प्रत्येक बिंदूचें हृदय हाच सूर काढीत आहे कीं, मी समुद्रांत समाविष्ट होऊन समुद्र बनलों आहे. तसेच आम्हीही ' अहं ब्रह्मास्मि ' आहोंत. आमचें वैभव काय विचारावें !

(९) तुला कशाची भीति आहे ? हे प्रिये, माझ्याकडे नि संकोचपणें पाहा. मी तुझ्या नयनशराला बळी पडलों तरी तुला कांहीं वाटायला नको. कुणाचा बघ केला तर शिक्षा म्हणून आपला बघ करतील. ही भीति तुला आहे ना (खुनाला खून म्हणून) पण आम्ही जेव्हा शहीद होऊं म्हणजे आपण होऊन बळी जाऊं तेव्हां खूनवहा (खुनाला खून) ची शिक्षा येथें लागू होत नाही. तर तुला भीति वाटायला नको. मी जबाबदार आहे ना ?

(१०) एकनिष्ठ प्रेमिकांच्या प्रेमाचा विष्वस करणाऱ्या हे प्रिये, आमच्या हृदयाचा भंग कहां नकोस. कारण हृदयभंगाचा ध्वनि होऊन तुझ्या लौकिकाच्या दुंदुभि कांहीं वाजणार नाहीत.

(११) तुझ्यावांचून मला चैन पडेल आणि मी जांत राहीन असा अट्टहास आम्ही कुठें केला आहे ? असें कोणी प्रेमिक म्हणेल तर तें खरें नाही.

(१२) हे माझा बघ करू पाहणाऱ्या प्रिये, माझ्या सहनशीलतेची पराक्राष्टा पाहण्याचें हें (माझा बघ करण्याचें बचन) तू काय म्हणून देतेस ? तुझ्या नजरेंत ही गोष्ट साधी आहे. पण माझी शक्ति हरण करणारी आहे.

(१३) हे गालिय, प्रियेचें बोलणें, तिचा नाज, नसरा, तिचे संकेत हे काय सांगवे ? तिची प्रत्येक हालचाल म्हणजे बल्येजान (जीवावर गुदरणारा कटार) आहे.

२२ . . . दरखुरे कहरो गजब जब कोई हमसा न हुआ
 फिर गलत क्या है कि हमसा कोई पैदा न हुआ ॥ १ ॥
 बन्दगी में भी वो आजाद खुदयाँ हैं, कि हम
 उल्टे फिर आये दरे काजा अगर या न हुआ ॥ २ ॥
 सबको मकबूल है दाग तेरी यक़्तायी का
 खूबखू कोई भुते आईना सीमा न हुआ ॥ ३ ॥
 कम नहीं, नाजिशे हम नामीए चस्मे खूब
 तेरा बीमार, बुरा क्या है गर अच्छा न हुआ ॥ ४ ॥
 सीने का दाग है वो नाख, के खू तक् न गया
 खाक का रिक्त है वो कतरा, जो दरिया न हुआ ॥ ५ ॥
 नाम का मेरे है वो दुख, के किसी को न मिला
 काम में मेरे है वो फितना, के बरपा न हुआ ॥ ६ ॥
 हर बुने मू से दमे जिक्र न ठपूके खूनाब
 हमजे का फिस्ता हुआ, इत्क का चचा न हुआ ॥ ७ ॥
 कतरे में दजला दिखाई न दे और जुजब में कुल
 खेल लडको का हुआ, दीदए बीना न हुआ ॥ ८ ॥
 थी खरर गर्म कि 'गालिब' के उडेंगे पुरजे
 देखने हम भी गये थे, पै तमारा न हुआ ॥ ९ ॥
 'असद' ! हम वो जूनू जीला गदाए बेसरोपा है
 के है सर पजए मिजगाने आह पुस्तखार् अपना ॥ १० ॥

(१) प्रिया माझ्यावर जुलूम करीत आहे. ती मला छळीत आहे. ती आम्हालाच छळण्यायोग्य समजते तर मग आम्ही तरी का म्हणू नये की छळ सहन करण्यात आम्ही अद्वितीय आहोत. आमच्यासारखा दुसरा कोणी उत्पन्नच झाला नाही.

(२) आम्ही दास असलो तरी स्वाभिमान व स्वत्व आम्ही सोडलेले नाही. पार काय आम्ही काव्यालय गेलो आणि त्या मंदिराचे द्वार बंद असले तर आम्ही उलट्या प्राक्ती परत येऊ, द्वार उघडा म्हणून कुणाची अजीजी करणार नाही.

(३) तुझे अद्वितीय सोदर्य सर्वमान्य आहे. आणि म्हणून कोणोही सुंदर स्त्री तुझ्यासमोर येण्यास धजत नाही

(४) मुदर खियाच्या डोळ्यांना उर्दू कवितेंत चम्पेवीमार म्हणतात कवि म्हणतो, हे प्रिये, तुला प्रियकरही बीमार (प्रेमासुखें) आहे तुझे डोळे तर चम्पेवीमार आहेत मी बीमार (आनारी) असलों तर काय हरमत आहे ? तुझे डोळे आणि मी दोघेही बीमार आहोंत हें साक्ष्य हेंच माझें भाग्य होय

(५) हृदयातील व्यथा ओठावर येत नाही ती व्यर्थ होय पाण्याचा बिंदु दर्यात न जाता जमिनीवर पडला तर जमिनीत जिरून जातो समुद्रात पडला असता तर समुद्र झाला असता

(६) माझ्या वाढ्याला आलेली दुखें दुसऱ्या कुणाच्याच नशीबीं आलीं नसतील आणि माझ्या कामात इतक्या अडचणी आल्या तितक्या कुणाच्याच कामात आल्या नसतील

(७) प्रेमाच्या कथा तर अशा पाहिजेत की, त्या ऐकून रोमरोमातून रक्त गळेल पाहिजे नाहीतर अशा कथा अमोरहमजाच्या कथासारख्या अवास्तव आणि बेवळ करमणुकीच्या होत

(८) योग्याला विद्वत् सिंधु आणि अणून विश्व दिसतें पाहिजे नाहीतर तो पोरखेळ होय योग्याची दृष्टि नव्हे

(९) आमची फजीती म्हणजे लेकाना तमाशा वाग्तो आज गालिबची फजीती होणार म्हणून खबर गरम होती आम्हीही पाहायला गेलों पण असें काही घडलें नाही

(१०) प्रेमवेडात आम्ही फरीरापेक्षाही कफळक बनलों आहोंत फरीरापाशीं पाठ खाजविण्याकरिता हरिणाच शिंग असतें तेंही आमच्यापाशीं नाही पण प्रेमवेडात आमची गति इतकी तीव्र आहे कीं आम्ही हरिणासारख्या चपळ जनावरांना मार्गे टाकल आहोत हरिणांच्या लाज पापण्या आमच्या पाठींना खाजविण्याच काम करतात म्हणजे ते आमच्या मार्गे राहिले आहेत

२३ . . . पण नज्मे करम तोहफा हे शर्म ना रसाई का
 वसू गलतीदए सद रग दाखये पारसाई का ॥ १ ॥
 न हो हुस्ने तमाशा दोस्त रस्वा बेवफाई का
 वसुहरे सदनजर साधित है दाग पारसाई का ॥ २ ॥
 जवाते हुस्न दे ऐ जल्व वीनश के मेहर आसा
 चिरागे खानए दरवेश हो, वासा गदाई का ॥ ३ ॥
 न मारा जान कर बेजुर्म, कातिल तेरी गर्दन पर
 रहा मानिन्दे खूने बेगुनह हक आशनाई का ॥ ४ ॥

तमन्नाए जवा महवे सिपासे वे जगानी है
 मिटा जिससे तमाजा सिफाए वे दस्तो पाई का ॥ ५ ॥
 वही इक बात है जो या नफस, वा नकूहते गुल है
 चमन का जन्वा वाइस है मेरी रंगी नवाई का ॥ ६ ॥
 दहाने हर बुते पैारा जू, जजीरे रस्वाई
 अदम तरु बेवफा ! चर्ची है तेरी बेवफाई का ॥ ७ ॥
 न दे नामे को इतना तूल 'गालिब' मुस्तसर लिख दे
 के हमरत सन हू, अज सितमहाए जुदाई का ॥ ८ ॥

(१) हे परमेश्वर, मी शंभर बेव्या अपराध केले आणि तितक्याच बेव्या मला पथा पाप झाला आहे हा अनेक बेव्या अपराधाच्या हातून उध्वस्त झालेल्या माझा सात्विकपणा मी तुझ्या चरणी अर्पण करतो

(२) प्रियेला आपल्या सौंदर्याच प्रदर्शन करण्याची हीस आहे पण हें तिच्या पिष्टरपणाच आणि बेदमानीचें द्योतक समजू नये उलट तिच्यावर अनेक छोकाची नजर पडली तर तितक्या नजरा म्हणजे प्रियेच्या सद्गुणनाचे शिकवे होत असें समजावें

(३) मुसलमानात आपल्या सपरतीचा चाडिमावा भाग जकवा म्हणजे खरात करण्याची बाल आहे कनि म्हणतो, हे सुंदरी, तुझ्या सौंदर्याच्या सपतीचा चाडिमावा भाग जरा मग दिलास तरी ह्या फकीराच भिक्षापान उचल करील आणि मग हें भिक्षापान म्हणजे ज्योत वन्दून सूर्यासारखे मागे घर प्रकाशित करील

(४) तू मला (तुझ्या प्रियफरला) बघिले नाहीस तुज्या बागल असेल की मला बघिल्यानें एसा निरपराध माणसाच्या सुनाचा डाग तुझ्यावर राहील पण हें पाहा, असें केव्हां तू माझ्यावर अन्यायच नाही का केसस ? कारण, माझा वप करणे, माझ्या इच्छेप्रमाणें हेंच न्याय्य झालें असतें तुझ्या ह्या बागशुकीन सुनाच्या डागाच्या ऐवजी अन्यायाचा डाग तुला लागलाच ना ?

(५) मी किती निराधार आहे (नेदस्तब या हानपाय नगलेला) असें मला सांगायच होतें पण माफी वाचाच वेद झाली म्हणून मला आपल्या वाचेच्या असमर्थतेच आभार मानजे पाहिजेत कारण त्यामुळेच मी तुज्या आपली लाचारी सांगितली नाही

(६) माझे व्यासोच्छ्वास आणि वसनद्धन्या सुगंधी वायूत काहीं फरक नाही कारण इफड माझ्या प्रतिभेला बहर आण आणि निफडे वसनद्धनमुळे बागेला वहर आला माझा श्वास फुलाच्या सुगंधापेक्षा काही कसा नाही

(७) अनेक तरणी तुझ्या घेमानीपणाची चर्चा करीत आहेत. त्या चर्चेची सांखळी (बोलताना तोंडाचे चवू करणे ह्याला गोल सांखळीची उपमा दिली आहे.) बनून ती सर्वत्र पसरली आहे.

(८) हे गालिव, आपली कथा दीर्घ करू नकोस. फक्त इतकंच सांग की मनात आपलो विरहावस्था वर्णन करण्याची इच्छा आहे. पण ती इतकी तीव्र आहे की लेखणीला ती विशद करून सांगणे शक्य नाही.

२४ . . . गर न अन्दोहे शबे फुर्कत गया हो जायगा
 बे तक्लुफ दागे माह मुहरे दहा हो जायगा ॥ १ ॥
 जहरा गर ऐसा ही शामे हिज्र में होता है आव
 परतवे महताव सैले खानमा हो जायगा ॥ २ ॥
 ले तो लूं सोते में उसके पांव का बोसा, मगर
 ऐसी बातों से वो काफिर बदगुमा हो जायगा ॥ ३ ॥
 दिल को हम सफे कफा समझे थे क्या मादूम था
 यानी यह पहले ही नजे इम्तिहां हो जायगा ॥ ४ ॥
 सबके दिल में है जगह तेरी, जो तू राजी हुआ
 मुझपे गोया इक जमाना मेहरबा हो जायगा ॥ ५ ॥
 गर निगाहे गर्म फरमाती रही-तालीमे जव्त
 शोला खस में जैसे, खू रगमें निहा हो जायगा ॥ ६ ॥
 बाग में मुझको न लेजा करना मेरे हाल पर
 हर गुले तर एक चरमे खू फिदा हो जायगा ॥ ७ ॥
 बाए गर मेरा तिरा इन्साफ महशर में न हो
 अब तलक तो यह तक्को है कि ना हो जायगा ॥ ८ ॥
 फायदा क्या ? सोच, आखिर तू भी दाना है ' असद '
 दोस्ती नादा की है, जी का जिया हो जायगा ॥ ९ ॥

(१) मी विरहाच्या रात्रीच्या दुःखाचे वर्णन केले नाही आणि मग वसून राहिले तर माझ्या ओठावरचा मूकतेचा शिवा चंद्रावरच्या डागाभारखा उठून दिसेल आणि मी काही न बोलताच लोमना माझी विरहव्यथा उमगून येईल.

(२) विरहव्यथा इतनी तीव्र असेल तर (पांनें विरघळून पाणी होत असेल तर)
चंद्राचें किरणही विरघळून त्याचा पूर वाई लागेल.

(३) प्रिया शोंपली आहे. तिच्या पायाचें चुंबन प्यावंसें वाटतें. पण न जाणो
तिला शका यायची कीं माझे प्रेम शुद्ध नाही. त्यांत आसक्ति भरली आहे.

(४) आम्हांला वाटलें होतें कीं, आमच्या प्रेमाच्या मोहिमेंत हृदयावर पूर्ण भिस्त
टाकतां येईल. पण काय सांगावें, पहिल्याच तड्याल्याला त्याचा बळी पडला.

✓ (५) प्रिये, तुला सगळेच प्रिय जाणतात. तूं माझ्यावर प्रेम करशील तर मी समजेन
कीं, तुझ्यामुळें सगळें जग माझ्यावर प्रेम करतें. तूं मेहेरवान तर सगळें जग मेहेरवान.

(६) तुझी करडी नजर मला संयमाचे पाठ देत असेल तर असेंच म्हुटलें पाहिजे
कीं, तुझ्या अवकृपेच्या भीतीनें माझ्या नसांतील रक्त लपून बसेल. तृणांत अग्नि सुप्तावस्थेंत
सुप्त असतो तसें होईल.

(७) अरे, मला बागेंत घेऊन जाऊं नमो. नाहीतर माझी दुःखपूर्ण कहाणी ऐकतांना
प्रत्येक फुलाच्या डोळ्यांतून रक्ताचे अश्रू वाई लागतील.

(८) आज मी तुला छळ सहन करीत आहे. आशा हीच कीं, शेवटच्या न्याय-
दानाच्या दिवशीं परमेश्वराच्या दरबारांत मला न्याय मिळेल. आणि तेथेंही न्याय मिळाला
नाहीं तर मान माझ्या हालाला पारावार राहणार नाही.

(९) अरे असद, तूं दाना (मुत्र) आहेस. जरा विचार करून पादा. नादान
लोकांशीं दोस्ती म्हणजे प्राणावरचें संकटच नाही का ?

२५ . . . दर्द मिन्नत करो दवा न हुआ
मैं न अझा हुआ, घुरा न हुआ ॥ १ ॥

जमा करते हो क्यों रकीबों को ?

इक तमाशा हुआ गिला न हुआ ॥ २ ॥

हम कहाँ किस्मत आजमाने जायें ?

तू ही जब खंजरआजमा न हुआ ॥ ३ ॥

फितने शीरीं है तेरे लब् ! के रफीव

गालियां खाके बेमजा न हुआ ॥ ४ ॥

है खबर् गर्म उनके आने की

आजही घर में चोरिया न हुआ ॥ ५ ॥

क्या वो नगरुद् की खुदाई थी

बन्दगी में मेरा भला न हुआ ॥ ६ ॥

जान दी, दी हुई उसी की थी
 हक तो यह है के हक अदा न हुआ ॥ ७ ॥
 जल्म गर दबू गया, लड्डू न थमा
 काम गर रूक गया खा न हुआ ॥ ८ ॥
 रहजनी ह कि दिलसितानी ह ?
 ले के दिल दिलसिता रमाना हुआ ॥ ९ ॥
 कुछ तो पढ़िये के लोग कहते हैं
 “आज ‘गालिब’ गजल सरा न हुआ” ॥ १० ॥

(१) माइया प्रेमाच्या रोगावर कोणतेंच औषध लागू पडल नाही हें पतें झालें.
 माइया रोगाला औषधाचे तेवढे तरी उपकार कसाला ?

(२) प्रिये, तूं गान्धारिणी करण्याकरिता चारचौपाना का गोळी करतेस ? हें काय
 गान्धारिणी माडणें झाल ? ह्या तर तमाशाच झाला

(३) तूं जर आमच्यावर खजोर चालवणार नाही असें ठरविल्लम तर आम्ही तरी
 आमचे नशीब काढायला कुठें जायच ?

(४) तुझे ओठ इतके मधुर आहेत की त्यातून निघणारे अपशब्दमुद्रा मधुर
 बनतात आणि माइया प्रतिस्पर्ध्यांच्या कानाला गोड लागतात

(५) आज प्रिया माइया घरी येणार अशी गरम अफवा आहे पण हाय आमच
 दारिद्र्य काय वर्गाव ? घरात फाटशी सत्रजोही नाही, की आम्ही तिचे स्वागत करू शकू

(६) निम्रोदत आपण परमेश्वर असल्याचा दावा मांडला होता आणि त्यातच त्याचा
 नाश झाला माझे दास्यत्व म्हणने काय निम्रोदच आणतुक परमेश्वरपण होतें काय ? मग
 माझे सुकसान का व्हावे ?

(७) हें जीवन म्हणने ईश्वराच देणें होय मग तेंच त्याला अर्पण केलें, तरी
 त्याच्या उपसाराची काय फेड झाली म्हणने प्रण अर्पण करूनही आम्ही परमेश्वराच्या
 उपकाराची फेड करण्यास असमर्थ ठरलों

(८) आमच्या जखमेवर पट्टी बांधूनही रक्त बाह्यापयें येतलें नाहीं मग त्या
 न्यायान माफी कांमें बंद केल्यान ती थावायला नसे होती चालू राहायला हवी होती
 कवीचा आशय असा की, मला नसे तेंच नेमकें का घडाव ?

(१) प्रियेनें माझें हृदय नेलें त्याला तरी रीत हवी होती. सरळ वाटमारी करून तिनें हृदय पळविले त्याचा अर्थ काय ?

(१०) लोकां म्हणतात तर गालिब, एखादी कविता म्हण ना भग ती यमकांनीं युक्त असलेली गझल नसली तरी चालेल.

२६ . . . गिला है शौक को दिल में भी तंगीए जा का
 गुहरमें मद्ध हुआ इकतिराव् दरिया का ॥ १ ॥
 यह जानता हूं, कि तू और पासुखे मक्ख
 मगर, सितमज्दा हूं, जौके खामा फर्सा का ॥ २ ॥
 दिनाई पाए खिजां है बहार अगर हैं भी
 दवाम कुन्दफते खातिर है ऐश दुनिया का ॥ ३ ॥
 गमे फिराऊ में तकलीफे सैरे गुल मत दो
 मुझे दिमाग नहीं खन्दाहाए बैजा का ॥ ४ ॥
 हनूज महरमिए हुस्न को तरसता हूं
 करे हैं हर बुनेमू काम चरमे वीना का ॥ ५ ॥
 दिल उस को पहले ही, नाचोअदा से दे बैठे
 हमें दिमाग कहां हुस्न के तकाज का ॥ ६ ॥
 न कह कि गिरीया बमिन्दारे हसरते दिल है
 मिरी निगाह में है जम्ओखर्च दरिया का ॥ ७ ॥
 'फलक को देखके करता हूं उसको याद् 'असद्'
 जफा में उसकी है अन्दाज कारफरमा का ॥ ८ ॥

(१) माझी तळमळ इतकी उत्कट आहे की, तिला वास करण्यास हृदय खुद्दा अपुरें वाटूं लागलें आहे. पण नाइलाज आहे. समुद्राची तळमळ नाही वा मोर्तीत सामानून शांत झाली ती.

(२) मला पूर्णपणे माहीत आहे की, तू माझ्या पत्राचें कधीच उत्तर देणार नाहीस. पण काय व्हं ? हृदयातील तळमळ मला लिहिण्यास सारखें प्रवृत्त करीत आहे. त्यामुळे माझा नाइलाज झाला आहे.

(३) वसंतऋतूचा रंग म्हणजे हेमंताच्या पायाची मेहेंदीच होय. तसेंच जगांतील सुखें म्हणजे दीर्घसालीन बुद्ध्यादरील क्षणभंगुर आणि भडक दिसणारे रंगच होत.

(४) ह्या विरहावस्थेंत मलय बागेंत घेऊन जाऊं नका तेथें फुल विनाकारण हसतील आणि त मला आवडायचें नाहीं

(५) माझा रोमरोम उकेंडित असला तरी मला सौंदर्याची रहस्यप्राप्ति झाली नाहीं सो अद्यापि त्या रहस्यापासून वंचित झाल्याचा शोक करीत आहे

(६) ती तगादा करण्याच्या आधींच आम्ही आपलें हृदय तिला अर्पण करून दामलें तगाद्याची चेळच आणली नाहीं

(७) माझ्या डोळ्यातून वाहणारे अश्रू महासमुद्राएवढे आहेत पण हें समजून नकोस की, ते माझ्या हृदयातील तळमळीच्या प्रमाणात बाहेर पडले आहेत त्या अश्रूपेक्षा कितीतरी जास्त पटीनें माझी तळमळ आहे

(८) हे कवे, काव्यनें माझा जो अनन्वित छळ चालविला आहे त्यावरून मला प्रियेची आठवण येते ह्या छळ्यात निश्चितपणें तिचाच संकेत असला पाहिजे

२७ . . . फतरए मै, बस्के हैरत से नफस परबर् हुआ
खते जामे मै सरासर रिस्तए गौहर हुआ ॥ १ ॥

एतिबारे इश्क की खाना खराबी देखना

गैर ने की आह, लेकिन वो खफा मुझ पर हुआ ॥ २ ॥

(१) मधुरचपळ प्रियेच्या ओझला जाऊन भिडण्याचाच अवयव चपळवरील मधुविंदू तिच सौंदर्य पाहून आश्चर्यान थकले एकामागून एक असे थकलेले विंदू मोतीच्या सारासारखे वाटतात

(२) प्रियेची नकी खात्री की, माझ्याशिवाय तिच्याकरिता असे दीर्घ निश्वास सोडणारा कोणी नाहीं आणि मग माझा प्रतिस्पर्धी अशी आह भरू लागला (निश्वास मोडू लागला) तरी मीच तमें वेळ असें समजून ती माझ्यावरच रागावत आहे माझ्या प्रेमाची तिला खात्री आहे पण त्याचा परिणाम मीच रागे भरून घेण्यात झाला आहे

२८ . . . जत्र व तरुनीवे सफर यार ने महमिल बाधा
तपिशे शौक ने हर् जर पे इक दिल वाधा ॥ १ ॥

अहले वीनश ने ब हैरत कदए शोखिए नाज

जौहरे आईना के एतिए विरमिद बाधा ॥ २ ॥

यासो उम्मीद ने, यक अर्बदये मैदा मागा

अजजे हिम्मत ने तिलिस्मे दिले सादल बाधा ॥ ३ ॥

न बचे तश्नगीये जौक के मज्भू 'गालिब'

गरचे दिल खोल के दरिया को भी साहिल बाधा ॥ ४ ॥

(१) प्रवासाच्या तयारीने प्रियेन तिकडे उंढावर बासना बाधले आणि आम्ही इकडे आसकीच्या तळमळीने तिच्या रस्त्यावरच्या प्रत्येक कणाकणाला आमच्या हृदयाचे तुम्हे बाधले हेतु हा की, तिने हे तुकडे चिरडीत जावे

(२) प्रियेच प्रतिबिंब पडल्यामुळे आरसा आश्चर्यमग्न होऊन बसला आहे आणि त्या आरशातील रेणारेणा तिच्याकडे पाहून आरशासमोर ठेवलेला पोपट जसा विचलित बनतो तशा झाल्या आहेत

(३) माझ्या खचलेल्या घोरामुळे माझे हृदय म्हणजे आशा निराशेच्या द्वंद्वाच रण-क्षेत्राच बनल आहे

(४) उदें काव्यात नदीच्या काठाना जवळून पाणी वाहता असता काठ हे तृपार्तच असतात असे म्हटल जाते कवि म्हणतो, माझ्या रसिकतेने इतकी प्रासादिक रचना केली की, त्याच्यासमोर नदी ही काठासारखी तृपार्त दिसू लागली पण इतके करूनही माझ्या रसिकतेची तहान धुजली नाही

२९ . . . में और बज्मे मै से यों तस्ना काम आऊ !
गर में ने की थी तौबा, सारी को क्या हुआ था ॥ १ ॥

हे एक तीर जिसमें दोनो छिदे पड़े हैं
वो दिन गये कि अपना दिल से जिगर जुदा था ॥ २ ॥

दरमान्दगी में 'गालिब' कुछ बन पड़े तो जानू
जन्म रिश्ता बेगिरह था नासुन गिरहबुशा था ॥ ३ ॥

(१) मी आणि तुझ्या मैफिलीतून न पिता जावे ? मी पश्चात्ताप करून सोडली असेल, मला पाजायला सारीला काय झाले होते ?

(२) हृदय आणि काव्यीज (दिल व जिगर) आरामात होते ते दिवस गेले आता तर नयनाच्या एकच गराने दोघेही विद्ध होऊन पडले आहेत

(३) सकटाच जाळे आमच्यामोवती पडल नव्हते तेव्हा अशा जाळ्यांना तोडण्याची युक्ति आणि शक्ति दोन्ही आमच्यापारी होत्या पण आता आम्ही सकटात पसले आहेत तर त्यातून सोडवणूक करून घेण्याची शक्ति नष्ट झाली आहे ह्यातून काही वाट निघाली तर बरे आहे

३० ... घर हमारा जो न रोते भि तो वीरा होता
 बहर गर बहर न होता, तो त्रिपात्रा होता ॥ १ ॥
 तगीये दिल का गिला क्या यह वो काफिर दिल है
 के अगर तंग न होता तो परीक्षा होता ॥ २ ॥
 याद यक उम्रे दरा, बार तो देता वारे
 कादा, रिज्या ही दरे बार का दरना होता ॥ ३ ॥

(१) आमच्या डोळ्यातून अथचो झड लागून घर मुडालें. अथू नसतें तरी घर बसलेंच असतें परत इतमाच वीं, अथूनीं घर मुडालें. माहीतर घराचें काय्येद झालें असतें. साराश, घराचा नाश हा बाही चुकणारा नव्हता

(२) हैं हृदयच असें विचित्र आहे वीं, त्यात शोमानं घर फेंलं नसतें तर शोक का नाही म्हणून ह्याला तळमळ लागली असती

(३) जन्मभर आम्ही प्रियेच्या घरचे उंबरठे जिजमिले पण त्या घरचा रंगपालदार इतका कठोर आहे वीं, आम्हाला आत जाऊच देत नाही त्याच्या ऐनजीं रिजवान (स्वर्गाचा द्वारपाल) असता तर आमच्या प्रिया पूजनाच पुण्य लक्षात घेऊन त्यानें आम्हाला घटकन् आत सोडलें असतें.

✓ ३१ ... न था कुल तो खुदा था, कुल न होता तो खुदा होता
 दुवोया मुझको होने ने, न होना मैं तो क्या होता ? ॥ १ ॥
 हुवा जग गम से यों बेहिस, तो गम क्या सर के घटने का !
 न होता गर जुदा तन से, तो जानू पर धरा होता ॥ २ ॥
 हुई मुदत के ' गालिब ' मर गया पर याद आता है
 वो हर इक बात पर कहना, कि यों होता तो क्या होता ? ॥ ३ ॥

(१) जेव्हा काहीच नव्हतें तेव्हा परमेश्वर होना आणि बाहीरी नमतें तरी परमेश्वर असना या माझ्या अस्तित्वाचेंच मात्ता नाश केल. मी नगनीच तर काय झालें असतें ?

(२) शोमाचा हा प्रलय शाय आहे आता होऊं घडणामून वेगळे झालें तरी त्याचा काय शोक ? कारण हे शिर घडणामून वेगळे झालें नमतें तर शोमाच्या धाम्निस्तेनं माहीवर टेकून राहिलें असतें

(३) गालिबला मरण पुन्हा दिवस झाले, पण अद्याप त्याची आठवण येते. विशेषतः त्यानें पण्येक गोटीव्य धो झालें ... काय झालें अगत हे म्हणून आग्रता.

एक जर्रए जमीं नहीं बेकार बाग का
 यां जादा भी फतीला है लले के दाग का ॥ १ ॥
 वे मै फिसे है ताकते आशोवे आगही
 सींचा है अज्जे हौंसला ने खत अयाग का ॥ २ ॥
 बुलबुल के कारोबार पे हैं खन्दहाए गुद
 कहते हैं जिसको इस्क खलल है दिमाग का ॥ ३ ॥
 ताजा नहीं है नशये फिके सुखन मुझे
 तिरयाकीए कदीम हूं दूदे चिराग का ॥ ४ ॥
 सौ बार बन्दे इस्क से आजाद हम हुए
 पर क्या करें, कि दिल ही अदू है फराग का ॥ ५ ॥
 बेखूने दिख है चश्म में मौजे निगह गुवार
 यह मैकदा जराव है मै के सुराग का ॥ ६ ॥
 बागे शिगुफ्ता तेरा विसाते निशाते दिख
 अबे बहार सुगकदा किसके दिमाग का ॥ ७ ॥

(१) वसंतऋतून बाग फुलाकलानों भरून गेली आहे. मोकळी अगी बोंगतीच जागा ह्या बागेंत राहिली नाही. फार काय बागेंतील लहान लहान वाटाही हिरवळींनी भरल्या आहेत. जणू काय त्या वसंतऋतूच्या ज्योतीच्या चातीच होत.

(२) जीवनातील संकटे सहन करण्याची आम्हाला शक्ति राहिली नाही. त्यामुळे आम्ही मदिरेचें सेवन (मनाच्या विस्मृतीकरिता) करतो. जणू काय मदिरेच्या पेल्यावर आम्ही सनेदनेच्या आणि जाणिवेच्या रेपा काढून ज्या प्रमाणात मदिरा त्या प्रमाणात जाणीव आणि संवेदना नाहीशी करण्याची शोय केली आहे. दु खे आणि त्यांची जाणीव विसरणे ह्या-करितां आम्ही मदिरेचें सेवन करीत आहोंत.

(३) बुलबुल एकीकडे प्रणयवदन करीत आहे, तर त्याचें प्रेमापात्र असलेलीं फुलें हसून त्याचा उपहास करीत आहेत. त्या म्हणतात की, प्रेम प्रेम ज्याला म्हणतात ते म्हणजे मेंदूचा एक विकारच होय. संस्कृत वाङ्मयातील चक्रोत्तराखे उर्दू वाङ्मयातील बुलबुलचें प्रेम प्रसिद्ध आहे.

(४) अफूवाज, दिव्यांच्या (चिराग) घुराचा उपयोग करून नव्योतून अफूचा हुका ओटतान. कवि म्हणतो, माझी प्रतिभेची आराधना ही आजची नाही. बऱ्याच दिवसांपासून

३०

घर हमारा जो न रोते भि तो वीरां होता

बहर गर बहर न होता, तो बियावां होता ॥ १ ॥

तंगीये दिल का गिला क्या यह वो काफिर दिल है

के अगर तंग न होता तो परीशां होता ॥ २ ॥

बाद यक उम्रे दरा, बार तो देता बारे

काश, रिज्वां ही दरे यार का दरवां होता ॥ ३ ॥

(१) आमच्या डोक्यातून अर्धचौ शड लागून घर बुडालें. अधू नसते तरी घर बसलेंच असतें. परक इतकाच वीं, अर्धूनीं घर बुडालें. माहीतर घराचें वाळवंट झालें असतें. सारांग, घराचा नाश हा कांहीं चुकणारा नव्हता.

(२) हें हृदयच असें विचित्र आहे वीं, दांत शोभनें घर केलें नसतें तर ओक वीं नाहीं म्हणून ह्याला तळमळ लागली असती.

(३) जन्मभर आम्ही प्रियेच्या घरचे उंबरठे झिजविले पण त्या घरचा रखवालदार इतना कठोर आहे वीं, आम्हाला आंत जाऊच देत नाहीं. त्याच्या पैवजीं रिजवान (स्वर्गाच्या द्वारपाल) असता तर आमच्या प्रिया पूजनार्थें पुण्य लक्षांत घेऊन त्यानें आम्हांला चटकन आंत सोडलें असतें.

३१

न था कुल तो खुदा था, कुल न होता तो खुदा होता

हुयोया मुझको होने ने, न होता में तो क्या होता ? ॥ १ ॥

हुवा जब गम से यौं बेहिस, तो गम क्या सर के कटने का !

न होता गर जुदा तन से, तो जानू पर धरा होता ॥ २ ॥

हुई मुदत के ' गालिब ' मर गया पर याद आता है

यो हर इक बात पर कहना, कि यौं होता तो क्या होता ? ॥ ३ ॥

(१) जेव्हां कांहींच नव्हतें तेव्हां परमेश्वर होता. आणि कांहींही नसतें तरी परमेश्वर असता. ह्या माझ्या अस्तित्वाचेंच माझा नाश केला. मी नसतोच तर काय झालें असतें !

(२) गोवाचा हा प्रलय झाला आहे. आतां डोकें घडापासून वेगळें झालें तरी त्याचा काय शोक ? कारण हें गिर घडापासून वेगळें झालें नसतें तर गोवाच्या आत्यंतिकतेनें मांडीवर टेकून राहिलें असते.

(३) गालिवला मरून पुष्कळ दिवस झाले, पण अद्याप त्याची आठवण येते. विशेषतः त्याचें प्रत्येक गोष्टील असें झाले असतें तर काय झालें असतें हें म्हणणे आठवतें.

यऊ जरैए जमीं नहीं बेकार बाग का

या जादा भी फतीला है लाले के दाग का ॥ १ ॥

वे मै किसे है तान्ते आशोवे आगही

खींचा है अज्जे हौसला ने खत अयाग का ॥ २ ॥

बुलबुल के कारोबार पे हैं खन्दहाए गुद

कहते हैं जिसको इस्क खलल है दिमाग का ॥ ३ ॥

ताजा नहीं है नशाये फिके सुखन मुसे

तिरयाफीए कदीम हू दूदे चिराग का ॥ ४ ॥

सो बार बन्दे इस्क से आजाद हम हुए

पर क्या करें, कि दिल ही अदू है फराग का ॥ ५ ॥

बेज़ूने दिख है चश्म में मौजे निगह गुवार

यह मैरुदा खराब है मै के सुराग का ॥ ६ ॥

बागे शिगुफ्ता तेरा विसाते निशाते दिख

अत्रे बहार खुमरुदा किसके दिमाग का ॥ ७ ॥

(१) बसतन्दूत बाग फुलफळनीं भरन गेली आहे मोकळी अगी कोणतीच जागा ह्या बागेंत राहिली नाहीं पार बाय बागेंतील रद्दान लद्दान वाडाही हिरवळींनीं भरल्या आहेत जणू बाय त्या बसतन्दूतच्या ज्योतीच्या बातीच होत

(२) जीवनातील सफ़्टें सहन करण्याची आम्हाला शक्ति राहिली नाहीं त्यामुळ आम्ही मदिरेंचें सेवन (मनाच्या विस्मृतीकरिता) करतो जणू बाय मदिरेंच्या पैत्यावर आम्ही सवेदनेच्या आणि जाणिवेच्या रेपा वाढून ज्या प्रमाणात मदिरा त्या प्रमाणात जाणीव आणि सवेदना नाहींशी करण्याची शोय केली आहे दु सें आणि त्याची जाणीव विसरणें ह्या-करिता आम्ही मदिरेंचें सेवन करीत आहोंत

(३) बुलबुल एकीरुडे प्रणयवृत्त करीत आहे, तर त्याच प्रेमाग्र असलेलीं फुल हसून त्याचा उपहास करीत आहेत त्या म्हणतान की, प्रेम प्रेम ज्याला म्हणतात ते म्हणजे मैदूचा एक प्रकारच होय समृद्ध वाढण्यातील चकोरामारखें उर्दू वाझ्यातील बुलबुलचें प्रेम प्रसिद्ध आहे

(४) अफ़वाज, दिव्याच्या (चिराग) धुराचा उपयोग करून नळींतून अफूचा हुका ओढतान कवि म्हणतो, माझी प्रतिभेची आराधना ही आज्ञेची नाहीं चव्याच दिवसापामून

चालत आली आहे दिव्याच्या समोर बसून मी काव्यरचना करतो त्यामुळे अफूबाजाप्रमाणेच दिव्याच्या धुगटून मी माझ्या अफूसेवनाच्या (काव्यरचनेच्या) गुंगेचा अनुभव घेतो

(१) प्रेमाच्या बंधनातून आम्ही अनेकदा मुक्त झालो पण काय करावे ! हे हृदयच आमच्या स्वस्थतेच्या गनुस्थानी आहे तें आम्हाला कधी स्वस्थ बसू देईल तर ना ?

(२) मधु मैफिलीत नेहमी दारू वाहात असली पाहिले नाहीतर तेथे नुसती धूल उडते कवि म्हणतो, माझ्या डोळ्याच्या मधुगृहात मधूरा (हृदयाच्या रक्ताचा) साठा न्हायला हवा नाहीतर कोरड्या डोळ्यात धुव्दीगिवाय काय राहणार ?

(३) आकाशात मेघाची दाटी होते तेव्हा दारूबाजाच्या दारू पिण्याला उत येतो म्हणून मेघाना मधुचपळ म्हटल आहे कवि म्हणतो, माझे हृदय आनंदाचे निवासस्थान आहे तें प्रियेच्या सौंदर्यामुळे होय आकाशातील मेघरुपी मधुचपळ हे त्याचें कारण नव्हे तें इतराच्या आनंदाचें कारण असेल, माझ्या नव्हे

३३ . . . वो मेरी चीने जरीं से गमे पिन्हा समझा
राजे मक्तूब व बेरख्तिए उनका समझा ॥ १ ॥
यक अलिफ बेश नहीं सैरुले आईना हनूज
चाक करता हू मैं, जबसे के गरेबा समझा ॥ २ ॥
शरहे असबावे गिरफ्तारिए खातिर मत पूछ
इस कदर तग हुआ दिल, कि मैं जिन्दा समझा ॥ ३ ॥
बद गुमानी ने न चाहा उसे सरगमें खिराम
रुख पे हर कतरए अरक दीदए हैरा समझा ॥ ४ ॥
अजब से अपने यह जाना कि यह बदलू होगा
नब्बे खस से तपिशे शोलए सोजा समझा ॥ ५ ॥
सफरे इश्क में की जोफ ने राहत तलबी
हर कदम साये को मैं अपने शबिस्ता समझा ॥ ६ ॥
था गुरेजा मित्रए यार से दिल तादमे गर्ग
दफए पेकाने कजा, इस कदर आसा समझा ॥ ७ ॥
दिल दिया जान के क्यों उसमे बफादार 'असद'
गन्ती की कि जो काफिर को मुसलमा समझा ॥ ८ ॥

(१) माझ्या कपाळावरील आंठ्यावरून माझा काय हेतु आहे हे प्रियेने ओळखले. जणू काय पत्रांतील विजोड आणि असंबद्ध मयळ्यावरून तिला पत्रांतील मजकूर समजला.

(२) मला समजूं उमजूं लागल्यापासून मी प्रेमवेडाचे पाठ घेत आहे. (वेडांत कपडे फाडण्याचा अभ्यास करीत आहे.) पण अद्याप त्या बल्लेन तरवेज झाले नाही. जणू काय पोलादाचा आरसा करामला जावे आणि पुष्कळ मेहनत करूनही त्याच्यावर फक्त एक रेखा उमटायची असे झाले आहे.

(३) मी बघनांत कसा सांपडलो हे मला विचारू नसा. दुःखामुळे माझे हृदय इतके संकुचित झाले आहे की, मी त्याला अरुंद असा तुंगच समजूं लागलो आणि त्यात फसलो.

(४) प्रियेने फिरायला जावे हेही मला आवडेना. कारण, तिच्या फिरण्याने तिच्या कपाळावर धर्मविंदु उभे राहातील आणि तिच्या सौंदर्यामुळे ते आश्चर्यचकित होऊन जागच्याजागी थकून राहातील. माझ्या प्रियेच्या कपाळावर असे स्थिर राहाणाऱ्या विंदूचा मला हेवा वाटतो.

(५) माझी लाचार अवस्था पाहून माझी प्रिया स्त्रीने रोप करील. तिच्या रोपाला मी बळी पडेन याची खात्री झाली. माझ्या ह्या अवस्थेवशी तृणाला तिचा रोपामि निक्षिप्त जाळून टाकील, असेच मला वाटते

(६) प्रेमपथांत माझ्या अगळतेमुळे पुनः पुन्हा विभ्रान्ति घ्यावीशी वाटे तेव्हा आम्ही आमच्या सावलीलाच रात्रीचे विभ्रान्तिस्थान समजूं लागलो.

(७) प्रियेच्या नयनगरापासून वाचण्याची मी शर्थ केली. पण ते शक्य झाले नाही. कारण ती नयनशर म्हणजे मृत्यूचाच याग होता. त्यातून यांचणे कसे शक्य होते !

(८) हे असत, तिला एकनिष्ठ समजून बघाला आपले हृदय अर्पण केलेस, काफरला मुसलमान समजलास ही केवढी चूक केलीस ?

३४ . . . फिर मुझे दीदए तर याद आया
दिल जिगर तशनए फरयाद आया ॥ १ ॥

दम लिया था न क्रियामत ने हनूज
फिर तेरा वक्ते सफर याद आया ॥ २ ॥

सादगी हाए तमन्ना यानी
फिर वो नैरंगे नजर याद आया ॥ ३ ॥

८१ . . .

उज्जे यामान्दगी ऐ हसरते दिल
 नाला करता था जिगर याद आया ॥ ४ ॥
 जिन्दगी यौं भी गुजर ही जाती
 क्यों तेरा राह गुजर याद आया ॥ ५ ॥
 क्या ही रिज्ना से लडाई होगी
 घर तेरा खुल्द में गर याद आया ॥ ६ ॥
 आह वो जुरअते फरयाद कहा
 दिलसे तग आके जिगर याद आया ॥ ७ ॥
 फिर तेरे कूचे को जाता है खयाल
 दिल गुम् गस्ता मगर याद आया ॥ ८ ॥
 कोई वीरानी सी वीरानी है
 दस्त को देखके घर याद आया ॥ ९ ॥
 मैंने मजनू पे लड़कपन में 'असद'
 सग उठाया था के सर याद आया ॥ १० ॥

(१) मला पुन्हा माझे पाणावलेले डोळे आठवले. माझ्या हृदयाला पुन्हा शोकमय अवस्था संपादण्याची हुरहुर लागली.

(२) तू निघून गेलीस. मन वेथेन झालें. थोडा वेळ मन स्वस्थ झालें न झालें तोंच तुझें पुन्हा निघून जाणें आठवले आणि मग पुन्हा अस्वस्थतेला सुरवात झाली.

(३) माझी मीलनाची वृथा आशा तरी पाहा. ती चंचल नजरेची प्रिया पुन्हा माझ्या आठवणीत आली माझी आशा तरी मिती भोळी. त्या चंचळेशी मीलन अशक्य है माहीत असूनही तिची आठवण मात्र सारपी येते.

(४) माझ्या हृदया, माझी निराशावस्था पाहा. मला जोक करण्याची इच्छा नव्हती का ? पण काय करू. काळीज आधीच फाटून चालले होतें. त्यामुळे दीर्घ निवाम सोडण्याचा धीर मला होईना.

(५) जीवन कसे तरी संपून गेलें असतें. त्याच तुझ्या येण्याजाण्याच्या घाटेची कां आठवण यावी ? ती आठवण झाली मात्र, दुःखाने मरणच ओढवले.

(६) स्वर्गांत गेल्यावर हे प्रिये, मला तुझ्या घराची आठवण येईल आणि मी स्वर्गाच्या द्वारपालाला सांगेन की त्या स्वर्गपेक्षा माझ्या प्रियेचे घर चांगले आहे त्यामुळे त्या द्वारपालाशी खास माझण घुपेल.

(७) धीर धरण्याची आणि निश्वास सोडण्याची शक्ति कुठ आहे ? हृदयात आता शक्ति नसल्यामुळे मला आता माझे बाळीज आठवते कदाचित् काळजात ही शक्ति शिथिल राहिली असेल तर असो

(८) मन का घर पुढा तुझ्या निवासस्थानासडे वाय घेत आहे ? कदाचित् आपलें हरवलेल हृदय तिकडे सापडेल म्हणून असेल

(९) प्रेमवेडात घर उचलत होऊन बाळीज नशीबीं आले आम्ही घरालाच बाळीज समजत होतो पण हे बाळीज इतके भयंकर निघाले की, त्यामुळे आमच घर आम्हाला आडवू लागले

(१०) लहानपणी, हे असद, इतर मुख्यप्रमाणे मी एका प्रेमवेड्याच मारण्याकरिता दगड हातात घेतला पण एकाएकी हा विचार आला की, पुढ मीही असाच वेडा झालो तर ! मुलें मलाही असेच दगड मारतील हा विचार येताच मी दगडफेंक करणें सोडून दिलें

३५ . . . हुई तारीर, तो कुठ बाईसे तारीर भी था
आप आते थे, मगर कोई इनान्गीर भी था ॥ १ ॥

तुमसे बेजा है मुझे अपनी तारीर का गिला
इसमें कुछ शायनए खूबिए तनदीर भी था ॥ २ ॥

तु मुझे भूल गया हो तो पता बतला दू
कभी फितराक में तेरे कोई नखचीर भी था ॥ ३ ॥

कंद में थी तेरे बहशी को वही जुल्फ की याद
हा कुछ इक रजे गिराबारिए खजीर भी था ॥ ४ ॥

विजली इक कोन्द गई आखो के आगे तो क्या
बात बरते के में लखू तशनए तवरीर भी था ॥ ५ ॥

यूसुफ उसको कहू, और कुछ न कहे रार हुई
गर त्रिगड बंठे तो में लायके तारीर भी था ॥ ६ ॥

देखकर गैर को हो क्यों न कलेजा ठण्डा
नाला करता था बले, तालिये तारीर भी था ॥ ७ ॥

पेशे मे ऐन नहीं रखिये न फरहाद को नाम
हम ही आशुफता सरो मे वो जवा 'मीर' भी था ॥ ८ ॥

हम थे मरने को खड़े, पास न आया न सही
 आखिर उस शोख के तरक्का में कोई तीर भी था ॥ ९ ॥
 पम्पड़े जाते हैं फिरीस्तो के लिखे पर नाहक
 आदमी कोई हमारा दमे तहरीर भी था ॥ १० ॥
 रेसती के तुम्हीं उस्ताद नहीं हो 'गालिय'
 कहते हैं अगले जमाने में कोई 'मीर' भी था ॥ ११ ॥

(१) फिरे, तुला येण्यास उशेर झाला ह्या उशीराला तसेंच कारणही असलें पाहिजे
 नवाचित माझ्या प्रतिस्पर्ध्यान (रफीव) मधे थाववून घेतलें असेल नाहींतर उशीर
 करण्याला कारण पाय ?

(२) माझ्या नाशाचे कारण माझें नशीबच होय तू नव्हे पण माझ्या नाशाच
 गान्धारणें मी तुझ्याजवळ विनाकारण परीत असतों

(३) तू मला विसरली असतील तर हा वध मी मागच्या मोटीची आठवण (पत्ता)
 देतो तू एम्मा शिमार करून सायज आपल्या शिमारखान्यात धरून ठेविलें होतंस ना ?
 झालें, ती ओळख पटली ना ?

(४) तुझा प्रेमवेडा (मी) कैदेत आहे तेथे तुझा पुरव्या केशकलापाची आठवण
 स्याला होते अर्थात् पायात येव्या होत्या त्याचीही थोडी जाणीव होत होती पण तुझ्या
 केशकलापान्मा आठवणीसमोर वेढ्याची जाणीव म्हणजे काहींच नव्हे

(५) तू एनाएसी माझ्या समोर आलोस जणू राय बीन चमकून डोळे दिपून गेले
 पण स्वस्थपणें समोर येऊन दोन शब्द बोलली असतीस तर ? माझे वान तुझे शब्द
 ऐकण्यास तद्धानलेले होते

(६) युसुफचें सौंदर्य पूर्ण सौंदर्याच्या अर्थाने वाझयात निर्देगिल जातें मी तिला
 युसुफ म्हटलें. वर झालें ती काहीं बोलली नाहीं युसुफ गुलाम म्हणून ईजिप्तमध्यें विमल
 गेला होता आपल्याला हा गुलाम म्हणतो कीं काय असें समजून तिन शिक्षा केली अमनी,
 तर तेंही योग्य झाल असतें पण तिच्या लक्षात तें आलें नाहीं ही रीर झाली

(७) माझा प्रतिस्पर्धी दीर्घ निश्वास सोडीत होता आणि आपल्या प्रयत्नाना फळ
 गावे अमें इच्छीत होता त्याला काहीं यश आलें नाहीं त्याचे निष्फळ निश्वास पाहून मला
 फार वरें वाडले

(८) फरहादला तो ध्यान पायखट होता म्हणून नाव देवू नसा गौरीनच्या
 प्रेमाश्रिता त्यान काढवा राण्याचें प्रचंड काम केले आम्हां प्रेमवेढ्याच्या रागेंतलाव तो
 एक वार होना

(९) आम्ही मरणाला तयार होतो. ती कांही जयळ आली नाही. वरें, तें असो. पण दुसून आमचा वध करायला तिच्या भात्यांत शर नव्हते कीं काय ?

(१०) हा काय परमेश्वराच्या न्यायालयाचा प्रकार ! आम्हांला शिक्षा कशावरून तर विभ्रगुप्तांनीं आमच्यासंघीं जें कांहीं लिहून ठेविलें असेल, त्यावरूनच. आरोपीला आपल्या घवावाकरितां मुभा तरी द्यावी कीं नाही ?

(११) अरे गालिव, उर्दूस्थें तूच कांहीं उस्ताद (परिपूर्ण) नाहीस. मागल्या काळांत भीर पण होऊन गेला होता, असे ऐकतों म्हटलें. आपण उर्दूत उस्ताद (गुरु) आहोंत आणि तेही भीरच्या बरोबरीचे हें ह्या ओळींत गालिवनें मोठ्या खुशीनें सूचित केलें आहे.

३६ . . . लबे खुश्क, दर तरनगी मुर्दगां का
जियारत कदा हूँ दिल आजुर्दगां का ॥ १ ॥
हमा ना उमीदी हमा बदगुमानी
मैं दिल हूँ फरेवे यफाखुर्दगां का ॥ २ ॥

(१) आकांक्षा अतृप्त राहून जे मेले, त्या सर्वांत मी श्रेष्ठ आहे. ज्यांचीं हृदयें भग्न झालीं आहेत, अशा प्रेमवेष्ट्यांना तर मी पूजस्थान बनलों आहे.

(२) प्रेमांत विश्वासघात झाल्यामुळे मी म्हणजे मूर्तिमंत निराशा आणि दुःख बनलों आहे.

३७ . . . तू दोस्त किसी का भी सितमगर न हुआ था
औरों पे है वो जुल्म के मुझपर न हुआ था ॥ १ ॥
छोड़ा महे नज़शम की तरह दस्ते कज़ा ने
खुर्शीद हनूज़ उसके बराबर न हुआ था ॥ २ ॥
तौफीक बअन्दाज़ए हिम्मत है अज़ल से
आखों में है वो कतरा कि गौहर न हुआ था ॥ ३ ॥
जब तक के न देखा था कदे यार का आलम
मैं मोतकिदे फितनए महशर न हुआ था ॥ ४ ॥
मैं सादादिल, आजुर्दगीये यार से खुश हूँ
यानी सबके शौक मुकरर न हुआ था ॥ ५ ॥

दरियाए मआसी तुनुक आवी से हुआ खुस्क
मेरा सरे दामन भी अभी तर न हुआ था ॥ ६ ॥
जारी थी 'असद' दागे जिगर से मेरे तहसील
आतिशकदा, जागारे समन्दर न हुआ था ॥ ७ ॥

(१) हे जुलुमी प्रिये, तू आजपर्यंत कोणालही प्रिय म्हुटलें नाहीस, माझ्या प्रतिस्पर्ध्यांनाही तू तन्हेत-हेनं छळलें आहेस, तितके मला छळलें नाहीस हा भेद कां वरें ? मला ह्या गोष्टीचा हेवा वाटतो.

(२) मागें इवने अता नांवाच्या शस्त्रज्ञानें कृत्रिम चंद्र तयार केला होता म्हणतात. त्याचा प्रकाश चार कोसपर्यंत पडत असे. दोन महिने चालू राहून हा कृत्रिम चंद्र तडकून नष्ट झाला. कवि म्हणतो, हे प्रिये, तुझ्या स्वरूपाची बरोबरी करण्याकरितां निसर्गानें सूर्याची घडण केली, पण कृत्रिम चंद्राप्रमाणेंच सूर्याची निर्मिती निघ्नभ टरली. सूर्य हा तुझी बरोबरी करू शकत नाही.

(३) आपला निर्धार ज्या प्रमाणांत दृढ त्याच प्रमाणांत योग्यता प्राप्त होते, हें पूर्वीपासूनच चालत आलें आहे. नाहीतर पाण्याच्या एका थेंबाचा निर्धार होता म्हणूनच त्याला डोळ्यांतील अधुर्विंदु होण्याचें भाग्य लाभलें. तो विंदु जर अल्पसंतुष्ट असता तर जास्तीत जास्त मोतीं वनून कोणाच्या तरी गळ्यांत जाऊन बसला असता. डोळ्यांतील अधूर्चें स्थान त्याला लाभलें नसतें.

(४) प्रियेचा डंच बांधा मी जोंपर्यंत पाहिला नव्हता तोंपर्यंत कल्यांताच्या प्रत्येकावर माझा विश्वास नव्हता. आतां मात्र तो प्रत्यक्ष बसत असतो ह्याची मला कल्पना आली.

(५) प्रिया मल्ल असली तरी मला आनंद वाटतो. कारण मला पुन्हा आपलें प्रेम व्यक्त करून तिला रंजविण्याची संधि मिळते.

(६) मी इतके अपराध केले आहेत कीं अपराधांचा समुद्र आतां कोरडा पडला आहे. तरी अजून अपराध करण्याची माझी इच्छा गेली नाही. समुद्र कोरडा पडला पण माझ्या इच्छांचा पदर कांहीं अजून भिजला नाही.

(७) हे असद, माझी हृदयांतील जखम म्हणजे धगधगलें अग्निकुंडल. मी त्या धात्रीची आराधना वनेक दिवसांपासून करीत आहे. त्या वेळीं अजून त्यांतून अग्निश्रेष्ठक (समंदर) उत्पन्न झाला नव्हता. समंदर नांवाचा किडा अग्नि बराच काळ धगधगत राहिला तर निर्माण होतो असा कविसंकेत आहे.

३८ . . . शव कि वो मजलिस फरोजे खलवते नामूस था .
 रिस्तए हर शमा, खारे किस्वते फानूस था ॥ १ ॥
 मशहदे आशिक से कोसों तक जो उगती है हिना
 किस कदर यादव । हलफे हसरते पाबोस था ॥ २ ॥
 हासिले उल्फत न देखा जुब शिकस्ते आरजू
 दिल बदिल पैवस्ता गोया यक ठवे अफसोस था ॥ ३ ॥
 क्या कहूं बीमारिए शम की फरागत का वयान् !
 जो के खाया खूनेदिल बेमिन्नते कैमूस था ॥ ४ ॥

(१) बाल रात्री प्रियेची जेव्हां शुभ मैफिल चाल्खी होती, त्या वेळीं त्या मेफिलीतील दिपेमुखां संशोचानें अस्वस्थ झाले होते. जणू काय त्यांच्या बातीच त्यांच्या पायांत फांटे घनून त्यांना अस्वस्थ करीत होत्या.

(२) प्रियेच्या मेंदी लावलेल्या पायाचें चुंबन घेण्याची इच्छा तशीच अनृत टेवून प्रेमिक मरून गेला. त्याची फेड म्हणूनच बी काय प्रेमिकाच्या मृत्युस्थानाजवळ लांबलांबपर्यंत मेहंदीचे मळे पुरलले आहेत. कदाचित् आत्रांतरी तैथील मेहंदी प्रिया आपल्या पायांना लावील आणि प्रेमिकाची अवृत्त आकांक्षा पुरी होण्याचा योग होईल.

(३) प्रेमाचें फळ म्हणजे आकांक्षाभंगच होय हें आम्हांला दिसून आलें. प्रेमिकांचीं हृदयें मिळाली. त्यांचें ह्मांतर हळदळणाऱ्या ओठांत झालें.

(४) प्रेमाच्या दुःखाची मजा काय वर्णावी ? मी गम (दुःख) खातो त्याचें ह्मांतर सावडतोच रकांत होतें. त्याला पचनाची जरूर नाही.

३९ . . . आईना देख अपना सा मुंह लेके रह गए
 साहब को दिल न देने पे कितना गुस्सर था ॥ १ ॥
 कासिद की अपने हाथ से गर्दन न मारिए
 उसकी खता नहीं हैं यह मेरा दुस्सर था ॥ २ ॥

(१) प्रिया नेहमीं गर्वानें म्हणे बी, मी कोणावरही प्रेम करणार नाही. पण आरशांतील स्वतःचें प्रतिबिंब पाहून त्यावर ती भाळली. अशा प्रकारें तिचें गर्वहरण झालें.

(२) हे प्रिये, माझा निरोप तुझ्याकडे घेऊन येणाऱ्याचा बघ करू नकोस. तुझ्याकडे त्याला पाठविण्यांत माझी चूक होती. ह्यांत त्याचा काय दोष ? तुझ्या हातून वाधिलें जाण्याचा मान मला मिळू दे.

४० . . . अजे नियाजे इस्क के काविल नहीं रहा
जिस दिल पे नाज था मुझे वो दिल नहीं रहा ॥ १ ॥
जाता हू दागे हसरते हस्ती लिये हुए
हू शम्प कुरता दरसुरे महफिल नहीं रहा ॥ २ ॥
मरने की ऐ दिल और ही तदवीर कर के मैं
शायाने दस्तो बाजुए कातिल नहीं रहा ॥ ३ ॥
बरूखे शश जहत दरे आईनाबाज है
या इम्तियाजे नानिसो कामिल नहीं रहा ॥ ४ ॥
वा कर दिये हैं शौक ने बन्दे नकावे हुस्न
गैर अन्न निगाह अब कोई हायिल नहीं रहा ॥ ५ ॥
गो मैं रहा रहीने सितम हाए रोजगार
लेकिन तेरे खयाल से गाफिल नहीं रहा ॥ ६ ॥
दिल से हवाए किस्ते वफा मिट गई के वा
हासिल सिनाए हसरते हासिल नहीं रहा ॥ ७ ॥
बेदादे इस्क से नहीं डरता मगर 'असद'
जिस दिल पे नाज था मुझे वो दिल नहीं रहा ॥ ८ ॥

(१) प्रेमाचे भार वाहण्यास आता शक्ति राहिली नाही ज्या हृदयानंदल मला
अभिमान वाटत असे तें हृदय आता माझ्यापाशी राहिले नाही

(२) जीवनाची हुरहुर घेऊन मी ह्या लोकातून जात आहे किंवा अगें म्हणाना की
हा विस्तलेला दिवा ह्या मैकिलीच्या योग्य राहिल नाही

(३) हे हृदया, आता मरणाची वेगळीच सोय पाहा प्रियेच्या हातून बघिले
जाण्याची माझी आकांक्षा होती पण आता तिच्या हातून बघ व्हावा ह्या योग्यतेचा मी
राहिलो नाही

(४) काळ म्हणजे वायनेमहालय हात शहाणे, मूर्ख सगळ्याची मति गुग
झालेली दिसते आरशाच्या नजरेंत चागलें वाईट हा भेद नाहीच सर्वांचेच प्रतिबिंब त्यांत
पडतें तसें ह्या काळच्या वायनेमहालात सर्व सारखेच दिसतात कुणालाच निसर्गाचें गूढ
उकललेलें दिसत नाही

(५) माझ्या रचिऋतेने सौंदर्यावरचे सर्व मुखे काढून टाकले आहेत. फक्त आमच्या दृष्टीचाच पडदा शिळवून राहिला आहे. प्रियेचें सौंदर्य पाहण्यास आमच्या दृष्टींत शक्ति राहिली नाही. हें हृदय जाग्रत झाले तर हें सौंदर्य पाहण्याची शक्ति ओळ्याना लाभेल एवढी नाही.

(६) जीवनात अनेक संकटें अणवर येऊन पडलीं पण तुझ्यावरील माझ्या प्रेमाकडे मी कधीच दुर्लक्ष केले नाही.

(७) एकनिष्ठ राहण्याची इच्छा हृदयातून नष्ट झाली आहे कारण त्यातून निष्फळ झुरहुरीशिवाय कशाचाच लाभ होत नाही.

(८) प्रेमात जी संकटें ओढवतात त्याची मला भीति नाही; पण ही संकटें सहन करण्याची शक्ति आता माझ्या हृदयात राहिली नाही ज्यानद्वल मला अभिमान होता तें हृदय आता राहिलें नाही.

४१ . . . रसक कहता है कि “ उसका ग़र से इखलास हैफ ! ”
अकल कहती है, कि वो बेमेहर किसका आरना ? ॥ १ ॥

जरी जरी सागरे मैखानए नेरग है
गर्दिशे मजनूँ, बचस्मकहाए लैला आरना ॥ २ ॥

शौक है सामा तराजे नाजिशे अरबावे अज्ज
जरी सहरा दस्तगाहो कतरा दरिया आरना ॥ ३ ॥

शिकवा सजे रस्के हम दीगर न रहना चाहिये
मेरा जानू मृनिस और आईना तेरा आरना ॥ ४ ॥

मैं और इक आफत का ठुकडा बह दिले बहशी कि है
आफियत का दुश्मन ओर आवारगी का आरना ॥ ५ ॥

रब्त यरु शीराजए बहशत हैं अजजाये बहार
सग्जा वेगाना, सबा आगारा, गुल ना आरना ॥ ६ ॥

कोहकन नक्काशे यरु तिमसाले शीरी था ‘ असद ’
सग से सर मारकर होवे न पैदा आरना ॥ ७ ॥

(१) मी प्रियेला दुसऱ्यावर प्रेम करताना पाहतो तेव्हा मला हळूहळू वाटते. पण पुन्हा असें वाटते की, ही हळूहळू व्यर्थच नाही का ? कारण ती प्रिया कुणाशीही मैत्री करील हें संभवनीय नाही प्रेम करण्याचा तिचा स्वभावच दिसत नाही

(२) मजनुचें वेड हें लैलाच्या इशान्याच्या आधीन होतें तद्वतच ह्या सृष्टीतील कणकण काळाच्या मयशाळेंतील पेल्ल आणि म्हणून मयशाळेच्या आधीन होय

(३) प्रेमिराचें वैभव प्रेमच वाढवितें ह्या प्रेमांमुळेच लहानशा अणूला विशाल भूप्रदेशाची आणि लहानग्या बिंदूला सागराची योग्यता प्राप्त होते

(४) एफ मी आहे आणि एक मायें हृदय हें हृदय असें विचित्र आहे की, ह्याला कधी स्वस्थता नको आहे नेदमी वेड घेण्याकडे ह्याचा कल ह्यामुळे माझ्यावर जीं सरुतें येतील तीं थोडींच

(५) आपल्याला एक दुसऱ्यावरून गान्धारें करण्यास नको कारण निराशेन मी डोकें आपल्या माडीवर ठेकून बसलों आहे आणि तू आपल्या माडीवर आरसा ठेवून त्यात आपलें रूप न्याहवीत आहेस (उर्दू काव्यात आरशाला माडीची उपमा देतात)

(६) वसंतकृतूचे वटक म्हणजे प्रेमवंशानें बहूनलेले होत तोच त्याच्यामधला दुवा होय हिरवळ एकाकी, तर प्रभातशाळ्या वायु मनसोक वागणारा आणि फुलें अनभिज्ञ, असा हा गोंधळ आहे

(७) हे असद, फरहाद काय खरा प्रेमिक होता ? तो शीरीनचे चित्र वाडणारा एक पायरबद होता त्याचें प्रेम सरर असतें तर शीरीन त्याला मिळाली नसती का ? गुसतें डोकें फोडून घेतल्यामुळे फा कुठें प्रियेचा लाभ होतो ?

जिऊ उस परीश का और फिर क्यान् अपना
४२ . . . बन गया रज़ीन आखिर था जो राज दा अपना ॥ १ ॥
मैं वो क्यों बहोत पीते बज्मे गैर मैं याद
आज ही हुआ मजूर उनको इम्तिहा अपना ॥ २ ॥
मजर इक बलन्दी पर और हम बना सरुते
अर्श से उधर होता काश के मका अपना ॥ ३ ॥
दे वो जिस कदर ज़िल्लत हम हसी में टालेंगे
वारे आशना निकला उनका पासना अपना ॥ ४ ॥
दर्दे दिल लिखू कब तक ? जाऊ उनको दिखलाऊ
उंगलिया फिंगर अपनी, खामा खूचना अपना ॥ ५ ॥

घिसते घिसते मिटही जाता आपने अवस बदला
नगे सजदे से मेरे, संगे आस्तां अपना ॥ ६ ॥

ता करे न गम्माजी वर लिया है दुश्मन को
दोस्त की शिकायत में हमने हमजब्रां अपना ॥ ७ ॥

हम कहां के दाना थे, किस हुनर में यकता थे
वे सबब हुआ 'गालिव' दुश्मन आस्मां अपना ॥ ८ ॥

(१) आधीच ती [प्रिया] अप्सरा आणि त्यांतून तिचें वर्णन करणारा मी. पण दुर्दैव माझे. ज्या मित्राला मी विश्वासांत घेऊन त्याच्यासमोर तिचें वर्णन केलें, तोच भासा प्रतिस्पर्धी बनला.

(२) परक्यांच्या मैफिलीत आज प्रिया मनसोक्त दारु पीत आहे. आपण किती पिऊ शकतां हें पाह्यांचें तिनें टरविलें आहे. पण तिनें हें आजच करण्याचें कां टरवावें ? आणि तेंही परक्यांच्या मैफिलीत ? माझ्या कां नको ?

(३) आमचें घर ह्या घेजीं आकाशवर आहे. त्याच्यापलीकडे कांही नाहीच. आकाशाच्या पलीकडे आमचें घर असतें तर आम्ही तेथून आकाशाची फेरी मारली असती. कवीचा आशय असा कीं, आम्हांला आपल्या स्वत्वाची जाणीव नाही. आमच्यावर विस्मृतीचा पडदा पडला आहे.

(४) प्रियेच्या घराचा पदारेकरी तन्हेतन्हेनें आम्हांला छळतो. पण तो ओळखीचा असल्यामुळे त्याचा छळ ही धममसररी आहे असें मानून हसण्यावारी टाळणें आम्हांला सुलभ झालें आहे.

(५) माझ्या हृदयाची व्यथा काय आहे, हें लिहितां लिहितां माझ्या घोडांना जखम झाल्या आहेत आणि लेखणीतून रक्त गळू लागलें आहे. आतां प्रियेपार्शी जाऊन तिला आपली हृदयव्यथा सांगावी हेंच योग्य आहे.

(६) तुझ्या उंबरठ्याच्या दगडावर मी माझे कपाळ टेवीत असें तो दगड तू कां बदलून टाकलास ? माझ्यासारख्या उपन्यासें तुझ्या घरच्या उंबरठ्याच्या दगडावर बोकें टेगावें ह्याची तुला लाज वाटली होय ? पण हें तू व्यर्थ केलें. अगे, सिजून सिजून तो दगडच कालंतरानें नाहीसा झाला असता.

(७) माझ्या प्रतिस्पर्धानें प्रियेपार्शी माझी चुगली करू नये म्हणून मी त्याला आपला मित्र बनविलें आहे. आम्ही दोघेही प्रियेची गान्हाणी करीत अमर्तां. आतां तो माझी चहाडी कशी करणार !

(८) योग्य आणि बुद्धिमान माणसालाच जग छळतें. गालिव म्हणतो, आम्ही कुठले योग्य आणि बुद्धिमान? काळ विनाशकारण मला छळीत आहे. काळ आपल्याला छळीत आहे, हें सांगून गालिवनें आपण योग्य व बुद्धिमान असल्याचे खुबीनें सुचविले आहे.

४३ . . . सुरमए सुफते नजर हं मेरी कीमत यह है
के रहे चप्पे खरीदार पे एहसान मेरा ॥ १ ॥
रुखसते नाला मुझे दे के भगदा जालिम
तेरे चेहरे से हो जाहिर गमे पिन्हा मेरा ॥ २ ॥

(१) मो डोक्याला लावायचा सुर्मा आहे त्याची फक्त हीच किंमत की, विस्तृत घेणाऱ्याच्या डोक्यानीं माझे ऋण मानवां. दुसरा आशय हा कीं माझे काव्य अमूल्य आहे आणि अमूल्य असूनही सारेजण त्याचा आस्वाद घेऊ शकतात

(२) हं प्रिये, मला माझे दुःख अश्रूवाटे बाहेर काढण्याची परवानगी दे. असें न होवो कीं दुःख आतल्याआत राहिले आणि त्याचा पश्चात्ताप तुला होऊन तुझ्या चेहेऱ्यावरून लोकाना माझ दुःख समजून येईल (माझ्या प्रेमाचें रहस्य बाहेर पडेल)

४४ . . . गाफिल, वनहमे नाज रुद आरा है बरना या
वे शानए सत्रा नहीं तुरी गयाह का ॥ १ ॥
बगमे कदह से ऐशे तमना न रख के रंग
सैदे जदाम जस्ता है इस दामगाह का ॥ २ ॥
रहमत अगर कबूल करे क्या बईद है
शर्मिन्दगी से उज्र न करना गुनाह का ॥ ३ ॥
मकतल को किस निशात से जातां हू मै, के है
पुर गुल खयाले जस्म से दामन निगाह का ॥ ४ ॥
जादर हवाए एक निगहे गर्म है असद
परवाना है वसील, तेरे दाद रुवाह का ॥ ५ ॥

(१) मूर्ख मानव समजत असतो कीं, त्याच्या हातून घडणारें प्रत्येक चांगलें कृत्य त्याच्या अकलहुगारीचे आणि बुद्धिमत्तेचें फळ आहे पण वास्तविक पाहता एका पान जरी हलायचे असलें तरी त्याला निसर्गाचे (परमेश्वराचे) साहाय्य लागतें

(२) मैफिलीतून (जीवनातून) आपल्याला मुर्ख भोगायला मिळतील असें समजू नयेत. अरे, ते सावज कधींचच जाळ्यातून निसटून गेलें आहे.

(३) मी माझ्या अपराधासुद्धे अगदी शरमिधा झालो आहे. गुन्हे केले म्हणून सांगण्याचीही लाज वाडते. माझी ही स्थिति पाहून परमेश्वर मला क्षमा करील तर आपला गुन्हा स्वूल करणे मला कठीण नाही.

(४) बळी जाण्याकरिता मी बधस्थानाऱ्हे फिती आनंदाने चाललो पाह! माझ्या दृष्टीच्या पदरांत माझ्या जखमाच्या विचाराचीं फुले सत्चून भरली आहेत

(५) हे प्रिये, हा असद (गालिव) तुझ्या प्रेममय दृष्टीची इच्छा करित आहे. त्याची वक्तिली बध दिव्याच्या एका पैदाया नजरेंत भस्म होऊं इच्छिणारा पतंगच करित नाही का ?

✓ ४५ . . . जोरे से बाज आये पर, बाज आये क्या
 कहते हैं ' हम तुमको मुह दिखलायें क्या ॥ १ ॥
 रात दिन गर्दिश में हैं सात आसमां
 हो रहेगा कुछ न कुछ, घबराये क्या ॥ २ ॥
 लाग हो तो उसको हम समझे लगाव
 जब न हो कुछ भी तो वोफा खायें क्या ॥ ३ ॥
 हो लिये क्यों नामावर के साथ साथ
 यादव ! अपने खत को हम पहुंचायें क्या ॥ ४ ॥
 मौजे खून सर से गुजर ही क्यों न जाय
 आस्ताने यार से उठ जाये क्या ॥ ५ ॥
 उम्र भर देखा किये मरने की राह
 मर गये पर, देखिए दिखालायें क्या ॥ ६ ॥
 पूछते हैं वह के ' गालिव ' कौन है
 कोई बतलाओ के हम बतलायें क्या ॥ ७ ॥

(१) प्रियेला वाटते की, तिने मला फार छळले आणि म्हणून तुला काय तोंड दाखवू असे ती म्हणत आहे. आता हा मुद्दा छळन नाही का मग मी तुला आता छळणार नाही हे म्हणण्यात काय अर्थ आहे ?

-(२) अरे, काळाचे चक्र सारखे फिरत असतें मग आज वाईट दिवस आले म्हणून पावसाचे काय ? पुन्हा हे चक्र पालटेलेच की !

(३) चाहेहून चीड असेल तर आम्ही त्याला अतरीचें प्रेम समजू, नाहीतर व्यर्थ भ्रमात राहाण्यात काय अर्थ आहे ?

(४) प्रियेला ह पत्र नेऊन दे म्हणून आम्हां ते निरोप्याच्या हवाली वेल पण आमची घाई इतरी की, आम्ही त्याच्या (निरोप्याच्या) बरोबरच चालू लागलों मग तें पत्र आम्हीच नेऊन दिलें तर काय निघडल ?

(५) आमचा वध झाला तरी चालेल पण आम्ही प्रियेच्या घरच्या उंबरठ्यापासून हलणार नाही

(६) जीवनभर आम्ही मरणाची वाट पाहिली आता मरून गेलों आहोंत बघाव आता परमेश्वर आम्हाला शांति देतो की आणखी दुःखात लोदून देतो ?

(७) सगळ्या आयुष्य तिच्यावर प्रेम करण्यात घालविलें आता ती विचारते की, हा गालित्र कोण आहे ? तुम्हीच सांगा की आता ह्यावर काय बोलाव ?

४६ . . . लताफत बे फसाफत जल्मा पैदा कर नहीं सकती

चमन जगार है आईनए वादे बहारी का ॥ १ ॥

हरीफे जोशिशे दरिया नहीं खुदरिए साहिल

जहा साकी हो तो बातिल है दावा होशयारी का ॥ २ ॥

(१) कोणतीही तरल वस्तुना व्यक्त व्हायला भौतिक ह हवचे वसतवस्तूच्या बाराच घ्या फुललेली बाप म्हणजे त्या वसतवाताच्या आरशाची धातूमिथ चौकट नव्हे काय ?

(२) नदीचा काठ स्वतः ला वाचविण्याचा भितीही प्रयत्न करो पण नदीला पूर आला तर काढला वाचणें कमें शक्य आहे ? तद्गतच जेव्हां तूं सात्री [मंदिरा पाजणारा] आहेस तेथें धामची बुद्धि शाश्वत राहिल ह म्हणणें खोट आहे

४७ . . . इशरते कतरा है दरिया में पना हो जाना

दद का हृद से गुजरना हे दवा हो जाना ॥ १ ॥

तुझसे, किस्मत मे मेरी, सूरते कफले अज़द

था लिखा बात के बनते ही जुदा हो जाना ॥ २ ॥

दिल हुआ कशमकशे चारए जहमत मे तमाम

मिट गया घिसने में इस लकड़े का वा हो जाना ॥ ३ ॥

बब जफा से भी हँ महसूस हम अल्य अल्य ।

इस कदर दुश्मने अस्वावे बफा हो जाना ॥ ४ ॥

जोफ से गिरिया मुगदिल व दमे सर्द हुआ
 वारर आया हमें पानी का हवा हो जाना ॥ ५ ॥
 दिल से मिटना तेरी अगुस्ते हिनाई का खयाल
 हो गया, गोस्त से नागुन का जुदा हो जाना ॥ ६ ॥
 हैं मुझे अग्रे बहारी का वरस कर खुलना
 रोते रोते गमे पुर्नत में फना हो जाना ॥ ७ ॥
 गर नहीं नकहते गुल वो तेरे कूचे की हनस
 क्यों हें, गर्दे रहे जौलाने सना हो जाना ॥ ८ ॥
 ताके, तुझपर खुले एजाजे हवाए सैफल
 देख बरसात में सन्न आईने का हो जाना ॥ ९ ॥
 बहरो है जल्वए गुल जौके तमाशा 'गालिब'
 चश्म को चाहिये हर रंग में वा हो जाना ॥ १० ॥

(१) जलबिंदूचें सबोच्च वैभव म्हणजे समुद्रात मिसळून नाहीत होणें हेंच आहे तद्गतच माझीं दु सें इतरीं घाबलीं आहेत की, त्यामुळ मरण येऊन मो परमेश्वरात विलीन झालों म्हणजे आजार हदीच्या बाहेर जाऊन स्वतःच औषध बनल्यासारखें नाही का झालें ?

(२) हे प्रिये, माझें नशीब म्हणजे अक्षरें शुद्धलीं कीं उपडणारें कुलूप होय तुझें माझें मीलन शुद्धत आलें होतें पण शुद्ध्याचा रंग दिसू लागताच अक्षरें शुद्धन कुलूप जणें मोळळें (वेगळें) होतें तसेंच आपल्यालाही वेगळें व्हावें लागलें

(३) माझें हृदय प्रेमाच्या घडपडेंतच नष्ट झाल ही निरगाळ सोडविण्यातच दोरी मिजून नाहीशी झाली

(४) आता ती आमचा छळमुक्ता करीत नाही म्हणजे आमच्याकडे छळून का नेईना लक्ष देणें तिनें सोडून दिलें आहे अरेरे, प्रेमनिष्ठ लोकांची काय ही दुरवस्था !

(५) पाण्याचें वायूंत रूपांतर होऊं शकतें हें आम्हाला पटत नव्हतें पण आता पानी पटली कारण पूर्वी आम्ही अथू ठाळीत होणों आता अशकतेमुळें पक्क निश्वासच सोडूं शकतों म्हणजे आमच्यातील अथूच रूपानर वायूंत नाही का झाल ?

(६) माझ्या हृदयातून तुझ्या मेहंदी खवलेल्या चोटाची आठवण निपणें दुप्कर आहे नख आणि त्याला चिःटलेलें मांस हें वेगळें वरण्यास्तमच तें दुप्कर आहे (गोदतसे नागुन का जुदा होना) हा उर्दूत वाक्प्रदाय आहे

(७) विरहात रडतरडत नष्ट होणें आभाळ फुटून पाऊंम पडण्यातकेंच मला सुफर आहे

(८) फुलल्या सुगंधाला जर हे प्रिये, तुझ्या परिसरात येण्याची इच्छा नाही तर तो प्रभातमागीन वायूत समाविष्ट होण्याची इच्छा का बाळगीत आहे ?

(९) तुझ्या आरगाची टोखडी चौकट [भ्रम] पावसाळ्यात गजून दिसवी झाली आहे हस्तिरंग म्हणजे वहर येण्याचा संकेत आहे तुझ्याकडे पाहून त्या चौकटीच्या आभाळा तर बहरून आल्या नसतील ना ?

(१०) हे गालिय, मनुष्यानें निसर्गाचं निरोक्षण करीत राहावे म्हणजे त्याची रसिकता प्रगल्भ होते दुसरा अर्थ असा की, जीवनाच्या प्रत्येक पैलूचा अनुभव घेता पाहिजे म्हणजे जीवनाच्या मागील सत्याकडे पाहण्याची दृष्टि येईल

४८ . . . फिर हुआ यस्त कि हो बाल कुशा मौजे शरान
 दे बते मै को दिले दोस्त शना मौजे शरान ॥ १ ॥
 पूछ मत बजहे सियह मस्तिफ अरबावे चमन
 सापए तारु में होती हे हवा मौजे शरान ॥ २ ॥
 जो हुआ कर्ण में बरते रसा रखता हे
 सर से गुबरे पे भी है बाले हुमा मौजे शरान ॥ ३ ॥
 है यह बरसात वो मौसम के अजन क्या है अगर
 मौजे हस्ती को करे फौजे हवा मौजे शरान ॥ ४ ॥
 चार मौज उठनी हे तफाने तरफ से हरसू
 मौजे गुल, मौजे शफक, मौजे सना, मौजे शरान ॥ ५ ॥
 जिस बदर रूह बनाती है जिगर तशनए नाज
 दे हैं तसक्कीन न दमे आवे वफा मौजे शरान ॥ ६ ॥
 बस्के दोडे है रंगे तारु में लू हो हो कर
 शहपरे रंग से है बाल कुशा मौजे शरान ॥ ७ ॥
 मौजए गुल से चिरागा है गुबर गाहे खयाल
 है तसब्बुर में जवस जलवानुमा मौजे शरान ॥ ८ ॥
 नशे के पर्दे मे है महबे तमाशाए दिमाग
 बस्के रखती है सरे नशो नुमा मौजे शरान ॥ ९ ॥

एक आलम पे हें तुफानिए कौफीयते फुल्ल
 मौजए सज्जए नौखेज से ता मौजे शराब ॥ १० ॥
 शरहे हंगामए हस्ती है जहे मौसमे गुल
 रहवरे कतरा बदरिया है खुशा मौजे शराब ॥ ११ ॥
 होश उडते हें मेरे जल्वए गुल देख 'असद'
 फिर हुआ वक्त के हो वालकुशा मौजे शराब ॥ १२ ॥

(१) पुन्हा योग्य वेळ आली आहे. मधुलहरींना जणू परा फुटले आहेत. आतां बदक्रांना (बदरांच्या आगराची मदिरेची सुरई) ह्या मधुलहरींनीं पोहण्याची शक्ति घाती. अर्थात् मैफिलींतून आतां हीं मधुपात्रे सारखीं फिरत राहावीं.

(२) अरे, बागेतील फुलवेली इतक्या बेहोश कां झाल्या आहेत? ह्यांत आश्चर्यें तें काय? तो पाहा वारा. द्राक्षांच्या चेलीकडून बागेत आला त्यामुळे द्राक्षासवाचा (मधुलहरींचा) गंध त्यांत मिसळला. त्या वायूच्या सेवनानें ह्या फुलवेली बेहोश झाल्या आहेत.

(३) जो मदिरेंत घुडून गेला तो खरोखरच भाग्यवान् होय. फार काय, त्याच्या डोक्यावरून मधुलहरी जाऊ लागल्या तर त्या शुभसूचक आणि भाग्यनिदर्शक असा हुमा पक्षी समजावा.

(४) ह्या वर्षांत (वर्षांत) आहे. ह्या ऋतूंत जीवन हे अक्षरशः मधुलहरींमध्ये रूपांतरित होईल ह्यांत काय आश्चर्य?

(५) तुफान रसिकवेमुळे चार प्रकारच्या लहरी निर्माण झाल्याचा प्रत्यय येतो. फुलांच्या लहरी (फुलांचा खच); संवाराग (आकाशांत सूर्यास्तसमयीं परारणाच्या रंगलहरी), मुराद वायूच्या लहरी आणि मधुलहरी. म्हणजे जिकडे तिकडे आनंदीआनंद आहे. बागेत फुलांचा सडा पडला आहे. आकाशांत संवारागाची शोभा अवर्णनीय आहे. मंद आणि सुगंधी वायूनें वित्ताला हर्ष होत आहे. आणि मदिरेचे पेल्यावर पेले रिकामे होत आहेत.

(६) रसिकतेला उसडून बाहेर यावेसे वाटते. त्याच प्रमाणांत मदिरेचे घोंट रसिकतेला अमृताचा साक्षात्कार करून देतात.

(७) मधुलहरी द्राक्षांच्या नर्पांसोतून जीवनरस बनून [उडत] वाहात आहेत आणि द्राक्षांच्या पानांतून नवीन रंग आरण करून दगोबर होताहेत.

(८) माझ्या हृदयांत मधुलहरी दौडत आहेत. ही लाल मधु लाल गुलाबासारखी असल्यामुळे अनेक मधुलहरी म्हणजे लाल गुलाबांचा खचच. ह्या तांबड्या रंगामुळे माझ्या हृदयांत लाल दिव्याची आरासच झाल्यासारखी भासते.

(९) ह्या मधुलहरी माझ्या मेढूपर्यंत जाऊन भिडल्या आहेत त्यांनी मला वेढोप केले आहे जणू नशेच्या पडद्यामागून त्या माझ्या बुद्धीच निरीक्षण करीत आहेत

(१०) जगात प्रत्येक गोष्टीला वहर आला आहे अगदी हिरव्या तृणापासून मधुलहरीपर्यंत

(११) हा अल्पमाळ निवणारा वसतऋतू म्हणजे आपल्या क्षणभंगुर जीवनावरच भाष्यच होय मधुलहरी तरी काय ज्ञान आहेत पाह्या क्षणिक वसतऋतूने जशी आपल्याला जीवनाची ओळख होते तशीच मदिरेच्या एका थेंबात मनुष्याला समाधीच्या अवस्थेत नेऊन पोहोचविण्याची शक्ति आहे

(१२) हे असद, फज्जफुलना वहर आल्या पाहून माझे देहभान हरपत आहे आता मधुलहरींना पंथ फुटून फिरण्याची पुन्हा वेळ आली आहे

४९ . . . अफसोस के दीदा का किया रिज्क फलक ने
जिन लोगो के थे दरखुरे अकदे गुहर अगुस्त ॥ १ ॥
काफी है निशानी तेरे उल्ले का न देना
खाली मुझे दिखलके बक्ते सफर अगुस्त ॥ २ ॥
लिखता हू 'असद' सोजिसे दिल से सुखनेगर्म
ता रख न सके कोई मेरे हर्ष पे अगुस्त ॥ ३ ॥

(१) अरेरे ! कायचा तडाखा पाह्या ज्याची नातुरा बोटें म्हणजे मोत्याच्या अगड्यांना योग्य होत, तीं आज निव्याच भक्ष्यस्थान बनली आहेत

(२) प्रमासाला निघताना तू आठवणाची आगळी घायला हवी होतीस ती दिगी नाहीस करगुळी दासवून आगळी नाही म्हणालीस हरकत नाही नवऱ्यान तू मुसती करगुळी जी मात्र दाखविगीस तीच आठवण मला पुरेजी आहे

(३) अतरीच्या तळमळीनच मी माण जिवंत काव्य लिहीत आहे म्हणजे कोणी माझ्या शब्दावर चोन् ठेवायला नसे [नीरस म्हणून टीका करायला नसे]

५० . . . रहा गर कोई ता कियामत सगामत
फिर इक रोज मरना है हजरत सलामत ॥ १ ॥
जिगर को मेरे इश्के खूनाम मशरफ
लिखे है खुदाबदे नेमत सलामत ॥ २ ॥
अलज्जोम दुस्मन शहीदे बफा हू
मुनारक मुनारख सलामत सलामत ॥ ३ ॥

नहीं गर सर्व क्यों इदराके मानी

तमाशाएँ नैरंगे सूरत सलामत ॥ ४ ॥

मुन्द गई खोलते ही खोलते आखें “गाळिय”

यार लाये मेरे वालीन् पे उसे, पर, किस वक्त ! ॥ ५ ॥

(१) क्यातापर्यंतच आयुष्य कुणाला मिळाल तरी त्यालासुद्धा मरण येणें प्राप्त आहे.

(२) प्रेमाच अन्न म्हणजे माझ्या हृदयाचें रक्तच मग प्रेमाला हृदयातइल प्रेम आणि आदर का वाटणार नाही ?

(३) बाइबा ! मी मिती धन्य आहे ? निष्ठेला आणि प्रेमाग्न माझे प्रतिस्पर्धा बळी गेले नाहीत तो मान मला मिळाला

(४) निर्मर्गाच रहस्य जाणण्याची शक्ति नसेल, तर नसो निर्मर्गाच प्रत्यक्ष स्वरूप निरीक्षण करण्यास मिळालें तरी पुरे

(५) प्रियेची वाट मी शेवटच्या घटकेपर्यंत पाहिली माझ्या मित्रांनी शेवटी तिला माझ्या उगाठी आणिली तिला पाहण्याकरिता मी कमेवसे डोकले उघडले न उघडले तोंच ते कायमचेच मिटले अरेरे ! मित्रांनी कोणत्या अवेळी तिला माझ्याकडे आणिली !

५१ . . . आमदे खत से हुआ है सर्द जो बाजारे दोस्त
दूदे शम्प कुस्त था शायद खते रुखसारे दोस्त ॥ १ ॥
ऐ दिले ना आविमतअन्देश जन्ते शौन कर
कौन ला सकता है तावे जल्दए दीदारे दोस्त ॥ २ ॥
खाना वीरा सागिए हंरत तमाशा कीजिये
सूरते नशे वदम हू रुतए रफ्तारे दोस्त ॥ ३ ॥
इश्क में वेदाद रक्ते गेर ने मारा मुझे
कुस्तए दुस्मन हू आखिर गरचे था वीमारे दोस्त ॥ ४ ॥
चप्मे मा रौशन के उस वेदर्द का दिल शाद है
दीदए पुरखू हमारा सागरे सरशारे दोस्त ॥ ५ ॥
गेर यों करता हू मेरी पुरसिश उसके हिज्र में
नेतकल्खुफ दोस्त हो जसे कोई गमएगारे दोस्त ॥ ६ ॥
ताने मैं जानू के हू उसनी रसाई वा तडक
मुझको देता हू पयामे वादए दीदारे दोस्त ॥ ७ ॥

जबके मैं करता हूँ अपना शिक्का जोफ़ दिमाग़
 सर करे है वो हदीसे जुल्फे अम्बरे यार दोस्त ॥ ८ ॥
 चुपके चुपके मुझको रोते देख पाता है अगर
 हंस के करता है बयाने शोम्बिए गुप्तारे दोस्त ॥ ९ ॥
 मेहरबानी हाये दुस्मन की शिक्कायत कीजिये
 या क्या कीजे सिपासे लड़ते आज़ारे दोस्त ॥ १० ॥
 यह गज़ल अपनी मुझे जी से पसन्द आती है आप
 है रदीफ़े शेर में 'गालिब', जबस् तकारे दोस्त ॥ ११ ॥

(१) प्रियेच्या ओंठारर रज दिसू लाग्ने आहे. त्यामुळे प्रेमांशी पांगपांग झाली आहे. म्हणजे ही लव म्हणजे तिच्या आत विस्फोटाच्या दिव्याचा काळा धूर तर नव्हे.

(२) अरे मूख हृदया, आपल्या आसक्तीला आवर बरे. अरे, प्रियेचें सौंदर्यतेज झेलण्यास कोण समर्थ आहे ?

(३) पाह, पाह. प्रेमवेशनां माझें घर कसें उषस्त करून दारले सें. प्रियेच्या दिसगतीकडे पाहून मी मोहित झालों. पथिमाचीं पदचिन्हें जमीं उमटतात आणि पुन्हा पुसली जातात तसा मी प्रभावितही झालों आणि पुसलाही गेलों. (उषस्त झालों.)

(४) मी प्रेमपीडित होतो. त्या पीडेनें मरण यावें कीं नाही ? पण हाव ! माझें दुदैव ! मी प्रतिस्पर्धांच्या मलरांत आणि हेव्यात हत झालों.

(५) आज त्या कठोर प्रियेला काय आनंद होत आहे ? हें पाहून आम्ही धन्य झालों, कारण आमचे रक्तांत भरलेले डोळे पाहून तिज वाटतें कीं हे डोळे नव्हेत. कांदोकांड भरलेले लाल वादणीचे पेंढेच होत.

(६) मी प्रियेच्या विरहानें पीडित आणि माझा प्रतिस्पर्धी माझी चौकशी करण्यास निघाला आहे. जणू काय एक जीवधरंठव मित्रच दुसऱ्याशीं सद्दानुभूति दाखवीत आहे.

(७) ह्यात हेतु काय तर की आपली पोंढोच प्रियेपर्यंत आहे हें दाखविणे. घर मला म्हणतो काय कीं चल, मी तुला प्रियेचे दर्शन घडवितों.

(८) तो माझा पाठलाग सोडीत नाही. तुजें बोलणें ऐकण्याची मला शक्ति नाही. बोलणें आटोपतें घे म्हणजे कीं तो खट्याळपणानें प्रियेच्या सुगंधी केसकलापांचें वर्णन करूं लागतो. अगकावस्थेत मंदला सुगंध कुठला आवडायला. पण प्रियेच्या केसकलापाचा सुगंध ना ? मला गप्प बसविणें लागतें. वारण, तो सुगंध कुणाला आवडणार नाही ?

(९) मला रडताना पाहून माझा प्रतिस्पर्धी मुद्दाम प्रियेच्या नखरेल बोलण्याचा विषय काढतो. पण त्यानें आनंद होण्याच्या ऐवजीं मी आतल्याआत कुडतों मात्र.

(१०) अला स्थितति मी काय करावे ? मित्राचे गान्धारिणी गावे का त्याला माझ्या प्रियेचें प्रेम लाभल म्हणून धन्य समजावे ?

(११) गालिब, आपल्याला ही गजल फार आवडली कारण ह्यातील प्रत्येक ओळीच्या शेवटी दोस्त (प्रिया) हा शब्द आला आहे. आणि हा दोस्त (प्रिया) तर मला फार प्रिय आहे

५२ . . . गुलशन में बंदोबस्त बरगे दिगर है आज
कुमरी का तारु हलकए बेरुने दर है आज ॥ १ ॥
आता है एक पारए दिल हर फुग के साथ
तारे नफस कमन्दे शिकारे असर है आज ॥ २ ॥
ऐ आफियत किनारा कर ऐ इन्तिजाम चल
सैलावे गिरिया दरपए दीगारो दर है आज ॥ ३ ॥

(१) आज बागोमध्ये औरच रंग दिसतो प्रिया बागेत येणार म्हणून कुशालाच धात जाण्याची परवानगी नाही कुमरी (गुलबुल) पक्षालाही बाहेर ठेवण्यात आल आहे

(२) माझ्या प्रत्येक निश्वासाबरोबर हृदयाचा एक तुरुड आन बाहेर निघत आहे कदाचित आज माझ्या निश्वासाना प्रभाव लाभला आहे

(३) हे स्वस्थते, हे सुखस्थे, तुम्ही आता कर सोडून बालायला रागा पाहू कारण माझ्या अधुपुर्तानी आन मार्ग घरदार वाढून जाणार आहे

५३ . . . नफस न अनुमने आरजू से बाहर खेंच
अगर शरान नहीं इन्तिजारे सागर खेंच ॥ १ ॥
कमाले गर्मिए सईए तलशे दीद न पूछ
बरगे खार मरे आर्दने से जोहर खेंच ॥ २ ॥
तुझे बहानए राहत हूँ, इन्तिजार ऐ दिल
किता है निताने इशारा के तारे निस्तर खेंच ॥ ३ ॥
तेरी तरफ हूँ नदसस्त, नजारए नर्गिस
बसोरिए दिलो चम्मे रकीब मागर खेंच ॥ ४ ॥
बनौम गमजा अदा कर हूँ बंदोबते नाज
नयामे पर्दए जरमे जिगर से खंजर खेंच ॥ ५ ॥
मेरे कदह मे हूँ सहनाए आतिशे पिन्हा
बरकए मफरा, कबाने दिले समन्दर खेंच ॥ ६ ॥

(१) कोणत्याही परिस्थितीत इच्छा करणे सोई नसोस. इच्छेच्या भेकिलीतून निघू नसोस मदिरा मिळत नसेल तर साऱ्याची तरी प्रतीक्षा कर. साराश, इच्छेचा त्याग करणे बरं नव्हे

(२) प्रियेच्या दर्शनाकरिता मी इतकी धडपड केली की, विचारता सोय नाही माझ्या दृष्टिरूपी आरशात तुम्हाला काचेचे तुम्डे दिसणार नाहीत. काटे दिसतील

(३) हे हृदया, शय्येवर प्रियेची प्रतिक्षा करीत पडून राहणं निरर्थक आहे. तुला आराम आणि चैन हवी आहेत म्हणून तू शय्येची आराधना करीत आहेस तुला प्रियेचा लाभ हवा असेल तर ही सुरुवात सोडून दे.

(४) हे प्रिये, नरगिन्चे फूल (डोळ्यांना नरगिंसच्या फुलाची उपमा देतात) तुझ्याकडे हेव्याने पाहता आहे, म्हणून का तू सगोळा मदिरेच सेवन करीत नाहीस पण तसे करण्याचे कारण नाही नर्गिसला पाय डोळे आहेत तिन पाह्याल? तू नि सकोचपणे पी

(५) हे प्रिये, मी तुला नाज (विभ्रम, नखरा) रूपा खंजीर हृदयात जखमेत धाळगला आहे ती घस्तु तुला परत हवी असेल तर मोरदल म्हणून माझ्याकडे पुन्हा अधोन्मीलित कटाक्ष फेंक बरे !

(६) माझ्या पेल्यात प्रेमाग्नीची मदिरा आहे. जर प्यायला अग्नि आहे तर त्यागरो-
बर त्याप्याकरिता मला समंदरच हवा

समंदर (अग्निरीट) नावाचा किडा धगधगत्या अग्नीत निर्माण होतो अशी समजूत आहे.

५४... हुस्न गम्जे की कशाकश से छुटा मेरे बाद
वारे आराम से हैं अहले जफा मेरे बाद ॥ १ ॥

मन्सवे शेषतगी के कोई काविल न रहा

हुई माजलिए अन्दाजो अदा मेरे बाद ॥ २ ॥

शम्भ बुझती है तो उसमें से धुंधा उठता है

शोलए इस्क सियह पोश हुआ मेरे बाद ॥ ३ ॥

खू है दिल खान में अह-जाले बुता पर यानी

उनके नाखुन हुए मोहताजे हिना मेरे बाद ॥ ४ ॥

दरखुरे अर्ज नहीं, जौहरे बेदाद को, जा

निगहे नाज है सुरमे से खफा मेरे बाद ॥ ५ ॥

है जुनू, अहले जुनू के लिये आगोशे बिदा

चाक होता है गरेवा से जुदा मेरे बाद ॥ ६ ॥

कौन होता है हरीफे मए मर्द अफगने इस्क
 है मुकरर लवे साक्नी पे सल्य मेरे बाद ॥ ७ ॥
 ग़म से मरता हूं के इतना नहीं दुनिया में कोई
 के करे ताज़ियते मेहरो वफ़ा मेरे बाद ॥ ८ ॥
 आये हैं बेकसीए इस्क पे रोना 'ग़ालिब'
 किसके घर जायगा सैलावे बला मेरे बाद ॥ ९ ॥

(१) माझ्या मृत्युमुळे सौंदर्याच्या मागची कटफट नाहींशी झाली. माझा छळ करणारी प्रिया आता आपल्या मागची पीडा गेली म्हणून आरामात आहे.

(२) माझ्यानंतर खरा प्रेमिक राहिल्य नाही. आणि त्यामुळे प्रेयसीचे विभ्रम, नाच, नखरे इत्यादींनाही खंड पडला.

(३) दिवा विदाताना त्यातून धूर निघतो त्याप्रमाणे माझ्या मृत्यूनंतर प्रीतीच्या दिव्याला [विशाल्यामुळे] धुरामुळे वृष्णवर्षे नशिबी आली.

(४) अरेरे मी मेल्यानंतर माझ्या प्रियेची केविल्याणी स्थिति पाहून हृदयाचें पाणी पाणी झाले आहे. मी जीवत होतो तोपर्यंत माझी प्रिया माझ्या हृद्रक्तामध्ये आपली नखे रंगवून घेत असे. आता तो नयराग तिला कोठून लाभला ? तिला आता मेहुंदी लावायची वेळ आली आहे.

(५) मी जीवन होतो तोपर्यंत प्रियेचें लक्ष, दुर्लभ ह्या दोन्हीची ना जबरदारी सामावित होती. माझ्यानंतर हें अगम्य झाले म्हणून ही काय प्रियेनें डोळ्यात बाजळ घालणें सोडून दिले आहे.

(६) मीच एक प्रेमवेडा होतो आणि वेडाच्या भरांत आपले कपडे फाडून टावीत असें. माझ्यानंतर ही वेडाची रीत राहिली नाही. वेडानें प्रेमिकाचा शेवटचा निरोप घेतला आहे आणि कपडे चिरफाडीपासून अलिप्त झाले आहेत.

(७) प्रेममदिरा पिंगारा कोणी प्रेमवीर आता राहिल्य आहे का ? असें [प्रिया] साकी [माझ्या मृत्यूनंतर] पुन्हा पुन्हा विचारीत आहे.

(८) माझ्यानंतर प्रेमनिष्ठा इत्यादींबद्दल हळूहळू करणारा कोणी राहाणार नाही. ह्या दु खानेंच मी मरून चाललो आहे.

(९) प्रेमभावाला आता वार्डिट दिवस आठे (माझ्या मृत्युमुळे) ह्याची हळूहळू पाटते. कपाने आता माझ्यानंतर ह्या प्रेमभावनेचा पूर कुठें बाहूं लागतो तें.

५५... बला से हैं, जो ये पेशे नजर दरो दीवार
 निगाहे शौर को हैं, बालो पर दरो दीवार ॥ १ ॥
 बफरे अश्क ने काशाने का किया यह रंग
 के हो गये मेरे दीवारो दर, दरो दीवार ॥ २ ॥
 नहीं है साया कि सुनकर नवीदे मकदमे यार
 गये हैं चन्द कदम पेश्तर दरो दीवार ॥ ३ ॥
 हुई है किस कदर अरजानीये मये जल्वा
 के मस्त हैं तेरे कूचे में हर दरो दीवार ॥ ४ ॥
 जो है तुझे सरे सौदाए इन्तिजार तो, आ
 के हैं दुकाने बताए नजर दरो दीवार ॥ ५ ॥
 हुजमे गिरिया का सागान कब किया मैंने ?
 के गिर पडे न मेरे पाव पर दरो दीवार ॥ ६ ॥
 वह आरहा मेरे हमसाए में तो साये से
 हुए फिदा दरो दीवार पर दरो दीवार ॥ ७ ॥
 नजर में खटके हैं त्रिन तेरे घर की आवादी
 हमेशा रोते हैं हम देखकर दरो दीवार ॥ ८ ॥
 न पूछ बेखुदीए ऐशे मकदमे सैलाव
 के नाचते हैं पडे सरवसर दरो दीवार ॥ ९ ॥
 न कह किसी से के 'गालिय' नहीं जमाने में
 हरीफे राजे मुहव्वत मगर दरो दीवार ॥ १० ॥

(१) तुल्य पाहावे म्हटले तर तुझ्या घराच्या भिती आणि दरवाजे आड येतात, पण खरेच का ते आड येतात ? मला तर वाटतं ह्या भिती आणि कवाडे माझ्या कल्पनाशक्तीला पसं वनून तुझ्यापर्यंत पोहोचण्यास मदतच करीत आहेत

(२) माझ्या नेत्रातून वाहणाऱ्या अर्धूच्या पुरामुळें घरची काय स्थिति झाली आहे ही ! पुरामुळें दार पडून त्याचीच भिंत झाली आहे आणि भिंतोला भगदाडें पडून तेथे दरवाजे बनले आहेत.

(३) माझ्या घरादाराच्या सवल्या ज्या दिसताहेत त्या सायल्या नाहींत प्रियेच्या आगमनाप्रतीक्षार्थ तिच्या स्वागताकरिता माझें घरच सायलीच्या रूपानें पुढें सरमन आहे अमें वाटतें.

(४) तुझ्या घरच्या परिसरांत तुझ्या स्वरूपाची मदिरा मिती तरी स्वस्त झाली आहे. म्हणूनच तुझ्या आळीतील घरेंदारे सुद्धा नशेमध्ये चूर दिसताहेत.

(५) प्रतीक्षा बगी अन्ते हैं तुझ पहायचें आहे ना ? तर-ये आणि पाह्य. प्रेमिक प्रियेच्या प्रतीक्षेत घरादाराकडे सारखे बोलले जाऊन बसला आहे. आणि त्यामुळे तें (घरादार) जणू काय स्वतःच प्रतीक्षेचें दुःखान बनून राहिले आहे असें वाटते.

(६) प्रेमशोकात मुक्तमनानं अथू लाळण्याचा मी विचार केला मात्र, त्या विचारानेंच घरच्या मिती आणि दरवाजे कोसळून माझ्या पायागीं खाली पडलीं. मग अथूचा पुर वाहिला असता तर सगळें घर वाहूनच गेलें असतें.

(७) प्रिया माझ्या शेजारी आली जणू काय माझ्या घरादाराच्या सावल्या तिच्या घरादाराच्या सावल्याच्याजवळ येऊन एकमेकांना भेटल्या.

(८) हे प्रिये, तूं घरांत नाहींस त्यामुळे ह्या घरांतील प्रत्येक वस्तु डोळ्यांत सडकते आहे. माझ्या घराकडे मी जेव्हा पाहणों तेव्हां अग्नी वृत्ति होऊन डोळ्यांतून पाणी वाहू लागतें.

(९) आतां अथूचा पुर वाहूं लागणार म्हणून प्रेमाच्या चेहोरींत माझीं घरेंदारे सुद्धा नाचू लागली आहेत. प्रेमाच्या ह्या चेहोरीचें वैभव काय बघावें ?

(१०) गाल्मिन, तूं आपले प्रेमरहस्य कुणालाच सांगूं नसेल. अगदीं राहावत नसेल तर घरच्या मितींना सांग. कारण ह्या मिती तुझ्या कथा ऐकून घेऊं शक्तील पण वाच्यता करण्याची शक्ति त्यांच्यांत नाहीं.

५६... घर जत्र बना लिया तेरे दर पर, कहे बगैर
जानेगा अब भी तू न मेरा घर, कहे बगैर ॥ १ ॥
कहते हैं, जत्र रही न मुझे तारुते सुखन
“जानू किसी के दिल की मैं क्योंकर कहे बगैर” ॥ २ ॥
काम उससे आ पड़ा है कि जिसका जहान मे
लेवे न कोई नाम “सितमगर” कहे बगैर ॥ ३ ॥
जी ही मैं कुछ नहीं है हमारे बगरना हम
सर जाये या रहे न रहें पर कहे बगैर ॥ ४ ॥
छोड़ंगा मैं न उस बुते काफिर का पूजना
छोडे न खल्क गो मुझे काफिर कहे बगैर ॥ ५ ॥
मरुसद है नाजो ग़मजा बले गुफ्तगू में काम
चलता नहीं है दस्तओ खंजर कहे बगैर ॥ ६ ॥

हर चन्द हो मुशाहिद हक की गुफ्तगू
वनती नहीं है बादा ओ सागर कहे वौर ॥ ७ ॥

वहरा हूं मैं तो चाहिये दूना हो इल्तिफात
सुनता नहीं हूं बात मुकर्रर कहे वौर ॥ ८ ॥

‘गालिब’ न कर हुजूर में तू बार बार अर्ज
जाहिर है तेरा हाल सब उन पर कहे वौर ॥ ९ ॥

(१) माझ्याकडे ये म्हणून हे प्रिये, मी तुला सांगितलं. त्या वेळीं तुजें घर मला माहीत नाही असें तू म्हणालीस. आता पाहा तुझ्या घरच्या उंबरठ्यावरच मी आपली पयाती पसरली आहे. आता मी न मागताही तुला माझा ठावठिकाणा कळण्यासारखा आहे.

(२) विनयप्या करून करून माझ्या दाताच्या उण्या झाल्या. आतां धोलप्याची शक्ति पार नाहीशी झाली. आता प्रिया म्हणते की, कोणी सोंड उचटून धोलप्यागिनाय मनुष्याचें मन तरी कसें समजावें ? माझ्या ह्या स्थितीला आता काय करावें ?

(३) जिच्या नावामागे छळणारी म्हणून शत्रु जोडल्याशिवाय कोणी जिचें नाव घेत नाहीत त्या प्रियेचीच आमचा संबंध आला आहे. आमची ही अशी विचित्र परिस्थिति झाली आहे.

(४) आमच्या मनांतच काही धोलप्यासारखें नाही म्हणून. नाहीतर प्राण जायोन अगर राहोत, आम्ही धोलप्याशिवाय राहणारीं मागमें नाहीत.

(५) मी त्या तरुणीची आराधना केल्याशिवाय रागणार नाही. मग हा परमेश्वराची आराधना सोडून भलत्याच्याच मागे लागला सवच हा काफिर आहे असें जग म्हणो. त्याची मला पर्वा नाही.

(६) आम्हाला प्रियेचा चंचलपणा, तिचे विध्रम आणि नपतरे वर्णन करणें आहे. पण वर्णनांत खंजीर, कट्यार इत्यादींचे संकेत वापरल्याशिवाय चाळताच नाहीं.

(७) तत्त्वज्ञानाच्या साप्त गोष्टी असोत त्यांच्या वर्णनात मधु आणि मधुचन्दक यांचे संकेत वापरणें अपरिहाय आहे.

(८) मला एकू येत नाही म्हणतों ना ? मग बरें झालं. तुला काय सांगायचें आहे तें तुला पुन्हा पुन्हा सांगणें लागतें. म्हणजे आमच्यावर तुज्जी कृपा दुप्पट झाली म्हणण्यास हरकत नाही.

(९) गालिब, तू बादशाहापुत्री (बहामदुरख्ता) पुन्हा पुन्हा कां विनयणी करतोय ? अरे, तू न सांगतांच त्यांना सर्व काही माहीत आहे.

५७... क्यों जल गया न ताव रुख यार देखकर
 जलता हूं अपनी तामते दीदार देखकर ॥ १ ॥
 आतिश परस्त कहते हैं अहले जहां मुझे
 सरगमें नालाहाए शरर बार देखकर ॥ २ ॥
 क्या आवरूप इस्क जहां आम हो जफ़
 रुकता हूं तुमको वे सत्रव आज़ार देखकर ॥ ३ ॥
 आता है मेरे फ़ल्ल को पुरजोश रस्क से
 मरता हूं उसके हाथ में तलवार देखकर ॥ ४ ॥
 सावित हुआ है गर्दने मीना पे खूने खल्क
 लरजे है मौंजे मै तेरी रफ़तार देखकर ॥ ५ ॥
 वा हसरता के यार ने खेंचा सितम से हाथ
 हमको हरीसे लज्जते आज़ार देखकर ॥ ६ ॥
 बिक जाते हैं हम आप मताए सुखन के साथ
 लेकिन अपारे तब्य खरीदार देखकर ॥ ७ ॥
 जुन्नार बांध सुबहे सद् दाना तोड़ डाल
 रहरी चले है राह को हमवार देखकर ॥ ८ ॥
 इन आवलों से पांव के घबरा गया था मैं
 जी खुश हुआ है राह को पुरखार देखकर ॥ ९ ॥
 क्या बदगुमां है मुझसे के आईने में मेरे
 तूती का अक्स समझे है ज़िगार देखकर ॥ १० ॥
 गिरनी थी हम पे वरें तजल्ली, न तर पर
 देते हैं बादा जफ़े कदह ख़ार देखकर ॥ ११ ॥
 सर फोड़ना वो 'ग़ालिबे' शोरीदा हाल का
 याद आ गया मुझे तेरी दीवार देखकर ॥ १२ ॥

(१) प्रियेचा तेजस्वी चेहरा पाहून भाझे डोळे कां गेले नाहीत ? ते धड राहिले
 ह्याचा मला राग येतो. असली कसली शक्ति भाझ्या डोळ्यात आली आहे ही ?

(२) भाझ्या हृदयांत आगीच्या ठिणग्या उडताहेत, आणि मी सारखे उष्ण निश्वास
 सोडीत आहे. त्यामुळे लोक मला अग्निपूजक समजू लागले आहेत.

८ (३) छळ सोसणें हा आम्हा प्रेमाचा धम आहे पण तू आम्हापोशी आणि गुलहोमी लोकानाही छळ लागलीस हें पाहून वाटत वाटत खरा छळ हा प्रेमाचाच मान व अधिकार आहे इतराचा नव्हे प्रेम इतकें स्वस्त चालें, तर त्याची अतू काय राहिली ?

(४) ती माझा वध करण्याकरिता येत आहे तिच्या हातून मला मृत्यु येणार म्हणून मला आनंद मानावयास पाहिजे पण तिच्या हातात तलवार पाहून मला हेवा वाटतो की, हा तलवारीला प्रियेच्या सद्वासाचें भाग्य लाभलं ह्या हेव्यानच मला मरण येईल अम वाटते

(५) हे प्रिये, मदिरेच्या बुंदीत पायल घारीत किल्ल्याची हृदयें चिरइन घागळीस त्याच्या खुनाचा डाग तुझ्यावर नाही ह्या मधुचपकावर आहे आणि आपल्यामुख हें सगळें घडलें हें पाहून चपमातील मदिता पहा कमी भीतीनें घरघर वापते आहे

(६) अरेरे ! काय माझे दुर्दैव ! प्रियेन केलेला छळ आम्हाला आणडतो हें लक्षात येताच तिन आमचा छळ करणेंही सोडून दिलं म्हणजे आम्ही आता तिच्या छळासाठी मुखलें

(७) रसिकवरून मी स्वतःला आणि माझ्या बाव्याग ओवाळून दाखव्यास तयार आहे पण अट ही की, तो खरापुरा रसिक हवा

(८) धर्माची स्मरणी दकूा दे आणि निवर्मापणाच जाणव गळ्यात घाल स्मरणीतले मणि लहानमोठे आहेत ती हाताळण्यास अवघड त्या उलट जाणव्याच आहे हेतु हा की, धर्माचरणाची वाट अवघड आहे त्या उलट निवर्मापणाची याग सपाट आणि सुसर आहे

८ (९) प्रवासात पायाला फोड आले म्हणून घाबरून गेलों होतों पण रस्त्यात काटे पाहिल्यावर आनंद झाला म्हणजे हे वाटे खगून फोड फुगतील म्हणजे आणखी नाग होईल प्रेमात तितका नास अतिरु तितकेंच समाधान अधिक लाभेल

(१०) माझ्या हृदयाच्या आरशात दुःखामुळे गंग चडून हिरवा रंग आला आहे प्रियेला वाटतं की, हा गंग नव्हे तर हा हिरवा पोपट असामा आणि त्याग मी हृदयात वाज्जालें आहे म्हणजे मी हृदयात प्रियेच्या ऐवजी दुसऱ्या कुणाल तरी स्थान दिल आहे म्हणून माझ्यावर प्रिया शंका घेत आहे (उई वाज्जयात बुलबुल पक्षाला फुलला प्रेमिक समनतात तसेच पोपटाला आरशात प्रेमिक समनतात)

(११) तारस पर्वतावर मुसा असताना त्याच्यावर परमेश्वरी रूपेची वीज पडली जड पदार्थावर (पर्वतावर) ही वीज पडण्यापेक्षा आमच्यामध्ये तिरो रश्मि का वरुं नये ? साक्षी तरी प्रत्येकाची योग्यता पाहूनच ना त्या त्या प्रगाण्यात त्याला मदिता पाततो मग आमची योग्यता पर्वतासारख्या निर्वाच पदार्थापेक्षा अधिक नव्हती का ?

(१२) प्रिये, तुझ्या घरच्या भिंती पाहिल्यावर मग त्या भिंतीशी प्रेमवेश ' गान्धि ' दोकें वसें फोडून घेत होतार त्याची वाडण झाली

५८... लरजाता है मेरा दिल, जहमतो मेहरे दरखशा पर
 मैं हूँ वो कतरए शन्नम, जो हो खार वियात्रा पर ॥ १ ॥
 न छोडी हजरते यूसुफने या भी खाना आराई
 सपैदी दीदए याकून की फिरती हैं जिन्दा पर ॥ २ ॥
 फना तालीमे दर्से बेखुदी हूँ उस जमाने से
 के मजनूँ लाम अलिफ लिखता था दीगारे दमिस्ता पर ॥ ३ ॥
 फरागत किस कदर रहती मुझे तशनीशे मरहम से
 बहम गर सुल्ह करते पारहाए दिल नमकदा पर ॥ ४ ॥
 नहीं इक्लीम उल्फत में कोई तूम्हारे नाज ऐसा
 के पुश्ते चश्म से जिसके न होवे मुद्हर उन्वा पर ॥ ५ ॥
 मुझे अब देखकर अत्रे अफक आददा याद आया
 के फुर्कत में तेरी, आतिश बरसती थी गुलिस्ता पर ॥ ६ ॥
 वजुद परवाज शौके नाज क्या बारी रहा होगा
 कियामत इक हवाए तुन्द है राजे गहीदा पर ॥ ७ ॥
 न लड नासेह से 'गालिब' क्या हुआ गर उसने शिद्दत की
 हमारा भी तो आखिर जोर चलता हूँ गरेवा पर ॥ ८ ॥

(१) मी म्हणजे अरण्यातील काटेरी झुडुपावर असलेला एक दंवबिंदु होय त्यात वर सूर्याचे तटपते उन्हे पाहून मला धडकी भरली आहे आधीच राव्याच्या झुडुपावर माथे स्थान म्हणजे मी केव्हा नष्ट होईन ह्याचा नेम नाही त्यातून सूर्याची मला नष्ट करण्याची धडपड मला दिसता त्वरेने नष्ट करण्याचा त्याचा अट्टाहास वा असावा ?

(२) यूसुफ मित्र देगात तुरंगात असताना त्याच्या तुरंगाच्या भिंतीमुद्धा लखलख करीत आहेत कारण यूसुफच्या यापाची (याचची) तेजस्वी दृष्टि पुत्राच्या आठवणीमुळे तुरंगाच्या भिंतीवर सारखी फिरत राहून त्यांना उजाळा देत आहे यूसुफला उर्दू वाचण्यात सौंदर्याचा पुतळा समजतात तुरंगातमुद्धा यूसुफला आपल निवासस्थान सुंदर व आकर्षक करावेसे वाटल आणि त्यामुळे तेथील भिंती उजळून निगल्या अस कवोन म्हटलें आहे

(३) प्रेमवेडा मजनूमुद्धा माझ्यासमोरचे पोर आहे जेव्हा तो अजून विस्मृती (बेखुदी) चे पहिले पाठ घेत होता तेव्हा मी बेखुदीच्या (विस्मृतीच्या) समुद्रात घुडून गेलों होतो खुदी म्हणजे अहता आणि बेखुदी म्हणजे अहभावनेचा नाज

(४) माझे हृदय आपल्या जखमांवर प्रियेकडून मीठ चोळून घेण्यास कबूल झाले असतें तर मला जखमेमरितां औषध शोधण्याची जहर पडली नसती. कारण प्रियेनें छळ करावा हेंच माझ्या जखमेला औषध होय.

(५) प्रेमाच्या कचेरींत कोणताही कागद असा सांपडणार नाहीं की, ज्याच्यावर प्रियेच्या विभ्रमाचा, चंचलपणाचा व दुर्लक्षाचा शिझ पडलेला नाहीं ?

(६) संध्यारागनीं युक्त असे ढग पाहिल्यावर मग्य आठवतें की, तुझ्या विरहांत असें वाटे की, तांबडे ढग म्हणजे खालीं उपवनावर जणूं काय अश्रुवर्षाव करीत आहेत.

(७) कल्पांताच्या दिवशीं आणखी काय होणार आहे ? मेलेलीं माणसें जीवत होतील म्हणतात. तुझ्या कारणीं मेलेल्या लोकांत शिझ काय राहिलें आहे ? फक्त इन्डे तिरुडे भटकण्याची हीस शिझ आहे. कल्पांताच्या दिवशीं वारे जोरानें वाहू लागलील आणि ह्या शहीदांची धूळ प्रथमपासूनच उडते आहे ती आणखी जास्त उडू लागेल.

(८) हे गालिव, उपदेशक्रांतीं तुला प्रेमवेड सोडून देण्याचा उपदेश केला तर त्यांच्यागीं भाईं नमोस. कारण आपलाही प्रभाव आहेच की, त्यांनीं फारच आप्रह धरला तर वैजांत फाडायला आपले कपडे तरी आपल्यापाशीं शिझ आहेत ना ?

५९.
 हें वसूके हर इक उनके इशारे में निशा और
 करते हैं मुहब्बत, तो गुजरता है गुमां और ॥ १ ॥
 यारव, वो न समझे हैं न समझेंगे मेरी बात
 दे और दिल उनको जो न दे मुझको जवां और ॥ २ ॥
 अबरू से है क्या उस निगहे नाज को पैवन्द
 हैं तीर मुर्तार, गगर उसकी है कमा और ॥ ३ ॥
 तुम शहर में हो तो हमें क्या गम जब उठेगे
 ले आयेगे बाजार से जाकर दिलो जां और ॥ ४ ॥
 हर चंद सचुक दस्त हुए वुत शिकनी में
 हम हैं तो अभी राह में हैं संगे गिरा और ॥ ५ ॥
 हैं खूने जिगर जोश में दिल खोल के रोता
 होते जो कई दीदए खूनाबा फ़िशा और ॥ ६ ॥
 मरता हूँ इस आवाज पे हर चन्द सर उडजाय
 जल्लाद को लेकिन वो कहे बाय के " हां और " ॥ ७ ॥

लोगो को है खुशीदे जहा ताब का घोका
 हर रोज दिखाता हू मैं इक दागे निहा और ॥ ८ ॥
 लेता न अगर दिल तुम्हे देता कोई दम चैन
 करता, जो न मरता, कोई दिन, आहो फुगा और ॥ ९ ॥
 पाते नहीं जब राह तो, चढ जाते हैं नाले
 रक्ती है मेरी तब तो होती ह रवा ओर ॥ १० ॥
 हैं ओर भी दुनिया में सुग्ननवर बहुत अच्छे
 कहते हैं के 'गालिब' का है अन्दाजे क्या और ॥ ११ ॥

(१) प्रियेच्या प्रत्येक सन्नेतातून अनेक अर्थ निघतात म्हणून ती प्रेम करू लागते, तेव्हा मला वेगळ्याच संशय येतो

✓ (२) प्रियेला फ्रितीदी समनचा तिला अथगोध होत नाही आणि होणारही नाही हे परमेश्वरा, मला दुसरी वाणी दे आणि ते शक्य नसेल तर तिला वेगळी तरी हृदय दे

(३) तिच्या चंचल डोळ्यांचा कमानदार भुवयाशी काय संबंध? तिच्या नयनाचेय शर होत पण त्याचे धनुष्य भुवयात नाही तर हृदयात आहे

(४) तू या नगरात आली आहेस आणि माझ हृदय हरण केलेंस त्याची काळजी नाही कारण तू आल्यापासून ह्या नगरात प्रत्येक हृदयाची दपघेर चालली आहे त्यापैकीच एक आम्ही जहर लागेल तेव्हा बाजारात जाऊन घेऊन येऊ

(५) मूर्तिमजनात आम्ही तन्त्र झालो असलों तरी सर्वांत कठीण मूर्ति म्हणजे अहंतेचा भंग आमच्या हातून अयाप होणे आहे

(६) ह्या वेळी माझ्या काळजातील रच ठसळत आहे तरी दोनच डोळे लाभले आहेत त्यापेक्षा जास्त डोळे असते तर मनसोक्त राहून अनेक नेत्रावाटे काळजातील रत्नाला वाट करून दिली असती

(७) माझा शिगच्छेद झाला तरी त्याची मला पर्वा नाही ह! अजून आघात कर, अजून एक वार कर, असे प्रियेन माझ्या वयकन्याला उद्देशून म्हटलेले जव्ह ऐकण्यासाठी मी प्राण बायला तयार आहे

(८) माझा हृदयातील सुप्त जखमाचा एकेच प्रण मी लोभाना दाखवितों तर त्यांना तप्त सूर्य पाहिल्याचा भाम होतो

(९) तुला मी माझे हृदय दिल नसेल तर स्वस्थता मिळाली नसती आणि माझा मृत्यु झाला नसता तर अजून काही दिवस मी उष्ण निश्वास सोडण्यान घालविले असते

(१०) नर्यांना बाह्याप्यास वाट मिळाली नाही तर त्यांचे पाणी चढू लागतें. तसेंच हृदयगोठाला दावप्याचा प्रयत्न केल्या वी, तो वर चढत मुखावाटे निश्वासाच्या, काव्याच्या रूपानें बाहेर पडू लागतो.

(११) जगांत पुष्कळ चांगले कवि आहेत. पण गालित्रीची काव्यशैली कांहीं वेगळीच आहे असे लोक म्हणतात.

६० . . . सफ़ायीये हैरते आईना है सामाने जंग आखिर
ताम्रपुर आवे वरजा मान्दा का, पाता है रंग आखिर ॥ १ ॥
न की सामाने ऐशोजाह ने तदवीर बहशत की
हुआ जामे जमुर्हद भी मुझे दामे पलंग आखिर ॥ २ ॥

(१) सांठलेल्या पाण्यावर घाण साचते आणि पुष्कळ दिवस विनवापरतां ठेवलेल्या आरशावर गंज चढतो तसेच निष्क्रिय लोकां नाश पावतात.

(२) वैभव लाभलें तरी माझ्या घेडावर उठारा मिळाला नाही जमबंदचे (रत्नाचे) पेलें म्हणजे वैभवाची चिन्हें अस्त्रांत पण माझ्या दावतींत ते जणू पायाच्या पाठीवरचे पिवळे पट्टेच माझें बंड बाडविण्यास कारण ठरले.

६१ . . . जुनू की दस्तगीरी किससे हो गर हो न उर्यानी
गरेवां चाक का हक हो गया है मेरी गर्दन पर ॥ १ ॥
वरंगे कागजे आतिशजदा नैरंगे बेताबी
हजार आईना दिल बाधे है वाले यक तपीदन पर ॥ २ ॥
फलक से हमको ऐशे रफता का क्या क्या तकाजा है
मताए बुर्दा को समझे हुए हैं कर्ज रहजन पर ॥ ३ ॥
हम और वो बेसबब रंजआश्ना दुप्पन के रखता है
शुआए मेहरसे तोहमत निगह की चप्पे रौजन पर ॥ ४ ॥
पुन्ना को सौंप गर, मुस्ताक है अपनी हकीकत का
फरोगे तालेए खाशाक है मौकफ गडखन पर ॥ ५ ॥
' असद ' बिस्मिल है किस अदाज का कातिलसे कहता है
के मझ्के नाज कर ग्वूने दोआलम मेरी गर्दन पर ॥ ६ ॥

(१) ग्रेमवेडाच्या भरात भी अगावरचे कपडे फाडून दिवावर अवस्था धारण केली आहे. म्हणजे माझ्या विंध्या झालेल्या कपड्यांनीं माझे बंड उघडें केले ह्याबद्दल मी त्याचा ऋणी आहे.

✓ (२) मजकूर लिहिलेला कागद जवळ लागला म्हणजे त्या कागदावरील शब्द चमकदार दिसतात तद्वतच माझ्या स्वस्यतेच्या आणीमुळें माझ्या हृदयासमोर भारसे धरल्यासारखें होऊन माझ्या हृदयांतोळ कालवाकालच स्पष्टपणें दिसत आहे

✓ (३) गतवैभवावद्दल काळ्यापाशीं गाढाणें करणें म्हणजे लुटीच्या मालाचें 'ऋण' लुटार वर आहे म्हण्टल्यासारखें आहे गाढाणें केल्यान चोर लुटीचा माल परत का देणार आहे ? तसेंच काळ्यापाशीं गाढाणें केल्यान गतवैभव परत का मिळणार आहे ?

✓ (४) माझ्या प्रियेला काय म्हणाव ? विनाकारण माझ्यावर चिडते साध्या साध्या गोष्टीवर सगळ्या घेते अहो भिंतीच्या फटीतून सूर्याचा किरण तिच्या खोलीत आला तर तिला वाटते की, मीच फनीतून तिला पहात आहे आणि म्हणून ती माझ्यावर सशय घेते

(५) तुला सत्यज्ञान हवें असेल तर अहंतेला नष्ट करून टाकू गवताला तरी तेज आगीत पडल्यामुळेच लाभतें ना ? (जळण्यामुळे)

(६) कवि असत तरी विचित्रच आहे तो पाहू, प्रियेला म्हणत आहे की, प्रिये, तुला बंध करण्याचे प्रयोग करावयाचे आहेत ना ? माझ्यावर प्रयोग कर मी राजी आहे मग माझ्या बंधाचा आरोप तुझ्यावर येणार नाही

६२ . . . लाजिम था के देखो मेरा रस्ता कोई दिन और
तन्हा गये क्यों ? अग रहो तहा कोई दिन और ॥ १ ॥

मिट जायगा सर, गर तेरा पथर न बिसेगा
हूँ दर पे तेरे नासिया पराँ कोई दिन और ॥ २ ॥

आये हो कल और आज ही कहते हो कि जाऊ
माना के हमेशा नहीं अच्छा, कोई दिन और ॥ ३ ॥

जाते हुए कहते हो नियामत को मिलेंगे
क्या खून ? नियामत का हूँ गोया कोई दिन और ॥ ४ ॥

हा ऐ फलके पीर जरा था अभी 'आरिफ'
क्या तेरा त्रिगड़ता जो न मरता कोई दिन और ॥ ५ ॥

तुम माहे गये चार दहम थे मेरे घर के
फिर क्यों न रहा घर का वो नक्शा कोई दिन और ॥ ६ ॥

तुम कौन से ऐसे थे खरे दादो सितद के
करता मलमुद्द मौत तमाजा कोई दिन और ॥ ७ ॥

११३ . . .

मुझसे तुम्हे नफ़रत सही, नैयर से लड़ाई
बच्चों का भी देखा न तमाशा कोई दिन और ॥ ८ ॥
गुजरी न बहर हाल यह मुदत खुशो नाखुश
करना था जवां भर्ग गुजरा कोई दिन और ॥ ९ ॥
नादां हो जो कहते हो के क्यों जीते हैं 'ग़ालिव'
किस्मत में है मरने की तमन्ना कोई दिन और ॥ १० ॥

आरिफ़ हा ग़ालिवचा मेव्हीचा म्हणजे वायकोच्या बहिणीचा मुलगा, आणि ग़ालिवला आपल्या मुलासारखा प्रिय होता. त्याच्या अमाली मृत्युवर ही कविता लिहिली आहे.

(१) हे आरिफ़, हा लोकातून निघून जाण्यापूर्वी तू माझी घाट पाहण्याची असती आता एरुटाच निघून गेलास ना? मग काही दिवस तुला परलोकात एकटेंच राहावें लागेल.

(२) अजून काही दिवस तुझ्या बवरीच्या दगडानर डोकें आपटून घेणें नशिबी आहे. एरु तर डोकें आपटून आपटून दगड तरी झिजून जाईल किंवा माझें डोकें तरी फुटून मला मृत्यु येईल.

(३) कालच तू हा जगात आलास आणि आजच जातो म्हणतोस हें वाय ? कां 'आजचा मुहूर्त चांगला होता ? मला माहीत आहे कीं प्रत्येक दिवशीं काही मुहूर्त चांगला नसतो पण आजच निघून जाण्याची वाय घाई होती ?

(४) निघून जाण्याच्या दिवशीं तू म्हणतोस कीं आपण कल्पाताच्या दिवशीं (त्या दिवशीं परमेश्वर सर्वांचा न्यायनिवाडा करतो अशी समजूत आहे) भेटूं. जणू काय कल्पात म्हणनात तो काही वेगळ्याच प्रकार आहे. तू आम्हाला सोडून चाललास हाच कल्पात आहे

(५) अरे काळ्य, आरिफ़ अजून तरुण होता. तूं अजून काही दिवस वाट पाहिली असती तर वाय बरें तुझें विषडलें असतें ?

(६) अरे आरिफ़, तूं तर माझ्या घराचा चतुर्दशीचा चंद्र होतास. माझ्या घरचें हें स्वरूप काही दिवस असेंच राहिलें असतें तर वाय विषडलें असतें ?

(७) अरे अमा काय तूं सचोटीचा होतास म्हणून मृत्यूनें आपल्या कराराचा तगादा केल्यावर तू त्याच्या हाकेला ओं दिलीस ? त्याला अजून काही दिवस तरी टाळायचें असतेंस.

(८) बरें, मी आणि नय्यर (ग़ालिवचा नातेवाईक आणि कवि) तुला आवडत नसूं. पण घरातील पोरनाकाचें अजून काही दिवस कातुन पाहण्याला तुला वाय झालें होतें ?

(९) इतके दिवस सुखदुःखांत तू काळ घालबिलास. असेच भजून कांहीं दिवस चालवायचे असतेस.

(१०) लोक विचारतात की, आरिक्त मेल्य आणि गालिब तू कसा जिवंत राहिलास ? अरे मंदबुद्धींना काय सांगवें ? माझ्या नजीबांत मृत्यूचें आमंत्रण भजून कांहीं दिवस लिहिलेलें दिसत नाही हेच म्हणावें, दुसरें काय ?

६३ . . . फारिग मुझे न जान कि मानिन्दे सुबहो मेहर
है दागो इश्क जीनते जेवे कफन हनूज ॥ १ ॥
है नाजे मुफलिसां जरे दस्त रक्ता पर
हूँ गुलफरोशे शोखिए दागे कुहन हनूज ॥ २ ॥
मैखानए जिगर में यहां खाक भी नहीं
खमयाजा खेंचे है बुते वेदादो फन हनूज ॥ ३ ॥

(१) मृत्यूनंतर भी प्रेमाच्या शोकांतून मुक्त झालों असें समजू नकोस. माझ्या कफनावर प्रेमाचा जो डाग आहे तो पाह्य पहांटेच्या सूर्यासारखा चपकृत आहे.

(२) गतवैभवाचा एखाद्या कंगाल माणसानें अभिमान धरावा त्याप्रमाणें मी पण माझ्या प्रेमाच्या जुन्या आठवणीचा अभिमान बाळगीत आहे.

(३) माझ्या काळजाच्या मयशाळेंत आतां मदिरेचा एक थेंबपुढां गिळक राहिला नाही. तरी ती पाह्य माझी प्रिया आपल्याला मदिरा भजून हवी म्हणून कशी बेचैन झाली आहे.

६४ . . . हरीफे मतलबे मुष्किल नहीं फुसूने नियाज
दुआ कबूल हो याब के उब्रे खिन्न दराज ॥ १ ॥
न हो व हरजा वियायां नबर्दे वहमे यजूद
हनूज तेरे तसखुर मे हूँ नशेबो फराज ॥ २ ॥
विसाल जल्वा तगाशा है पर दिमाग कहां
कि दीजे आईनए इन्तिजार को परवाज ॥ ३ ॥
हर एक जर्रए आशिक है आफताब परस्त
गई न खाक हुए पर, हवाए जल्वए नाज ॥ ४ ॥
न पूछ बुसअते मैखानए जुनूँ 'गालिब'
जहां यह कासर गर्द है एक खाक अन्दाज ॥ ५ ॥

(१) अजीजीने आणि ल्यारीने कोणलीही मागणी पुरी होत नाही. आतां परमेश्वरानें ज्या गोष्टी आधींच देऊन टाकल्या आहेत, त्याच पुन्हा मागल्या झालें. जी गोष्ट होणे शक्य नाही त्याकरितां विनवणी करण्यांत काय धर्य आहे ?

(२) हा संसार सत्य आहे. हें अस्तित्व खरें आहे. अशा थ्या भावनेंत फक्त नकोस. तुझ्या विचारक्षेत्रांत अद्याप पुष्कळ चढवतार आहेत. तुझी विचारशक्ति अद्याप प्रगल्भ झालेली नाही.

✓ (३) मीलनानें सौंदर्यप्रतीति होते हें खरें आहे. पण प्रतीक्षेशिवाय मीलन नाही आणि येथें प्रतीक्षारूपी आरंभाच्या साफरूप करण्याची (प्रतीक्षा करण्याची) शक्ति कुणापाशी आहे ?

✓ (४) प्रेमिक मेल्यानंतरही त्याची प्रियादर्शनाची इच्छा नाहीशी होत नाही. त्याच्या शरीराची माती झाली पण ह्या मातीच्या कणकण उडून सूर्याच्या तेजांत कसा चमकत आहे. प्रियेच्या स्वरूपाला सूर्याच्या तेजाची उपमा दिली आहे.

(५) गालिब, बेडाची मयशाच्या किती विस्तीर्ण आहे हें विचारूं नकोस. अरे, हें आकाश आहे ना ? हें म्हणजे ह्या मयशाळेंतील कचरा टाकण्याची पेटी समज.

बुसअते सइए करम देख के सर ता सर खाक
६५ . . . गुजरे है आवला पा अत्रे गुहर बार हनूज ॥ १ ॥

यक कलम कगाजे आतिशब्दा है सफहे दस्त
नकशे पा में है तपे गर्मीए रस्तार हनूज ॥ २ ॥

(१) परमेश्वरी कृपेचा मेघवर्षाव ह्या पृथ्वीवर किती होतो तें पाहा. मेघांत जलबिंदु असतात. त्यांना वाट चालून चालून पायाला येणाऱ्या फोडाची उपमा दिली आहे. परमेश्वरी कृपा म्हणजे जणू काय मेघ आणि ह्या मेघाच्या भ्रमण करून करून पायाला फोड (जलबिंदु) आले तरी तो पृथ्वीवर पाण्याचा वर्षाव करून त्याचें सिंचन करतो. तद्गतच भगवंताच्या कृपावृष्टीचें आहे.

(२) माझ्या हृदयांत धगधगणाऱ्या अग्नीच्या दादरूपणा माझ्या भटकण्यांत रस्त्यावर उमटणाऱ्या पायाच्या ठशांतही व्यक्त झाला आहे. हे ठसे म्हणजे जळजळीत निखारेच होत आणि त्यामुळे अग्न्याला आपा लागून सारा प्रदेश आगीत जळणाऱ्या कागदाच्या तुकड्यासारखा वेडावाकडा होत आहे.

६६ . . . क्योंकि रखूं उस वृत्त से जान अजीब
 क्या नहीं है मुझे ईमान अजीब ॥ १ ॥
 दिल से निकला पै न निकला दिल से
 है तेरे तीर का पैमान अजीब ॥ २ ॥
 ताव जाए ही बनेगी 'गालिब'
 वाक्या सलत है और जान अजीब ॥ ३ ॥

(१) प्रियेपेक्षां मल्य माझा जीव कांहीं प्यारा नाही असें भी समजू लागलीं. तर ती माझें सत्त्व (इमान) हरण केल्याशिवाय राहणार नाही म्हणून माझें इमान सुरक्षित ठेवण्या-करितां तरी मला आपला जीव तिच्यावरून ओवाळून टाकण्यास हवा.

(२) तुझे शर माझ्या हृदयांतून आरपार निघून गेले, तरी पण ते खरोखरच गेले का ? कारण ते शर हृदयांत द्युत बसल्यासारखे आहेत आणि म्हणून मला हवैहवेसे वाटतात.

✓ (३) अरे गालिब, सहन करण्याशिवाय गत्यंतर नाही. कारण, एकीन्हे प्रसंग निर्वाणीचा तर दुसरीकडे आपला जीव आपल्याला प्यारा आहे. दामुल्लें सहन करण्याशिवाय दुसरा मार्ग नाही.

६७ . . . न गुले नग्मा हूं न पर्दे साज
 मैं हूं अपनी शिकस्त की आवाज ॥ १ ॥
 तू और आराइशे खमे काकुल
 मैं और अन्देश हाए दूरो दराज ॥ २ ॥
 छाफे तमक्री फरेबे सादा दिली
 हम हैं और रागहाए सीना गुदाज ॥ ३ ॥
 हूं गिरफ्तारे उल्फते सैयाद
 वरना बाक्री है ताकते परवाज ॥ ४ ॥
 वो भी दिन हो कि उस सितमगर से
 नाज खेंचूं वजाय हसरते नाज ॥ ५ ॥
 नहीं दिल में मेरे वो कतरए खूं
 जिससे मिजगां हुई न हो गुलवाज ॥ ६ ॥

ऐ तेरा गुंजा एक कलम अंगेज
ऐ तेरा जुलम सर वसर अन्दाज ॥ ७ ॥
तु हुआ जल्यार मुबारक हो
रेजिशे सजदए जबीने नियाज ॥ ८ ॥
मुझको पूछा तो कुछ ग़ाब्र न हुआ
में ग़रीब और तू ग़रीब नवाज ॥ ९ ॥
'असद उड़ा खां' तमाम हुआ
ऐ दरोश वो सिन्दे शाहिद वाज ॥ १० ॥

(१) माझे जीवन काही सुरेल वाच नाही. माझी वाणी म्हणजे माझ्या व्यथित आणि भ्रम हृदयाचा ध्वनि होय. गोड आणि सुखमय गीतांशी मला काही कर्तव्य नाही.

(२) प्रिये, वाच सांगायें, तिरुडे तू आपल्या केशविरचनांत गुंग आहोस आणि इरुडे मी निरनिराळ्या शंभ-कुंजमांत गुरफटलों आहे.

(३) प्रेम, आणि त्यांत स्वस्थता ! केवळ अश्रम्य प्रेमांत स्वस्थता लाभू शकते म्हणून बदाई मारणारे भ्रमात आहेत. प्रेमिनाच्या हृदयांत तर दाहक रहस्ये लपवलेली असतात. त्यांना स्वस्थता कुठली लागायला ?

(४) पारध्यांच्या जाळ्यांतून मला उडून जातां येत नाही, असें समजू नकोस. पण काय करूं ? मी जाळ्यांत अडकून पडलों नाही, पारध्यांच्या प्रेमांत अडकून पडलों आहे.

(५) प्रियेचे नाच नखरे आपल्या वाटेस वाघेन ही उत्कट इच्छा आहे. ही इच्छा कधी तरी पूर्ण होवो.

(६) माझ्या हृदयातील रक्ताच्या त्रिद्विंदुबरोबर माझ्या पापण्या खेळून चुकल्या आहेत (परिचित झाल्या आहेत.) माझे सारे रक्त नेत्रांच्या द्वारे बाहेर गेलें आहे. आतां कांहीं शिद्ध करू शकिलें नाही.

(७) हे प्रिये, तुझ्या एका कटाक्षानें आम्हांला जीवनाचा लाभ होतो. तर तुझ्या छत्रामुलें आमचे प्राण जातात. ह्या दोन्ही परस्पर विरोधी गोष्टी (जीवनदान आणि प्राणहरण) तुझ्यांत सामावल्या आहेत.

(८) तू आलीस, वरें झाले. आतां माझ्या कपाळाचे शेंकडें सिजदे (नमाजाच्या वेळी कपाळ जमिनीवर टेकण्याला सिजदा म्हणतात.) तुझ्या चरणी रुजू होवोत.

✓ (९) माझी तू विचारपूस केलीस ह्यांत काय विघडलें ? अगे, मी गरीब तर तू गरीबनवाज (गरीबावर कृपा करणारी) नाहीस का ?

(१०) अरेरे, अमदुल्लाखान आटोपव्य. तो सौंदर्योपासक मद्यपि काय भला माणूस होता !

६८ . . . मुझदा ऐ जोंके असीरी के नजर आता है
 दाम खाली कफसे मुहों गिरफ्तार के पास ॥ १ ॥
 जिगरे तरनए आजार तसल्ली न हुआ
 जूए खू हमने बहाई बुने हसखार के पास ॥ २ ॥
 मुन्द गई खोलते ही खोलते आंखें है है
 खून चहल आये तुम इस आशिके कीमार के पास ॥ ३ ॥
 मैं भी रुक रुक के न मरता जो जवां के बदले
 दर्ना इक तेज सा होता मेरे गमखार के पास ॥ ४ ॥
 दहने शेर में जा बैठिए लेविन ऐ दिल
 न खड़े होजिये खवाने दिल आजार के पास ॥ ५ ॥
 देखकर तुझको चमन बसके नमू करता है
 खद बगुद पहुंचे है मुझ गोशए दस्तार के पास ॥ ६ ॥
 मरगया फोड़के सर 'गालिवे' यहशी है ! है !
 बैठना उसका यो आकर तेरी दीवार के पास ॥ ७ ॥

(१) पक्षी पकड़णारे पातपी सावज धरण्याच्या जागेजवळ एक पिंजरा ठेवून त्यात एक पाळलेला पक्षी ठेवतात. त्या पक्षाच्या आवाजांनं आकर्षित होऊन सावज जवळ येतं आणि पसरून ठेवलेल्या जाळ्यांत अडकतं. कवि म्हणतो, तुल्य जाळ्यांत अडकण्याची इच्छा आहे ना ? यथ. तुझी इच्छा पूर्ण होण्याची चेष्ट आली आहे. ते यथ पाळलेल्या पक्षाच्या पिंजऱ्याला लागूनच मोरळें जाळें पसरून ठेवलेलें दिसत आहे. मग चल तर आणि स्वतःला जाळ्यांत अडकवून घे.

(२) प्रेमवेडांत भटकणांना अरण्यातील प्रत्येक काटेरी झुडुपाचे आम्ही रक्ताचे कालवे माहून सिंचन केलं. तरीपण हृदयांतील व्यथा कमी झाली नाही. प्रेमिक प्रेमवेडांत वणवण भटकत असतां पायांना काटे बोंबून भळभळ रक्त वाहू लागते त्याला उद्देशून वरील कवयना आहे.

(३) हे प्रिये, माझ्या आयुष्याच्या अणवीं शेवटच्या घडीला तू मला भेटण्यास आलीस. तू आलीस म्हणून मी मोठ्या कष्टांनं डोळे उघडले न उघडले तोंच ते कायमचे मिटले. हीच चेष्ट कां तू माझ्यासमोर येण्याची गोधून काटलीस ? तुल्य डोळे भरून पाहणेंही शक्य झालें नाहीं.

७१ . . . बीमे रकीब से नहीं करते बिदाए होश
मजबूर यां तलक हुए, ऐ इस्तिगार हैफ ! ॥ १ ॥
जलता है दिल, कि क्यों न हम इक बार जल गए
ऐ नातमामिए नफसे शोला बार हैफ ! ॥ २ ॥

(१) प्रेमांत देहभान हरपून जाणें ह्यापरती कोणती गोष्ट हवी असू शकेल ? पण तेंही आम्हांल्य शक्य होत नाहीं. कारण आमचें देहभान हरपलें कीं आमच्या ह्या अवस्थेचा लाभ घेऊन आमचा प्रतिस्पर्धी प्रियाराधन करू लागायचा. ह्या भीतीनें आम्ही शुद्ध हलं देत नाहीं आणि अशा रीतीनें आम्हाला प्रिय आणि हव्या असलेल्या अवस्थेला मुक्त आहोंत.

(२) हे निश्वासानो, तुम्ही तावडतोच मला आपल्या दाहनेनें जाळून नष्ट करून कां दाखलें नाहीं ? हें हळुहळू जळणें माझ्या नगीबीं वाय म्हणून आलें आहे !

७२ . . . जख्म पर छिडकें कहां तिफलाने वेपरवा नमक
क्या मजा होता अगर पत्थर मे भी होता नमक ॥ १ ॥
गर्दे राहे यार है सामाने नाजे जख्मे दिल
बरना होता है जहां मे किस कदर पैदा नमक ॥ २ ॥
मुझको अरबानी रहे तुझको मुबारिक हो, जियो
नालए बुलबुलका दर्द और खन्दए गुलका नमक ॥ ३ ॥
शोरे जीलां था कनारे बहर पर किसका के आज
गर्दे साहिल है वज्रख्मे मौजए दरिया नमक ॥ ४ ॥
दाद देता है मिरे जख्मे जिगर की वाह वाह
याद करता है मुझे देखे है वो जिस जा नमक ॥ ५ ॥
छोडकर जाना तने मजरुहे आशिक हैफ है
दिल तलब करता है जख्म और मार्गे हैं आजा नमक ॥ ६ ॥
गैर की मिनत न खेंचूंगा, पर तौकीरे दर्द
जख्म मिले खन्दए कातिल है सर ता पा नमक ॥ ७ ॥
याद हैं वो दिन तुझे 'गालिब,' के वन्दे जोरु में
जख्म से गिरता तो मैं पलकों से चुनता था नमक ॥ ८ ॥

✓ (१) वेड लागलेल्या माणसाला मुलें रस्त्यांतून दगड मारतात त्यास उद्देशून कवि म्हणतो की, मुलें दगड मारतात पण त्यामुळें जखमांवर मीठ चोळलें जात नाही. दगडांत मीठ असतें तर दोन्ही गोष्टी एकदमच साधल्या असल्या. म्हणजे वेडाच्या भरांत दगडाचा मार आणि जखमांना मिटाचा लाभ ह्या दोन्ही गोष्टी मिळून मनाला समाधान झाले असातें. प्रेमांत जितकी दुःखें जास्त तितकें समाधान अधिक अशी कल्पना आहे.

✓ (२) जखमांवरून मीठ चोळण्याकरितां जगांत हवें तेवढें मीठ सापडतें. पण माझें मीठ म्हणजे तें नव्हे. प्रियेच्या घरच्या परिसरांतील धूळ हेंच माझ्या हृदयावरील जखमांवर चोळण्यायोग्य मीठ होय.

(३) माझ्या बांध्याला गुलगुलचें आकंदन आलें आहे. त्यांतच मी धन्य आहे. आणि हे प्रिये, तुझ्या बांध्याला फुलांचें बुटिल हास्याचें मीठ भरपूर आलें आहे. तें तुला लखलख होणें. निर्दय फूल म्हणजे प्रेयसी आणि गुलगुल म्हणजे प्रेमिक असा उर्दू काव्यांत संकेत आहे.

(४) माझ्या प्रियेनें समुद्राच्या कांठावरून फिरतांना आपल्या चंचलपणानें समुद्राच्या लाटांनाही मागें सारलें. त्या जललहरींना त्यांचा हेवा घादून त्या व्यथित झाल्या आणि प्रियेच्या पायापालची समुद्रकांठाची धूळ जणू मीठ बनून त्या लाटांच्या व्यांना अधिक तीव्र करीत आहे.

(५) माझ्या हृदयव्यथेचें प्रिया वीतुरूच करीत आहे असें म्हटलें पाहिजे. कारण तिला कोठेही मीठ आढळलें कीं तिला माझी हटकून आठवण होऊ लागली आहे.

(६) हे प्रिये, आपल्या व्यथित प्रियकराला सोडून जाणें योग्य नाही. अजून थोडा वेळ थांब म्हणजे माझ्या जखमांवर तुला मीठ चोळायला मिळून माझ्या व्यथेची लज्जत थाणणी घाडेल.

(७) मी माझ्या जखमांवर मीठ चोळ्य असें प्रियेशिवाय कुणालाही म्हणणार नाही. मला दुसऱ्याचे उपकार नकोत आणि प्रिया जखमांवर मीठ शिंपडत नसेल तरी हरकत नाही. भळभळ वाहाणाऱ्या ह्या तीव्र जखमा म्हणजे अंतर्धौल मीठच नव्हेत काय ?

(८) स्त्रियांची समजूत आहे कीं, मीठ जमिनीवर सांडले तर तें पापण्यांनींच टिपलें पाहिजे. हलगर्जीपणानें मीठ सांडणें फार वाईट अशी समजूत आहे. कवि म्हणतो, हे गालिन, तुला ते दिवस आखत नाहीत वा ? कीं जेव्हां तुझ्या जखमांवरचें मीठ खाली पडत होतें त्या वेळीं तू प्रेमाच्या आत्यंतिक अवस्थेत अक्षरगः पापण्यांनीं तें मीठ टिपून घेत होतास.

७३ . . . आह को चाहिये इक उम्र असर होने तक
 कौन जीता है तेरी जुल्फ के सर होने तक ॥ १ ॥
 दाम हर मौज में है हल्कए सदकाम निहंग
 देखें क्या गुजरे हैं कतरे पे गुहर होने तक ॥ २ ॥
 आशिकी सन तलब और तमन्ना वेताब
 दिल का क्या रग करू खूने जिगर होने तक ॥ ३ ॥
 हमने माना के तणाफुल न करोगे लेकिन
 सारु हो जायेगे हम तुमनो खमर होने तक ॥ ४ ॥
 परतवे सूर से है शमनम को फना की तालीम
 मैं भी हू एक इनायत की नजर होने तक ॥ ५ ॥
 एक नजर बेश नहीं फुर्ति हस्ती गाफिल
 गर्मीए बजम है इक रक्से शरर होने तक ॥ ६ ॥
 गमे हस्ती का 'असद' मिससे हो जुज मर्ग इलाज
 शम्भ हर रग में जलती है सहर होने तक ॥ ७ ॥

✓ (१) निश्वासाना फल यण्यास एक युग लागतें तू मल्य वश होइपर्यंत भी जिवंत राहीन ह्याची खात्री काय ?

✓ (२) समुद्राच्या प्रत्येक लटेवून शेंकडों सकून आहत ह्यातून पार होऊन मोर्ती बनणाऱ्या चलबिंदूवर काय काय सकून कोसळत नमतील बोणी सागाव ?

✓ (३) प्रेमाला सहनशीलता हवी आणि इकडे तर आराक्षा बेचैन आहेत ह्या दोन्हीच्या संघर्षात रक्ताच पाणी होतें आहे तोंपर्यंत माझ्या हृदयाला कसे साभाळून ठाऊ ?

✓ (४) तू बुलक्ष करणार नाही हें जरी गानल तरी तुझ्यापाशी आमची दाद लागेपर्यंत आम्ही मातीत मिळून जाऊ ह्याची बात काय ?

✓ (५) सूर्याचे कून म्हणजे दंबबिंदूला नाश होण्याचा धडाच होय तुझ्या प्रेमाची नजर म्हणजे सूर्याचे किरण आणि मी म्हणजे दंबबिंदू होय

✓ (६) अरे मूर्खी, हें जीवन म्हणजे क्षणभंगुर आहे बीज चमकून नाहीशी होईपर्यंतच ही भिफिल सजलेली आहे असें समज

(७) हे असद, जीवनाच्या शेवाला एसा मृत्युशिवाय दुसरा इलाज नाही मृत्यु येईपर्यंत हें सारं सहन करणें भाग आहे तो दिवा पाहा, अरुणोदय होताच तो दिवा विचून जाईल तोंपर्यंत कोणत्या ना कोणत्या स्थितीत का होईना त्याला जळत राहाणें प्राप्तच आहे ना ?

७४ . . . गर तुझको है यरीने इजावत दुआ न माग
यानी बगैर यऊ दिले वे मुदआ न माग ॥ १ ॥

आता है दागे हसरते दिल का झुमार याद
मुझसे मेरे गुनह का हिसाब ऐ सुदा न माग ॥ २ ॥

(१) तुझी प्रार्थना रुजू होइल असे वाटत असेल तर परमेश्वरापाशीं तू फक्त एवढच माग की, त्यान तुला निरिच्छ हृदय थावें तें लाभल म्हणजे तुला परमेश्वरापाशीं काही मागायची इच्छाच राहणार नाही

(२) परमेश्वरा, माझ्याकडून घडलेल्या अपराधाचा हिशोब तू मागू नसेस तो हिशोब मी देईन तरी कसा ? कारण अपराधाची यादी करण्यास घसलें कीं, माझ्या हृदयावर आलेल्या शेंकडों आघाताची सत्या मला आठवू लागते मी अपराध केले असतील, पण माझ्यावर गुनरलेल्या सत्याची सत्या पण तितकीच नव्हे काय ?

७५ . . . है किस कदर हलाके फरेब घफाए गुल
बुलबुल के कारोबार पे हैं खदहाये गुल ॥ १ ॥
आजादीये नसीम मुनारक के हर तरफ
टूटे पडे हैं हल्काए दामे दनाए गुल ॥ २ ॥
जो था सो मौजे रग के धोके में मर गया
ऐ बाए नाए लवे खनी नवाए गुल ॥ ३ ॥
खुशहाल उस हरिफे सियह मस्त का के जो
रखता हो, मिस्ते सायए गुल सर ब पाये गुल ॥ ४ ॥
ईजाद करती ह उसे तेरे लिये बहार
मेरा रकीब है नफसे इत्रे साए गुल ॥ ५ ॥
शर्मिन्दा रखते हैं मुझे नादे बहार से
मीनाए वेशरामो दिले बेहवाए गुल ॥ ६ ॥
सत्बत से तेरे जल्वये हुस्ने इयूर की
खून हूँ मेरी निगाह मे रगे अदाये गुल ॥ ७ ॥
तेरे ही जल्वे का है यह धोमा कि आज तक
वेइखितयार दीडे है गुल दर कफाए गुल ॥ ८ ॥
' गालिब ' मुझे है उससे हम आगोशी आरजू
जिसका खयाल है गुले जेरे बनाए गुल ॥ ९ ॥

७८ छ वामे बख्ते सुफ्ता से यऊ ख्वावे खुश ब ले
 'गालिव' यह सौफ है के कहां से अदा करूं ॥ १ ॥
 वो फिरक और वो बिसाल, कहा
 वो शबो रोज, माहो साल कहा ॥ १ ॥
 फुर्सते कारोबारे शौक फिसे
 जौके नज्जारए जमाल कहा ॥ २ ॥
 दिल तो दिल वो दिमाग भी न रहा
 शोरे सौदाए खतो राल कहा ॥ ३ ॥
 थी वो इक शरूत के तसव्वुर से
 अब वो रानाइए खयाल कहा ॥ ४ ॥
 ऐसा आसा नहीं लड्ड रोना
 दिख में ताकत जिगर में हाल कहा ॥ ५ ॥
 हमसे छुटा कुमार खानए इस्क
 बा जो जावें गिरह में माल कहा ॥ ६ ॥
 फिके दुनियामे सर खपाता हू
 मैं कहा और ये बवाल कहा ॥ ७ ॥
 मुजमहिल हो गये कवा 'गालिव'
 वो अनासर में एतिदाल कहा ॥ ८ ॥

(१) माझें दैब झोंपल आहे आणि मला झोंप येत नाहीं एसादे गोड स्वप्न दैवानें माझ्या वाड्याला दावे असें वाटतें पण माझी निद्रा नाहींशी झाली आहे तर तें गोड स्वप्न तरी माझ्या वाड्याला कोठून येणार ?

गतव्ययीची आठवण

✓ (१) तें मोलत, तो विरह, ते दिवस, त्या रात्री आता परत कोठून येणार ?

✓ (२) प्रेयस्यया हातून घ्यायला आता कोणाला अवकाश आहे ? आता सौंदर्यदर्शनाचा लाभ कोठें ?

✓ (३) हृदयाचें जाऊ दे आता ती विचारशक्ति कुठें ? आणि पाच गोष्टी नसतील तर प्रेमाचें वेड कुठलें ?

५ (४) हृदयातील सारे रंग त्या प्रियेमुळे होते आता तीच नाहींगी झाल्यावर शिल्लक काय राहिले आहे ?

५ (५) रक्ताचे अधु वाहविणें आता सोयें नाही आता हृदयात ती शक्ति नाही आणि वाळजाची ती अवस्था नाही

५ (६) प्रेमाचा जुगाररागना आम्ही सोडून दिले आहे तेथ बाजी लावण्यास आमच्यापाशी माल कुठे शिक्क आहे ?

५ (७) तसें पाहिलें तर मी स्वच्छंदी आणि स्वतंत्र श्रुतीचा जीवनातील प्रभाशी माना काय संबंध ? पण नेमक त्यातच डोकें पिकून जाण्याची वेळ आली आहे

(८) 'गालिवे', सान्या शक्ति आता विगलित झाल्या आहेत त्यामध्ये मागचा जोम धोडून राहाणार ?

७९ . . . की वफा हमसे तो गैर उसको जफा कहते हैं
होती आई है के अच्छों को बुरा कहते हैं ॥ १ ॥
आज हम अपनी परीगानीये खातिर उनसे
कहने जाते तो हैं पर देखिए क्या कहते हैं ॥ २ ॥
अगले वक्तो के है ये लोग इन्हे कुछ न कहो
जो मये व नामे को अन्दोह रखा कहते हैं ॥ ३ ॥
दिल में आजाये है होती है जो पुस्तत गरा से
ओर फिर कौन से नाले को रसा कहते हैं ॥ ४ ॥
हैं परे सरहदे इदराक से अपना मस्तजद
किबूले को अहले नजर किबूला नुमा कहते हैं ॥ ५ ॥
पाए अफगार पे जबर से तुझे रहम आया है
खारे रहको तिरे हम मेहरे गया कहते हैं ॥ ६ ॥
इक शरर दिल में है उससे कोई घमरायेगा क्या
आग मतझब है हमनो जो हवा कहते हैं ॥ ७ ॥
देखिए छाती है उस शोख की निखबत क्या रंग
उसनी हर बात पे हम नामे खुदा कहते हैं ॥ ८ ॥
'वहशत' व 'शेफ्ता' अब मरसिया कहें शायद
" मर गया 'गालिवे' आशुफता नवा " कहते हैं ॥ ९ ॥

✓ (१) प्रिया माझ्याशी एमनिष्ठ राहू लागली की, माझे प्रतिस्पर्धी म्हणतात की तिन आपला छळ चालविला आहे नाहींदरी कोणत्याही चांगल्या गोष्टीला नावे ठेवण्याची जगाची रीतच आहे

(२) आज आपली प्रेमकहाणी प्रियेला सांगवी असा आम्ही निश्चय केला आहे पण तिच्या नजरेला नजर भिडल्यानंतर ही कहाणी आम्ही सांगू शकतो का आणखी काही तोंडावाटे बाहेर पडतं ह्याची परीक्षा आहे

(३) हे गतस्वच्छ लोक आहेत ह्याना वाटतं की, मद्य आणि संगीत म्हणजे शोकाहारी आहेत ह्याना काय माहीत की, ह्याच्यामुळे आमचीं दु खें अजून तीव्र होतात पण हे जुने लोक साधेभोळे आहेत ह्याना नाव ठेवू नम्र

(४) विरहात प्रेमिकाच सारखें आकंदन चालू आहे इकडे त्याचें आकंदन प्रियेच्या कानावर पडल आणि तिकडे प्रेमिनाची शुद्ध गेली शुद्धीवर आल्यावर प्रेमिकाला वाटतं की, आपलें आकंदन प्रियेच्या कानावर गेल जर हें जाणार नाही तर सफळ आकंदन म्हणायचें कशाला ?

(५) माजें प्रार्थनास्थळ बुद्धीच्याही पलीकडे आहे लोक ज्याला फिडला (मफा) म्हणतात ती तर माझ्या प्रार्थनागृहाची वाट दाखविणारी खूण आहे

(६) काव्याकुट्यानीं रक्ताळलेल्या माझ्या पायांवर तुला दया आली हे प्रिये, त्या दिवसापासून आम्हाला ते काटे म्हणजे ओगट्याच्या वाडी वाई लागल्या आहेत

(७) आमच्या हृदयात आगीच्या ठिणग्या आहेत त्यांना भ्यावयाची काय आवश्यक्ता आहे ? उलट आमच्या श्वासोच्छ्वासानें ती आग आणखी गरम होत आहे ह आम्हाला हवेंच आहे

(८) प्रियेच्या ग्रन्थेक विभ्रमाला आम्ही मोहून धन्य धन्य म्हणत आहोंत ह्या स्तुतीनें भारून ती अजून काय नवीन नवीन रंग दाखविते ते पाहू या

(९) वेड्यांचीं गीतें गाणारा गालिव मेल कदाचित् त्याचे कविमित्र बहशत आणि शेफ्ता त्याच्यावर शोकगीतें रचतील.

आमरू क्या राक उस गुल की के गुल्शन में नहीं
८० . . . हे गरेवा नगे पेरहन जो दामन में नहीं ॥ १ ॥

जोफ से ऐ गिरिया कुठ बाकी मेरे तन में नहीं
रग होकर उड गया, जो खू के दामन में नहीं ॥ २ ॥

हो गये हैं जम्हा अजजाए निगाहे आफताब
 जरेँ उसके घर के दीवारो के रौशन में नहीं ॥ ३ ॥
 क्या कहूँ तारीकिए जिन्दाने गम अंवेर है
 पम्वा नूरे सुबह से कम जिसके रौशन में नहीं ॥ ४ ॥
 रौनके हस्ती है इसके खाना वीरां साज से
 अंजुमन बे शम्मा है गर बर्क रिरमन में नहीं ॥ ५ ॥
 जल्म सिलवाने से मुझपर चारा जोई था है तान
 - गैर समझा है के लज्जत जरूमे सोजन में नहीं ॥ ६ ॥
 बस्के हैं हम इक बहारे नाज के मारे हुए
 - जल्वए गुल के सिया गर्द अपने मदफन में नहीं ॥ ७ ॥
 कतरा कतरा इक हयूल्य है नये नासूर का
 रूँ भी जौति दर्द से फारिग मेरे तन में नहीं ॥ ८ ॥
 लैगई साकी की निखवत बल्जुम आशामी मेरी
 मौजे मै की आज रग मीना की गर्दन में नहीं ॥ ९ ॥
 हो फिशारे जोफ मै क्या नातुयानी की नमूद ?
 कद के छुड़ने की भी गुजाइश मेरे तन में नहीं ॥ १० ॥
 थी घतन में शान क्या ' गालिब ' के हो गुर्वत में कदर
 बेतफल्हूफ हूँ यो मुस्ते खस के गदखन् में नहीं ॥ ११ ॥

) जे फूल बाँधत नाहीं ते फूल तुच्छ होय. आणि जे बापड प्रेमवेडात फाडलें ते तुच्छ होय.

(२) हे अधूनो, अर्ह्यतिक निश्कतेमुल्ले माझ्या आगात कांहीं राहिलें नाही. अर्गातील सारें रक्त अधूनच्या रूपानें वाहून गेलें आणि सरलेलें वाहून उहून गेलें (अशक्तते-मुळे चेहरा फिकट होतो. निरोगी अवस्थेंत चेहेऱ्याचा लाल रंग होता तो उडून गेला.)

(३) हे प्रिये, तुझ्या घरच्या भिंतीच्या फटीतून सूर्याच्या किरणाबरोबर जे हजारों कण उडत येताना दिसत आहेत, ते कण नव्हेत, तर सूर्यच तुझ्या दर्जनाच्या इच्छेनें घरात प्रवेश करीत आहे.

(४) माझ्या हृदयाच्या शोकागारात इतका अंधार पसरला आहे की, भिंतीच्या फटीत बापसाचा एक तुकडा ठेवला तरी उजेड आल्याचा भास होतो.

✓(५) जगात जो रस आणि रंग दिसतो तो केवळ प्रेमासुळें ही वीण जीवनात नसेल तर तें दिव्यावाचून असलेल्या मैफिलीसारखें आहे

✓(६) मी जखमातून टाके लावून घेत आहे हें पाहून प्रतिस्पर्ध्या वाटते की माझे प्रेम खरें नाहीं नाहीतर जखमा शिवून घेण्याच कारण काय ? जखमा शिवून घेताना सुईच्या टोंचण्यासुळें जी लज्जत येते, त्याची कल्पना त्याला नाहीं म्हणून तो असा सशय घेतो जखमा भराव्या म्हणून मी टाके लावून घेत नाहीं तर सुई टोंचण्याचा आनंद अनुभवारा हा माझा हेतु आहे

✓(७) आम्ही तर प्रेयसीच्या हातून मृत्युमुखां पडलेले रमिक मग आमच्या थडग्यात धुवीच्या ऐवजों फुलाचा खच पडलेला दिसणार यात काय आश्चर्य ?

(८) माझ्या रक्षाचा प्रत्येक बिंदु म्हणजे एक जप्तमेचा फोडच म्हणजे माझ्या रक्षाला व्यथेची आणि प्रणाची किती आसक्ति आहे ह समजून येईल

(९) सामील वाटे की, आपण हवी तितकी दारू पाजू शकू पण माझ्या पिण्यापुढें स्थान हात टाकले मदिरेच्या सुरईवरही आता गर्वाचा आणि अहंकाराचा मागमूस दिसत नाही

(१०) नि शक्तीने मला चढूनइन इतकें दावून धरलें आहे की, पोरक काढून बाकणेंही मला अशक्य होऊन बसलें आहे (दावण ह्या शब्दावरून शरीर झुकणेंही अशक्य झालें अशी कल्पना केली आहे)

(११) मी परदेशात जाहें येथे माझी बदर कोण करणार ? अतिशयोक्ति नाही मी म्हणजे पानपाचोळ आणि तोही आगीत न सापडलेला म्हणजे दग्ध होण्याचेंही नशीबी नसलेला

अहदे से मदहे नाज के बाहर न आसना
८१ . . . गर इक अदा हो तो उसे अपनी कक्षा कहू ॥ १ ॥

✓हल्के हैं चश्महाये कुशादा व सूर दिख
हर तारे जुल्फ को निगहे सुस्मा सा कहू ॥ २ ॥

मैं और सद हजार नवाए जिगर खराश
तू और एक वो न शुनीदन के क्या कहू ॥ ३ ॥

जालिम मेरे गुमा से मुझे मुनपड़ल न चाह
है है खुदा न करदा, तुझे बेवफा कहू ॥ ४ ॥

(१) प्रियेच्या विविध लीलांची स्तुति करणें माझ्या आवाजयाबाहेरचें आहे तिचा एखादा विभ्रम असता तर त्याच्यावर जीव ओवाळून टाकीन असें म्हणून स्तुति केली असती परंतु तिच्या शेंकडों विभ्रमाची तारीफ करण्यास मी असमर्थ ठरलों

(२) तिचें कुटिल कुतल म्हणजे माझ्या हृदयावर तारा गाजविण्याकरिता टक लावून पाहात असलेले डोळेच आणि तिच्या कलापाचा एकेक केस म्हणजे त्या डोळ्याची काजळच

(३) मी म्हणजे हृदय पाटून निघतील अशी असख्य आकंदनं करणारा आणि तू म्हणजे एक सुद्धा ऐकून न घेणारी, ह्याला काय म्हणावें ?

(४) माझ हृदय म्हणत की, प्रिया निष्ठारहित आहे पण मन म्हणतें की, नाही ती माझ्याशी एरुनिष्ठ आहे पण हे प्रिये, ह्यामुळे तू गैरसमन होऊं देऊं नसेस मी तुला निष्ठारहित म्हणून म्हणणे शक्यतरी आहे का ?

८२ . . . मेहरबा होके बुडालो मुझे चाहो जिस वक्त
में गया वक्त नहीं हू के फिर आभी न सकू ॥ १ ॥
जोफ में तानए अग्यार का शिकवा क्या है
घात कुठ सर तो नहीं है कि उठ भी न सकू ॥ २ ॥
जहर मिलता ही नहीं मुझको सितमगर धरना
क्या वसम है तेरे मिलने की के खा भी न सकू ॥ ३ ॥

(१) हे प्रिये, तू कृपार्वत होऊन हवें तेव्हा मला बोलताना मी काहीं गतकाळ काहीं की पुन्हा परत येणार नाही

(२) माझ्या नि शक्ततत प्रतिस्पर्धी मला दोंचून बोलतात त्याचें वाईट का वाढून घ्यायचें ? त्याचें शब्द म्हणजे काहीं माझें ओकें थोडेंच आहे ? की निशक्ततत मी तें वर उचलूं शकणार नाही ? (शेवट शकणार नाही ?)

(३) मरण पत्करायला मला विष मिळत नाही म्हणून नाहीतर काय, तें विष आहे, खायला काय अडचण आहे ? तुला भेगण्याची ती काय शपथ आहे की खाता (पेता) येत नाही ?

८३ . . . हमसे खुलजाओ बरस्ते मै परती एक दिन
वरना हम छेडेंगे रखकर उज्जे मस्ती एक दिन ॥ १ ॥
गुरए औजे गिनाए आलमे इम्का न पूछ
इस बलन्दी के नसीनो में है पस्ती एक दिन ॥ २ ॥

कर्म की पीते थे मै, लेकिन समझते थे के हा
रग लायेगी हमारी फासा मस्ती एक दिन ॥ ३ ॥

नम्रहाए गम को ही ऐ दिल गनीमत जानिए
बेसदा हो जायगा यह साजे हस्ती एक दिन ॥ ४ ॥

धौल धप्पा उस सरापा नाज का शेवा नहीं
हम ही कर बैठे थे 'गालिन' पेश दस्ती एक दिन ॥ ५ ॥

✓ (१) आपल्या मदिरेच्या मैकिगीत नि सनोवपणें वाग घर नाहीतर मीच एक दिवस
मदिरेंत वेढोप झाल्याचें सोंग आणून तुझ्यामों अतिप्रसंग बरून बसेन

✓ (२) ह्या नाशवंत जगातील आत्म्या उत्कर्षांनर गर्व धरूं नरोत कारण ह्या
उत्कर्षामागे नाशचोही चिन्हें लपली आहेत

✓ (३) कर्म काढून आम्ही दारू पीत होतों पण एक ना एक दिवस ह्या पावेमस्तीचा
परिणाम भोगाना स्वगेळ ह्याची आम्हाला पुरेपूर जाणीव होती

✓ (४) हे हृदया, ह्या शोस्वीतानाच बरे समज अरे एक दिवस जीवनाच बाधच
निस्तब्ध होईल हें लक्षात राहू दे

✓ (५) अधिक प्रसंग करण्याचा त्या बंचल प्रियेचा स्वभावच नव्हे सुखात आमच्या
फटनच झाली होती

८४ • • • हम पर जफा से तर्क वफा का गुमा नहीं
एक छेड है वगरना मुराद इम्तिहा नहीं ॥ १ ॥

विस मुँह से शुक्र कीजिये इस लुफे खास का
पुरसिश है आंर पाए सुखन दरमिया नहीं ॥ २ ॥

✓ हमको सितम अजीज सितमगर को हम अजीज
ना मेहरबा नहीं है अगर मेहरना नहीं ॥ ३ ॥

✓ बोसा नहीं, न दीजिये दुस्नाम ही सही
आखिर जग्रा तो रखते हो तुम गर दहा नहीं ॥ ४ ॥

हर चन्द जा गुदाजिए कहरो इतान है
हर चन्द पुस्ते गर्मिए ताबो तग्रा नहीं ॥ ५ ॥

जां मुतरिवे तरानए हलमिन मजीद है
 लव पर वो संजे जमजमए अल अमां नहीं ॥ ६ ॥
 खंजर से चीर सीना अगर दिल न हो दुनीम
 दिल में छुरी चुभो मित्रां गर खूँचकां नहीं ॥ ७ ॥
 है नंग सीनये दिल, अगर आतिश कदा न हो
 है आरे दिल नफस अगर आजर फिशां नहीं ॥ ८ ॥
 —नुकसां नहीं जुनूं में बला से हो घर खराब
 सौ गज जमीं के बदले वियात्रां गरां नहीं ॥ ९ ॥
 कहते हो “क्या लिखा है तेरी सर नविशत मे
 गोया जमीं पे सिज्दए घुत का निशां नहीं ॥ १० ॥
 पाता हूं उससे दाद कुछ अपने कलाम की
 रूढ़ल कुदस अगरचे मेरा हम जबां नहीं ॥ ११ ॥
 जां है बहाए वोसा बले क्यों कहे अभी
 ‘शालिय’ को जानता है के वो नीम जां नहीं ॥ १२ ॥

(१) प्रिया माझा छळ करोत आहे पण म्हणून तिला माझ्या प्रेमाबद्दल संशय आला आहे असें समजू नका. हा तिचा छंद आहे. परीक्षा पाहण्याचें तिच्या मनांत नाही.

(२) संनैतानें आणि खुणांनीं ती माझ्याकडे आपलें लक्ष आहे असें दाखविते. संभाषणाचा पद्धत मध्ये न ठेवतां तिनें व्यक्त केलेल्या भावनावद्दल मी कोणत्या शब्दांनीं आभार मानूं ?

(३) आम्हाला छळ आवडतो. आणि प्रियेला आमचा छळ करणें आवडतें. ह्यावरून आम्ही तिला आवडतो, हें तिद्ध झालें. नाहीतरी मनुष्य आपल्याच माणसाचा छळ करतो ना. निदान आमच्यावर तिची कृपा नसली तरी अवट्टपा नाहीं हें खास.

(४) चुंबन देणें नको अनेक तर नको देऊ. चुंबन देण्यास तुझ्यापाशीं ओठ नसले तरी अपशब्द बोलण्याकरितां तुझ्या तोंडांत जीभ तरी आहे ना ?

(५) तिची अवट्टपा दाढक आहे. आणि ती सहन करण्यास आमच्यापाशीं शक्ति नाही. तरीपण आम्हाला तिनें आमचा छळ केलेल्या आवडतो.

(६) तिच्या छत्राला आम्ही आतां पुरे कर, त्राहिमां, त्राहिमां, म्हणत नाहीं. उलट त्यामुळे आमच्या जीवनाचें वाय पूर्वपेक्षांही जास्त गंभुर घनि करीत आहे.

(७) तुझे हृदय दुर्भंगले नसेल तर त्यात खंजीर खुपसून त्याचे तुकटे कर आणि तुझ्या डोळ्यांना रक्षाची धार नसेल तर हृदयात खंजीर भोसलून डोळ्यातून रक्त वाहू दे

(८) ज्या हृदयात दाहक अग्नि नाही ते हृदय तुच्छ होय आणि ज्या श्वासोच्छ्वासात ठिणगी नाही ते तुच्छ होय

(९) प्रेमवेडात माझे घर उघडत झाले तर मला त्याची पर्वा नाही त्याच्या मोवदल्यात भटकाप्यास बैराण आणि विंगल चाळवट मिळाले हा सौदा काही महान म्हणता यावयाचा नाही

(१०) तुझ्या सल्याटावर काय लिहिले आहे असे काय विचारतोस ? अरे प्रियेच्या संबरट्यावर कपाल घासून घासून त्यावर घट्टे पडलेले तुला दिसत नाहीत काय ?

(११) देवदूताची आणि माझी बाणी वेगळी असली तरी ते माझ्या काव्याची स्तुतीच करतात अर्थात् माझी बाणी दैवीच म्हटली पाहिजे

(१२) एक चुनताची किंमत म्हणजे प्राणपेशा कमी नाही पण प्रिया आताच म्हणत नाही की तुझे प्राण देऊन माझ चुन घे, म्हणून कारण अद्याप माझ्या कुडीत प्राण आहे मी नीमन होऊन म्हणजे अर्ध्या प्राणाला सुखी म्हणजे ती म्हणेल की, तुला चुन हवे ना ? मग तुझा सगळा प्राण पाहिजे अर्ध्यासुर्ध्या प्राणाने माझे समाधान होणार नाही तेव्हा मी झालेला प्राण कोटून आणू ? सारास माचा छळ करायला असा तिचा हेतु आहे, ह उघड आहे

८५ . . . माने दस्ते नवदी कोर्द तदवीर नही
एक चक्कर है मेरे पान में खंजीर नही ॥ १ ॥

शौक उस दस्त में दौड़ा है मुझको के जहा
जादा गर अज निगहे दीदए तस्वीर नहीं ॥ २ ॥

हसरते लज्जते आजार रही जाती है
जादए राहे वफा जुज दमे शमशीर नहीं ॥ ३ ॥

रजे नौमीदिए जानीद गवारा रहियो
खुश हू गर नाला खूनी कसे तासीर नहीं ॥ ४ ॥

सर खुजाता है जहा जख्मेसर अच्छ हो जाय
लज्जते सग वअन्दाजए तस्वीर नहीं ॥ ५ ॥

जत्र करम रुसुसते बेगामी व गुस्ताखी दे
 थोई तकसीर बजुज खजलते तकसीर नहीं ॥ ६ ॥
 'गालिज' अपना यह अनीदा है बगैले 'नासिख'
 "आप वे बहरा है जो मोतकिदे 'मीर' नहीं ॥ ७ ॥

(१) वणवण भटवण्याचा जो छंद मला लागला आहे, त्याला इलान नाही. माझ्या पायात तुम्ही बेव्या घातल्या तरी माझ्या मते त्या बेव्या नव्हेत पायाला भिंगरी बाधली असंच मी समजेन

(२) प्रेमवेडात मी भटकत असा कठीण दिनाणी पोहोचलो आहे धी, तें पाहून कोणीही चिनामारखें तटस्थ होऊन राहवें

(३) प्रियेच्या छव्यामुळे जी व्यथा होते तिची रज्जत चारावी असें नेहमीं मनात येतें पण काय करावे ? ती इच्छा पूर्ण होत नाही कारण प्रेमनिग्र म्हणजे तलवारीचे तीक्ष्ण पाते होय त्या मार्गावर पहिलें पाऊल टाकल कीं मृत्यु आलाच मग व्यथेची लज्जत अनुभण्यास अवकाश कोठला ?

(४) परमेवरान मला फयमच दु खी निराश करन ठेवावे म्हणजे माझ्या निश्वासाना सफलतेच ऋणी होण्याची पाटी येणार नाही

(५) वेडात मुलानी दगड मारल्यामुळे डोकें ठेंचून निघाल आता त्या जरामा बऱ्या होऊ लागल्या आहेत ह्याचच स्वरूप म्हणून डोकें खजजू लागलें आहे आता पुन्हा दगडाचा मार होल्यास हरकत नाही कारण प्रेमवेडात अगा अवस्थेची गोडी अवर्णनीय आहे

(६) प्रियाच जेव्हा निःसंशयपणें बलगण्याची परवानगी देते तेव्हा संशय वग्न झेला मार्गे फिरणें व्यापेक्षा अधिक असा कोणताच गुन्हा असू शकत नाही

(७) गालिज, कवि नासिखच्या तत्त्वाप्रमाणेंच माझेही मत आहे कीं, जो कवि मीरचा भक्त नाही तो अरसिख आणि कमनशोबीच समजला पाहिजे

मत् मर्दुमने दीदा में समझो ये निगाहें
 ८६ . . . हैं जम्भ सुवेदाये दिले चरम में आहें ॥ १ ॥

बरशागाले गिरियए आशिकु है देखा चाहिये
 खिल गई मानिन्दे गुल सौ जा से दीगारे चमन ॥ १ ॥

— उल्फते गुल से गइत है दावए चारस्तगी
 सर्व है वानरफे आजादी गिरफ्तारे चमन ॥ २ ॥

(१) माझ्या बोक्यांतील बुबुळांतून तुम्हाला दृष्टि म्हणून जी वाटते, ती दृष्टि नाही. माझ्या हृदयाच्या अंतरीच्या खुणा निधासरूप होऊन (आकांक्षा) तेथे घसल्या आहेत असे समजा.

(१) प्रेमिकांचे हें रदन म्हणजे मुखळघार पाऊसच. त्यामुळे बागेतील भितींना शंभर ठिन्नाणी चिरे पडले आहेत. उमललेल्या फुलांमारखी ह्या भितींनी आपली तोंडे उघडली आहेत.

— (२) फुलांच्या प्रेमाच्या बंधनांतून कोण निसर्ग शकेल ? ह्या सुरुच्या झाडाकडे पाडा. ह्या आपल्याला स्वतंत्र आणि स्वच्छंदी म्हणवितो पण ह्या फुलांच्यामुळे बागेतून त्याचा पाय बाहेर तरी पडतो का ?

८७ . . . इस्क तासीर से नौमीद नही
जां सुपारी शजरे वेद नहीं ॥ १ ॥
सलतनत दस्त बदस्त आई है
जामे मै खातिमे जमशौद नहीं ॥ २ ॥
है तजल्ली तेरी सामाने बजद
खरी ये परतवे खशौद नहीं ॥ ३ ॥
राजे माझूक न रुखा हो आय
बरना मर जाने में कुछ भेद नहीं ॥ ४ ॥
गर्दिशे रंगे तरब से डर है
रामे महखमिए जाबौद नहीं ॥ ५ ॥
कहते हैं जीते हैं उमीद पे लोग
हम को जीने की भी उमीद नहीं ॥ ६ ॥

✓ (१) प्रेमाला फळासंदर्भी निराश होण्याचे कारण नाही. जिवाचा निर्धार म्हणजे फळ न येणारं वेताचें झाड थोडेंच आहे ?

(२) सम्राट जमशौदचा दाख्या पेल्य म्हणजे मद्यपानाचें शेवटचें पर्व थोडेंच होतें ? तो परंपरा तर विद्यानपिड्या आमच्यापर्यंत आले आहे.

(३) ह्या पद्येचें अस्तित्व हे परमेश्वरा, गुरुया कारणासुद्धेच आहे. धूळीचा कण जमा सूर्यकिरणशिवाय प्रकाशित होऊं शकत नाही तद्वत्त्व गुरुया प्रेरणेशिवाय हें विश्व अस्तित्वांत येणें शक्य नाही.

(४) आम्हाला मरणाचें काही भीतियुक्त गूढ वाटतें म्हणता काय ? छे ! तमें मुळीच नाही त्यामुळे प्रियेचें आमच्यासीं असलेले प्रेम उघडे पडून निचा दुर्लक्षिक होईल ह्याची भीति वाटते.

(५) मला चिरकालिन वंचनेचें दुःख वाटत नाही. मुरा आणि दुःखाच्या फिरत राहणाऱ्या फेच्यापेक्षा तें बरें नाही का ? कारण मुरागामें दुःख असल्य वाटतें.

✓(६) लोक आशेवर जगतात असे म्हणतात. आम्हाला तर जगण्याचीही आशा नाही

—जहा तेरा नक़्शे कदम देखते हैं
 CC . . . ख़ियाबा ख़ियाबा इम देखते हैं ॥ १ ॥
 —दिल आशुफ्तगाने खाले कुन्ने टहन के
 सुवेदा में सैरे अदम देखते हैं ॥ २ ॥
 —तेरे सरे कामत से इक़ कदे आदम
 कियामत के फितने को कम देखते हैं ॥ ३ ॥
 —तमाशा कर ऐ महबे आईना दारी
 तुझे किस तमन्ना से हम देखते हैं ॥ ४ ॥
 —सुराती तफे नाला नै दागे दिल से
 के शबरो का नक़्शे कदम देखते हैं ॥ ५ ॥
 —बनाकर फकीरों का हम भेस 'गालिब'
 तमाशाए अहले करम देखते हैं ॥ ६ ॥

—(१) हे प्रिये, तुझी पावले ज्या ज्या ठिकाणी पडतात तेथे नंदनवनातील बहसून निघालेली हजारों फुलशाटें ग्राहित्याचा मलय भास होतो.

—(२) तुझ्या गालारचा तीळ जो पाहता तो त्याला स्वर्गातून फेरी मारून आल्याचा आनंद होतो.

—(३) हे प्रिये, तुझी शरीररूपि पाहून हृदयात जो बोलहल माजतो त्यासमोर कल्या-
 ताची (कियामत) स्थिति म्हणजे काहीच नाही.

✓(४) हे प्रिये, आरशात प्रतिबिंब पाहण्यात तूं मग झाली आहेस. जरा आमच्याकडे पाझरील की नाही ? तुझी बजर आमच्याकडे बघवी म्हणून आम्ही किती उत्कंठेने तुझ्याकडे पाहत आहों.

✓ (५) रात्रीच्या प्रवाशाची खूण त्याच्या पदचिन्हांनी सापडावी तसेच माझ्या दाहक निश्वासाचा शोध तुम्हाला माझ्या हृदयाच्या जखमावरून सापडेल

(६) गालिव, मी काही फकीर नाही पण उदाराचें आहार्ये कितपत आहे ह अचमावण्याकरिता मी ही भगवी वस्त्रे घारण केली आहेत

८९ . . . मिळती है खूब यार से नार इल्तिहाज मे
काफिर हू गर न मिलती हो रहत अजाब में ॥ १ ॥

कर से हू, क्या बताऊ जहाने सराब में
गमहाए हिज्र को भी रसू गर हिसाब में ॥ २ ॥

ता फिर न इन्तिजार में नीन्द आये उम्र भर
आने का अहद कर गये आये जो ख्वाब में ॥ ३ ॥

कासिद के आते आते रात इक और लिख रूख
में जानता हू जो वो लिखेंगे जवाब में ॥ ४ ॥

मुश्क तरु कर उनसी वज्र में आता था दोरे जाम
साफी ने झुठ मिला न दिया हो शराब में ॥ ५ ॥

जो मुन्किरे बफा हो करेब उस पे क्या चले
क्या बदरुमा हू दोस्त से दुश्मन के बाब में ॥ ६ ॥

मे मुजतरिब हू वस्ल में खोफे रकीब से
डाला हू तुमको बहम ने किस पेचो ताब में ॥ ७ ॥

मे और जते वस्ल सुदा साज बात है
जा नज्र देनी भूल गया इज्तिराब में ॥ ८ ॥

है तेररी चढी हुई अन्दर नकाब के
है इक शिन्न पडी हुई तर्फे नकाब में ॥ ९ ॥

लाखों लगाव एक चुराना निगाह का
लाखो बनाव एक निगइना इताब में ॥ १० ॥

वो नाला दिल में खस के बराबर जगह न पाये
जिस नाले से शिगाफ पडे आफताब में ॥ ११ ॥

वो सहर मुद्दा तळवी में न काम आये
 जिस सहर से समीना र बां हो सराव में ॥ १२ ॥
 'गालिव' छुटी शराव पर अब भी कभी कभी
 पीता हूं रोजे अबो शवे माहताव में ॥ १३ ॥

(१) गोटीगोटीला प्रिया मला ताप देते, छळते. हैं तिचे वर्तन म्हणजे आगीचे जाळणे, पोळणे, तापविणे असल्यागारखेच आहे. पण ह्यांतच मला आनंद आहे. हैं मी नाकबूल करीन तर मला तुम्ही काफूर म्हाणा.

(२) ह्या दुःसह परिस्थितीत किती युगे लोटलीं हैं कांहीं मला सांगता यावयाचें नाही. त्यात जर विरहाच्या रात्रो मिळविल्या तर मग विचारणेंच नको. कारण विरहाची एकेक रात्र म्हणजे दुःखाचें एकेक युगच होय.

(३) तिनें मी भेटण्यास येईन असें मला स्वप्नांत येऊन वचन दिले होतें. तिची लबाडी पाह्य. तिच्या प्रतिक्षेत आता माझी झोंप उठून गेली आहे.

(४) मी तिला निरोव्याच्या हानीं पत्र पाठविलें आहे. तो परत येईपर्यंत आणखी एक पत्र लिहून ठेवतां. कारण माझ्या पत्राचें ती गाय उत्तर देणार हैं मला माहीत आहे.

(५) प्रियेच्या मेफिलीत साकी माझ्यापर्यंत दारुचे पेले घेऊन कधी येत होता ? पण आज ज्याअर्थी पेल आला आहे, त्याअर्थी मला खानी आहे की, साकीनें, प्रेमातील माझ्या त्या प्रतिस्पर्ध्यानें दाखत काहीतरी मिसळले असलें पाहिजे.

(६) ती कुणाशीही प्रेम करीत नाही ह्याची मला खानी आहे. मग तो माझ्या प्रतिस्पर्ध्यावर प्रेम करीत असावी असा मी निष्कारण गैरसमज का करून घ्यावा ?

(७) मीलनाच्या वेळीं माझा प्रतिस्पर्धी कुठें ऐनवेळीं भडकतो कीं काय ? ह्या काळजीत मी आहे. पण हे प्रिये, तू कत्रामुळें अस्वस्थ आहेस ? हें सांगशील ? वर मी दुसरीच्या नारीं लग्न तिला चोरून तुझ्याकडे आलों असेन ह्या शंकेनें का तू व्याकुळ झाली आहेस ?

(८) मी आणि मीलनाची शस्त्रता ? ह्या परमेवरी योगच म्हटला पाहिजे. ह्या मीलनाकरितां मला प्राणच अर्पण करण्यास हवे होते. पण मीलनाच्या आर्पदांत ह्या गोटीच्या मला विसर पडला.

(९) प्रियेनें वुरख्याच्या आंत कपाळाला आंग्या घातलेल्या दिसतान. म्हणूनच वुरख्यावर कपाळाच्या ठिकाणीं गुरकुती पडली आहे.

✓ (१०) प्रियेचे शेंफडों सवेत आणि झगरे असोत पण तिची एक चोरटी नजर ह्या सर्पपेक्षा जास्त प्रभावी आहे तसेच तिचे अनेक शृंगार असोत पण तिचा एक रुखा रावें शृंगारापेक्षा जास्त आहे

✓ (११) आश्चर्य आहे ! माझ्या दाहक निश्वासाने सूर्योलाही भेगा पडतात पण प्रियेच्या मनावर त्याचा यत्किंचितही परिणाम होत नाही

(१२) वाळवंटात दुहून मृगजळ दिसते चमण्याच्या वाळू मृगजळात नावासारख्या इकडून तिथडे फिरत अगत्यासारखे घाटतात पण असा चमत्कार माझ्या प्रेक्षणीच्या बाबतीत का दिसून येऊ नये ?

(१३) गालिब, दारु तर सोडली पण अद्यापि चादण्या रात्रीत आणि अध्राच्छादित आकाश असेल त्या दिवशी मी दारु पीतच असतो

९० . . . कल के लिये वर आज न खिस्तत शराय में
यह सूए जन है, सागिए कौसर के वात्र में ॥ १ ॥

है आज क्यो जलील के कल तरु न थी पसन्द
गुस्तागिए फिरिस्ता हमारी जनान में ॥ २ ॥

जा क्यौ निकलने लगती हे तनसे दमे समा
गर वो सदा समाइ है चगो रमान में ॥ ३ ॥

— रौ में हे रखो उम्र कहा देखिये थमे
नै हाथ बाग पर हे न पा ह रिकाव में ॥ ४ ॥

— उतना ही मुश्क़ो अपनी हज़ीरत से बुउद है
जितना के वहमे गर से हू पेचोतान में ॥ ५ ॥

अस्ले शुहूदो शाहिदो मशहूद एक है
हेरा हू फिर मुशाहदा है किस हिसाब मे ॥ ६ ॥

हैं मुश्तमिल नमूदे सूर पर वजूदे बहर
या क्या धरा है कतरए मौजो हज़ान में ॥ ७ ॥

✓ शर्म इक अदाए नाबू ह अपने ही से सही
हैं कितने बेहिजाय के हैं यौ हिजाय में ॥ ८ ॥

—आराइशे जमाल से फारिग नहीं हन्ज
 पेशे नजर है आईना दायम नकाब में ॥ ९ ॥
 है रौब रौब जिसको समझते हैं हम शुद्ध
 हैं ख्याल में हन्ज जो जागे हैं स्वाब में ॥ १० ॥
 'शालिव' नदीमे दोस्त से आती है बूए दोस्त
 मशगूले हक हू बन्दगीए बूतुराब में ॥ ११ ॥

(१) हे सारी, आम्हाला दारू पाजण्यात सजेच करू नको वरं. तुला काय वाटतें कीं स्वर्गांत अमृत पाजणारा सारी आम्हाला पोटाभर अमृत पिण्यास देणार नाही ? (आम्ही येथे तिपिद्ध मद्य पितों म्हणून) अरे, स्वर्गातील सारी उदार आहे. त्याच्यावर भलताच वहीम घेणें वरें नाही.

(२) परमेश्वराने मानव निर्माण केला आणि फिरक्याना (देवदूताना) आज्ञा केली कीं, तुम्ही मानवाला वंदन करा. कवि म्हणतो, ' हे परमेश्वरा, कालपर्यंत तर आमचा असा मान होता कीं, आमच्याविरुद्ध देवदूतानींही काहीं म्हडलें तर तुम्ही ऐकून घेण्यास तयार नव्हता मग आमची अशी हीनदशा का झाली ?

(३) परमेश्वराचीं भजनं ऐकत असता आमचे प्राण जाण्याची वेळ का यावी ? उलट सगीत वाचातून ज्याअर्थी भक्तिपर सूर निघत आहेत त्यामुळे आम्हाला नवजीवन प्राप्त व्हावयास हवें होतें.

—(४) जीवनाचा भोज तुफान वेणानें चालव्य आहे ह्या घोड्याची लगाम हातात नाही आणि रिबिबीत आमचे पाय नाहीत. हा जीवनाचा धार अनार आहे.

—(५) हे जग मिथ्या आहे. एक परमेश्वर सत्य आहे. म्हणून मी ह्या मायावी ससारात जितका गुरफटों, तितकाच परमेश्वरापासून दूर होत आहे.

(६) मुमुक्षूना सद्यमर्चे कणागणातून परमेश्वर स्वरूपाचा प्रत्यय येतो. जेव्हा द्रष्टा (परमेश्वर) दृश्य (सृष्टि) ही एकच आहेत तर मुशाहिदा (दृश्य) वेगळे कमें ? एक परमेश्वराशिवाय दुसरें सत्य नाही. तर मग हा सर्व गोंधळ कशाचा ?

(७) जलविंदु, लाटा इत्यादींचें स्वतंत्र अस्तित्व काय आहे ? काहीच नाही. हें सर्व समुद्रामुळे आहे. आणि समुद्रामुळेच ह्या गोष्टी दिसून येत आहेत. परमेश्वरामुळेच ही सर्व चराचरसृष्टि आहे. तिला स्वतंत्र अस्तित्व नाही.

—(८) लब्धायुक्त होणें हाही एक विभ्रम आहे. पण प्रिया भुरखा वापरते आणि भुरख्याच्या आत तिला लाजण्याचे कारण उरत नाही. म्हणजे ती पडद्यात असून आणि

असल्यामुळे विनपडद्यासारखे मोठेपणाने वागत आहे. लब्धचा उपयोग भावना लपविण्याकडे असतो त्याचे तिला कारण पडत नाही.

✓(९) प्रियेचे सौंदर्यप्रसाधन आणि शृंगार ही अद्याप संपली नाहीत. पहा पुराणाच्या आंत सुद्धा ती नेहमीच आरसा बाळगून असते.

(१०) सुमुक्षला विश्वांत परमेश्वर स्वरूपाचा अनुभव येतो. वास्तविक हे विश्व म्हणजे ध्रम आणि माया आहे. परमेश्वर हेच सत्य आहे. विश्वाच्या आंत म्हटलें की विश्व ही एक वेगळी वस्तु आहे, तिला स्वतंत्र अस्तित्व आहे असा ग्रह होतो असे समजणारे शोषित जाणूतीचे स्वप्न पाहून आम्ही जागे आहोत, असे समजणारे पण वास्तविक शोषित असलेलेच आहेत.

(११) हजरत अली हा परमेश्वराचा लाडक्या. त्याच्या सहवासांत मला परमेश्वर-भक्तीचा सुगंध अनुभवास येतो म्हणून मी अलीचौच भक्ति करतो आणि त्याच्याच आराधनेत निमग्न आहे.

११... १ हँस हँ, दिल को रोक के पीटूँ जिगर को मैं
मकदूर हो तो साय रख नौहागर को मैं ॥ १ ॥

२ छोड़ा न रक ने के तेरे घरका नाम दूँ
हर इक से पूछता हूँ के जाऊँ किधर को मैं ॥ २ ॥

३ जाना पड़ा स्कीन् के दर पर हज़ार बार
ऐ काश जानता न तेरी रहगुजर को मैं ॥ ३ ॥

४ है क्या ! जो कसके बांधिए मेरी बछा डरे
क्या जानता नहीं हूँ तुम्हारी कमर को मैं ॥ ४ ॥

५ लो वह भी कहते हैं के “ यह बेनंगो नाम है
यह जानता अगर, तो लुटाता न घर को मैं ॥ ५ ॥

६ चलता हूँ घोड़ी दूर हर इक तेजरी के साथ
पहचानता नहीं हूँ अभी रह्रर को मैं ॥ ६ ॥

७ ख्वाहिश को अहमको ने परस्तिश दिया कतार
क्या पूजता हूँ उस बुते वेदादगर को मैं ॥ ७ ॥

८ फिर बेखुदी में भूल गया रहे कूए यार
जाता बगरना एक दिन अपनी ख़बर को मैं ॥ ८ ॥

अपने पे कर रहा हूं क्यास यहले दहर का
समझा हूं दिल पिझीर मताए हुनर को मैं ॥ ९ ॥

‘गालिब’ खुदा करे के सवारे समन्दे नाज
देखं अली बहादुरे आली गुहर को मैं ॥ १० ॥

(१) माझें हृदय आणि काळीज दोन्ही नष्ट होऊन गेली आहेत. आतां काय करावे समजत नाही. ह्या दोन्हीचा शोक करण्यास मला शक्ति नाही. का घडेवाईक शोकगीतकांना कामाला लावू ?

✓ (२) हे प्रिये, तुझ्या घरचा गोध करणें आहे पण कुणाला विचारण्याची सोय नाही. कारण तुझ्या घरचे नाव घेऊन कुणाला विचारू लागलों की तोच माझा प्रतिस्पर्धी बनायचा म्हणून वेळ्यासारखें लोकांना मी हेंच विचारीत आहे वी, अहो, मला कुठें जायचें आहे ? कुठें जायचें आहे ? अशी माझी विचित्र परिस्थिति झाली आहे.

✓ (३) प्रिया प्रतिस्पर्ध्याच्या घरांत जाऊन राहिली आहे आणि मला त्यामुळे प्रतिस्पर्ध्याच्या घरी बारांवार जावें लागत आहे. काय हें माझें अपमानास्पद जिणें ! त्यापेक्षां तू कुठें राहातेस हें माहीत नसतें तरी बरें झाले असतें.

(४) बाब, तुझा छळ करण्यास मला आता कंथर वसली पाहिजे, असें तू म्हणतेस. मला ह्या धाकाचें हर्ष येतें. आग वसायला तुला कंथर कुठें आहे ? (कुशकटीची कल्पना) हें मला माहीत कां नाही ?

✓ (५) पद्या, आतां प्रियाही म्हणू लागली की हा अगदीं हलका आणि दप्तिरी आहे. हें मला माहीत असते तर प्रेमापायीं परदार उघ्यस्त करून कंगाला बसलों असतों !

(६) मी परमेश्वरप्राप्तीकरितां गुमुखू घनलों. कुणात काहीं दिसले कीं मी त्याला गुरू करतो आणि मोक्षपथांत काहीं पावले पुढें गेलों कीं, दुसऱ्याला गुरू करतो. इतकें गुरू झाले आहेत कीं ह्या रस्त्यांतील हे वाटाडे मला ओळखू येईनासे झाले आहेत. कारण प्रत्येक वाटाळ्याबरोबर मी थोडा वेळ चालत्यावर त्याची संगत सुटते आणि मी दुसऱ्या वाटाळ्याबरोबर चालू लागतो.

(७) सद्गम आराधनेला मूर्ख जण खरो भक्ति समजतें. मी त्या प्रियेची आराधना करीत आहे, ती सक्काम आहे, निष्काम भक्ति नाही हें लोकांच्या लक्षात येना नाही.

(८) प्रियेच्या घरून आल्यापासून माझी शुद्ध हरली आहे. मला आतां कोणत्याच गोष्टीची स्मृति राहिली नाही. नाहीतर मी पुन्हा प्रियेच्या घरी नसतों का गेलों ?

✓ (९) आपल्यावरून मी जग ओढखतो. मला गुणांची चहा आहे. पण माझा जग-विषयी अंदाज चुकला. कारण जगाच्या गुणांची कदर नाही.

(१०) आली गोहर अली बहादुरला उत्तम आणि ऐदवाज घोड्यावर आरुढ झालेले पाहावे अशी इच्छा आहे. (गवलांतून वैयक्तिक उल्लेख मधूनमधून कटण्याचा कवीचा शिरस्ता आहे.)

१२... जिक्र मेरा ब बदी भी उसे मंजर नहीं
गैर की बात बिगड़ जाये तो कुछ दूर नहीं ॥ १ ॥
✓ बादए सैरे गुलिस्तां है खशा ताले शौक
मुजदए कल मुकदर है जो मजकूर नहीं ॥ २ ॥
शाहिदे हस्तिए मुतलक की कमर है आलम
लोग कहते हैं के है पर हमें मंजूर नहीं ॥ ३ ॥
कतरा अपना भी हकीकत में है दरिया लेकिन
हमको तकलीदे तुनक जर्फीए मन्सूर नहीं ॥ ४ ॥
हसत ! ऐ जौके खराबी, के वो ताकत न रही
/ इसके पुर अखदा की गूं तने रंजूर नहीं ॥ ५ ॥
मै जो कहता हूं के हम लेंगे कयामत में तुम्हें
किस रऊनत से वो कहते है के "हम हूर नहीं" ॥ ६ ॥
✓ जुलम कर जुलम ! अगर लुके दरोआ आता हो
- तू तशाफुल में किसी रंग से मारूर नहीं ॥ ७ ॥
✓ साफ दुर्दी कशों पैमानए जम हैं हम लोग
वाए ! वो बाद के अफ़सुर्दए अंगूर नहीं ॥ ८ ॥
हूं 'जहूरी' के मुकाबिल में 'खफ़ायी' 'शालिब'
मेरे दावे पे यह हुज्जत है के मशहूर नहीं ॥ ९ ॥

(१) ती माझ्यावर इतकी चिडले की निंदा म्हणून कां होईना माझा कोणी उल्लेख केलेलाही तिला खपत नाही. उलट प्रतिस्पर्धी माझी निंदा करू लागले की, माझा उल्लेख कां करतां म्हणून ती त्याच्यावरही चिडू लागली आणि अशामुळे तेही तिच्या प्रेमाच्या मुकू लागले आहेत.

✓ (२) आज माझे नशीब गुललें. प्रियेनें आज मला चांगेत भेटण्यास सांगितलें आहे. आज माझा निकाल लावण्याचा तिचा गुप्त हेतु असावा.

(३) प्रियेला कंबर जशी तशी छटि ही पराशकीची कंबर म्हणावी. पण उर्दू काव्यांत संकेत असा की सुंदर स्त्रियांना कंबरच नसते. (इतकी थारीक की नाहीच म्हणायचें) तसेंच छटि जर कंबर असेल तर छट्टीचें अस्तित्व नाही ती मिथ्या म्हटली पाहिजे. छट्टीचें अस्तित्व आम्ही मानण्यास तयार नाही.

(४) वस्तुतः मी एक बिंदु आहे. परमेश्वररूपी सागराचा बिंदु आहे पण मी तत्त्वज्ञानी मनसुसारखा अहं ब्रह्मास्मि (अनल हक्) म्हणत फिरणार नाही.

✓ (५) माझी पूर्णपणे नष्ट होण्याची इच्छा मनांतच राहून गेली. कारण, प्रेमाशी झुजण्यानेच माझा नाश झाला असता पण त्या प्रेमाच्या तोंड देण्याची अंगांत शक्ति राहिली नाही.

(६) मी प्रियेला म्हटलें की, घरें. तू माझे ऐकत नाहीस, ऐकू नकोस, पण उघां स्वर्गांत मला हुरीची निवड करण्यास सांगतीलच तेव्हा मी तुला घेतल्याशिवाय राहणार नाही. मग काय करशील ? तर ती गर्वांनीं काय म्हणते, म्हणजे तू मला हुरी समजतोस की काय ? म्हणजे ती आपल्याला हुरीपेक्षा सुंदर समजते.

✓ (७) प्रिये, तुला माझ्यावर प्रेम करणें नको असेल तर नको करू; मग छळ तरी कर. पण कोणत्याही स्थितीत दुर्लक्ष करूं नकोस. कारण दुर्लक्ष म्हणजे कांही संबंध नसल्यासारखे दाखविणें आहे.

✓ (८) दारूचा शोध सम्राट जमश्रीदनं लावला म्हणतात. आम्ही जमश्रीदच्या परंपरेचे आहोत. हलकी दारू पिणें आमच्या परंपरेच्या विरुद्ध आहे. जी द्राक्षानें बनविलेली दारू नाही ती आम्हांला घरी घाटत नाही.

(९) मी फारशी कवि 'जहूरी'च्या तोलाचा आणि बरोबरीचा आहे. फरक हाच आहे की, तो जहूरी म्हणजे प्रकट आहे. आणि मी खऱ्याची म्हणजे अप्रसिद्ध आहे.

नाला जुज हुस्ने तलब, ऐ सितम ईजादू नहीं
९३ . . . है तकाजाए जफा, शिकवए वेदाद नहीं ॥ १ ॥

इस्को मजदूरिए इशारत गहे खुसरौ क्या खब !

हमको तस्लीम निकोनामिए फरहाद नहीं ॥ २ ॥

✓ कम नहीं वो भी खराबी में, पये चुसतत मादूम
दस्त में है मुझे वो ऐश के घर याद नहीं ॥ ३ ॥

अहले वीनश को है तूफाने हवादिस मकतब

लतमए मौज कम अब सेलीये उस्ताद नहीं ॥ ४ ॥

✓वाए महरूमिए तस्लीम ! व बदा हाले वफा
जानता है के हमें ताकते फरयाद नहीं ॥ ५ ॥

✓रंगे तमकीने गुलोलाला परीशां क्यों है ?
गर चरागाने सरे रहगुजरे बाद नहीं ॥ ६ ॥

सबदे गुल के तले बन्द करे है गुलचीं
मुजदा ऐ मुर्ग के गुलजार में सैयाद नहीं ॥ ७ ॥

✓नफी से करती है इस्वात तराबिश गोया
दी है जाए दहन, उसको दमे ईजाद नहीं ॥ ८ ॥

✓कम नहीं जल्वागरी में तेरे कूचे से बिहिस्त
यही नक़शा है वले इस कदर आबाद नहीं ॥ ९ ॥
करते किस मुंह से हो गुर्बत की शिकायत 'गालिब'
तुम को बे मेहरिए याराने बतन याद नहीं ॥ १० ॥

(१) हे कठोर प्रिये, माझे आक्रंदन म्हणजे तुझे गाव्हाणें नव्हे. उलट तू त्यामुळे माझ्यावर जास्त चिड्न माझा छळ करावा ही माझी इच्छा आहे.

(२) फरहादनें प्रेमाकरिता शोरीनच्या बापाचें काम करून देणें पत्करलें. प्रेम आणि त्याकरितां मजुरीचीं कामें ! तरें प्रेम आणि प्रेमांत अडथळा आणणाऱ्यांच्याकरितां असे धम करणें (सम्राट खुस्रौनें फरहादला काल्या बांधून पाणी आणण्याचें काम दिलें होतें.) आम्हांला पसंत नाही. ह्यांत फरहादचा बांगला त्रैफिक सात्व असें आम्ही मानीत नाही.

✓ (३) माझे घर उषस्त झालें आहे आणि मी प्रेमवेडांत अरण्यांत भटकत आहे. माझे घर कांहीं अरण्यापेक्षां कमी वैराण आहे असें नाही पण विस्तारानें अरण्य घरापेक्षां मोठें आहे आणि मला तर प्रेमवेडांत मनसोक भटकण्याला हवें. त्यामुळे घरापेक्षां अरण्यांतच मला जास्त सुख काढतें.

(४) दूरदृष्टीच्या लोकांना संसारांतील संकटांचे प्रसंग म्हणजे अनुभवाचे पाठ वाटतात. ह्या संकटरूपी लाटांचें आपटणें म्हणजे बरील लोकांच्या बाबतींत पतोर्जीनीं मुलांना दिलेली चपराकच म्हणाना !

✓ (५) प्राप्त परिस्थितींत स्वस्थ राहावें म्हणून आम्ही गाव्हाणी व आक्रंदन करीत नाही. तर प्रियेला वाटतें की, आमच्यांत शक्तीच शिद्ध झालेली नाही. अरेरे ! क्य हा शैरसमज.

✓ (६) ही फुललेली फुले, हा वसंतऋतु ही सर्व वाऱ्याच्या वाटेवर ठेवलेल्या आणि लवकर विझणाऱ्या दिव्यासारखी आहेत. नाहीतर त्याची ऐट व नखरा ही इतक्या लोकर विलयाला गेली नसती.

(७) हे पश्या, पागेत पारधी नाही त्यामुळे तुला जाड्यांत अडकण्याची आशा नाही, पण तो बघ माझे फुलें वेंचून परडीन ठेवीत आहे. जा, त्याच्या परडीत अडकून बस, म्हणजे तुला फुलांचा सहवास लाभेल. हेंच तुला हवें आहे ना ?

✓ (८) प्रिया नाही नाहीं म्हणते ह्याचा अर्थच होय होय मसा आहे.

✓ (९) प्रिये, तुझें घर स्वर्गपेक्षा कमी नाही. परक इतकाच की, स्वर्ग इतका गजबजलेला नाही आणि तुझें घर आवाह आहे.

(१०) अरे गालिय, आपण परदेशांत येऊन पडलों ह्याचे मान्हाणें कां गातोस ? तुला आपल्या देशवांधवाची अनाक्षा आणि दुर्लक्ष हीं आठवत नाहीन काय ?

१४ . . . ✓ दोनो जहान दे के घो समझे यह सुझ रहा
यां आपडी यह शर्म के तकरार क्या करें ॥ १ ॥

✓ थक थक के हर मुकाम पे दो चार रह गये
तेरा पता न पायें तो नाचार क्या करे ? ॥ २ ॥

क्या शम्भ के नहीं हैं हवाफ़्वाह अहले वजन ?
✓ हो राम ही जां गुदाज तो राम ख़्बार क्या करे ? ॥ ३ ॥

✓ हो गई है रैर की शीरी बयानी कारगर
इस्क का उसको गुमां हम बेजबानो पर नहीं ॥ ४ ॥

✓ (१) प्रियेनें आपलें सर्वस्व मला दिलें. मी गप्प राहिलों. तिला वाढलें कीं, मी आतां संतुष्ट झालों. पण आतां तक्रार बरण्यास मत्स्य संकोच वाढला म्हणून मी गप्प राहिलों. अजून हवे नव्हतें म्हणून नाही ?

✓ (२) हे परमेश्वरा, तुझ्या प्राप्तीच्या मार्गांत मुसकूनन टप्याटप्यावर धकून आंदले आहेत. धरोबरच आहे, तुझा शोधच लागत नाही तर ते निचारे तरी काय करतील ?

✓ (३) मैफिलीतील शमा (दिवा) बदल मैफिल्याल्यांना सद्धानुभूति नाही असे समजू नसत. पण जेथे दु ख इतकें तीव्र आहे तेथे त्यांनी तरी दिव्याचें कसें सात्वत करावें ?

✓ (४) आमच्या प्रतिस्पर्ध्यांच्या मित्रास बाणीनें प्रियेला हाच खरा आणि एकनिष्ठ प्रियकर आहे असे वाटू लागलें आहे. त्याच्या मुकाबल्यात आम्ही अगदीं वाचा नसलेले (बेजवान) बनलों आहों.

१५... / कियामत है के सुन लैला का दस्ते कैस में आना
ताजुब से वो बोला "यूं भी होता है जमाने में" ॥ १ ॥

/ दिले नाजुक पे उसके रहम आता है मुझे 'शालिव'
न कर सरगर्म उस काफिर को उल्फत गजमाने में ॥ २ ॥

✓ (१) मी प्रियेला लैला-मजनूची गोष्ट सांगितली आणि म्हटलें की, मजनूच्या प्रेमाचा प्रभाव इतका होता की, लैला त्याला भेटण्याकरिता त्याच्याकडे अरण्यांत गेली. हें ऐकून ती म्हणते काय, 'आश्चर्य आहे. प्रियमुराच्या मागे प्रेयसी अशा रीतीने जातात तर.' तिला ही गोष्ट अनिष्ट वाटत होती.

✓ (२) प्रियेकरिता मी प्राण देण्यास तयार आहे. पण ह्यामुळे तिला धक्का बसला तर, ती अतिशय नाजुक आणि हळब्या मनाची आहे म्हणून मला तिची बाळजी वाटते.

१६... दिल लगाकर लग गया उनको भी तन्हा बैठना
बारे अपनी बेकसी की हमने पाई दाद यां ॥ १ ॥

हैं जवाब आमादा अजडा आफरीनिश के तमाम
मेहरे गरदू है चिरागो रह गुजारे बाद यां ॥ २ ॥

(१) आमचा छळ करून ती आम्हाला धुडकावून लावीत असे. आतां तीच एकाच्या प्रेमांत सापडली आहे. आतां त्याचें चिंतन करित ती एकांतात बसून राहू लागली आहे. चला, आमच्या छळाची फेड अशा रीतीने तिला मिळाली.

(२) ह्या विश्वाचा प्रत्येक वणनगण नाशवत आहे. हा सूर्य दिसतो आहे ना ? हा मुझा बान्धाच्या वाटेवर ठेवलेल्या दिव्यासारखा एक दिवस विश्वत्याशिवाय राहणार नाही.

१७... / यह हम जो हिज़ में दीवारोदर को देखते हैं
कभी सबा को कभी नामावर को देखते हैं ॥ १ ॥

/ वो आर्ये घर में हमारे खुदा की कुदरत है
कभी हम उनको कभी अपने घर को देखते हैं ॥ २ ॥

/ नज़र लगे न कहीं उसके दस्तो बाज़ को
ये लोग क्यों मेरे जख्मों ज़िगर को देखते हैं ॥ ३ ॥
तेरे जवाहिरे तरफे कुल्ह को क्या देखें
हम औजे तालेए लालो गुहर को देखते हैं ॥ ४ ॥

✓(१) मी विरहावस्थेत आहे. घटफोघटनीं कधी भितीकडे तर कधी दरवाजाकडे पाहत आहे. भितीच्या पलीकडून येणारा वारा प्रियेचा कांही निरोप आणील, किंवा दरवाजाच्या वाहेरून टपालवाल्या प्रियेचें पत्र आणील, ह्या आशेनें मी सारखा त्या दिशेनें पाहत आहे.

✓(२) प्रिया माझ्या घरी आली. माझे हें असलें घर आणि त्यांत प्रियेचें आगमन ह्यामुळे गोंधळून जाऊन मी कधी तिच्याकडे तर कधी घराकडे टकमक पाहत उभा आहे.

✓(३) प्रियेनें माझ्या हृदयावर केलेल्या जखमाकडे हे लोक कां निरखत पाहत आहेत ? अशांनें माझ्या प्रियेला दृष्ट नाही वा लयायची ?

(४) तू आपल्या टोपीला हिरेमाणकें जडविटीं आहेत त्यांकडे पाव पाहायचें ? आम्ही तर, हिरेमाणकाचे नशीब किती बलवत्तर, त्यांना इतकें उच्च स्थान लाभलें, हें पाहत आहोंत.

१८ . . . - नहीं, के मुझको फ़ियामत का एतिकाद नहीं

शवे फिराक से रोजे जया ज़ियाद नहीं ॥ १ ॥

कोई कहे के शवे मैं में क्या बुराई है

बला से आज अगर दिन को अब्रो बाद नहीं ॥ २ ॥

✓जो आऊं सामने उनके तो गरहवा न कहें

जो जाऊं बां से कहीं को तो खैरवाद नहीं ॥ ३ ॥

✓कभी जो याद भी आता हूं मैं तो कहते हैं

के "आज वज़म में कुछ फ़ितनओ फसाद नहीं" ॥ ४ ॥

अलावा ईद के मिलती है और दिन भी शराब

गदाए कूचए मैखाना ना मुराद नहीं ॥ ५ ॥

✓जहां में हो रामो शादी बहम हमें क्या काम

दिया है हमको खुदा ने वो दिल के शाद नहीं ॥ ६ ॥

✓तुम उनके वादे का जिक्र उनसे क्यों करो 'गालिब'

यह क्या ! के तुन कहो, और वो कहें के "याद नहीं" ॥ ७ ॥

✓(१) कियामत (जगाचा शेवटचा दिवस, प्रलय, कल्पांत) वर माझा विश्वास नाही, असे नाही पण हें मात्र खरे की, ह्या विरहाच्या रात्रीपेक्षां तो दिवस भयंकर असेल असे वाटत नाही.

(२) लोहू म्हुणतात कीं, आज आभाळ आलें नाहीं दाहू पिण्यांत मना येणार नाहीं असें कमें होईल ? आम्हास अध्याच्छ्रद्धित नसल म्हुणून काय क्षालें ? रात्र तर चादणी आहे ना ? मग मजा का नाहीं येणार ?

(३) प्रियेची अवकृपा काय सांगामी ? तिच्याकडे जातों तर कधीं सुस्वागत म्हुणत नाहीं आणि तिचा निरोप घेतों तर खैरवाद (सुरुरूप राह) असें म्हुणत नाहीं

(४) मैफिलींत तो माथी आठवण काण्ते, तीमुद्धा कशा पद्धतीनें पाह्य म्हुणते काय, आज मैफिलींत काहीं भाडणतेंटा दिसत नाहीं, असें म्हुणते (मी मैफिलींत नाहीं म्हुणून)

(५) सणवार सोडून इतर दिवशींही आम्हाला दाहू मिळते मद्यालयाच्या इच्छुकाचे प्रयत्न निष्फळ होत नाहींत

(६) जगांत मंगलकायें असोत वा गोरुमारी घटना असोत, आम्हाला त्याचें काय ? परमेश्वरान आमच हृदयच शोकमग्न केल आहे, त्याला काय करावच ?

(७) अरे गालिय, तिच्या बचताचा उल्लेख काय करतोस ? तिला तू आठवण द्यायची आणि तिन म्हुणायच, ' मला आठवतच नाहीं ' म्हुणून

९९ . . . तेरे तासन को सत्रा बाधते हैं
हम भी मजमू की हवा वागते हैं ॥ १ ॥

✓ आह का किसने असर देखा है
हम भी इक अपनी हवा वागते हैं ॥ २ ॥

✓ तेरी फुर्सत के मुकाबिल ऐ उम्र !
वर्क को पा वहिना बाधते हैं ॥ ३ ॥

कैदे हस्तीसे रखाई मादम
अरु को वे सरो पा बाधते हैं ॥ ४ ॥

✓ नशाए रग से है वाशुदे गुल
मस्त कम बन्दे कब्र बाधते हैं ॥ ५ ॥

गल्ती हाए मजामी मत पूछ
लोग नाले को रसा बाधते हैं ॥ ६ ॥

अहले तदवीर की वा मान्दगिया
आवलों पर भी हिना बाधते हैं ॥ ७ ॥

✓ सादा पुरकार है सत्रा ' गालिय '
हमसे पेमाने क्या बाधते हैं ॥ ८ ॥

(१) आम्ही तुझ्या वाढनाची (घोड्याची) स्तुति करीत आहोत ह्यातच आमची भाषाशैली खुलत आहे.

(२) आमचे निश्वास प्रभावी कुठे आहेत ? पण आम्ही दीर्घ निश्वास सोडून तिच्यावर प्रभाव जमविण्याचा प्रयत्न करीत आहोत.

✓ (३) हे जीवना, तू इतरां तीस गतींना आणि क्षणभंगुर आहेस की, तुझ्यासमोर विजेलाही आम्ही मंदगति (मेईदी) लावून जड पावळाने व काळजीपूर्वक चालणाऱ्या युवती-प्रमाणे) समजतो.

(४) ह्या जीवनाच्या बंधनांतून सुटसरा नाहीं मग तें जीवन व्यर्थच का असेना. आतां अधूनच पाहू. त्यात काहीं अर्थ आहे का ? पण कवि त्यांना कविताच्या सुखातून गुफता-तच की नाही ?

✓ (५) रंग आणि आसक्तीच्या प्रकृतींनी फुलाने बंधने तोडून उमलण्यास मुरवात पैली. नाहीतरी छंद घेतलेलीं माणसें कुठे बंधनात पडतात ?

(६) कवि काय बुरा करतील नेम नाही. आर्कदनाला ते आर्कदन चालू झाले असें लिहितात. पण तें गतिमान असेल तर त्याला कवितांतून काढून बसें ठेवतात.

(७) ह्या शिष्टाचा मूर्खपणा पाहू. जेथे प्रेमवेडे पायाला फोड आले तरी वैराग वाळवंटात भटकत राहतात, तेथे हे पायाच्या फोडाना मेहेर्दी लावीत बसतात. म्हणजे त्यांचे चालणे आणखी अशक्य होऊन बसते.

✓ (८) काय प्रिया भोळेपणाचा आव आणते आहे. माझ्याशीं एकनिष्ठ राहाण्याची वचनें देत आहे आणि तीही आमच्यासारख्या अनुभवी माणसाना. ती एकनिष्ठ राहाणे शक्य नाहीं हें काय आम्हाला कळत नाही ?

१०० . . . दाग पडा हुआ तारे दर पर नहीं हूँ मैं
खाक ऐसी चिन्दगी पे के पत्थर नहीं हूँ मैं ॥ १ ॥

क्यों गर्दिशे मुदाम से घबरा न जाए दिख ?
इन्सान हूँ प्याला व सागर नहीं हूँ मैं ॥ २ ॥

✓ यादव ! जमाना मुझको मिटाता है किस डिये
लौहे जहा पे हफें मुर्दरर नहीं हूँ मैं ॥ ३ ॥

✓ हद चाहिये सजा में उकूत के वास्ते
आखिर गुनाहगार हूँ काफिर नहीं हूँ मैं ॥ ४ ॥

किस वास्ते अजीज नहीं जानते मुझे ?
 लाले जमुर्दो जरो गौहर नहीं हू मैं ॥ ५ ॥
 रखते हो तुम कदम मिरी आखों से क्यों दरेग
 स्तवे मे मेहरो माह से कमतर नहीं हू मैं ॥ ६ ॥
 करते हो मुझको मए कदम वोस किस लिये ?
 क्या आसमा के भी बराबर नहीं हू मैं ? ॥ ७ ॥
 'गालिब' यजीफा ख्दार हो दो शाह को दुआ
 वो दिन गये कै कहते थे "नौकर नहीं हू मैं" ॥ ८ ॥

✓ (१) हे श्रिये, तुझ्या दारावर मी कायमचा पडून राहिलेला नाही कसले जीवन हें ?
 त्यापेक्षा तुझ्या डेवरल्यावरचा दगड घनलो असतो तर बर झाले असते म्हणजे मी
 कायमचा तुझ्या दारावर पडून राहू शकलो असतो

(२) ह्या चिरकालच्या भ्रमतीनें माझे मन का घाबरणार नाही ? शेवटीं मी तरी
 मनुष्यच आहे सदा फिरतीत असणारा मैफिलीतील मुरेचा पेंल तर नाही ना ?

✓ (३) हा काळ मला पुसून दाखव्याच्या मार्गे का लागला आहे ? जगाच्या पाठीवर
 मी काय दुसऱ्यादा लिहिलेला आणि म्हणून पुसण्यालायक असा शब्द आहे की काय ?

✓ (४) गुन्हे केले तरी शिझेला मर्यादा हवी परमेश्वरा, शेवटीं मी मुसलमान आहे,
 काफर तर नाही ना ?

(५) मी तुला का आवडू नये ? तुला सपत्तीचा त्याग करणे आवडतें मी तरी
 काय दिला आहे ? का माणिक आहे ? का मोठी आहे ? (धार्मिक कल्पना)

(६) पैगंबरांनीं एका रात्री (शत्रुमेराज) वर जाऊन परमेश्वरप्राप्ति करून
 घेतली असें म्हणतात कवि म्हणतो, तुम्ही तर चंद्र आणि सूर्यलोकावर पाय ठेवून पुढें
 गेलात मग माझ्या दोक्यावर पाय ठेवण्यास (माझ्यावर कृपा करण्यास) काय हरकत
 आहे ? मी काय सूर्यचंद्रापेक्षा कमी आहे काय ?

(७) हे पैगंबरा, शत्रुमेराजच्या चेष्टीं आकाशान तुमच्या पायांचे जुंवज घेतले मग
 मलाही तसें का करू देत नाहीत ? मी काय आकाशापेक्षा कमी आहे काय ?

(८) हे गालिब, तू आता बादशाहाचा नोकर आहेस त्याला दुवा दे कारण
 आपल्याला रोजगार नाही म्हणून तुला हळूहळू वाटण्याचे दिवस, बादशाहामुळे नाहीसे झाले
 आहेत

सब कहां कुछ लाला वो गुदमे नुमायां हो गयीं

खाकमे क्या सूरतें होंगी के पिन्हां हो गयीं ॥ १ ॥

याद थीं हमकोभि रंगारंग वज्र आराध्यां

लेकिन् अब नक्शोनिगारे ताके निसयां हो गयीं ॥ २ ॥

थीं बनातुनाशे गर्दू दिनको पदेमे निहां

शब्को उनके जीमे क्या आयी के उरियां हो गयीं ॥ ३ ॥

कैदमे याकूबने ली गो न यूसुफकी खबर

लेकिन् आंखें रौबने दीवारे जिदां हो गयीं ॥ ४ ॥

सब स्त्रीबोंसे हूं नाखुश पर जनाने मिससे

है जुलेखा खुश के महवे माहे बनआं हो गयीं ॥ ५ ॥

जूये खून् आंखोंरो बहने दो के है शामे किराक

मैं ये समझगा के शम्मे दो फ़रोजां हो गयीं ॥ ६ ॥

इन परीजादोसे लेंगे खुल्द मे हम इतिकाम्

कुदरते हक्से यही हूरें अगर बां हो गयीं ॥ ७ ॥

नींद उसकी है दिमा उसका है रातें उसकी हैं

तेरी जुल्फें जिसके शानोंपर परीशां हो गयीं ॥ ८ ॥

मैं चमनमे क्या गया गोया दबिस्तां खुद गया

घुदघुलें सुनकर मेरे नाले ग़द्दल्यां हो गयीं ॥ ९ ॥

वो निगाहे क्यों हुयी जाती हैं यारब् दिदके पार

जो मेरी कोताहिये किस्मतसे मिङ्गां हो गयीं ॥ १० ॥

बस्के रोका मैंने और सीनेमे उभरीं पयेबपये

मेरी आहें बखीये चाके गरेबां हो गयीं ॥ ११ ॥

बां गया भी मैं तो उनकी गालियोका क्या जवाब

याद थीं जितनी दुवायें सफें दरबां हो गयीं ॥ १२ ॥

जाफ़िजा है वादा जिसके हाथमें जान् आगया

सब लकीरें हाथकी गोया रगेजां हो गयीं ॥ १३ ॥

हम् मुबहिद् हैं हमारा केश है तर्कें रसूम

मिट्टतें जब मिट्ट गयीं अजजाये ईमां हो गयीं ॥ १४ ॥

रंजसे खूब हवा इन्सान तो मिट जाता है रंज
मुश्किलें इतनी पड़ी मुझपर के आसां हो गयीं ॥ १५ ॥
यौंहि गर् रोता रहा शालिब तो अये अहले जहां
देखना इन् बस्तियोंको तुम के वीरों हो गयीं ॥ १६ ॥

(१) मृत्युमुखी पडलेल्या आणि मातीमोल होऊन गेलेल्या सुंदर स्त्रीपुरुषांपैकी सर्व कांहीं फुलांच्या रुपाने थोडेच प्रकट झाले आहेत. नेहमीकरितां नष्ट झालेली अशी सौंदर्य-सृष्टि कितीतरी असेल.

(२) रसिकांनीं प्रफुल्लित असलेल्या मैफिलीं आम्हांलाही आडवतात. त्या आश्रवणीं आतां विस्मृतीच्या कोनाळ्यांत जाऊन बसल्या आहेत.

(३) आनाशांत उत्तर दिवोरुबीळ रास तारकांना उर्दूत सात सख्या असें म्हणतात. कवि म्हणतो दिवसां या सात मैत्रिणी पड्याभाड रुपल्या होत्या. रात्रीच्या वेळीं त्यांच्या मनांत काय आलें कुणास ठाऊक पडदा सोडून त्या बाहेर पडल्या आहेत.

(४) घरवर असें वाटेल कीं यूसुफ कैदेंत असतांना याकूबनें त्याच्याकडे लक्षच दिलें नाहीं; पण असें जरों असलें तरी त्याचे बोळे यूसुफकडे अनिमित्तपणें तुरंगांतील भिंतीच्या उघल्या फटीप्रमाणें पाहत होते.

(५) मैत्रिकांना प्रतिस्पर्धा आवडत नाहीं. पण जुलेखाल आपल्या प्रियकराचें—यूसुफचे सौंदर्य सख्यांना दाखवावयाचे होतें. यूसुफ आला तेव्हां जुलेखाच्या सख्या फळें चिरीत होत्या. यूसुफचें सौंदर्य पाहून त्यांचें देहमान हरलें अन् त्या अवस्थेंत त्यांनीं फळां-ऐवजीं आपलीं बोटे कापून घेतलीं. ही त्यांची मनःस्थिति पाहून जुलेखाल आनंद वाटला. मत्सराची भावना तिला झाली नाहीं. कवि म्हणतो कीं यूसुफच्या सौंदर्यानें तिच्या सख्या मुग्ध झाल्या ह्याचा जुलेखाला आनंद वाटला.

(६) आज विरहाची बाळीकुट अवरोची रात्र आहे. माझ्या नेनांतून रक्षाच्या धारा वाहू या. माझ्या गोकसागराला प्रदीप्त करणाऱ्या ह्या धारा म्हणजे दोन दिवेच होत असें मी समजेन.

(७) ह्या सुंदरी येथें हातीं लागत नाहींत पण नशियानें जर कां ह्या स्वर्गातील हुरी (अप्सरा) बनल्या तर तिथें त्यांचा सूड उगविल्याशिवाय आम्हां राहणार नाहीं.

(८) तुझे अलक पात्रा ज्यांच्या खांद्यावर खेळतील त्यांच्या रात्री, त्यांच्या निद्रा, अन् त्यांचे कल्पनाविलस काय वर्णाने !

(९) मी बागेंत गेलों मात्र, एक मैफिलच तिथें जमली. माझीं आनंदनें ऐकून बागेंतील बुलबुल गजलगायक बनले.

(१०) माझ्या कमनशिबामुळे तिनं नेत्र अर्धेच उघडले, पण त्या अर्धेन्मीलित नेत्रांतील शरमुखां हे परमेश्वरा, हृदयाच्या आरपार निघून गेले.

(११) माझे निश्वास मी थांबविण्याचा प्रयत्न करतो परंतु ज्याप्रमाणें कपड्यांचें शिवण उसळून पुन्हां पुन्हां वर यावेत त्याप्रमाणें हे निश्वास पुन्हां पुन्हां उसळून वर येत आहेत.

✓ (१२) प्रियेकडे मी गेलों आणि तिनं माजी निर्भर्त्सना केली तर मी तिला काय उत्तर देणार ? कारण माझ्यापाशी काकुळतीचे जेवढे म्हणून शब्द होते ते सारे शब्द तिच्या घरच्या पहारेकऱ्याची विनंती करण्यांतच सरून गेले आहेत.

✓ (१३) ज्याच्या हातांत दाख्खा पेल्य आल्या त्याला नवजीवन प्राप्त झाल्यासारखें आहे. प्राणाच्या सर्वशक्ति त्याच्या हातांतील शिरातून एखवट्यासारख्या दिसत आहेत.

(१४) आम्ही एकेश्वरवादी आहोंत. धर्माची अवडंबरें सोडून देणें हा आमचा भाव आहे. होऊन गेलेल्या अनेक संस्कृतीचे जे अवशेष राहिले आहेत ते आमच्या धर्माचे अंग झाले आहेत.

✓ (१५) दुःखांची संवय झाली म्हणजे तें दुःख वाटत नाही. माझ्यावर इतकी संकटें झालीं कीं तीं आतां संकटें वाटत नाहीत.

(१६) गालियर्चें रदन भसेच जर बाळ राहिलें तर तुम्ही पादाळ की गजदजलेलीं नगरें एक दिवस त्याच्या अभूच्या पुरांत वाहून जातील.

१०२ . . . दीवानगीसे दोशपे जुन्नार भी नहीं
 यानी हमारी जेबमे एक् तार भी नहीं ॥ १ ॥
 दिख को नियाजे हसते दीदार् कर चुके
 देखा तो हममे ताकते दीदार् भी नहीं ॥ २ ॥
 मिलना तेरा अगर नहीं आसान् तो सहज है
 दुश्गार् तो यही है के दुश्गार भी नहीं ॥ ३ ॥
 चे-इस्क उमर कट नहीं सकती है और यां
 ताकत् बकदरे लज्जते आगार् भी नहीं ॥ ४ ॥
 शोरीदगीके हातसे है सर् बवाले दोश
 सहारामे अये खुदा कोई दीवार भी नहीं ॥ ५ ॥
 गुंजाइशे अदावते आग्यार् एक तरफ
 यां दिख्मे जोफसे हथसे गारभी नहीं ॥ ६ ॥

डर नाझ्याये जारसे मेरे खुदाको मान्
 आखिर नवाये सुने गिरफ्तार भी नहीं ॥ ७ ॥
 दिलमें है यारकी सफे मित्रांसे रक्कशी
 हालकि तारुते खलिशे खार भी नहीं ॥ ८ ॥
 इम् सादगीपे कौन न मरजाये अये खादा
 लडते हैं और हाथमे तलवार भी नहीं ॥ ९ ॥
 देखा असदको खिल्वतो जल्वत् मे वारहा
 दीवाना गर् नहीं है तो हूशियार् भी नहीं ॥ १० ॥

(१) आम्ही प्रियेचे उपासक म्हणजे मूर्तिपूजक आहोत, आमच्या गळ्यांत जानवें असायला पाहिजे पण प्रेमवेडांत आम्ही अंगांतून तेंहि काढून टाकलें आहे. आतां अंगावर एक दोरहि शिडक राहिला नाही.

(२) प्रियेच्या दर्शनाच्या लालसेत आम्ही आपलें हृदय देऊन टाकलें पण दर्शनाची वेळ आली तेव्हां आम्हांला समजलें की तिच्याकडे पाहण्याची आमच्यांत शक्ति नाही.

(३) जुझे दर्शन अगदीं अशक्य नाही आणि अगदीं सोपेंहि नाही. म्हणून तर हुरहुर लागली आहे. अशक्यच असतें तर निराश होऊन बसलों असतो. पण ह्या परिस्थितीमुळे हुरहुर मात्र नशिबी आली आहे.

(४) प्रेमाशिवाय जीवन जगणें अशक्यच आहे. पण प्रेमाची दुःखें भोगण्याचीहि आम्हांला शक्ति नाही.

(५) प्रेमवेडांत डोकें माझे गरीसला ओझे घनून बसले आहे. घरें, तें कोठें तरी ठेकावें म्हटलें तरी ह्या वाळवंटांत भिंतीचा आसरा कोठें दिसत नाही.

(६) प्रतिस्पर्धाचा द्वेष जाऊं द्या. दुर्बलतेमुळे आतां हृदयांत प्रियेच्या आसळीलाहि स्थान राहिलें नाही.

(७) माझ्या आर्कंदनाकडे लक्ष दे. परमेश्वराची कांहीं भीति मनांत आहे कीं नाही. माझी आर्कंदनं प्रभावीं शाल्यागिवाय राहाणार नाहीत. तीं माझी आर्कंदनं आहेत. बंधनांत टाकलेल्या पत्त्याचीं नाहीत.

(८) माझी अशक्ता तरी पाह. एक कांटा मोडला तरी सहन करण्याची शक्ति नाही. पण प्रियेच्या पापण्याचे आघात देखवे ही दांडगी हीस मनांत घाळून आहें.

(९) तिच्या साधेपणावर जीव ओवाळून टाकावासा वाटतो. ती भांडायला उठली आहे आणि हातांत कांहीं शस्त्रहि नाही.

(१०) आम्ही गालिबल एकांतांत आणि बाहेर दोन्ही प्रसंगी पुष्कळदां पाहिलें आहे. तो वेडा नसेल पण शहाणाहि म्हणतां येणार नाही.

१०३ . . . नहीं है जल्म कोई बखीयाके दरखर मेरे तनमे
हुवा है तारे अक्षे यास रिस्ता चश्मे सोजन् मे ॥ १ ॥

हुयी है माने जोके तमाशा खाना वीरानी
कफे सैलाब् बानी है बरंगे पत्रा रोजन् मे ॥ २ ॥

दौलियत खानये बेदादे काविराहाये मिजगा हू
नगीने नाम् शाहिद् है मेरा हर कतरये खूं तनमे ॥ ३ ॥

बया किस्से हो जुल्मत् गुस्तरी मेरे अविस्ताकी
शवे माह हो जो रखदे पत्रा दीनारोंके रौजन् मे ॥ ४ ॥

निकोहिश माने वे रक्तीये शोरे जुनू आयी
हुवा है खदये अहवाब् बखीया जेजे दामन् मे ॥ ५ ॥

हुये उस् मेहरवन् के जल्बये तिमसालके अगो
पुर् अफरा जोहरे आयीनेमे मिस्ले जन्ना रौशनमे ॥ ६ ॥

न जानू नेक हू या बद हू पर सोहबत् मुखालिफ् है
जो गुद हू तोहू गदगन् मे जो खस् हू तो हू गुलशनमें ॥ ७ ॥

हजारों दिद्र दिये जोशे जुनूने इश्क ने मुशवो
सियाह होकर सुबंदा हो गया हर कतरये खूं तन में ॥ ८ ॥

असद् जिदानीये तासीरे उल्फत् हाये खवा हो
खुमे दस्ते नजाजिगू हो गया है तौक गर्दनमें ॥ ९ ॥

(१) मला प्रेमात झालेल्या जखमा अशा स्वरूपाच्या आहेत वीं, त्यांना टाके घालणेंहि शक्य नाही त्यामुळे सुईतील दोरा हा मूर्तिमत हलद्वळीचा दोरा घनून गेला आहे.

(२) अंधूचे पुर मी याकरिता बाहविले होते वीं त्यांत माझे घर बाहून जावे आणि भिंतीच्या फटींतून मी ती घटना पहावी. पण तें शक्य झालें नाही कारण पुराच्या पाण्यामुळे भिंतीच्या फटी भरून गेल्या, जणू काय या फटींतून कुणी कापूस भरला आहे त्यामुळे मला माझें घर उध्वस्त होत असलेलें पाहण्याची हीस फेडून घेतां आली नाही

(३) माझ्या हृदयातील रक्ताचा प्रत्येक बिंदु म्हणजे एक दागिना आहे आणि त्यावर प्रियेनें आपल्या पापण्याद्वारं आपलें नांव कोरून शिस्फामोर्तन केलें आहे ह्यामुळे माझें हृदय म्हणजे दुसऱ्यानीं ठेवलेल्या ठेवीचें आझारच झालें आहे.

(४) माझ्या शोकागारात पसरलेला अघार अवर्णनीय आहे त्यातील फटीतून कापूस ठेवला तरी चादणें पसरल्यासारखें वाटतें गडद अघारात साधी पादरी वस्तुसुद्धा चमकत असल्याचा भास होतो त्याला उद्देशून ही कल्पना आहे

(५) माझें प्रेमवेड पाहून माझ्या मित्रांनीं माझी निर्भर्त्सना केली आणि माझ्या वेडावर ते हसले त्यामुळें त्या वेडाच्या भरात माझे कपडे फाडून टांगवयाचे ठाळले

(६) प्रियेच्या सौंदर्याचें प्रतिबिंब आरशात पडलें आहे सूर्यप्रकाशात धूलीचे कण प्रकाशमान होऊन झळाळत फिरत रहावेत तसेंच ह्या सौंदर्यप्रचीतीमुळें आरशाचे कणान् कण झड्डे तिकडे विखुरले गेले आहेत

✓ (७) मी वाईट की चांगला हें सांगू शकत नाहीं पण वातावरण प्रतिकूल आहे हें मात्र खरें मी जर फूल आहे तर बागेंत न पडता कचऱ्यात जाऊन पडलों आहे आणि कचरा आहे तर बागेंत जाऊन पडलों आहे.

(८) प्रेमवेडाच्या आत्यंतिकतेमुळें माझ्या हृदयातील रक्ताचा प्रत्येक बिंदु काळा ठिकर होऊन डाग बनला आहे

(९) हे असद्, मी मुंदरीच्या प्रेमप्रभावाचा कैदी बनलों आहे तिन माझ्या गळ्यात आपले बाहुपाश घातले आहेत म्हणजे गळ्यामोंवतीं साखळीच अडकवली असें झालें आहे.

१०४ . . . मजे जहाके अपनी नज़् में खाऊ नहीं
सिमाये खनेजिगर् सोजिगर् में खाऊ नहीं ॥ १ ॥

मगर् गुवार् हुये पर हवा उडाले जाये
बगरना ताबो तना बालो पर् में खान् नहीं ॥ २ ॥

✓ ये किस् बिहिस्ते शमायल की है आमद् आमद्
के गैर जल्बये गुद् रह गुज् में खाऊ नहीं ॥ ३ ॥

भला उसे न सही कुछ मुझीको रहम आता
असर् मेरे नफरो वे असर् में खाऊ नहीं ॥ ४ ॥

खियाले जल्बये गुद्से खराम हूं मेकान्
शराम खाने के दीमरो दर् में खाऊ नहीं ॥ ५ ॥

✓ हुआ हू इसकी गारत् गरीसे शर्मिदा
सिमाये हन्नते तामीर घरमें खाऊ नहीं ॥ ६ ॥

हमारे शेर हैं अन् सिर्फ् दिल्लीके असद्
खुला के फायदा अर्जे हुनरमें खाऊ नहा ॥ ७ ॥

(१) माझी प्रत्येक बाबतीत निराशा झाली आहे. जगाची वैभवं माझ्या दृष्टीत तुच्छ आहेत. एके काळी प्रेमवेडांत हृदयाचें रक्त मी पीत होतो पण आता तेथेही काही शिझक राहिलेले नाही.

(२) बागेपर्यंत उडून जाण्याची शक्ति पंजात राहिली नाही. मेल्यानंतर माझी माती वाऱ्याने उडून बागेपर्यंत पोहोचेल तर पोहोचो.

(३) आज मोगीती सुदृती बागेत येणार आहे. कारण जिकडे तिकडे फुलंचा सडा पडला आहे. त्यामुळे जमिनीवरची मातीसुद्धा दिसत नाही.

(४) माझ्या आकंदनाने आणि निश्वासाने तिला जरासुद्धा दया आली नाही. माझ्या निश्वासात काही प्रभाव दिसून आला नाही. शेवटी मला स्वतःवरच दया आली आणि मी आपले आकंदन थांबविले.

(५) मद्यालयात काही शिझक नाही. मद्यपी वसंताची बहर पाहण्याच्या कल्पनेतच मग झालेले आहेत.

(६) प्रेमांत माझे सर्व कांहीं उध्वस्त झाले आहे. आता ध्या घरात अतृप्त आकाशा आणि हुरहुरीशिवाय काहीही शिझक असें नाही.

(७) हे गालिय, माझ्या कविता लोक फक्त करमणूक म्हणून वाचतात. त्या सम-जण्याची वा समजावून घेण्याची रसिकता त्यांच्यात नाही. मग आपली प्रतिभा दाखवीत फिरण्यांत काय बरें अर्थ आहे.

१०५ . . . दिव् ही तो है न संगोखित्त दर्दसे भर न आये क्यों
 रोयेंगे हम् हजार बार कोयी हमें सताये क्यों ॥ १ ॥

दैर् नहीं हरम नहीं दर नहीं आस्तां नहीं
 बैठे हैं रह गुजर पे हम् गैर हमे उठाये क्यों ॥ २ ॥

जबू वो जगाले दिव् फरोज् सूरते मेहरे नीमरोज्
 आपही हो नज़गारा सोज परदेम मूंह छुपाये क्यों ॥ ३ ॥

दर्नये गमजा जांसितां नावके नाज वैपनाह
 तेराहि अक्से रुख सही सामने तेरे आये क्यों ॥ ४ ॥

कैदे हयातो बंदे गम् अस्लमें दोनों एक हैं
 मौतसे पहले आदमी गम्से नजात पाये क्यों ॥ ५ ॥

हुस्न और उसूप्ते हुस्न जन् रहगयी बूझ हवस् की शरम
 अपने पे एतिमाद है गैर् को आजमाये क्यों ॥ ६ ॥

१६१

वा वो गुरूरे इज्जोनाज् या ये हिजाणे पासे वज्
राह्मे हम् मिले कद्दा बज्ममे वो बुढाये क्यौं ॥ ७ ॥

हा वो नहीं खुदा परस्त जाओ वो वेवफा सही
जिसफो हो दीनोदिद अजीज् उसनी गलीमें जाये क्यौं ॥ ८ ॥

गालिवे खस्ता के वीर फोनुसे काम बंद हैं
रोदये जार जार क्या कीजिये हाये हाये क्यौं ॥ ९ ॥

(१) शेवटीं हें हृदय आहे हें कांहीं दगडधोंडा नव्हे तें व्यथेनें का भरून
येणार नाही? आम्ही ह्वा तितमा वेळ रद्द करूं कोणी आमच्या मागे का धरें लागावें?

(२) हें कांहीं देऊळ नाही की मसीद नाही की कुणाचें घर नाही की उबरअ नाही
आम्ही वाटेवर बसलों आहोंत कुणी आम्हाला का धरें उठवावें येयून्?

(३) तिचें सोदये अप्रतिम आहे पहाण्याच्याची दृष्टि जाळून टाकणाऱ्या मथ्यान्हीच्या
सूर्यासारखें तेजस्वी आहे जर तिच्याकडे पाहणाऱ्याची बुणालाप शक्ति नाही तर तिनें तरी
तोंडावर धुरळा घेण्याची काय आवश्यकता आहे?

(४) तुझ्या नागनलच्याचे खंजोर प्राण हरण करतात तुझ्या मयनशरपासून कुणी
पाचू शकत नाही तुझ्यासमोर कुणीच उभा राहू शकत नाही पार कस्य आरशातील तुझ्या
प्रतिबिंबालाही तुझ्याकडे पाहून आपात होण्याचा संभव आहे

(५) जीवनाच बंधन आणि शेकाच बंधन हीं दोन्ही वस्तुत एकच होत मग
मृत्यूच्या पूर्वी शेकातून मुक्त होण्याची शक्यता कोठून असणार?

(६) ती जितकी सुंदर तितकाच तिचा आमविश्वास दाडणा आहे आपल्या
माण्यापुढें कुणी वाचू शकत नाही हाची तिला खात्री आहे मग विनाकारण परोक्षा पद्द
कशाला?

(७) तिच्या स्वभावात अहंकार आणि गर्व आहे आणि आमचा स्वभाव सकोची
आणि अभिमानी आहे आमची गळ कुठें बरें पडावी आणि तिन तरी आम्हाला आपल्या
मैफिलीत का धरें बोलवावें?

(८) ती परमेश्वराची भक्त नाही ती एकनिष्ठ नाही हें माहीत आहे ना? मग
ज्याला धर्म आणि प्राण प्रिय आहेत त्यानीं तिच्याकडे जायचं तरी कशाला?

(९) गालिव, तुझ्यावाचून काहीं जणांचे व्यापार अडळ नाहीत मग ही हद्दहद्द
आणि हीं आक्रंदनें कशाला धरें?

- १०६ . . . गुचये नाशिगुप्ता को दूरसे मत दिखा के यों
 वोसे को पूछता हूँ मैं मूहसे मुझे बता के यों ॥ १ ॥
- पुसिंशे तजें दिल्वरी कीजिये क्या के निन् कहे
 उसके हरएक् इशारेसे निम्ले है ये अदा के यों ॥ २ ॥
- रातके वक्त मये पिये साथ रकीब को लिये
 आये वो यां खुदा करे पर् न करे खुदा के यों ॥ ३ ॥
- गैर् से रात् क्या बनी ये जो कहा तो देखिये
 साम्ने आन् बैठना और ये देखना के यों ॥ ४ ॥
- बज्ममे उसके खबरू क्यों न सुमूझ बैठिये
 उसकी तो चामुशी में भी है यही मुद्दया के यों ॥ ५ ॥
- मैने कहा के बज्मं नाज् चाहिये गैर् से तिही
 सुनके सितम् जरीफाने मुझको उठा दिया के यों ॥ ६ ॥
- मुझसे कहा जो यारने जाते हैं होश किस् तरह
 देखके मेरी बेखुदी चढ़ने लगी हवा के यों ॥ ७ ॥
- कब मुझे कये यारमें रहनेकी वज्र याद थी
 आईना दार वन् गयी हैरते नक्शेपा के यों ॥ ८ ॥
- गर् तेरे दिक्में हो गियाले वस्त्रमे शौक का जनाल
 मौजे मुहीते आवमें मारे है दस्तोपा के यों ॥ ९ ॥
- जो ये कहे के रेख्ता क्योंफर हो रस्के फारसी
 गुफ्ता गालिब एम्बार पढके उसे सुना के यों ॥ १० ॥

✓ (१) भी जुनन भाग्न आहें न डमललेल्या कळीसारखें तोंड करून चुवन असे असतें असें सागण्यात काय बरं अर्थ आहे! जरा जवटून येऊन प्रात्यक्षिक करून दाखवोत जा.

✓ (२) ती हृदय कमें हरण करते हैं तिला काय विचारायचें! तिचा प्रत्येक सन्नेत हृदय अशा रीतीन हरण करतात अग्रेच जणू साग्न आहे

(३) रानी प्रतिस्पर्ध्यांना बरोबर घेऊन ती मदिरेचे घेऊन बरीत होती निनें मज-कडे यायला हवें होतें; पण प्रतिस्पर्ध्याला घेऊन नव्हे, तर अगदीं एकटेंच

(४) प्रतिस्पर्ध्यांशोर कालची रात्र घालविलीस असे विचारतां ती माझ्यासमोर येऊन बसली आणि अशा रीतीनें तिनें माझ्याकडे पाहिले कीं तिला जणू असें दाखवावयाचें होते कीं पहा अशा प्रकारें मी रात्र बंथली.

(५) मैफिलींत तिच्या समोर गप्प बसणेंच बरे, कारण तीमुझा काहीं बोलत नाही. ह्यावरून आम्ही पण बांदीं बोलू नये अशी तिची इच्छा दिसते.

(६) तिच्या मैफिलीन मीं म्हटलें कीं येथें कुणी परका असता उपयोगी नाही. पण काय आश्चर्य तिनें मलाच मैफिलीतून उठवून लावले.

(७) मला प्रियेनें विचारले कीं शुद्ध हारतें म्हणतात ती कशी तो काय चमत्कार सांगवा. माझी बेशुद्धांस्थता पाहून वातावरणमुद्धा बेहोष बनले.

(८) प्रियेच्या परिसरात कसें वागावे हें मला कुठे ठाऊक होतें. प्रियेच्या बाहेरील तिच्या पदचिह्नांनीं मला जिरविले कीं माझ्यासारखें आश्चर्यमग होऊन राहावें.

(९) मीलनानंतर आसक्ति कमी होते. त्या समुद्राच्या लाटा पाहून समुद्राशी मीलन झाल्यानंतर त्यांची आसक्ति कमी होऊन त्या किनाऱ्याकडे परत येऊ लागल्या आहेत.

(१०) कुणी म्हणेल कीं फारशील उर्दूचा हेवा कसा बाटेल ! त्याला उत्तर हेंच कीं एकदां गालियच्या उर्दू कविता वाचून दाखवा म्हणजे मग समजून येईल.

१०७... हसद् से दिख अगर अपसुर्दा है गरमे तमाशा हो
के चश्में तंग शायद् कसरते नजारेसे वा हो ॥ १ ॥
बरुदरे हसरते दिख चाहिये जौके मआसी भी
भरू यक् गोशये दामन् गर् आवे हफ्त दरिया हो ॥ २ ॥
अगर् वो सर्वकद् गर्मे रिसामें नाझ होजावे
काके हर लाके गुलशन शमूले कुमरी नाला फतसा हो ॥ ३ ॥

(१) संकुचित वातावरणात राहिल्यानें मनुष्याला दुसऱ्याच्याबद्दल हेवा आणि मत्सर वाटू लागतात, त्या उलट विंगाल वातावरणात, वातावरणांनं हेव्यानें संकुचित झालेले दोळे अक्षरशः उघडल्याशिवाय राहात नाहीत.

(२) इतकीं पापें करण्याची मला हुरहुर आहे. पण काय करवें. सगळें समुद्र भरून जरीं पापें जगात असली तरी त्यांनीं माझ्या अंगरग्याचें एक टोंक भिजेल. माझ्या हुरहुरीच्या मानानें त्याची संख्या काहींच नाही.

(३) मुरुसारणी उंच आणि सडपानळ अशी ती प्रिया वागेत येऊ या तरी. वागेतील मातीमुद्धा कुमरी पदयाचा आगर घेऊन निच्याघरिता आकंदन करू लागेल. कुमरीचें मुरु झाडाबद्दलचें प्रेम हा उर्दू कव्यांतील एक सचेत आहे.

१०८... काये में जारहा तो न दो ताना क्या कहें
भूला हूं हके सोहबते अहले जुनिस्त को ॥ १ ॥

ताअत् में ता रहे न मूये व अंगवी की लाग्
दोजसमे डाद दो कोई लेक् विहिस्त को ॥ २ ॥

हूं मुहारिफ न क्यों राहो रसमें सवावसे
टेढा लगा है कत् कट्में सरनविस्त को ॥ ३ ॥

गालिब कुछ अपनी सबीसे कहना नहीं मुझे
खिर्मन् जले अगर न मल्ल खाये किस्त को ॥ ४ ॥

(१) मी काव्याची माया करू लागलों तर मला टोमणे माहं नसा. पूर्वी काव्यांतही मूर्ति होत्या ना ? मी मूर्तिपूजकांचा सहवास विसरलों नाहीं असें समजा.

(२) लोक परमेश्वराची आराधना स्वर्गप्राप्तिकरितां परतात आणि ती तरी कशासाठी तर स्वर्गांत अमृत (मध) मिळतें म्हणून, पण अशी सनाम उपासना काय धरें कामाची ? म्हणून स्वर्गाला उचलून नरकांत फेकून द्या कसें. म्हणजे ही वासना तरी राहायची नाही.

(३) मला पुण्यसंपादनाची भावना तरी कशी व्हावी. परमेश्वरानेंच माझा ललाट-लेख वेडावाकडा लिहिला आहे त्याला मी तरी काय करूं !

(४) प्रयत्न करून त्याचें फळ भोगणें हें माझ्या नजिवांतच नाही. टोळधाडीनें माझ्या पिराचा नाग केला नाहीं तर बीज पडून तीं जळून जायचीं हें मला दिसत आहे.

१०९... चारस्ता इससे हें के महन्नतही क्यों न हो
कीजे हमारे साय अदावतही क्यों न हो ॥ १ ॥

छोडा न मुझमे जोफने रंग इखितलात्का
है दिलये वार नकशे महव्यतही क्यों न हो ॥ २ ॥

है मुझको तुझसे तजविरे गैर का गिला
हरचंद वर सवीले शिकायतही क्यों न हो ॥ ३ ॥

पैदा हुयी है कहते हैं हर दरद की दवा
यीं हो तो चारये गमे उल्फत् ही क्यों न हो ॥ ४ ॥

डाला न बेकसीने किसीसे मुआमिला
अपने से खींचता हू खजालत् ही क्यों न हो ॥ ५ ॥

है आदमी बजाये खुद्द एक महशरे खियाद्द
हम अंजुमन् समझते हैं खिल्वतही क्यों न हो ॥ ६ ॥

हंगामये अवनीये हिम्मत है इन्फिआल
हासिद्द न कीजे दहरसे इम्रतही क्यों न हो ॥ ७ ॥

वारस्तगी वहानये वेगानगी नहीं
अपनेसे गर न गैरसे वहशत् ही क्यों न हो ॥ ८ ॥

मिद्ता है फौते फुरसते हस्तीका राम् कोई
उम्रे अजीज् सर्फे इबादतही क्यों न हो ॥ ९ ॥

उस् फित्ना खूके दरसे अब् उठते नहीं असद्
उसमे हमारे सरपे क्रियामत ही क्यों न हो ॥ १० ॥

✓ (१) माझ्याशीं प्रेम करावयाचें नसेल तर नको करूस, द्वेष कर पण कोणत्याही परिस्थितीत आपल्य संबंध मान तोडूं नयेस.

(२) मी इतक शक्तिहीन झालों आहे कीं प्रवृत्तीत प्रेमाची भावना शिडक राहिली नाही. आतां हृदयाला प्रेमाच्या आठवणीचही ओझे वाढू लागलें आहे

(३) तूं परम्याच्या गोष्टी मला सांगतेस ह्यावर माझा आक्षेप आहे मग त्याचीं गाव्हाणीं म्हणून का होईना त्याचा उल्लेख तूं करतेस ना. तो उल्लेखही मला नको आहे.

✓ (४) प्रत्येक रोगाला औषध आहे असें म्हणतात तें खरें वाटत नाही असें असतें तर प्रेमरोगाला औषध का लागत नाही ?

(५) मी लवचर अन् निराश्रित आहे पण दुःखात सुख एवढेंच कीं मी कुणाकडे पदर पसरून एखादी कणाचा कृणार्त झालों नाही. मी कुणाचा शरमिंधा असा पण नाही. असलोंच तर स्वतः चा आहे

(६) मनुष्य हा एकट्या अमल तरी त्याच्या मनात विचाराची आणि कल्पनाची गर्दी उसळत असते म्हणून माझा एकात हा एकात आहे अशी जर समजूत झाली असेल तर ती चुकीची आहे. ती मैफिलच म्हणावयास हवी.

✓ (७) कुणाचे उपकार घेणें म्हणजे आपल्या दुर्बळतेचें लक्षण आहे. काज्यापासून धडा किंवा बोध घेऊं नये कारण तोही एक उपकारच नाही का ?

✓ (८) जगापासून पळून जाणें हें स्वातंत्र्य अगर मुक्ति नव्हे. स्वार्थापासून मुक्त होणें हें स्वातंत्र्य-सत्ताराशीं संबंध तोडल्यानें नव्हे.

(९) सगळें आयुष्य परमेश्वराची आराधना करण्यात घालविलें तरी आयुष्य हक्कदक्क नाश पावत असल्याची जाणीव दुःखदायक वाटतेच

(१०) त्या चंचलेच्या दारावरून आम्ही गाता ह्यास्त नाही मग आमच्यावर त्यासाठी कल्यात कोसळला तरी चाळेउ

११० . . . कफसू मे हू गर अच्छ भी न जाने मेरे शेवन् को
मेरा होना बुरा क्या है नवा सजाने गुलान को ॥ १ ॥
नहीं गर हम् दमी आसा न हो ये रसक क्या कम है
न दी होती खुदाया आरजूये दोस्त दुश्मन् को ॥ २ ॥
न निराला आखरे तेरी एक् आसू उस जराहत् पर
किया सीने मे जिसने खूचका मिझ्गाने सोजन् को ॥ ३ ॥
खुदा शरमाये हायोंको के रखते हैं कशारुशमे
कभी मेरे गरेबाको कभी जानाके दामन को ॥ ४ ॥
अभी हम् कल्लगह का देखना आसा समझते हैं
नहीं देखा शिनावर जूये खू मे तेरे तीसन् को ॥ ५ ॥
हुमा चर्चा जो मेरे पावकी जजीर यनूने का
किया बेताब कान् मे जुमिशे जौहरने आहन् को ॥ ६ ॥
खुशीक्या खेतपर मेरे अगर् सौगर् अत्र आवे
समझता हू के दूढे हं अभीसे बर्क खिरमन् को ॥ ७ ॥
बफादारी वशते उस्तुवारी अस्ले ईमा है
मेरे घुत्खाने मे तो काने मे गाडो मेहेमन को ॥ ८ ॥
शहादत् थी मेरी किस्मतमे जो दी थी ये रू मुझको
जहा तल्यारको देखा झुका देता था गर्दन को ॥ ९ ॥
न छुटता दिनको तो बबू रातको यों बेघरार् सोता
रहा खट्का न चोरीका दुवा देता हूँ रहजन् को ॥ १० ॥
सुजन् क्या कह नहीं सन्ते के ज्योपा हों जवाहरके
जिगर क्या हम नहीं रखते के खोदे जाके भादिन् को ॥ ११ ॥
मेरे शाहे सुलेमा जाह से निस्वत् नहीं गालिब
फरीदू व जम् व वैखुलौ व दाराव व बहमन् को ॥ १२ ॥

(१) मी पिंजऱ्यांत अडकून पडलों आहे. माझी शोमंगीतें आवडलीं नाहीत तरी स्वतंत्र आणि संतुष्ट व मुक्त वंटांनीं गाणाऱ्या बागेतील पक्ष्यांनीं मला वाईट कां म्हणानें हें मला समजत नाही.

(२) प्रतिस्पर्धा माझा मित्र होऊं शकत नाही हें खरेंच. ह्याचें वाईट वाटत नाही. पण परमेश्वरा, प्रतिस्पर्धांच्या मनांत प्रियेच्या सहवासाची आकांक्षा कां उत्पन्न केलीस ? ती आकांक्षा त्याला दिली नसतीस तर मला त्याचा भत्तर वाटण्याचें कांहींच कारण नव्हतें.

(३) माझ्या हृदयांतील जखमांचे टाके शिवतांना मुईच्या पापण्यामुद्दां रक्तानें भरून आल्या (मुईला मुद्दा रक्त लागलें). पण हे निर्दये, तुझ्या डोळ्यांत अर्धूच एक विंदू मुद्दा दिसला नाही.

(४) माझे हात सारखे ओढाताणींत गुंतलेले असतात. कधीं प्रियेचा अनुनय करीत असतांना तिचा पदर ओढण्यांत गुंतलेले असतात. तर कधीं विरहावस्थेंत माझ्याच अंगावरचे कपडे फाडण्यांत गुंतलेले असतात. सारांस त्याची खुळखुळ ही सारखी चाखच असते. ह्या त्यांच्या अस्वस्थतेची मला खज वाटते.

(५) वधस्थान अगदीं साधारण असेल असें आम्हांला वाटतें. कारण आम्ही तें अद्याप पाहिलेलें नाही. तेथें प्रियकराच्या हृदयाच्या निधव्या उडाल्या आहेत. रक्षाचे पाद बाहताहेत आणि त्यात तुझा लुफन आणि विजयी घोडा रक्षाच्या नद्यातून पोहत चालला आहे. हें भयंकर दृश्य आम्ही पाहिलें आहे कुठें ?

(६) माझ्या पायांत शूद्रला पडणार ही वानमी समजतांच राणीतील खोखंडांत एरून खळखळ उडाली ; आणि हें भाग्य आपल्यापैकीं कुणाला लाभतें हें जाणून धेण्यासरितां त्यांच्यात अस्वस्थता निर्माण झाली.

(७) माझ्या शेतावर गभरदां डग आले तरी मला त्यांत काय आनंद वाटायचा ? उलट माझी पिंकें जाळायला मिळतील म्हणून आतांपासूनच बीज दगाडाइन माझे शेत न्याहाळून पदाण्यासरितां आली असेंच मी समजतो.

(८) कोणत्याही गोष्टींत धंदू आणि निष्ठा ह्यांचें महत्त्व आहे. धान्यग भूर्तिपूजन खरा पण त्यांतही त्यानें अतुल निष्ठा आणि धंदू दाखविली आहे. मग त्याला मृत्यूनंतर काव्यापाशीं जागा देण्याम काय हरकत आहे ?

(९) यत्नी जाणें हेंच माझ्या नशिवांत असलें पाहिजे नाहीतर कुठेंही तत्त्वार दिसली कीं माझ्या मानेला आपोआप वाळण्याची तयारी लागली नसती.

(१०) दिवसा चोरांनीं माझे घर डुडून नेलें त्यामुळे रात्री निश्चित शोष येत आहे. आतां चोरांची भीति राहिली नाही ह्यासरितां मी चोरांना दुवा देत आहे.

(११) आम्ही काय वाच्यरत्नें उघडूं शकत नाहीं आम्ही रत्नाचा हव्यास का वरें धरावा ? आमच्या हृदयात साहित्य-सौन्याची खाण आहे इतर खाणींच्या मार्गे आम्ही का वरें लागावें ?

(१२) सुलेमान, फरीदून, जमशीद नैसुल्लू, दारा, वदमन इत्यादि प्राचीन काळचे राने माझे वावराहा बहादुरबाहा याच्या पासगाळाही लागत नाहीत

१११. ✓ धोता हु जन् मैं पीने को उस सीमतन्के पाव
रखता है जिदसे खींचके बाहर लगन् के पाव ॥ १ ॥

दी सादगीसे जान् पडू कोहमन् के पाव
हैहात् क्यों न टूट गये पीरजन् के पाव ॥ २ ॥

भागे थे हम बहोत् सो उसीसी सजा हे ये
होमू असीर दावते हैं राहजन् के पाव ॥ ३ ॥

मरहम् की जुस्तजू मे फिरा हू जो दूर दूर
तन्से सिवा फिगार हैं इस् खस्तातन् के पाव ॥ ४ ॥

अल्लाहरे जाने दस्ते नवर्दी के वाद मर्
हिलते ह खुद यजुद् मेरे अदर कफन् के पाव ॥ ५ ॥

है जोशे गुल बहार मे या तरु के हर तरफ
उडते हुये उलझते हैं मुर्गे चमन के पाव ॥ ६ ॥

शन् को निसीके खान् मे आया न हो कहीं
दुखते हैं आज उस बुते नाजुक् वदन् के पाव ॥ ७ ॥

गालिब मेरे कलाममे क्यों कर् न हो मजा
पीता हु धोके खुस्रवे शीरीं सुखन् के पाव ॥ ८ ॥

✓ (१) त्या सुंदरीचें चरणाभूत प्राशन करण्याच्या इच्छेन तिच पाय धुवावे म्हणतो तर तिला माझ्या प्रेमाचा इतका तिठकारा आहे कीं तो आपले पाय मार्गे खेचून घेते

(२) अरेरे, फरहादला म्हातारीनें शीरीनच्या मृत्यूची खोटी बातमी देऊन कसें फसविल ! त्या बातमीमुळे फरहादनें आत्महत्या केली त्या म्हातारीच पाय वाग्तच तुहना का वरें पडले नाहीत म्हणजे फरहादची अशी दुर्दशा थाली नसती

(३) चोर छुंतील ह्या भीतीनें आम्ही पळून गेलों त्याचच फळ म्हणून त्याच चोराच्या तावडीत सापडून आम्ही आज त्याचे गुलाम बनलों आहोंत

(४) आमची दुर्दशा काय बरं सांगची ! जखमाना मलम शोधण्याकरिता आम्ही इतके भटवळी की त्या जखमापेक्षाही भयंकर अशा भेगा आमच्या पायाला पडल्या आहेत

(५) प्रेमवेडात रानोमाळ भटमण्याची हद्द चाली हें वेड इतके वाढलें आहे की मृत्यूनंतरही कफनाच्या आत माझे पाय चुळवूळ करीत आहेत

(६) ह्या वर्षी वसंतऋतूत फुलाना इतका बहर आला आहे की उडणाऱ्या पक्ष्याचे पाय फुलत अडकू लागले आहेत

(७) नाजूक प्रियेचे पाय आज का बरें दुखत आहेत ती कुणाच्या तरी स्वप्नात चालत तर गेली नसेल ना ?

(८) माझ्या बाव्यांतून अमृत का घरें छवणार नाही ? मधुरवाणीच्या कविसम्राट खुल्लेचे पाय धुऊन तें घरणांमृत मी प्राशन करीत आहे ना ?

११२. . . वा उसको हौलदिल् है तो या मै हू शम् सार्
याने ये मेरी आहूकी तासीर् से न हो ॥ १ ॥

अपने को देखता नहीं जौके सितार् को देख
आयीना ता के दीदये नख्चीर से न हो ॥ २ ॥

(१) आन प्रिया अस्वस्थ आहे माझ्या विश्वासांमुळे तर तिला हा श्रास होत नाहीना ह्या कल्पननें मीच लाजेनें अर्धमेला चाला आहे

✓ (२) प्रियेची हौस तर पहा तिला शृंगार करण्यास आरसा नको आहे प्रियकराच्या शिकार बनलेल्या डोळ्यांना आरसा समजून त्याच्या समोर शृंगारान नटण्याची तिला हीस घाटते आहे

११३. . . वा पहोचनर् जो गर आता पैहम हे हमको
सदरहे आहगे जमीनोस कदम् हे हमको ॥ १ ॥

दिलको में और मुझे दिल महवे बफा रखता ह
किस् कदर जौके गिरफ्तारीये हम है हमको ॥ २ ॥

जोफसे नकशे पये मोर है तौफे गरदन
तेरे कूचेसे कहा ताकते रम् है हमको ॥ ३ ॥

✓ जानकर् कीजे तगापुल् के बुल उम्मीद भी हो
ये निगाहे गलत् अदाज तो सम है हमको ॥ ४ ॥

रुके हम तरही व दर्दे असरे बांगे हजीन्
नालये मुँगे सहर तेगे दोदम् है हमको ॥ ५ ॥

सर उडानेके जो वादेको मुक्कन् चाहा
 हस्के बोले के तेरे सरकी कसम् है हमको ॥ ६ ॥
 दिखके खू करनेकी क्या वजह व लेम्किन् नाचार
 पासे वेरैनसीये दीदा अहम् है हमको ॥ ७ ॥
 तुम् वो नाजुम्के खुमूशीको फुग कहते हो
 हम् वो आजिज् के तगाफुल भी सितम् है हमको ॥ ८ ॥
 छखनऊ आनेका वाइस नहीं खुल्ला यानी
 हवसे सैरो तमाशा सो वो कम् है हमको ॥ ९ ॥
 मकूतये सिद्रसिले शौक् नहीं है ये शहर
 अजमे सैरे नजफ व तौफे हरम् है हमको ॥ १० ॥
 लिये जाती है कही एक् तमको गलिब
 जादये रहे कशिसे कफे करम् है हमको ॥ ११ ॥

(१) प्रियेपाशी पोद्दोंचल्यावर मला घेन्यावर घेन्या येत आहेत अन् मी जमिनीवर पडत आहे ह्या निमित्ताने तरी पायाखालच्या जमिनीचें मला चुंबन घेण्यास मिळत आहे इतका मला प्रियेच्या दर्शनाने आनंद झाला आहे

(२) मी हृदयाच्या तावडीत आणि हृदय माझ्या तावडीत सापडलों आहे प्रेमागुळें आम्हा दोघानादी बंधनाची किती ओढ आहे, हें ह्यावरून दिसून येईल

(३) मी इतका निःशक्त झालों आहे कीं मुग्याच्या पायलांचीं चिह्नें छुद्धा माझ्या शरीराला भार वाटू लागलों आहेत मग मला तुझ्यापासून निघून जाण्याची शक्ति कुठून बरें असणार ?

(४) जाणूनबुजून तू दुर्लक्ष केलेंस तरी हरकत नाही त्यात मी तुझा प्रियकर आहे ह्याचा भास तरी होईल पण अगदीं अपरिचित्तासारखा दृष्टीक्षेप नको करूस आपण त्या गावचे नाही असं वागणें मला खरोखरच विषतुल्य वागणें

(५) प्रमातमाळच्या पश्याचें कूजन मला दुधारी तलवारीसारखें वाटतें एकतर तो पक्षी माझा प्रतिस्पर्धी आहे कीं काय असें वाटतें दुसरें म्हणजे त्याचें व्यथित आणि तळमळीचें कूजन मला ताप देत आहे

(६) माझें शिरकाण करणार होतीस ना म्हणून मी तिला तिच्या वचनाची आठवण करून दिली तर ती हसून म्हणते काय कीं तें कसें बरें शक्य होईल ! मी तुझ्या बोव्याची शपथ घेतली आहे ना मग मी तुझें शीर कसें बरें उडवीन !

(७) हृदयाचे रक्त डोळ्यात आले नाही तर डोळ्यांना अवकळा येते म्हणून तर आम्हांला आमचे हृदय रक्तरजित करावे लागले आहे

(८) तुझी स्थिति अशी आहे की आम्ही गप्प राहिलों तरी तुला तें आमचें आरु-
दन वाटतें आणि आम्ही इतके असह्य कीं तुझी उपेक्षा म्हणजे आम्हांला मोठा जुलूम वाटतो

(९) आम्ही लखनौला का आलों तें काहीं कळत नाही वरें, प्रवासाची हीस
म्हणाची तर ती काहीं आम्हांला विशेष नाही.

(१०) लखनौमध्ये आमचा प्रवास पूर्ण झाला असें नाही आम्हांला अजून करवला
आणि भक्तेची यात्रा पूर्ण करावयाची आहे.

(११) आम्ही कुठेही गेलों तरी बरोबर आग्र घेऊन जातो कर्म (कृपा) शब्दा-
तील 'क' हे अक्षर आमचें लक्ष्य बनले आहे (आपल्या पेन्शनरीच्या प्रमरणापरिता गालिबने
कलमत्याचा प्रवास केला होता त्याला उद्देशून ही ओळ आहे.)

११४. तुम् जानो तुम्को गैरसे जो रस्मो राह हो
मुझकोभि पूछते रहो तो क्या गुनाह हो ॥ १ ॥

बचते नहीं मुआखिजये रोजे हशरसे

कातिल अगर रकीब है तो तुम् गनाह हो ॥ २ ॥

क्या वो भि वेगुनाह कुश्र य हक् नाशिनार हैं

माना के तुम् वशर् नहीं खर्शादो माह हो ॥ ३ ॥

उमरा हुआ नकाबू मे है उनके एक तार

मरता हू मे के ये न किसीकी निगाह हो ॥ ४ ॥

जबू मैकदा लुटा तो फिर अब क्या जगह कि कैद

मस्जिद् हो मदरिसा हो कोई खानकाह हो ॥ ५ ॥

सुनते हैं जो त्रिहिस्तकी तारीफ़ सब दुरस्त

लेकिन् सदा करे वो तेरी जल्वा गाह हो ॥ ६ ॥

गालिबू भी गर् न हो तो कुछ ऐसा जरूर नहीं

दुनिया हो या रव और मेरा घादशाह हो ॥ ७ ॥

(१) दुसऱ्याशीं तुझे काय संबंध असतील ते असोत पण माझी विचारपूस केलीस
तर काहीं गुन्हा होणार आहे काय ?

(२) कल्पाताच्या वेळीं तू परमेश्वराच्या निर्णयातून सुटून जाऊ शकत नाहीस तू
आपल्या प्रतिस्पर्ध्याकडून माझा वध वरविलास मी काहीं धप केला नाही असें म्हणून तू
सुटून जाऊ शकणार नाहीस कारण वध त्यानें जरी केला असला तरी तू साक्षीदार होतीसच की.

(३) मला चंद्रसूर्य म्हण, माणूस म्हणू नकोस ; असा तुझा आग्रह आहे. पण हें सांग कीं चंद्र आणि सूर्य काय तुझ्यासारखे निरपराधी लोकना पीडा देतात ? का अन्यायाची दाद घेत नाहीत ?

(४) तिच्या वुरव्यावर मज एक तंतु दिसतो तो बुणा प्रतिस्पर्धांच्या दृष्टीचा तर तंतू नसेल ना.

(५) मयालयच सुटले तर जागेचे बंधन आम्हांला काय होय. मग मशीद, मठ, शाळा आणि दरगा हीं आम्हांला सर्व सारखीच आहेत. कुठेही पिण्याची आमची तयारी आहे.

(६) लोक स्वर्गाची तारीफ करतात म्हणून तिथें तू पाहिजेस. तिथें जर तू नसलीस तर तो स्वर्ग आम्हांस तुच्छ होय.

(७) मी नसलों तरी चालेल पण हें जग मात्र असांचे आणि आमचा वादशाही दीर्घायु असला तरी पुरे.

११५... गयी वो बात के हो गुफ्तगू तो क्योंकर हो
से कुछ न हुवा फिर कहो तो क्योंकर हो ॥ १ ॥

769593 जहन मे उस फ़िकर का है नाम विसाद
र न हो तो कहाँ जायें हो तो क्योंकर हो ॥ २ ॥

आणि है और यही बदरमक़्श तो क्या कीजे
है और यही गोमगो तो क्योंकर हो ॥ ३ ॥

पता (२०) कहो के गुजारा सनम् परस्तोंन
हो अगर ऐसीहि खू तो क्योंकर हो ॥ ४ ॥

हो तुम् अगर देखते हो आयीना
शहरमे हों एक दो तो क्योंकर हो ॥ ५ ॥

सीव हो रोजे सियाह मेरा सा
स दिन न कहे रातको तो क्योंकर हो ॥ ६ ॥

हमें फिर उनसे उम्मीद और उन्हे हमारी कदर
हमारी बात ही पूछें न वो तो क्योंकर हो ॥ ७ ॥

गलत न था हमें खतपर गुमा तसल्लीका
न माने दीदये दीदार जो तो क्योंकर हो ॥ ८ ॥

बताव उस मिज़ह को देखकर के मुझको करार
ये नेश हो रगे जा में फ़िरो तो क्योंकर हो ॥ ९ ॥

मुझे जुनूं नहीं मालिबू बले बसौले हुजूर
फिराके यार में तस्वीर् हो तो क्योंकर हो ॥ १० ॥

(१) तिची जर गांठ पडली तर बोलणे-चालणे करूं असें वाटलें होतें. पण गांठ पडून बोललों तरी त्याचा कांहींएक परिणाम झाल्य नाहीं. आतां उपाय काय ?

(२) आमच्या मनांत फक्त मीलनाची चिंता आहे. हें मीलन कसें घडवें आणि घडलें नाहीं तर काय करावें हीच एक काळजी मनाला लागून राहिली आहे.

(३) माझ्या मनांत तिच्याबद्दल आदर आहे. दुसरीकडे तिच्याबद्दलची ओढ आहे अशी माझ्या मनाची ओढाताण चालली आहे. विरुद्धे प्रियेचा स्वभाव संकोनी आहे त्यामुळे तीही कसें बोलवें, काय बोलवें ह्या विचारानें बुचकळ्यांत पडली आहे.

(४) हे प्रिये, जगांतील सर्व तर्णीचा स्वभाव दुष्टासारखाच असेल तर प्रियेचाच काय स्थिति होत असेल !

(५) अगे, आरशांत प्रतिबिंबित झालेल्या स्वतःच्या सौंदर्याचा तुला मत्सर वाटतो. मग दुष्टासारख्या एरुद्दीन सुंदर स्त्रिया गांवांत असल्या तर विचारायला नवी.

(६) माझ्यासारखी आपत्ति अन् संकटाचा गडद अधार ज्यांच्यासमोर पसरला आहे त्यानें रात्रीला दिवस म्हणू नये. (संकटांच्या अधारासमोर रात्रही दिवसाप्रमाणें प्रकाशमान वाटते) तर काय करावें.

(७) ती आमच्याशीं बोलायला तयार नाहीं तर तिला आमची बदर काय कळणार आणि आम्ही तरी तिच्यापासून कोणती आशा बरें बाळगावी.

(८) तिचें पत्र आल्यानें मनाला समाधान होईल ही अपेक्षा खरी ठरली ; पण डोळे तिच्या दर्जनाचे भुकेले राहिले त्याला काय करावें !

(९) प्रियेच्या पापण्या पहा आणि मग सांगा कीं ह्या पापण्याचे कांटे ज्याच्या नसानसांत बसले आहेत त्याला स्वस्थता कशी लागायी !

(१०) मी कांहीं वेडा नाहीं. पण प्रियेच्या विरहांत मला स्वस्थता मिळू शकते हें कमें शक्य आहे.

किसी को देके दिल कोई नयासंजे फुगूं क्यों हो
११६ . . . न हो जब् दिलहि सीने मे तो फिर मुंह में जवां क्यों हो ॥ १ ॥

✓ वो अपनी खू न छोड़ेंगे हम अपनी बच्चा क्यों छोड़ें
सबुक् सर् कत्के क्या पूछे के हमसे सगरां क्यों हो ॥ २ ॥

✓ किया गम् ख्वारने रुसवा लगे आग इस महबूब को
न लाये ताव् जो गम्की वो मेरा राज्दां क्यों हो ॥ ३ ॥

वफा कैसी कहाँका इस्क जब सर् फोडना ठहरा
 तो फिर अये संगदिल् तेराही संगे आस्तां क्यों हो ॥ ४ ॥
 कफ़सू मे मुझसे रुदादे चमन् कहते न डर हमदम्
 गिरी है जिसपे कल् बिजली वो मेरा आशियां क्यों हो ॥ ५ ॥
 ये कह सकते हो हम् दिख मे नहीं हैं पर ये बतलावो
 के जब् दिखमे तुम्हि तुम् हो तो आंखोंसे निहां क्यों हो ॥ ६ ॥
 गलत् है ज़वे दिखका शिक्वा देखो जुर्म किस्का है
 न खींचो गर तुम् अपनेको कशाकश दरमियां क्यों हो ॥ ७ ॥
 ये फित्ना आदमीकी खाना वीरानी को क्या कम है
 हुये तुम् दोस्त जिसके दुस्मन् उसका आसमां क्यों हो ॥ ८ ॥
 यही है आजमाना तो सताना किस्को कहते हैं
 अंदूके हो लिये जब् तुम् तो मेरा इम्तिहां क्यों हो ॥ ९ ॥
 कहा तुम्ने के क्यों हो रौ के मिलनेमे रसवाई
 धजा कहते हो सच कहते हो फिर कहियो के हां क्यों हो ॥ १० ॥
 निवाला चाहता है काम क्या तानोंसे अय गालिब
 तेरे बेमेहर कइनेसे वो तुझपर मेहरबां क्यों हो ॥ ११ ॥

(१) एखाद्याला आपलें हृदय अर्पण केल्यानंतर मग तकार आणि रुदन कशाकरिता ?
 आपल्यापाशीं जर हृदय शिळक नाही तर बाणीचा उपयोग तरी काय ?

(२) ती आपला जुलूम करण्याचा स्वभाव सोडीत नाही. आम्ही आपला स्वाभिमान सोडीत नाही. मग तू आमच्यावर कां वरें चिडतेस हें विचारून आम्ही आमची अप्रतिष्ठा का करून घ्यावी.

(३) माझ्या मित्रांनींच माझ्या प्रेमाचा स्पोट करून माझा दुर्लौकिक केला. माझ्या शेकाचें रहस्य ज्यांना संभाळतां येत नाही त्या मित्रांचो मैत्री कमली ?

(४) कसलें प्रेम आणि कसली निष्ठा ! हे पापाणहृदये, डोकें फोडून प्यायचें ठरविल्यावर मला तुझ्याच उंबरठ्याचा दगड कशाला हवा ?

(५) मित्रा, मी वंधनांत आहे, आणि तू स्वतंत्र आहेस. वागेत काय घडले हें मला मोकळ्या मनानें सांग. घाबरू नकोस. अरे बाल वागेत बीज कडाडली ती माझ्या परठ्यावरच पडली हें कशावरून ? दुसऱ्या कुणाचें तें घटें असेल.

✓ (६) मी तुझ्या हृदयात नाहीं व तर तू म्हणू शकत नाहीस आणि मग हृदयात तूच आहेस तर माझ्या डोक्यासमोर का नाहीस व सांगशील की नाही ?

(७) तुझ्यामुळे मी वार्षिकी जात आहे ही तुची तक्रार रास्त नाहीं ह्यात माझा दोष नाहीं तू प्रतिकार करते आहेस, मार्गपुढ बरीत आहेस म्हणूनच ना, ही ओढाताण चालली आहे

(८) तुची मैत्री म्हणजे उध्वस्त होण्याची पूर्वतयारी ती पुरे नाहीं का मग काळानही अशा माणसाशी घैरे का बरें धराव ?

(९) तू माझ्याशी कायमच वैर पत्करलेस तर माझ्या प्रेमाची परीक्षा काय वघतेस आणि तू जे वघतेस ती परीक्षा तर पीडिणे वशाल्य म्हणायच ?

✓ (१०) प्रतिस्पर्धाशी भेद नसोस त्यात फजिती आहे असें मी तिला म्हणून तेव्हा ती चिडून म्हणते काय की शांत फजिती कमली ? ह्यावर काय म्हणावयाचें ? तू जे जे म्हणतेस ते टीकू आहे हच म्हणावं झाल

(११) हे गालिय, टोमण माहन आणि टोचून धोवून का ती तुला घरा होणार आहे ?

११७. ✓ रहिये अन् ऐसी जगो चलवर् जहा कोई न हो
हम् सुखन कोई न हो आर् हम् अवा कोई न हो ॥ १ ॥

✓ वेदरो दीवारसा एक घर बनाया चाहिये
कोई हमसाया न हो आर पासवा कोई न हो ॥ २ ॥

✓ पडिये गर बीमार तो कोयी न हो लीगारदार
और अगर मर जाइये तो नौहारव्या कोई न हो ॥ ३ ॥

✓ (१) हे हृदया, चल आपण कोठतरी हांव आणि निर्जन जागीं राहू तियें आपल्याशीं कुणी घोलगारा मित्रा आपल घोलण ऐम्णारा नसो

✓ (२) दार आणि मिती नसलेल असें एक घर आपण बनवू आपल्याला कुणी रसवालेदार नसो आणि कुणी शेजारी नसो

✓ (३) अशा ठिगणीं आजारी पडलों तर शुध्पा करणारा कुणी नको अन् मृत्यु आला तर आपल्यामरिता रुदन करणाराही कुणी नसो

११८. . . अज मेहर तावज्जनये दिद् व दिद् है आयीना
तूती को शप जिहवसे मुकाबिल है आयीना ॥ १ ॥

(१) सूर्यापासून धुळीच्या रुणापर्यंत सर्वत्र आत्माच आहे अन् हा आत्मा म्हणजे आरसा असून त्याचा अनुभव करणे म्हणजे पोषण आरशात आपल प्रतिविंब चडूकडे पाहण्यासारखें आहे उर्दू काव्यात पोषण आणि आरसा ह्याच प्रेम हा कविसंकेत आहे

११८ (अ) . . . हे सच्चाजार हर दरोदीवारे गमकदा
जिसनी बहार ये हो फिर उसनी खजा न पूछ ॥ १ ॥

नाचार बेकसी की भी हसरत उठाइये
हुशारीये रह व सितमे हमरहा न पूछ ॥ २ ॥

(१) आमच्या घरावर ठिकठिकाणी गवत उगवले आहे (घर बेचिराग झाल्याचे हे लक्षण होय) ज्याचा वसतऋतु इतमा भयानक तर हिवाळ्या वसा असेल त्याची कल्पना केलेली बरी

(२) आधीच रस्ता बाईट त्यात सोरती मिळाले ते पण बाईट मग आमच्या दुर्दशेसंदर्भा बोलणेंदी बरीच पण बाईट का असेनात ते सोबत तर करीत होते ना !

११९ . . . सद जळवा रूबरू है जो मिजगा उठाइये
ताकत बहा के दीद का एहसा उठाइये ॥ १ ॥

है सग पर बराते माशे जुनूने इश्क
यानी हनूज् मिन्नते तिफ्ळा उठाइये ॥ २ ॥

दीवार वारे मिन्नते मजदूरसे है खम्
अये खानमा खराब न एहसा उठाइये ॥ ३ ॥

या मेरे जरमे रश्कानो रुसना न कीजिये
या पर्दये तमस्सुमे पिनहा उठाइये ॥ ४ ॥

(१) डोळे उघडून पहा परमेश्वराच्या स्वरूपाचे गोंकडो साक्षात्कार दिसतील पण त्याचा अनुभव घेण्याची आमच्या डोळ्यात शक्ति कुठ आहे ?

(२) प्रेमघेडात कुणाचे ऋण लागू नयेत पण मुलें दगड पेंकतात तेमुद्धा वेडाला आवड्यक आहे म्हणून वेडाला दगडाच ऋण लागतें वनि म्हणतो की दगड म्हणजे वेडाच्या मूल्याची हुंडी का म्हणू नये ?

✓ (३) जगात कुणाचे उपकार घेऊ नयेत निर्जीव भिंतीमुद्धा मजुराच्या भ्रमानें (उपकारानें) वाकतात मग मनुष्याचे काय ?

(४) प्रतिस्पर्ध्यामुळे माझ्या हृदयावर जे आघात झाले आहेत त्याची हे प्रिये, टिंगल उडवू नकोस, आणि प्रतिस्पर्ध्याशी मिळून माझी यद्य बहू नरोस हैं नाहीतर तुझें स्मित तरी झळकू दे

१७७

- १२० . . . मस्जिद के जेरे साया खराबात् चाहिये
 भौं पासू आंख किल्लये हाजात् चाहिये ॥ १ ॥
- ✓ आशिकू हुये हैं आप भी एक और शख्स पर
 आखिर सितमकी कुछ तो मुकफात् चाहिये ॥ २ ॥
- दे दाद अये फलकू दिले हसरत् परस्त की
 हां कुछ न कुछ तलाफिये माफात् चाहिये ॥ ३ ॥
- ✓ सीखे हैं माहरखोंके लिये हम् मुसन्जिरी
 तकरीब कुछ तो बहरे मुलाकात् चाहिये ॥ ४ ॥
- ✓ मये से ग़ाज़ निशात् हैं किम् रुस्तियाह को
 यरू गूना बेखुदी मुझे दिन्गात् चाहिये ॥ ५ ॥
- ✓ हैं रंगे लाला य गुल्ल य निसरीं जुदाजुदा
 हर रंग मे बहार का इसगात् चाहिये ॥ ६ ॥
- सर पाये खुमपे चाहिये हंगामे बेखुदी
 रु सूये किल्ला वक्ते मुनाजात् चाहिये ॥ ७ ॥
- यानी बहसवे गर्दिशे पैमानये सिफात्
 आरिफ हमेशा मस्ते मये जात् चाहिये ॥ ८ ॥
- ✓ नशानुमा है अस्लसे ग़ालिब परोग को
 ख़ामोशीहीसे निकले है जो बात चाहिये ॥ ९ ॥

(१) मशीदीच्या जवळ मद्यालय हवे. परमेश्वरानें नाहीं का मशीदीतील कमानी-सारख्या दिसणाऱ्या भुंग्यापाशीं बाखणीसारखे नेत्र निर्माण केले.

✓ (२) शेवटीं तू एकाच्या प्रेमात फमलौम. बरें झालें. इतरांचा इतका छळ केल्या त्याची शिक्षा म्हणून तुझ्यावर ही पाळी आली.

(३) हे काय, माझ्या शेंदो आकाशाचा तू नाश केल्या. आतां माझी एजादी इच्छा तरी पूर्ण कर, म्हणजे माझ्यावर झालेल्या अन्यायाची अतः तरी फेड होईल.

✓ (४) मुंदरीशीं आम्हांला भेटायला मिळवें म्हणून आम्ही चित्रकला शिक्षितां. भेटायला कांहींतरी कारण हवें ना !

✓ (५) आनंद मिळवा म्हणून येथें कोण मरितो पितो. केवळ रात्रदिवाळ दुःखाची विस्तृति पाहिजे म्हणून मी मधु प्राशन करतो.

✓(६) फुलाचे रंग, मग ते अहिपुष्प असो की, गुल्यग असो की शेवतीं असो, विविध असतात, पण रसिकाना त्याचें महत्त्व वायत नाही. ते फुलाना चढर आल्या आहे की नाही हें पाहतात.

(७) विस्मृतीच्या अवस्थेंत डोकें मदिरापानापाशीं टेमलेले असावें आणि प्रार्थनेच्या चेळेला तोंड मळेच्या दिशेकडे असावें.

(८) परमात्म्याची आराधना करावी ती स्वतःच्या विसरून आणि देहभान हरवून करावी. योग्यानें नेहमीं परमात्म-मदिरेंत घुद असावे.

✓(९) आधीं मूळ आणि नंतर विस्तार तसेंच आधीं विचार आणि नंतर त्यातून वाणीचा आविष्कार होतो.

३२१ ... बिसातें अजब मे था'एकदिख यूकवतारये खून वो भी
 सो रहता है वू अंदाजे चम्पीदन् सरनिगू वो भी ॥ १ ॥
 रहे उस शोखसे आहुर्दा हम् घंदे तरुदुफ्से
 तकदुफ् वरतरफ् था एक अंदाजे जुनूं वो भी ॥ २ ॥
 खिपाले मर्ग कव् तस्कीन दिले आहुर्दा वो ब्रह्मो
 मेरे दामे तमनामे हैं एक सैदे जवू वो भी ॥ ३ ॥
 न करता काशू नाख मुत्तको क्या मादम था हमदम
 के होगा बाइसे अफ्जाइसे दर्दे दरूं वो भी ॥ ४ ॥
 न इतना बुन्दिशे तेरो जफा पर नाज् परमावो
 मेरे दरियाये वेतावी मे है एक मौजे खूं वो भी ॥ ५ ॥
 मये इगूरत् की ख्वाहिश् सानीये गर्दूसे क्या कीजे
 लिये बैठा है एक दो चार जामे बाजगू वो भी ॥ ६ ॥
 मेरे दिव्दमे है गालिन् शौके बस्द व शिकूवये हिजरां
 खुदा वो दिन् करे जो उससे मै ये भी कहुं वो भी ॥ ७ ॥

(१) माझी अगहाय अगस्या पद्म. आहे एक हृदय त्यात मुझ रक्ताचा एम्च मिदु आहे. शोकामुखें त्याची स्थिति अशी झाली आहे कीं तो केव्हा गळून पडेल त्याचा नेम नाही.

(२) प्रियेरीं आम्ही नाराज होतो अथवा नाराजी कशाची म्हणावयाची तोही एक चेडाचाच प्रकार म्हणावयास हवा.

(३) मरणाच्या कल्पनेनें माझ्या ओरुमग्र हृदयाला काय समाधान होणार आहे अन् ती कल्पना तरी प्रवल आहे काय ? जाळ्यात अडकलेल्या दुय्यल्या आणि निरुपयोगी सावजा-सारखी ती क्षीण आणि दुबळी झाली आहे.

(४) मला वाटतें की आनंदनाने मनावरचा भार हलसा होईल त्यानें उलट दुःख वाढेल असें वाटलें असतें तर मी प्रेमाचे गाव्हणें गायिलें नसतें.

(५) तुझ्या तलवारीच्या तीक्ष्ण पायाचा गर्ज करूं नकोस. माझ्या भावनाच्या तुफान दर्यांत तुझ्या पात्याहूनही तीक्ष्ण अशा विती तरी लहरी आहेत

(६) आम्ही काळखरी सावीकडून मयाची काय अपेक्षा करावी. त्याचे मयाचे पेंढे उलटे आहेत. त्याच्यापाशीं काय लभायचें आकाशाच्या घुमटाला येथें उलटा पेंढा म्हटलें आहे.

(७) मला मीलनाची आसक्ति आहे आणि विरहाचें गाव्हणें पण आहे. तिला मी आपलें गाव्हणें सांगून मीलनाची इच्छा प्रकट करूं शकेन असा एखादा दिवस उजाडेल का ?

१२२... हैं बजमे घुतामे सुखन् आनुर्दा लवोंसे
तंग आवे हैं हम ऐसे सुशामद तलबोसे ॥ १ ॥

हैं दौरे कदहा बजेहे परेशानीये सहवा
यक़वार लगादो खुमे मये मेरे लवोंसे ॥ २ ॥

रिदाने दरे मयेक़दाह गुस्ताख हैं जाहिद
जिनहार न होना तरफ़ इन् वेअदबोसे ॥ ३ ॥

वेदादे वफ़ा देख के जाती रही आखिर
हरचद मेरी जान् को था रन्त् लवोंसे ॥ ४ ॥

(१) प्रियेच्या मैफिलींत खुशामद वरणाच्या लोकांचा इतका कंटाळा आला आहे की तिथें मला तोंड उघडायलाही नको वाटतें

(२) धावून धावून दारु पिणें आम्हाला काही आवडत नाही. ती मुरईच उचलून आमच्या तोंडाला का लावीत नाहीत

(३) अरे धर्मप्रचारका, मयालयाच्या दारात जमलेले हे मयापि पार उद्धत आहेत. त्याच्या नादी लागूं नकोस वसा

(४) माझे प्राण नेहमीं ओझाशीं घुटमळत पण निष्फळ प्रेमानें ह्या दोषाचो ताटावट केली आणि प्राण ओझांना सोडून गेले.

१२३... ता हम्को शिकायत कीभी बाकी न रहे जा
सुन लेते हैं गो ब्रिक्त हमारा नहीं करते ॥ १ ॥

गालिब तेरा अहवाल सुना देगे हम् उनको
वो सुनके बुलाले ये इजारा नहीं करते ॥ २ ॥

घरमे था क्या के तेरा गम् उसे शरत करता
वो जो रखते थे हम् वो एक हसरते तामीर सो है ॥ ३ ॥

(१) प्रियेची वागणूक तर पहा. माझा उल्लेख आला कीं ती ऐकून घेते पण एक
शब्द बोलत नाही. म्हणजे आमचा उल्लेखही तिला नको आहे असें गान्धारणं घरण्याचीही तिनें
सोय ठेवली नाही.

(२) गालिब, तुझी हकीकत तिच्या कानावर घालीन पण ती ऐकून ती तुला जवळ
बोलविल ह्याची खात्री मी देऊ शकणार नाही.

(३) तुझ्या शोकानें उध्वस्त बनयला हृदयांत शिझक पाय राहिलें होतें. हो, एक
गोष्ट दिलीक होती आणि ती म्हणजे आशेची हुरहुर.

१२४... रामे दुनियासे गर पायीभी फुर्सत सर उठानेकी
फलकू का देखना तरूरीव तेरे याद आनेकी ॥ १ ॥

खुलेगा किस् तरह मज्मूं मेरे मक्तूब का यारव
कसम खायी है उसू काफिरने काग़ज़के जलानेकी ॥ २ ॥

लिपटना परनियां मे शोलये आतिशू का आसां है
बले मुश्किल है हिकूमत दिलमे सोजे गम् छुपानेकी ॥ ३ ॥

उन्हे मंज़र अपने जस्मियोको देख आना था
उठे थे सैरे गुलज़ो देखना शोखी ब्रहानेकी ॥ ४ ॥

हमारी सादगी थी इन्तिफाते नाज़ पर मरना
तेरा आना न था आलिम् मगर तम्हीद् जानेकी ॥ ५ ॥

लकड़कूचे हवादिमूक़ा तहम्मुद्द कर नहीं सकती
मेरी ताकत के जामिन् थी दुतोंके नाज़ उठानेकी ॥ ६ ॥

कहूँ क्या खूबिये अवज़ाए अब्नाये जमां ग़ालिब
बंदी की उसने जिससे हमने की थी बारहा नेकी ॥ ७ ॥

(१) जीवनाच्या मोसातून डोकें वर काढण्यास अवग्राह मिळाला कीं डोके आग्राहा-
कडे पळतात आणि आग्राह (नियति) पीडा देणारे असल्यामुळें त्यामुळें तुझ्या छळणाच्या
स्वभावाची आठवण होते.

✓ (२) माझ्या पत्राचा मजकूर तिला कसा समजावा ? कारण माझें प्रत्येक पत्र न
वाचतांच जाळून टाकण्याची तिनें शपथ घेतली आहे.

✓ (३) रेणमी कपळ्यात एक वेळ आग लपविणें सोपें आहे परंतु हृदयातील दुःखाची
आग लपविणें कठीण आहे.

(४) तिनें बागेत फिरण्याचें नुसतें निमित्त केले. वास्तविक तिच्या मनान आपले
पीडित कोणत्या स्थितीत तळमळत पडले आहेत हे पहावयाचें होते.

✓ (५) तूं आलीस. आम्हाला वाटलें कीं आमच्यावर तुसी कृपा आहे. तुझ्यावरून
आम्ही जीव ओवाळून टाकण्यास तयार झालों. पण येताक्षणीच मल जायचें आहे म्हणून
तूं म्हणूं लागलीस तर हा मुद्दा एक प्रसाराचा छळ नाही का.

(६) पूर्वी प्रियेचे नाजनखरे साम्राज्याची शक्ति होती पण आता संसृष्टाचें आघात
सहन करण्याचीही शक्ति राहिली नाही.

✓ (७) जगाची रीत नाय सांगवी. ज्याचें आम्ही चागलें केले ते आमचें बाईटच
करीत आले आहेत.

१२५... हासित से हात् धो वैट् अये आरजू खिरामी
दिल जोशे गिरिया मे है डूयी डूयी असामी ॥ १ ॥

✓ उस शमाकी तरहसे जिसमे कोयी दुहादे
मै भी जले हुवोमे हू दातो नातमामी ॥ २ ॥

(१) हे आकाशानो, तुम्ही आता वगाचीही आग्रा धरु नका कारण हृदय शोभमम
झालें आहे. तें आता नाही हालचाल करण्याच्या परिस्थितीत नाही.

✓ (२) माझ्या निष्कल जीवनाची मला खीन वाटते. माझे जीवन म्हणजे दिवा पुणो
मधेंच विझवूं पहावा पण तो पूर्णपणें न विझता अर्धवट जळून रहावा अशाप्रमाणेंच आहे.

१२६... क्या तंग्र हम् सितम् उदगावा जहां है
जिसमे के एक वैडये मोर आसमां है ॥ १ ॥

हैं कायनात् को हरखत तेरे औकसे
परतासे आपतात् के जन्मे जन्म है ॥ २ ॥

हालांकि है ये सेलीये खारासे खालारम्
 गाफिल को मेरे शीजे पे मूये का गुमान है ॥ ३ ॥
 की उसने गरम् सीनये अहले हवसमे जा
 आवे न क्यों पसद के ठड़ा मकान है ॥ ४ ॥
 क्या खूब तुमने गैरको बोसा नहीं दिया
 बस चुप रहो हमारेभि मूहमे जमान है ॥ ५ ॥
 बैठा है जो के सायये दीनारे पार मे
 फर्मावाये किन्तरे हिंदूसितान है ॥ ६ ॥
 हस्तीका एतिबार भी गमने मिटा दिया
 किससे कहूँ के दामो जिगर का निशान है ॥ ७ ॥
 है वारे एतिमादे बफादारी इसमंदर
 गालिन हम इसमे खुश हैं के नामेहरमान है ॥ ८ ॥

(१) आम्हा पीडिताच जग मितो सकुचित आहे तें पहा मुगोचें अडें (क्षुब्ध वस्तु) मुद्धा आम्हाला विस्माल आनंदापेक्षाही थंड आणि सर्वज्यापो वाटत आहे

(२) धुळीच्या कणात सूर्याचे निरण प्रविष्ट झाले की ते कण इकडे तिकडे धावू लागतात त्याप्रमाणेंच हे परमेश्वरा, इच्छा झाली की मृष्टीचा कणान् कण चळवळ करू लागतो

(३) माझें मधुपात्र (घातूचे) दगडान ठोकून ठोकून तामडेलाल झाल आहे पण लोकांना वाटतें की त्यात लाल बावणी भरली आहे म्हणून माझें पात्र लाल दिसत आहे ह्या कवितेत हृदयाच्या स्थितीकडे श्वारा केलेला आहे

(४) प्रिया प्रतिस्पर्ध्याच्या हृदयात जाऊन बसली आहे त्याच हृदय भावनाविरहित आणि म्हणून थंड आहे अन् अशी धडंगार आसन कुणाला प्रिय नसतात

(५) मी प्रतिस्पर्ध्याला चुंबन दिल नाही असें तू म्हणतेस पण मला ह पटत नाही थाय, मला तुझें चुंबन घेऊनच त्याची शहानिशा करून घेऊं दे

(६) हा प्रेमवेडा जो भिंतीच्या सावलीत बसला आहे त्याकडे पहा तो हिंदुस्थानचा बादशहाच वाटतो

(७) शोभावेगानें माझें काळीज नाहीगें झाल आहे आता मी कुणाला सांगूं लागलों की माझ्या जखमा म्हणजे माझ्या काळजाची चिह्ने होत, तर त्यांना खर वाटणार नाही

(८) ती आमच्यावर अवकृपा करते आहे ह्यातही आम्हाला आनंद आहे; कारण तिला आमच्या निष्ठेगद्द राजी आहे वापण फितोही ह्याना छळले तरी हे सहन करतात, असें तिला वाटतें. मग तिच्या छळणाने आम्हाला आनंद का होऊ नये.

१२७. . . . दर्दसे मेरे हैं तुझको बेफ़्तारी हाये हाये
क्या हुयी जालिम् तेरी गफ़लत शिबारी हाये हाये ॥ १ ॥

तेरे दिलमे गर न था आशोवे गम् का हौसला
तुने फिर क्यों की थी मेरी गम् गुस्तारी हाये हाये ॥ २ ॥

✓ क्यों मेरी गम् खालीफ़ा तुझको आया था खियाद
दुश्मनी अपनी थी मेरी दोस्तदारी हाये हाये ॥ ३ ॥

✓ उम्र भर का तुने पैमाने काफ़ बाबा तो क्या
उम्र को भी तो नहीं है पायदारी हाये हाये ॥ ४ ॥

✓ जहर लगती है मुझे आगो हवाये शिंदगी
यानी तुझसे थी उसे नासाज़गारी हाये हाये ॥ ५ ॥

✓ गुलफ़िशानी हाये नाचे जल्बेको क्या हो गया
ज़ानपर होनी है तेरी लालाकारी हाये हाये ॥ ६ ॥

शर्म रुसवाईसे जा छिपना नकारे खामसे
खाम है उल्फ़तकि तुझपर पर्दादारी हाये हाये ॥ ७ ॥

ग़ाक़मे नामूस पैमाने महबूत मित्र गयी
उठ गयी दुनियासे राहोरस्मे यारी हाये हाये ॥ ८ ॥

हाथ ही तेम् आज़मा का कामसे जाता रहा
दिलपे इक़ लगने न पाया ज़ह्मकारी हाये हाये ॥ ९ ॥

फ़िम् तरह काटे कोयी शम् हाये तारे बरशागात्र
है नजर खूबदये अन्तर शुमारी हाये हाये ॥ १० ॥

गोश महज़रे पयाम् व चश्म महरुमे जमात्र
एक़ दिल तिम् पर ये ना उम्मेदवारी हाये हाये ॥ ११ ॥

इश्क़ने पक़डा न था गालिज अभी बहशतका रग
रह गया था दिलमे जो कुछ जाफ़कारी हाये हाये ॥ १२ ॥

गालिवच्या तारण्यात वयाच्या बावीस-तेवीसाव्या वर्षी त्याची एका तरुणीशी ओळख झाली. ह्या ओळखीचें पुढें प्रेमांत रूपांतर झालें. पण तें प्रेम फलद्रूप होण्याच्या आधीं तिला मृत्यु आला. ह्या घटनेनं गालिवला अत्यंत दुःख झालें. चाळीस वर्षांनंतर आपल्या बासण्याव्या वर्षी गालिवनं आपल्या खाजगी पत्रांत ह्या घटनेचा उल्लेख करून, प्रियेच्या मृत्यूनं आपल्याला किती हळूहळू वाटली आणि अद्याप तिची फिती आठवण होते हें दाखविलें आहे. ही शोक-कविता गालिवनं प्रियेच्या मृत्यूवर लिहिली आहे.

(१) हे प्रिये, माझें दुःख पाहून तुझ्या मनाला यातना होत आहेत. प्रियकरांची उपेक्षा करण्याचा तरुणांचा स्वभावधर्मच असतो. तो तूं ह्या वेळीं विसरून जाऊन कां वरें माझ्या दुःखानें स्वतःला त्रास करून घेत आहेस.

(२) अगे, शोकाचा भार वाहण्याचें तुझ्यांत सामर्थ्य नव्हतें तर माझ्यानद्वल तूं कां वरें जिह्याव्या दाखविलास.

(३) माझ्यावर प्रेम करून तूं कां वरें आपला नाग करून घेतलास. माझ्याशीं प्रेम म्हणजे तूं तुझ्या स्वतःशीं झुलुल केत्यासारखें आहे.

(४) जीवनभर मी एकनिष्ठ राहीन असें तूं म्हणाली होतीस, पण अरेरे, हें जीवन क्षणभंगुर ठरलें ना !

(५) मला सभोवतालेंचं वातावरण रिपतुल्य लागत आहे. कारण हें वातावरण तुलाही मानवलें नाहीं.

(६) एके काळीं तूं सौंदर्याचें रंग उघडित होतीस पण आतां तुझ्या कवरीवर फुलांच्या राशी पडून रंग भरलें लागला आहे.

(७) प्रेमाचें गुपित उघडें पडेल म्हणून तूं मानीच्या पट्याभाड कां जाऊन लपलीस ! पडदापडतीची तूं हद्द केलीस म्हणायची !

(८) एकनिष्ठेचीं बचनें मानीत मिळून गेलीं म्हणजे जगांतून प्रेमाची रीत नाहींशी झाली असेंच म्हटलें पाहिजे.

(९) हृदयावर जीवपेणी आपात करण्यापूर्वीच तुझा हात जायबंदी व्हावा त्यापेक्षां दुर्दैव तें फोगतें !

(१०) प्रेमांत आकाशांतोळ तारे पाहण्याची आमची सवय. आतां तुझ्या निरहाचा वर्षावतु आम्हीं कसा काय घाल्यावयाचा ! (तारे वर्षाकाळांत दिसत नाहींत).

(११) आमचें कान तुझ्या संदेगापासून आणि बोळे तुझ्या दर्शनाला वंचित झाले आहेत. एक हृदय आणि त्यावर निराशेचा जबरदस्त आघात झाला आहे. काय हे दुर्दैव !

(११) अद्याप माझ्या प्रेमाला वेडाचें स्वस्थ आलें नव्हतें. प्रेमपूर्तीची हास फिटली नव्हती. तोच हा आघात माझ्यावर झाला आहे.

१२८... सरास्तीमे आलमे हस्तीमे यास् है
 तस्कीन् को दे नवेद् के मरने की आस है ॥ १ ॥
 लेता नहीं मेरे दिले आनारावी स्रवर
 अव्रतन् यो जान्ता है के मेरेही पास है ॥ २ ॥
 कीजे क्या सुखरे तपे शम् कहा तलन्
 हर मृ मेरे वदन् पे जवाने सिपास् है ॥ ३ ॥
 है वो गुरुरे हुस्नसे चेगानये वफा
 हरचंद उसके पास दिले हक्शिनास है ॥ ४ ॥
 पी जिस कदर मिली शबे महताव् मे शराव्
 अब बलामी मिजाज को गरमी ही रास है ॥ ५ ॥
 ✓ हर एक मका को है मन्नीसे शर्फ असद्
 मज्नुं जो गरामा है तो जगद् उदास है ॥ ६ ॥

(१) प्रेमवेडामय्ये मी जीवनाला कंठझन गेलें आहें. आता ह्या उदासीनतेला लौकरच येणाऱ्या मृत्यूची खपखरर वा; कारण मृत्यूनेच हीं दुःखें दूर होणार आहेत.

(२) प्रिया माझ्या हृदयाची कांही दखल घेत नाही. तिला वाटतें हैं हृदय अयाप माझ्यापाशी आहे; पण तें कधीच माझ्या ताव्यातून निघून गेलें आहे.

(३) माझ्या शोमाची दादगता काय वर्षावी ? ह्या दादवतेनें माझ्या अगावर रोमाच उभे रहातात. त्यावद्दन माझ्या स्थितीची कल्पना येईल.

(४) ती सहृदय नाही असें नाही, पण सौंदर्याच्या अहंकारामुळें ती माझा छळ आणि उपेक्षा करीत आहे.

(५) चादण्या रात्रीत मिळेल तितकें मद्य पी बरें. कारण ह्या शीत प्रहलीला मानवणारी मदिरा होच वस्तु आहे.

✓ (६) घराल. रहणाऱ्याच्या घरालाही चटमा लगतो. पद्म, मज्नु मरून गेला म्हणून अरण्या रिक्त झालें आहे.

१२९... ✓ गर खामुशीसे फायदा इखाये हात्र है
 खुश्र हूं के मेरी बात समझनी मुहाय है ॥ १ ॥
 किसमो सुनायू हसरते इब्हार का गिला
 दिल फर्दे जमो खर्चे जवानहाये लाश है ॥ २ ॥

किस पदमे है आयीना पर्दाञ्ज अये सुदा
रहमतको उजररवाहे लब्जे वेसवाल है ॥ ३ ॥

है है खुदा नख्वास्ता वो और दुश्मनी
अये शोके मुक्द्दह ये तुझे क्या खियाद है ॥ ४ ॥

मुक्कीं लिनासे काना अलीके कदम् से जानू
नाफे जमीन् है न के नाफे गगद है ॥ ५ ॥

वहशत् पे मेरी असीय आफाक् तगू है
दरिया जमीन् को अर्के इन्फिआद है ॥ ६ ॥

हस्तीके मत् फरेबमे आजाइयो असद्
आलम् तमाम् हल्कये दामे खियाल है ॥ ७ ॥

✓ (१) गय राहिल्यान आपली मनस्थिति बाहेर दिसून येत नाही माझे बाणें असें आहे
ह्यामुळे लोकाना अर्थबोध होत नाही हें बरें आहे नाही का ?

(२) माझ्या अवृत्त आकांक्षाच गाव्हाणे कुणासमोर सांगू ? माघें हृदय म्हणजे
अशा गाव्हाण्याचें एक मोठे दस्तर बनलें आहे

(३) परमेश्वरा, मी पापी आहे माझ्या तोंडून शब्द निघत नाहीत तुझ्या कृपा
दृष्टि कुठें शुद्ध पडल्या आहेत ? त्या माझ्याकडे का बघत नाहीत ?

(४) प्रिया भन् तुझ्याशी बैर, अशा विचाराची, हे रुजित रसिकते, सबय सोडून
दे बरें

(५) काव्यावर काव्य कपडा चढवितान त्याला सुगंध अलीच्या सद्वासानें आला
आहे (मऊपात अलीचा जन्म झाला) हा सुगंध कस्तुरीमृगाचा नव्हे काव्याला पृथ्वीची
नाभि समजत कस्तुरीमृगाची नाभि काय नव्हे पृथ्वीची नाभि आहे कपड्याला सुगंध
अलीमुळें लाभला अशी कल्पना घेवी आहे

(६) माझ्या प्रेमवेडाला हें जग अगदीं आवुचित झाले आहे आपण इतके लहान
आणि धुंदल झालों ह्याची विश्वांग रान वाटली तुम्हाला समुद्र आणि जलशय दिसताना ते ह्या
विशाला समोच आणि रज्जा ह्यामुळें धाळेल्या घाम होय

(७) हे असद्, ह्या अस्तित्वाच्या प्रमाण गुरफद्द नकोय अरे, ही सारी सृष्टि
म्हणजे कल्पनाच जाळें आहे

१३० . . . तुम् अपने शिक्वेकी वाते न खोद खोदके पूछो
उजर करो मेरे दिखसे के इसमे आग दबी है ॥ १ ॥
दिया ये दर्द अलम् भी तो मुगतनम है के आखिर
न गिरियये सहरी है न आहे नीमशाबी है ॥ २ ॥

✓ (१) माझी स्थिति खोदून खोदून विचार नकोस वरें. कारण माझ्या हृदयात आग सुप्त आहे ती ह्यामुळे मडक्याची.

(२) हे हृदय, हा जीवनगोक बरा समज कारण क्षणभरां हे निश्वास आणि ही रुदनं नेहमीकरिता नाहीशी होतील

१३१ . . . एकजा हफें वफा लिखा था वो भी मिट गया
जादिरा कागज तेरे खतका गलत बदर है ॥ १ ॥
जी जले जाँके फनाकी नातमामी पर न क्यों
हम् नहीं जलते नफस हरचद आतिश वार है ॥ २ ॥

✓ आगसे पानांमे बुझते वक्त उठती है सदा
हरकोपी दग्मादगी मे नालेसे लाचार है ॥ ३ ॥
है वही बद मस्तिये हर जनेका खुद उजरखा
जिसके जल्वेसे जमीता आसमा सरदार है ॥ ४ ॥

✓ मुझसे मत कह व हमें कहता था अपनी जिंदगी
जिंदगीसे भी मेरा जी इन् दिनों बेजार हं ॥ ५ ॥
आखकी तस्वीर सरनामे पे खींची है के ता
तुझपे खुल जात्रे के उसको हस्रते दीदार है ॥ ६ ॥

✓ (१) हे प्रिये, तुझ्या पत्रात एके ठिकाणी निघा हा शब्द लिहिलेला दिसतो पण तो शब्द पुसून गेला होता साइजिम्ब आहे मनात नसताना कागदावर उतरलेले शब्द दिकतील तरी कसे ? ते आयोआप पुसले जाणारच

(२) नाहीसे होण्याची आमची इच्छा दृष्ट दिसत नाही नाहीतर श्वासोच्छ्वास इतना दाहक असताना आम्हाला मृत्यु कधीचाच यात्रयम् इका होता आमच्या मनाच्या निर्भावाचा हा अभाव हृदयाला सारखा जाणवतो

✓ (३) पाण्यांत जळते निर्यारे घातले कीं आवाज झाल्याशिवाय राहान नाही. कोणतीही वस्तु अमो, दुर हृदयात नसले कीं आनंदनाच्या स्वरूपांत तोंडावाटे बाहेर पडल्याशिवाय राहात नाही.

(४) परमेश्वराच्या स्वरूपाच्या आनिष्कारानें कणनूकण गतिमान झाला आहे. पण ही आपलीच शक्ति आहे ह्या कल्पनेनें त्याला वेचैन केले आहे.

✓ (५) हे शिमे, तूं माझा प्राण आहेस, माझें जीवन आहेस असें तूं म्हणायची. आता त्याचा पुनरुच्चार करूं नकोस. कारण आतां मला ह्या जीवनाचा कंटाळा आला आहे.

(६) मी पत्राच्या पाकिटावर डोळ्यांचे चित्र काढलें आहे. तुला पाहण्याकरिता दोळे मिती भुकेले आहेत ह्याची तुला कल्पना यावी हा हेतु आहे.

१३२. — पीनस पे गुज्जते हैं जो कूचेसे वो मेरे
१३२ . . . कथा भी कहाँको बदलने नहीं देते

१३२ (अ) . . . मेरी हस्ती फुंजाये हैरतावादे तमन्ना है
जिसे कहते हैं नाला वो इसी आलम का अनूका है ॥ १ ॥
ख़ुश क्या फुल्ले गुल्ल कहते हैं किसको कोई मौसम हो
वही हम हैं कफस है और मातम वालोपर का है ॥ २ ॥
बफ़ाये दिलबरा है इतिफ़ासी यर्ना अये हमदम
अरार फ़र्मादे दिख हाये हज़ीका किसने देखा है ॥ ३ ॥
न लायी शोखीये अदेशा तावे रंजे नौमीदी
कफे अफ़सोस मलना अहदे तज्दीदे तमन्ना है ॥ ४ ॥

✓ ती उघळ्या पालखीतून माझ्या आळीतून जाते तेव्हा माझ्या घरासमोर पालखी वाहणारे खांदे बदलण्याकरिता यात्रांचे म्हणतात तर ती त्यांना तिथे खांदेही बदलू देत नाही इतका तिला माझा कंटाळा आहे.

(१) मनुष्य अति दुःखानें मुन्न झाला कीं आनंदन करण्याचें विसरून जातो. क्वि म्हणतो कीं ह्या वेळीं मी पण मुन्न झालों आहे. त्यामुळे निश्वास टाकणें, आनंदन करणें विसून येत नाही, इतकेंच. पण ह्यावरून ते भाव माझ्यात नाहीत अगें मात्र समजू नना.

(२) कुठला हिंवाळ्य अन् कुठला चरंतकृत. कोणताही कृतु असो तेच आम्ही, तेच हे वारागार आणि तीच आमच्या असहाय स्थितीची हळहळ चालू आहे.

(३) प्रिया एकनिष्ठ आहे तर तो प्रभर केवळ योगायोग समजावा नाहीतर निश्वास आणि आकंदन ह्याचा परिणाम झालेला बुणी पाहिला आहे.

(४) माझ्या आतंतीला निराशा सहन झाली नाही. निराशेने मी हातावर हात चोळीत आहे. हातावर हात देऊन जणू काय मी तळमळ चालू ठेवण्याचें वचन देत आहे.

१३३ . . . ✓ रहम कर जालिम के क्या वूदे चिरागे कुस्ता है
नब्बे बीमारे चपा दूदे चिरागे कुस्ता है ॥ १ ॥

✓ दिल्लगीकी आरजू बेचैन् रखती है
बर्ना या बेरौनकीये सूदे चिरागे कुस्ता है ॥ २ ॥

✓ (१) हे प्रिये, तुझ्या ह्या प्रियमरावर धोडीशी तरी दया कर त्याचें महत्त्व काय आहे त्याच्या नाळ्या म्हणजे विज्ञलेल्या दिव्याच्या भुरासारख्या आहेत त्या वेव्हा नाहीशा होनील ह्याचा काहीं नेम नाही

✓ (२) प्रीतीच्या छंशमुखें आमचें हृदय सारखें तळमळ्या आहे प्रीति नसती तर हृदयाची अशी स्थिति का झाली असती ? तो दिला परा सारखा जळत आहे त्या दाहनेनेच त्याचा शेवटीं नारा होणार. हा दाहस्ता नसती तर तेल काय, पाती काय अन् दिला काय कोणतेंच शुकसान झालें नसतें

१३४ . . . ✓ चश्मे खूया खामुशीमे भी नचा पर्दाज है
सुर्मा तू कहवे के दूदे शोलये आवाज है ॥ १ ॥

पैकरे उश्शाकू साजे तालेण नासाजु है
नाला गोया गर्दिशे सय्यारेकी आवाजु है ॥ २ ॥

दस्तगाहे दीदये खूयारे मज्नु देखना
यरू वियात्रा जखये गुल फर्श पा अदाजु है ॥ ३ ॥

✓ (१) प्रिया गप्प असली तरी तिचे डोळे बोलके आहेत. असें वाटतें की, तिच्या डोळ्यातील वाजळ हें धनीतून निर्माण झालें आहे

(२) प्रियमराचें शरीर म्हणजे हुईवाचें वाय होय त्याचीं गान्हाणीं आणि आकंदन म्हणजे सतत फिरणाऱ्या प्रहाचा ध्वनि होय

(३) मजनुच्या रक्तर्जित नेत्रांची शक्ति पाह्य त्यामुखें बाळवंट फुलाचा सडा पडलेल्या उपवनाप्रमाणें भासत आहे

१३५ . . . ✓ इस्क मुश्को नहीं बहशत् ही सही
मेरी बहशत् तेरी शुहरत् ही सही ॥ १ ॥

✓ कता कीजिये न तालुह हमसे
कुठ नहीं है तो अदावत् ही सही ॥ २ ॥

मेरे होने मे है क्या रुसवायी

अये वो मजलिस नही खिलवत ही सही ॥ ३ ॥

✓ हम भी दुश्मन् तो नहीं हैं अपने

गेको तुझसे महबूबत ही सही ॥ ४ ॥

अपनी हस्तीहीसे हो जो कुछ हो

आगही गर नही गफलत ही सही ॥ ५ ॥

✓ उमर हरचद के है बरकस्विराम्

दिदके खून करनेकी फुरसत ही सही ॥ ६ ॥

हम कोयी तर्क बफा करते हैं

न सही इस्क मुसीबत ही सही ॥ ७ ॥

कुछ तो दे अये फूलके ना इत्साफ

आह व फरयाद की रुखसत ही सही ॥ ८ ॥

हम भी तस्लीम् की रू डालेंगे

वे नियाजी तेरी आदत ही सही ॥ ९ ॥

✓ यार से छेड चली जाये असद

गर नही यस्त तो इसरत ही सही ॥ १० ॥

—(१) प्रिये, माँने प्रेम मरणजे तुग वेड बावतें यरें सैं वेड का असेना ह्यामुळें
तुझा लौकिक झाला हैं काय कमी समधान आहे

✓(२) प्रिये, माझ्याशीं आपला संबंध तोई नकोस आहे, प्रेम नराळ तर द्वेष तरी
पर ज्याचा तो द्वेष करते तो हा प्रियम्नर हैं तरी आपलें नातें वायम राहील

(३) मी तुझ्याजवळ असलों तर काय चाईट आहे मी मैफिलीत तुला नमोसा
असलों तर माथी एकातात गाठ घे

✓(४) परक्याशीं तुलें प्रेम असेल ही गोष्ट खरी असो वा नसो पण आम्ही तुझे शत्रु
तर नाही ना !

(५) आपल्या अस्तित्वाशीं संबंध असान्यास हवा आपल्या अस्तित्वाची जाणीव
नसेल तर विस्मृति हवी

✓(६) आयुष्य हैं विजेसारखें क्षणभंगुर असेल पण त्यात सुख प्रेमापायी हृदयाचें
रक्त बाहावण्यास वेळ मिळनोच

(७) सगळ्याच्या भीतीनें आम्ही प्रेमाचा त्याग करणारे नव्हेत प्रेमात सकटें असलीं
तरी त्यांना आम्ही सकट समजूनच तोंड देऊ

(५) मला शक्य असतें तर कृपण घुमुधरेला विचारलें असतें कीं, बोल, इतकीं अमूल्य नररत्नें तू दडवून ठेवलीं आहेस त्यांचें तू काय केलेंस. त्यांचा तुलाही लाभ नाही आणि जगालाही त्यांचा लाभ तू मिळविल्या नाहीस.

(६) माझ्या प्रतिस्पर्ध्यांनीं माझ्यावर भलभलते आरोप लादले आणि माझा सारखा छळ केला.

(७) आज विनवणी न करतांही प्रिया पुत्रां देत आहे त्यांचें काय कारण. प्रतिस्पर्ध्यांच्या बैठकीत तर तिला ही सक्क लागली नसेल ना.

(८) ती हड्डाल पेटली असेल तर गोष्ट दुसरी. पण दिलेली अनेक वचनें तिनें पाळलीं हैं आमच्या पध्दावर पडलें.

(९) गालिय, दूध सांग, तू कोणत्या उत्तराची अपेक्षा करतोस. तू आपलें गान्हाणें सांगितलेंस आणि तिनें तें ऐकून घेतलें त्यापलीकडे तुला उत्तर काय मिळणार आहे.

१३८ --- रक्तारे उघ कतए रहे इजितरावू है
इस् साध के हिसावू को बर्क आफ्तावू है ॥ १ ॥
मीनाये मये है सवं निशाते वहार से
घाले तदरौ जलये मौजे शरावू है ॥ २ ॥
जखमी हुवा है पाशना पाये सवात् का
ने भागने की गू न इकामत् की तावू है ॥ ३ ॥
जादादे बाद नोशीये रिदां है शपजिह्व
गाफ़िल गुमां करे है के गीती खरावू है ॥ ४ ॥
नज्जारा क्या हरीक हो उस् बर्क हुस्नका
जोशे वहार जल्वेको जिसके नक़्ब है ॥ ५ ॥
मै नामुराद् दिखकी तसहरीको क्या करूं
मानाके तेरे रुस्से निगह कामयाव है ॥ ६ ॥
गुजरा असद् मसन्ते पैशमे यास्से
कासिद् पे मुझको रस्के सवालो जवावू है ॥ ७ ॥

(१) वर्षांचो गणना सूर्याच्या गतीवरून करतात. मनुष्याच्या आयुष्याची गणना खरें म्हटलें तर विजेच्या गतीवरून करावयाला पाहिजे, इतकें आयुष्य क्षणभंगुर आहे. अन् ह्याशिवाय दगदगीचें आणि संश्रयचें आहे म्हणून बलमगनेला विजेचो गती धरानी हेंच योग्य आहे.

(२) मदिरेशी मुरई वसंतकृत सुसुच्या झाडासारखी प्रफुल्लित झाली आहे आणि मसुलहरी चक्रीराच्या पंताप्रमाणे भासताना

(३) आमच्या निर्धाराने पाय पंगू झाले आहेत. प्रेमाच्या क्षेत्रात आता धावण्याची काय किंवा टिकून राहण्याची काय शक्ति राहिली नाही

(४) लोकाना वाटते की आम्ही मद्यपी म्हणजे कफळक आहेत खरे म्हणजे सगळे जग ही आम्हा मद्यप्याची जहागिर आहे. आम्ही स्वतः जगचे अधिपति समजतो.

(५) त्या मुंदरीच्या चेहेऱ्याला पडदा म्हणजे बहरलेल्या वसताचा होय, त्या चेहेऱ्याकडे पाहण्याची आमच्या दृष्टीत शक्ति नाही

(६) तुला पाहून माझ्या डोळ्यांचे पारणे फिटले; पण निराश हृदयाचे समाधान कसे करू. हृदयाची ओढ वेगळीच आहे.

(७) दूताच्या द्वारे प्रियेचा सदेश येणे ही आनंदाची गोष्ट आहे. पण मला तो आनंद नको आहे. कारण दूत ह्या कर्माच्या निमित्ताने प्रियेची भोलेल ह्याचा मला हेवा वाटतो.

१३९ . . . देखना किस्मत के आप् अपने पे रश्क आजाये है
मै उसे देखू मला कन् मुझसे देखा जाये है ॥ १ ॥

हात धो दिखसे यही गर्मी गर् अदेशे मे है
आबगीना तुदीये सहवासे पिघला जाये है ॥ २ ॥

गैर् को यादू वो क्वाँकरू मनए गुस्ताखी करे
गर् हया भी उसको आती है तो शरमा जाये है ॥ ३ ॥

शाँकू को ये छत् के हरदम् नाछा खींचे जाइये
दिखनी वो हालत के दग् लेनेसे धक्का जाये है ॥ ४ ॥

दूर चरमे बद् तेरी वज्मे तरबूसे बाहवा
नग्मा हो जाता है वा गर नाछ मेरा जाये है ॥ ५ ॥

गर्चे है तर्जे तणाफुल्ल पर्दादारे राजे इत्कू
पर हम् ऐसे खोये जाते हैं के वो पा जाये है ॥ ६ ॥

— उसनी बज्म आराइयां सुनकर दिले रंजर् या
मिस्त्र नकशे मुद्दुआये गैर् बैठा जाये है ॥ ७ ॥

होके आशिक् चो परीखल और नाजुक बन गया
 रग खुदता जाये है जितना के उड़ता जाये है ॥ ८ ॥
 नरगूको उसके मुसबिर पर भी क्या क्या नाज हैं
 खींचता है जिम् कदर उतनाही खींचा जाये है ॥ ९ ॥
 साया मेरा मुझसे मिस्ले दूद भागे है असद
 पास मुझ आतिश बजाके किससे ठहरा जाये है ॥ १० ॥

(१) आमच्या मत्सराची हद्द झाली स्वत आम्ही प्रियेकडे पाहातो तर स्वत बदलही मत्सर वाढे लागतो ह्या मत्सरी स्वभावामुळे प्रियेच्या दर्शनाला आम्ही आपण होऊन वंचित झालो काय हे आमचे दुर्दैव ।

(२) तुझ्या भावना इतक्या दाहक आहेत तर हृदयाची आशा सोडून दे कसा कारण हृदयाच्या नाजूक पानाचे तुझ्या भावनारुपी जळपळीत मद्याने विरपळून पाण्यात रुपांतर झाल्याशिवाय राहणार नाही

(३) प्रतिस्पर्ध्यानें लगट केले तर तिनें प्रतिभार कसा करावा कारण लजेनें संकोचाल परावार राहात नाही

(४) एकीकडे आसक्तीला दीर्घ निधारा रोडण्याची हीरा तर दुसरीकडे हृदय इतके दुबळे झाले आहे की एवढ्याशा आसोच्छ्रयामानें त्याला चाररत्यासारखे होतें

(५) प्रिये, तुझ्या आनदी पैठरीला दृष्ट न लागे तुझ्या पैठरीचें वातावरण काय वर्णवि ? आमची गाढाणी पैठरीत पोहोचेंपर्यंत स्तुतिगीतामयें तीं बदलून जातात

(६) आतून प्रेम असले तरी तिनें आमचा छळ करू नये म्हणून आम्ही वरकरणी दुर्लक्षाचें सोंग आणण्यास जातो पण तिच्यापारीं पोहोचल्यावर आमचें हें वरपाणी सोंग पार नाहीसें होतें आणि वस्तुस्थिति दिसून येते

(७) परम्याबरोबर ती मौज करीत असल्याचें वृत्त कानांवर पडले कीं दुरानें मटकनू बसावें अशी मनाची स्थिति होते आणि तिकडे प्रतिस्पर्धा पैठरीत आनंदात बसलेले असतात

(८) प्रेमात सांपडून ती अप्सरा अधिश्च नाजूक दिसू लागली आहे म्हणजे प्रेम चिंतनानें चेहेऱ्यावरचा रंग जितका उडून चालला आहे तितकच प्रणयरागाला वहर येतो असें म्हटलें पाहिजे

(९) प्रियेच्या चित्रानेंही नखरा करावा काय ? चित्रकार प्रियेचें चित्र काढू इच्छितो पण त्याला तें जमत नाही म्हणजे प्रियेचें चित्रही स्वतःला ओढून धरीत आहे असें म्हटलें पाहिजे

(१०) धुराप्रमाणें माझी सावली माझ्यापासून लांब पळते आहे. आमच्या हृदयांत अग्नि पेटलेला आहे. त्यामुळें त्यापुढें आमची सावलीही टिकाव धरीत नाही मग इतरांची गोष्ट सोडून या.

१४० . . . गरमे फरयाद रखा शक्ले निहालीने मुझे
तव अमां हिज्रमे दी बुर्द त्यालीने मुझे ॥ १ ॥
निसया व नकदे दो आलम् की हकीकत माझम्
लेलिया मुझसे मेरी हिम्मते आलीने मुझे ॥ २ ॥
कसरत आरापीये वहदत हे परस्तारीये वहम्
कर दिया काफिर इन् असूनाम् खियालीने मुझे ॥ ३ ॥
हवसे गुलका तसबुुरमे भी खटका न रहा
अजब् आराम दिया बेपरोवालीने मुझे ॥ ४ ॥

(१) विरहाच्या रात्री शय्येवर रंगेबेरंगी चित्रे काढलेली चादर पाहून मला पु खानें भडभडून आलें; कारण त्यामुळें मला प्रियेच्या छवीची आठवण झाली. हाय, प्रियेची मूर्ति डोळ्यांसमोर दिसते पण प्रिया जवळ नाही. विरहाच्या शीत रात्रीत माझ्या दादर निश्वासानें थोडी तरी ऊब लाभली, नाही तर माझे हाल वर्णन करतां येण्यासारखे नव्हतें.

(२) माझा निर्भर दांडगा आहे त्यामुळें मी स्वतःला इह काय पर काय कोणत्याही गोष्टीनें स्वतःला विकलें नाही. मी माझा स्वाभिमान टिकविल्या आहे.

(३) एकमेवाद्वितीय परमेश्वराचे स्वरूप अनंत कणाकणातून दिसून येतें असें म्हणतात. पण मला तें पटत नाही. कारण आम्हां एकेश्वरवाद्यांना ह्यांत अनेक देवतांच्या आराधनेचा भास होतो आणि हें आमच्या तत्त्वाच्या विरुद्ध आहे.

(४) मी वधनात आणि वर पत्र कापलेला अशा स्थितीत मला बागेतील फुलावरही आसक्ति नाहीशी झाली आहे.

कारणाहे हस्तीमे लाजादाग सामान् हे
१४१ . . . बर्के खिमन् राहत् खूने गरमे देहकान् हे ॥ १ ॥
मुंचये नाशिगुफ्तहा बर्गे आफ्रियत माझम्
बावजूदे दिख जमयी रख्यावे गुल परीशान हे ॥ २ ॥
हम् से रंजे बेताबी किस तरह उठया जाये
दागे पुस्ते दस्ते अज्ज शोला खस् बंदान् हे ॥ ३ ॥

उग रहा है दरोदीयार पे सब्जा गालिब
हम् मियावामे हैं और घरमे बहार आयी है ॥ ४ ॥

✓ (१) हैं अस्तित्व शोकमय आहे मितीही कष्ट करा सारें काही क्षणभंगुर आहे फुलाचा रंग आसर्पक आहे पण त्यावरचा डाग हैं त्याच्या क्षणिक आयुष्याचें लक्षण आहे शेतसरी कागडकट करतो ह्या कष्टान त्याचें रक्त तापतें पण त्याला मिळणारें फळ ह टिकत नाही म्हणजे त्याचें तापलेलें रक्त हैं त्याच्या कष्टाच्या फळाला विजेसारखें दु संपूर्ण करतें म्हटलें पाहिजे सारांग, ह जीवन कष्टमय एतएव दु खमय आहे.

✓ (२) फळ्या उमलतात पण त्या उमलल्यानंतर आपण मिती काळ टिकू ह्या चिंतें फळ्यांना स्वस्थता लाभत नाही क्षणभंगुर आयुष्याची त्यांना काळजी लागली आहे

(३) ह्या भयंकर जगात अग्नीनैहो दातीं तृण धरावें आणि निर्धारान जमिनीवर गुढये टेकावे अशी स्थिति आहे मग आमचीं दु खें दूर कशीं वरें व्हावी ?

(४) हे गालिब, काय आमची शोचनीय स्थिति आहे घरात डिकडिमाणीं हिरबळ उगवून जंगल झाले आहे हिरबळ म्हणजे वसतऋतूच आमच्या घरी वसतऋतु कुल्याना आणि आम्हीं मान बनवासात भटभट फिरावें ह आमचें दुर्दैव (घरात डिकडिमाणीं गवत उगवणें हें घर उज्वलत झाल्याच चिन्ह आहे कवीन वसतऋतूचा उल्लेख आपली कैविलवाणी स्थिति निवडण्यासाठीं केला आहे)

१४२... सादगीपर उम्के मर जानेकी हसरत दिखमे हे
बम् नही चइता के फिर खजर कफे कातित्र मे है ॥ १ ॥

• देखना तफरीर् की लज्जत के जो उसने कहा
मेने ये जाना के गोया ये भी मेरे दिखमे है ॥ २ ॥

✓ गार्चे हे मित्र मित्र बुरागीसे व ले वाईहमा
जिक्र मेरा मुहसे बेहतर है के उस् सहसित्र मे है ॥ ३ ॥

बम् हुज्मे ना उम्मीदी खान् मे मित्र जायेगी
ये जो एक् लज्जत हमारी सभीए बेहासित्र मे है ॥ ४ ॥

रजे रह क्यों खींचिये वामादगीओ इरक है
उठ नहीं सभता हमारा जो कदम मजिद्र मे है ॥ ५ ॥

जल्वाजारे आतिशे दोन्नख हमारा दिल सही
 फित्तनये शोरे कियामत फित्त्के आनोगिल् मे है ॥ ६ ॥
 है दिले शोरीदये गळिन तिलिस्मे पेचोताव
 रहम् कर् अपनी तमना पर के फित् मुदिमल् मे है ॥ ७ ॥

— (१) प्रियेच्या नैसर्गिक साधेपणानर जीव ओवाळून टाकावा ही आकाशा मनात आहे पण तिच्या हातात बघ करण्यामरिता खनीर आहे मग आपण होऊन मरून जाण्याची आमची इच्छा कशी फलद्रूप होणार !

— (२) तिच्या मनात विचार आला की माझ्याही मनात तोच विचार येतो आणि मग ती मनासारखे जेव्हा बोले लागते तेव्हा त्या समापणाची गोडी काय बरे वर्णावी !

— (३) तिच्या वैटनीन माझी बर्चा होते ना हेंच माझे माग्य समजतो मग ती बर्चा माझ्या निरुद्ध अमली तरी हरून नाही

(४) आमच्या निष्फळ प्रयत्नात जी गोडी आहे तिला हे निराशेच्या झुडीनो, नाहीशो करू नका

(५) मागे पाय थरले आहेत 'चणू' काय शांततेला माझ्या पायाची प्रेम जडाव असें पान्त आहे म्हणूनच की काय ती प्रेमाच्या कटीण रस्त्यात पाय उचळू दत नाही

(६) आमच्या हृदयात भयंकर दाहकता असेल कबूल पण हे प्रिये, प्रलय उडवून देण्याची शक्ति तर तुझ्या रौमरोमात भरली आहे

(७) हे प्रिय, माझे हृदय म्हणजे एक अद्भुत चक्रव्यूह झाला आहे आणि त्यात तुझ्यामदलची आकाशा अडकून पडली आहे त्या आकाशावर वृषा दाखवून तिला ह्या पैचातून सोडव (म्हणजेच माची तुझ्यासबधाची आकाशा फळल येऊ द)

१४३... दिशे तेरी निगाह जिगर् तक् उतर गयी
 दोनोनों इक् अदामे रजामद कर गयी ॥ १ ॥

शरु हो गया ह सीना रुझा उज्जते फिराक
 तरुनीके परदादारीये जरुमे निगर गयी ॥ २ ॥

बो बादये शजनासी सरमस्तिया कहा
 उठिये तस् अत्र के उज्जते रान सहर गयी ॥ ३ ॥

उडती फिरे ह खाक् मेरी कूये यार मे
 वारे अत्र अये हवा हवसे बायो पर गयी ॥ ४ ॥

देखो तो दिव्द फरेवीये अंदाजे नक्शे पा
मौजे खिरामे यारभी क्या गुद्व कतर गयी ॥ ५ ॥

✓ हर बूल हवस ने हुस्न परस्ती शिआर की
अब् आवरुये शेवये अहले नजर गयी ॥ ६ ॥

नज़ारे ने भी काम किया वां नकाब का
मस्तीसे हर निगाह तेरे रुखपर बिखर गयी ॥ ७ ॥

फरदा वदीका तफरका यक्वार मिट गया
कद तुम गये के हमपे कियामत् गुजर गयी ॥ ८ ॥

मारा जमाने ने असदुल्लाखां तुम्हें
यो बल्यले कहां यो जवानी कितर गयी ॥ ९ ॥

(१) तुझी दृष्टि हृदयांतून उतरून काळजाला जाऊन मिडली म्हणजे एका दृष्टिक्षेपांत तू हृदय आणि काळीज काबीज करून टाकतेस.

(२) विरहाच्या वेदना मी फार कष्टाने लपवून ठेवीत होतो. आता ह्या वेदनांमुळे छाती फाटून गेली. त्यामुळे वेदनांवरोल पडदा हटला ; ही मोठ्या समाधानाची गोष्ट घडली.

(३) त्या रात्रीच्या मैफिलीची गोडी आतां कुठें ? आतां उद्या, पहाटेच्या स्वप्नाचीही लज्जत आता संपली.

(४) मी घुळीला मिळालो. हे बायो, माझी धूळ उडवून तू प्रियेच्या परिसरांत नेऊन टाकीत आहेस हे बरे शाले. आता मला उडण्याची किंवा धडपड करण्याची आकांक्षा राहिली नाही.

(५) प्रियेची पदचिन्हें जियें जियें उमटलीं गेलीं आहेत तिथें तिथें मनाला पुत्र्य करील असा त्या जागेंत रंग भरून राहिल्य आहे.

✓ (६) सौंदर्याची उपासना रसिकनां करी पण आजकाल कोणीही छचोर आणि आंबटपोकी माणूस सौंदर्याच्या मागे लागतो मग त्याची रसिकता खरी असो वा नसो त्यामुळे खऱ्या रसिकाची किंमत कमी होऊन गेली आहे.

(७) माझी दृष्टि तुझ्या मुखापर्यंत पोहोचून बेभान झाली. ती निखरल्यामुळे तुझे दर्शन घडणें अशक्य झालें. जणू बाय माझी निघुरलेखी दृष्टि हाच तुझा पडदा बनला.

(८) तू निघून गेल्यामुळे जी मन-स्थिति झाली त्यामुळे काळ्याचें भान मला राहिलें नाहीं. कल्पांताच्या वेळीं असेंच होतें असें म्हणतात. म्हणजे माझ्यावर कल्पांत कोसळला असें म्हणावयास हवें.

(९) हे असदुद्भावान, (कवीचें नांव) काळ्यां तुझापुरताच निकाल लावला. तें तुझे तात्पर्य अन् तात्पर्यसुलभ आकांक्ष आणि हुरहुरी कुठें गेल्या.

१४४... तत्कीन् को हम् न रोयें जो चौके नजर मिले .

हुराने खुल्दमे तेरी सूरत मगर मिले ॥ १ ॥

अपनी गलीमे मुझको न कर दफ्न बाद कातल

मेरे पतेसे खल्कको क्यों तेरा घर मिले ॥ २ ॥

साकी गरी की शर्म करो आज वर्ना हम्

हरशब्द पियाही करते हैं मये जिस कदर मिले ॥ ३ ॥

तुझसे तो कुछ कलाम् नहीं लेकिन् अये नदीम्

मेरा सलाम कहियो अगर नामावर मिले ॥ ४ ॥

तुम्को भी हम् दिखायें के मजनुने क्या किया

फुर्सत कशाकशे ! मे पिनहांसे गर मिले ॥ ५ ॥

लाजिम् नहीं के खिज़की हम् पैखी करें

जाना के एक बुजुर्ग हमे हमसफ़र मिले ॥ ६ ॥

अये साकिनाने कूचये दिलदार देखना

तुम्को कहीं जो गालिवे आशुफ़तासर मिले ॥ ७ ॥

(१) स्वर्गांत तुझ्या स्वरूपाची अप्सरा लाभली तर मनाचे थोडे तरी समाधान होईल, पण तें अशक्य आहे.

(२) माझा वध केल्यानंतर आपल्या आर्च्येत मला पुरे नकोस. नाहीतर त्यामुळे माझ्या प्रतिस्पर्ध्यांना तुझ्या घरचा पत्ता कळवया.

(३) अरे साकी (मय पाझणारा), रोज मिळेल तितकी पिऊन आम्ही समाधान मानतो. आज आपल्या घशाचा कांहीं तरी अभिमान बाळग आणि आम्हांला हवी तितकी पिऊ दे पाहू.

(४) अरे मित्रा, निरोप देऊन मी एकाच माझ्या प्रियेकडे पाठविल तर तो तिच्या प्रेमात शुष्क होऊन बेडा होऊन रानोमाळ भटकतो आहे. तुझ्या विश्वासावर त्याच्या हातीं निरोप पाठविल. तुला मी कांहीं म्हणत नाहीं. पण तो बेडा भेटला तर त्याला माझा हान जोडून नमस्कार सांग.

✓ (५) अगे, ह्या प्रेमशोकांतून थोडी उसत तर मिळू दे मग मी पण दाखवून देईन की मजनु (सुविरयान प्रेमिक) माझ्यापुढे कांदीच नाही

(६) खिजर (उर्दू-फारसी वाक्पयातील परमेश्वरी वादाच्या. हा चिरजीव आहे असे समजतात.) ह्याचे अनुयायिन्व आम्हाला पत्करण्यास नमो आहे त्याच्याप्रमाणे आम्हीही परमेश्वरीमार्गात भटकत आहोत पार तर तो आमच्यासारखा मुमुक्षु होता एवढे आम्ही मानू

(७) हे प्रियेच्या परिसरात वावरणाऱ्याने, त्या प्रेमवेच्या गालिबचा कुठे शोध लागतो का पहा बरे !

१४५. ✓ कोयी दिन गर जिंदगानी और है
अपने जी मे हमने ठानी और है ॥ १ ॥
आतिशे दोखमे ये गरमी कहा
सोजे गमहाये निहानी और है ॥ २ ॥
बार हा देखी हैं उनकी रजिसें
पर कुछ अक्की सरगिरानी और है ॥ ३ ॥
देके खत मुह देखता है नामावर
कुठ तो पैगामे जवानी और है ॥ ४ ॥
कातेए आमार हैं अक्सर नुजूम
वो बलाये आस्मानी ओर है ॥ ५ ॥
हो चुकीं गालिब बलाये सब तमाम
एक मर्गे नागहानी और है ॥ ६ ॥

✓ (१) आम्हाला अशाच आयुष्य असले तर आम्ही काही तरी करून दाखविण्याचा निर्धार केला आहे

(२) आमच्या हृदयात पेटलेली जी आग आहे ती नरकानील उष्णतेत कुठे सापडणार ?

(३) तिच रुसणे फुगणे पुष्कळदा पाहिले आहे पण तिचा आजचा रंग औरच दिसत आहे

(४) प्रियेन दिलेलें पत्र मला दून देऊन माझ्या तोंडाकडे का पाहात आहे प्रियेने काही तोंडी निरोप पण दिला आहे की काय ?

✓ (५) थकव्हीनें ग्रह मनुष्याचा नाश करतात पण ही प्रिया त्याच्यापेक्षाही भयंकर आहे, कारण ती मरू देत नाही तर जीवतपणीं मरणाच्या यातना भोगण्यास लावीत आहे

(६) गालिब, सारीं सकटे सखीं आता फक्त एक आकस्मिक घटना घटनें राहिल
आहे ती घटना म्हणजे मृत्यु होय

१४६... कोयी उम्मीद बर् नहीं आती
कोयी सूरत नजर नहीं आती ॥ १ ॥
मौत का एक दिन मोऐयन है
नींद क्यों रातभर नहीं आती ॥ २ ॥
आगे आती थी हाले दिलपे हसी
अब किसी बात पर नहीं आती ॥ ३ ॥
जानता हूँ सवाये तागतो जहद
पर तबीयत उधर नहीं आती ॥ ४ ॥
है कुछ ऐसीही बात जो चुप हूँ
वर्ना क्या बात घर नहीं आती ॥ ५ ॥
क्यों न चीरूँ के याद करते हैं
मेरी आगुडू गर नहीं आती ॥ ६ ॥
दागे दिल गर नजर नहीं आता
बूझि अये चारागर नहीं आती ॥ ७ ॥
हम वहा हूँ जहासे हमसे भी
कुछ हमारी खबर नहीं आती ॥ ८ ॥
मरते है आरजूमे मरनेकी
मोत आती है पर नहीं आती ॥ ९ ॥
काब्रा किस् मुँह से जानोगे गालिब
शरम तुम्हो मगर नहीं आती ॥ १० ॥

(१) मला आता कोणतीच आग राहिली नाही कोणताही मार्ग दिमत नाही

(२) मृत्यूचा दिवस ठरलेला असतो ना मग तो त्याशिवाय काही येत नाही पण
ह्या शोपेला काय झाल आहे कुणास ठळक ती का बर येत नाही ?

(३) मागे मला स्वतःच्या स्थितीबद्दल हसू येत असे पण आता कोणत्याच गोष्टीचे
हसू येत नाही इतका मी निरास झालों आहे

(४) पुण्यावरणाच महत्त्व मला पटत नाही अने नाही पण काय करे ? माझे
मनच तिकडे वळत नाही

✓(५) आम्ही गप्प बसलो त्याला काही तरी कारण असले पाहिजे आम्हाला बोक्तां येत नाही अस थोडंच आहे.

(६) मी गाव्हाणें गायिलें नाहीं कीं प्रियेला वाटतें कीं आपल्यावरचे ह्याचें लक्ष उढालें म्हणून तिच्या समाधानाकरिता तरी भला सारखें सारखें आक्रंदन करावें लागतें.

(७) अरे बैसा, माझ्या हृदयाच्या जखमा तुला दिसत नसतील पण म्हणून त्याचा वास लपून राहिल काय ? मास जवळ लागलें कीं त्याचा वास सुटतो तसेंच हृदय जळत आहे तें दिसत नसलें तर जाणवत नाही असे थोडेंच आहे

(८) आमचें वेड ह्या थराला गेलें आहे कीं, आम्हाला स्वतःचीच जाणीव राहिली नाही

✓(९) मरणाच्या इच्छेवर आम्ही जीव द्यायला बसलो आहोंत, पण मरण येत नाही, त्याला काय करावें

(१०) हे गालिव, तुला खज कशी काय वाटत नाही अरे, तू हा भसा, मन्क्याची यात्रा करायला तुला तोंड आहे का ?

१४७. ✓ दिले नादा तुझे हुया क्या है
 ✓ आखिर् इस दर्द की दवा क्या है ॥ १ ॥
 ✓ हम हैं मुरताऊ और वो बजोर
 या इलाही ये माजरा क्या हैं ॥ २ ॥
 मैं भी मूँह मे जवान रखता हूँ
 वाश पूजे के मुहुआ क्या है ॥ ३ ॥
 जबके तुझ बिन् नहीं कोयी मौजूद
 फिर ये हंगामा अये खुदा क्या है ॥ ४ ॥
 ✓ ये परी चेहरा लोग कैसे हैं
 गमजबो इश्कबो अदा क्या है ॥ ५ ॥
 ✓ शिकूने जुल्फे अवरीन् क्यों है
 निगहे चरमे सुर्मासा क्या है ॥ ६ ॥
 सज्जा वो गुद कहासे आये हैं
 अब क्या चीज है हवा क्या है ॥ ७ ॥
 ✓ हम को उनसे कफा की है उम्मीद
 जो नहीं जानते कफा क्या है ॥ ८ ॥

✓ हां भला कर तेरा भला होगा
 और दरवेश की सदा क्या है ॥ ९ ॥
 ✓ जान् तुम्हपर निसार करता हूं
 मैं नहीं जानता दुवा क्या है ॥ १० ॥
 मैंने माना के कुछ नहीं गालिब
 मुफ्त हात आये तो बुरा क्या है ॥ ११ ॥

- ✓ (१) हे दुबळ्या जीवा, तुला झाले आहे तरी काय ? ह्या व्यथेचा इलाज तरी काय ?
 ✓ (२) आम्हांला तिची आसक्ति आणि तिला आमचा वटाळा. परमेश्वरा, ही काय भानगड आहे ?
 (३) मलाही तोंड आहे म्हटलें, पण काय बोलायचें आहे हें विचारशील तर ना ?
 (४) परमेश्वरा, जर तुझ्याशिवाय दुसरे कुणी नाही तर जगांत हा गोंधळ कशाचा माजून राहिला आहे ?
 ✓ (५) ह्या सुंदर ब्रिया, अन् त्यांचे हे नाजनखरे हीं काय आहेत पाहा तरी !
 ✓ (६) सुगंधित केशकलापाची ही कुटिलता काय आहे आणि काजळ लावलेले डोळे काय दर्शवतात वरें !
 (७) हा वसंतराहु कोठून आला ? हे मेघ, हा वायु हें सारें आहे तरी काय ?
 ✓ (८) आम्ही तिच्याकडून निष्ठेची अपेक्षा करतो अन् तिला निष्ठा ही काय भानगड आहे हें धड माहीत नाही.
 ✓ (९) लोकाचें कल्याण कर. तुजेंही कल्याण होईल त्यापरती फकीराची प्रार्थना ती काय असणार ?
 ✓ (१०) तुझ्यासाठी जीव द्यावा एवढेंच काय तें मला माहीत आहे. प्रार्थना, विनवण्या हें कांहीं मी जाणत नाही.
 ✓ (११) हे गालिब, कशांत कांहींच नाही हें मलाही पटतें पण विनायास पदरांत पडत असेल तर काय हरकत आहे ?

१४८ . . . कहते हो तुम् सब के बुते शलिया मू आये
 एक मर्तवा घबराके कहो कोयी के वो आये ॥ १ ॥
 हूं कस्मकशे नजामे हां जज्जे महब्वत्
 कुछ कह न सकू पर वो मेरे पूछने को आये ॥ २ ॥
 हे साइका व शोला व सीमावका आलम्
 आनाही सम्झमे मेरी आता नहीं गो आये ॥ ३ ॥

जाहिर है के घबराके न भागेगे नकरीलै
 हां मुँहसे मगर् चादये दोरीना की बू आये ॥ ४ ॥
 जह्नादसे डरते हैं न दाइसे झगडते
 हम् समझें हुये हैं उसे जिस् भेसमे जो आये ॥ ५ ॥
 हा अहले तलबू कौन् सुने तानये नापाफ्त
 देखाके वो मिद्धता नहीं अपनेहीको खो आये ॥ ६ ॥
 अपना नहीं वो शेया के आरामसे बैठें
 उसू दरपे नहीं बार तो वग्वेहीको हो आये ॥ ७ ॥
 की हम् नफसोंने असरे गिरियामे तन्रीर्
 अच्छे रहे आपू उससे मगर् मुन्नको हुयो आये ॥ ८ ॥
 उसू अजुमने नाजू की क्या बात है गालिबू
 हम् भी गये वा और तेरी तक्रदीर को रो आये ॥ ९ ॥

(१) प्रियेच्या विरहात माझी फ़ात अवस्था झालेली पाहून, मित्रानो, तुम्ही ती झुगंधित केशरलापाची प्रिया सत्वर यात्री अशी प्रार्थना करीत आहात पण हें पाहून, ती आलीच अस तुमच्यापैरीं कोणीच का म्हणत नाही

(२) माझ्या मनाची विलक्षण ओढाताण चालली आहे प्रियेला पुष्कळ सागावयाचं आहे पण ती येथें येईल तेव्हा ना या प्रेमा, तूं आपल्या प्रभावान तिला इकडे त्वरित का आणत नाहीस ?

(३) प्रिया आली पण ती आली हें मला कळलें नाही कारण मला जो भाग झाला तो चपळ सौदामिनीच्या पेटलेल्या ज्वालेचा आणि चंचल पाण्याच्या मग प्रिया मला दिसणार तरी कशी ?

(४) माझ्या पापपुण्याचा झाडा पेणारे देवदूत अनसम्ये येऊं तर या माझ्या तोंडाला येणाऱ्या दारूच्या वासाने ते पळून गेल्यागिऱ्याच राहणार नाहीत

(५) प्रत्येक वस्तूला मला परमेश्वराच्या साक्षात्कार होतो, मग तो वधवाच्या स्वरुपान आला तर आम्हाला त्याची भीति नाही आणि धर्मप्रचारकच्या स्वरुपात आला तर आम्ही त्याच्याशी भाडणार मुद्धा नाही

(६) आम्ही परमेश्वराच्या प्राप्तीसाठीं निघालें पण त्यात आम्हाला यश आलें नाही. त्यात आम्हाला वेड मात्र लागलें तें बरें झाले. रोसांचे टोमणे आणि निंदा समजण्याची आम्हाला क्षमता राहिली नाही

(७) आम्हाला स्वस्थ बसून राहण्याची सय नाही. तिच्या दारानर नाहीतर आम्ही कऱ्याच्या पायरीवर जाऊन बसून वार्ये.

(८) माझ्या मित्रांनीं रुदन आणि आकंदन ह्याची हकीकत प्रियेला सांगितली.
तिच्यावर त्याचा कांही प्रभाव झाला नाही. उलट मी मात्र शरमिदा झालों.

(९) काय त्या प्रियेच्या चैतन्येतील मजा ? आम्हांला तर आनंद वाटला. पण
गालिय, तू तिच्या सहवासाला मुक्तो आहेस हें पाहून आम्हांला वाईट वाटतें.

१४९ . . .
फिर कुठ्ठ एक् दिखको बेकरी है
सीना जोयाये जलमकारी है ॥ १ ॥
फिर जिगर् खोदने लगा नाखुन्
आमदे फस्ले लालाकारी है ॥ २ ॥
किचलये मजसदे निगाहे निपाज
फिर वही पर्दये अमारी है ॥ ३ ॥
चश्मे दह्लाख जिन्से रुसवायी
दिख खरीदारे जौक रुवारी है ॥ ४ ॥
वोही सदरंगू नाला फरसायी
वही सद गूना अश्कबारी है ॥ ५ ॥
दिख हवाये खिरामे नाजसे फिर
महशारिस्ताने बेकरी है ॥ ६ ॥
जल्वया फिर अर्जे नाज चरता है
रोज बाजारे जांसिपारी है ॥ ७ ॥
फिर उसी बेवफाये मरते हैं
फिर वही जिंदगी हमारी है ॥ ८ ॥
फिर खुला है दरे अदालते नाज्
गरम बाजारे फौजदारी है ॥ ९ ॥
हो रहा है जहामे अंधेर
जुल्फकी फिर सिंस्तेदारी है ॥ १० ॥
फिर दिया पारये जिगर्ने सबाख
एक् फरयादे आहोचारी है ॥ ११ ॥
फिर हुये हैं गवाहे इस्क तलब्
अश्कबारीका हुक्म जारी है ॥ १२ ॥

दिल व मिजाका जो मुद्दमा था

आज फिर उसकी खब्तारी है ॥ १३ ॥

खुदी बेसबू नहीं गालिब

कुल तो है जिसकी पर्दादारी है ॥ १४ ॥

(१) मला सारखें अस्वस्थ वाटत आहे फिरून एकदा हृदयाला मर्मावर आघात व्हावा असें वाटत आहे

(२) आता वसतकटु आला आहे फिरून एकदा भरलेल्या जखमा उवरून वाढप्यारुतिता नप्याची धडपड चालली आहे

(३) पुन्हा आमचे निष्ठेर्न भरलेले डोळे प्रियेच्या आसनाकडे वळले आहेत

(४) डोळे हृदयाला पुन्हा आसर्तीत फमवू पाहतात आहेत

(५) हृदयाचें आकंदन पहिल्यासारखें पुन्हा चालू झालें आहे अश्रूंच्या धारा पुन्हा पूर्वसारख्या वाहू लागल्या आहेत

(६) प्रियेच्या हंसगतीच्या विचारान हृदय पुन्हा अस्वस्थ होऊन प्रलयाचें स्थान बनलें आहे

(७) प्रियेच्या सोदर्याचा पुन्हा आविष्कार होत आहे आणि त्याकरिता लोक पुन्हा प्राण पणाला लावू लागले आहेत

(८) त्या नंचल प्रियेवर आम्ही पुन्हा आपटा जीव दावयास बसलों आहोंत आणि मागचें सच जीवन आम्हाला अनुभवास येऊ लागलें आहे

(९) प्रेमाचें न्यायालय पुन्हा उघडलें आहे आणि प्रेमाच्या गुन्हाची फिरून चौकशी चालू झाली आहे

(१०) केशकलापानी न्यायालयार्च नाम हातीं घेतलें आहे आणि त्यामुळे जगात आधार पसरला आहे

(११) पुन्हा हृदयान न्यायालयात हाक दिली जिकडे तिकडे गाढाणीच गाढाणी आता ऐकू येत आहेत

(१२) प्रेमाच्या साक्षीदारांना पुन्हा बोलावण्यात आले आहे आणि न्यायालयाकडून अधु ढाळण्याचा हुकूम निघालेला आहे

(१३) हृदय आणि पापण्या ह्याचा खल्ल होता त्याची आज पुन्हा सुनावणी आहे

(१४) गालिब, ही स्वतःची विसृति विनाशरण दिगत नाही ह्याच्या मागे काही तरी दडलेलें दिसत आहे

१५०... जूनू तोहमतकसे तस्कीन् न हो गर शादमानी की
 नमकपाशे खराशे दिद्र है लज्जत बिंदगानी की ॥ १ ॥
 कशाकशहाये हस्तीसे करे क्या सभिए आजादी
 हुयी जंजीर मौजे आवको फुर्सत र वानी की ॥ २ ॥
 पस् अज मुर्दन भी दीवाना जियारतगाहे तिकला है
 शारे संग्ने तुरवत पे मेरी गुदफिशानी की ॥ ३ ॥

(१) दुःखान्तर थोडेंसें सुख लाभले तर त्या मुखान्तर येणाच्या दुःखाची तीव्रता अधिक भासते. आमच्या वेडापासून थोडी उंचत मिळाली म्हणून आम्हांला नावे ठेवू नका. कारण त्यापाठोपाठ येणाऱ्या वेडाच्या रोगावर ही उंचत म्हणजे मीठ शिंपडण्यासारखे आहे.

✓(२) जीवनाच्या संग्रामांतून मुक्ति फणी मिळेल ? ती पाहा समुद्रावरची लाट, पुढे सरकतांना तिला वाढतें आपण समुद्रांतून मुक्त होऊ. लगेच सांखळीनें ओढल्यासारखें तिला परतारें लागतें.

(३) प्रेमवेद्याच्या मृत्यूनंतरही मुलें त्याच्या थडग्यावर दगड फेंकतात. जणू काय दगडांतील सुप्त अभिपुण्यांची त्याच्या थडग्यावर श्रुति होत आहे.

१५१... निकोहिश है सगा क्रयादीये वेदादे दिल्वर की
 मन्नादा खंदये दंदानुमा हो सुवहे महशर की ॥ १ ॥
 रगे लैलाको खाके दस्ते मज्जू रेशगी बल्ले
 अगर् वो दे बजाये दाना दिहकान् नोक् निस्तर् की ॥ २ ॥
 परे परवाना शायद बादबाने कस्तीये मये या
 हुयी मज्जिल्स् की गर्मी से र वानी दारे सारर् की ॥ ३ ॥
 करूं वेदादे जाँके पुरफिशानी गर्जक्या कुदरत्
 के ताकत् उडगयी उडने से पहले मेरे शहर् की ॥ ४ ॥
 कहांतक् रीवू उसके खैमे के पीछे कियामत् है
 मेरी किस्मत मे यारब क्या न थी दीवार पंथर् की ॥ ५ ॥

(३) मैकिलीत दारूचे पेले धारण केलेले तपक फिरत आहे. ह्या नावेल जणू दिव्यामार्गे येणारे पतंगाचे पंख बादबानाचे म्हणजे शोड हाकणाऱ्याचें काम करीत आहेत

(४) स्वैर भारीचीं मुखदुःखें मी काय वर्णन करूं ! उडण्याच्या पूर्वी माझ्या पंखातील शक्ति नष्ट झाली आहे.

(५) प्रियेच्या तंबूच्या गागोगाग रुदन करीत मी किती विरावे ? परमेश्वरा, त्याऐवजी दगडी भित माझ्या नशीबात दिली असवीस तर त्यावर डोकें आपटून मरून तरी गेलों असलों.

१५२ . . . वे एतिदालियोसे सवुक सवमे हम् हुये
जित्ने ज्यादा होगये उतनेही कम हुये ॥ १ ॥

पिन्हा या दाम् सख्त् करीव आशियाने के
उडने न पाये थे के गिरफ्तार् हम् हुये ॥ २ ॥

हस्ती हमारी अपनी फनापर् दलीत्र है
या तक्र मिटे के आप् हम अपनी कसम हुये ॥ ३ ॥

सङ्गीकशाने इस्कनी पूछे है क्या खबर
वो लोग रफ्ता रफ्ता सरापा अलम् हुये ॥ ४ ॥

तेरी वफासे क्या हो तलाफी के दहर् मे
तेरे सिना भी हम् पे बहोत से सितम् हुये ॥ ५ ॥

लियते रहे जुनू की हिवायाते सूचिका
हरचद इसमे हाथ हमारे कलम हुये ॥ ६ ॥

अह्दाहरे तेरी तुदीये खू जिसके बीमसे
अजजाये नाला दिव्र मे मेरे रिज्क हम हुये ॥ ७ ॥

अहले हयस की फतह है तर्के नजर्दे इस्क
जो पात्र उठ गये बही उनके अलम हुये ॥ ८ ॥

नाले अदम् मे चंद हमारे सिपुर्द थे
जो वा न खिचसके सो वो या आके दम् हुये ॥ ९ ॥

छोडी असद् न हमने गदायी मे दिल्लगी
साइव हुये तो आशिके अहले कतम् हुये ॥ १० ॥

(१) स्वतःच्या अनिर्णय बाणखुबीने आम्ही लोकांच्या नजरेंत वुच्छ ठारलों म्हणजे आम्ही जितके पर चढ पाहतात दोतो तितकेच सार्थ पडलों.

(२) माझ्या घरच्याजवळच पारध्यानें जाऊं लागून ठेवलें होतें. मी अजून उडण्यास सुरवात केली होती नव्हती तोंच मी जाळ्यांत अडकून पडलों.

(३) आमचें जीवन म्हणजे केवळ माया आहे. तें अस्तित्वांत नाही. फार तर शपथेलाही जीवन आमच्यापासीं नाही अशी शपथ घेण्याइतपत ह्या जीवनाचा आम्हांला आचार आहे.

(४) प्रेमपीडिताची स्थिति काय विचारावी ? ते हळूहळू अतर्बाण शोकमय झाले.

(५) तू निघा दाखवून काय होणार आहे ? तुझ्याशिवाय इतरांनीं माझा जो छळ केला त्याची भरपाई कशी होणार ?

(६) आपल्या प्रेमवेडाची रक्षरंजित कहाणी, आमचे हात त्यात कलम झाले (छाडले) तरी आम्ही लिहीतच राहिलों.

(७) हे प्रिये, काय तुझा कडक स्वभाव ! तुझ्या भीतीनें माझे निःश्वास आणि आकंदनें आंतल्या आतच विलीन झालीं, तीं बाहेर पडू शकलीं नाहींत.

(८) प्रेमाचें उसनें अवसान आणणाऱ्या आवटपोरी प्रेमिकांचे पाय प्रेमक्षेत्रांत फार चेंढ टिकत नाहींत. लवकरच उसडतात.

(९) मृत्युलोकात येण्यापूर्वी जे निःश्वास आमच्या नशीबांत लिहिले होते त्यांपैकी कांहीं ह्या लोकात आमचे श्वासोच्छ्वास बनले आहेत. म्हणजे तुम्हांला जे आमचे श्वासोच्छ्वास वाटतात ते वास्तविक आमचे प्रेमनिःश्वासच होत.

(१०) फकीरी नशीबीं आली पण प्रेम सुटलें नाही. पूर्वी सुंदर त्रियांच्या मार्गे लागत होतो. आता उदारहृदयी लोकांच्या मार्गे लागलों आहें.

१५३ . . . जो न नक्रदे दागो दिखकी करे शोला पासवानी
तो अफसुर्दगी निहां है ये मझिने बेखवानी ॥ १ ॥

— मुझे उससे क्या तबको बखमाने जवानी
कभी कोदकी मे जिस्ने न सुनी मेरी कहानी ॥ २ ॥

✓ सीही दुख किसीसे देना नहीं खूब बर्ना कहता
के मेरे अदको याव् मिले मेरी जिदगानी ॥ ३ ॥

(१) हृदयावरील दाग सोन्याच्या नाग्यासारखा तळपत आहे. माझ्या प्रेमज्वालांनीं त्याचें रक्षण केलें नाही तर हृदय उद्धिम होऊन जाईल.

(२) घालमाना गोष्टी आणडतात; पण प्रियेनें लहानपणीं कुठें माझी गोष्ट ऐकिली म्हणून तक्षणपणीं तिला माझ्या प्रेमाची कहाणी आवडणार आहे.

(३) कुणाला दुःख देणें चांगलें नाही म्हणून नाहीतर मी परमेभराला विनवणी केली असती, कीं हें प्रभो, माझ्यासारख्याचें संश्टमय जीवन माझ्या शत्रूच्या नशीबीं येऊ दे.

- १५४ . . . जुलूमतकदेमे मेरे शबे गम्का जोश है
इक् शमा है दलीले सहर सो खमूश है ॥ १ ॥
- नै मुज्दये विसात्र न नज्जारये जमात्र
मुदत हुयी है के आस्तीये चश्मो गोश है ॥ २ ॥
- मये ने किया है हुस्ने खुद्आरा को बेहिजान्
अय् शौक या इजाजते तस्लीमो होश है ॥ ३ ॥
- गोहर को अकदे गर्दने सूबा मे देखना
क्या औजपर सितारये गोहर फरोश है ॥ ४ ॥
- दीदारे वादा हौसला साकी निगाह मस्त
बजमे खियाल मैकदये बे खरोश है ॥ ५ ॥
- अय् ताजावारदाने प्रिसाते हवाये दिख
खिन्हार अगर तुम्हे हवसे नायेब नोश है ॥ ६ ॥
- देखो मुझे जो दीदये इम्रत् निगाह हो
मेरी सुनो जो गोशे नसीहत नियोश है ॥ ७ ॥
- साकी बजल्यये दुश्मने ईमानो आगही
मत्तरिक् वनामा रहबने तम्कीनो होश है ॥ ८ ॥
- या शत्रु को देखते थे के हर गोशये प्रिसात्
दामाने बागवानो कफे शुल्फरोश है ॥ ९ ॥
- खुल्के खिरामे साकी व चौके सदाये चग
ये जन्नत् निगाह वो फिरदौस् गोश है ॥ १० ॥
- या सुन्नहदम् जो देखिये आकत तो बज्म मे
नै वो सुखरे सोब् न जोशो खुरोश है ॥ ११ ॥
- दागे फिराके सुहवते शम्की जली हुयी
इक् शमा रहगयी है सो घो भी खुमूश है ॥ १२ ॥
- आते हैं रौम् से ये मजामी खियालमे
गालिन् सरीरे खामा नवाये सरोश है ॥ १३ ॥

(१) माझ्या हृदयांत शोकाची राज पसरली आहे. ती विरत चालली आहे, ह्याचें प्रमाण म्हणजे दिवा असताना पण तोही विझलेला आहे.

(२) घुमें लोटलीं आहेत. वानांनी प्रियाभीरुणाचें गीत ऐकिलें नाहीं आणि डोळ्यांनी प्रियेला पाहिलें नाहीं. आपसांतील प्रतिसाधेंचें कारण राहिलें नाहीं म्हणून डोळे आणि पान ह्यामध्यें आजकाल सलोला झालेला दिसतो.

(३) प्रिया मद्यपान करून वेपढदा आणि नि संकोच झाली आहे. हे रसिकते, आतां तुला मोकळेपणानें वागण्यास पूर्ण संमति आहे.

(४) प्रियेच्या गळ्यांतील मोत्यांची माळ पाह्या. मोतीविन्याचें नशीब काय जोरांत आहे पहा !

(५) मद्यालयांत नेहमीं गोंगाट आणि गोंधळ चालतो ; पण कल्पनेच्या मद्यालयांत हा प्रकार नाहीं. प्रियेचें चिंतन म्हणजे कधी न संपणारी दास आहे. गोंगाट न करतां तिचें हवें तितकें पान करता येतें.

(६) हे प्रेमज्ञेनांत नव्यातें पदार्पण करणाऱ्यांनो, तुम्हांला संगीत ऐकण्याची आणि मद्य पिण्याची (प्रेमाचे) इच्छा आहे ना ?

(७) मग माझ्याकडे पाह्या. माझी काय स्थिति झाली आहे ती पाह्या आणि माझे उपदेशाचे बोल ऐका.

(८) साकी (प्रिया) आपल्या सौंदर्यांत तुमची बुद्धि आणि धमावरील भ्रदा हरण करून टाकील आणि गायक आपल्या मधुर संगीतातून तुम्हाला देहमान विमरण्यास लावील.

(९) रात्री मैफिलींत फुलांचा सडा पडलेला दिसतो. जणू काय माळ्याची फुलांची रास मैफिलीत येऊन पडली आहे.

(१०) साकीचें, (प्रिया) आकषेक चालणें म्हणजे डोळ्यांना स्वर्गदर्शनाचें मुख लाभणें आणि गायकचें गाणें म्हणजे कानांना स्वर्गीय संगीताचा लाभ होणें आहे.

(११) पण ह्याच मैफिलींत दिवसा उजेडी येऊन पाह्या. ती रात्रीची मौज आणि वर्णमधुर संगीत कुठें ? नव्हते उदास वातावरण दिसतें.

(१२) ह्या मैफिलीचा अवशेष म्हणजे एक दिवा शिळक राहिलेला आणि तोही मैफिल संपली ह्या दुःखानें विद्धन गेल्या आहे.

(१३) ह्या कल्पना मला अंतराळांतून येत असल्या पाहिजेत. कागदावर ह्या कल्पना उतरवीत असतां लेखणीचा जो ध्वनि होतो तो म्हणजे देवदूतांचे संदेश म्हटले पाहिजेत.

१५५.
 आ के मेरी जान को करार नहीं है
 ताकते बेदादे इतिबार नहीं है ॥ १ ॥
 देते हैं जगत हयाते दहर के बदले
 नशा व अंदाजये खुमार नहीं है ॥ २ ॥
 गिरिया निकाले है तेरी बझमसे मुझको
 हाये के रोनेपे इत्तिवार नहीं है ॥ ३ ॥
 हमसे अवस है गुमाने रंजिसे खातिर
 खाक मे उदशाकूके गुनार नहीं है ॥ ४ ॥
 दिदसे उठा लुफे जल्यहाये मआनी
 तारे गुल् आपीनये बहार नहीं है ॥ ५ ॥
 कतल का मेरेकिया है अहद तो बारे
 वाये अगर अहदे उस्तुवार नहीं है ॥ ६ ॥
 सूने कसम् मैकदी की खायी है गालिब
 तेरी कसम् का कुछ एतिबार नहीं है ॥ ७ ॥

✓ (१) हे प्रिये, लवकर ये. माझे मन अस्वस्थ आहे आणि प्रतीक्षेची शक्ति माझ्यांत राहिली नाही.

(२) जगांतील दुःखाच्या मोवदल्यांत आम्हांला स्वर्गातील मुलें लाभलीं तर ते कांहीं परमेश्वराचे उपकार नव्हत; कारण जगांतील दुःखें इतकीं आहेत कीं स्वर्गावसील्य हा कांहीं त्यांचा पुरेसा मोवदला नव्हे. मद्यपानानंतरचा उत्तार आणि आधीची नशा त्यांचें प्रमाण बरोबर नाही.

(३) अरेरे, तुझ्या बैठकींत मला आपलें आरुदन धांववितां आलें नाही आणि हांच्या पाणीच मला तुझ्या बैठकींतून बाहेर काढण्यांत आलें.

✓ (४) तुझ्याबद्दल माझ्या मनांत गैरसमज किंवा अडी आहे असें समजू नकोस. आम्हा प्रेमिकांच्या मातींत धूल मुळ्येच नाही.

✓ (५) वसंतऋतूचें प्रतिबिंब उमटलेल्या पुलांत दिसायचें, तसेंच आमच्या घाणीचें सौख्य अनुभवायचें असेल तर आमच्या हृदयाच्या दर्पणांत दोस्तानून पाहा.

(६) तिनें माझ्या कथाचा निश्चय केल्य आहे ही समाधानाची गोष्ट आहे; पण तो निश्चय टिकावू नसेल तर मात्र आमचें दुर्दैव ।

(७) हे गालिब, मातां मद्यपान करणार नाहीं अशी तू शपथ घेतली आहेस; पण तुझ्या शपथेचा आम्हांला विश्वास येत नाही.

१५६ . . . हुज्मे गमसे यांतक् सरनिन्नी मुजको हासित् है
के तारे दाम्न् व तारे नजर मे फर्क मुश्किल है ॥ १ ॥

रफूये जल्मसे मत्खु है लज्जत जल्मे सोचन् की
समृत्तियो मत् के पासे दर्दसे दीवाना गाफिल है ॥ २ ॥
वो गुल्द जिस गुलिस्तमि जल्माफरमायी करे गालिब
चटकला गुंचावो गुदका सदाये खंदये दिल है ॥ ३ ॥

(१) अपार शोकामुळे गात्रे डोकें माडीवर टेकलें आहे. त्यामुळे डोळे आणि कूस एक झाल्यासारखे वाटत आहेत.

(२) माझ्या जखमांना टांके पडत आहेत. ह्यावरून प्रेम कमी झाले असें समजून कोस. मुझे जयमा जेव्हां गिबल्या जातात त्या वेळीं मुझच्या डोंवण्यानें जखमांची औरच रुजत वाढते.

✓ (३) प्रिया वागेत आली त्या वेळीं फुलें उमळतात; जणू काय त्यांनी तिच्या आगमनाप्रीत्यर्थ आनंदानें आपलीं हृदये उघडीं केलीं.

१५७ . . . पावदामन् हो रहाई बस्के मै सहरा नयई
खारेपा हैं जौहरे आयीनये जानू मुझे ॥ १ ॥

द्रेखना हालत मेरे दिखकी हम् आगोशी के वक्त
है निगाहे आशना तेरा सरे हर मू मुझे ॥ २ ॥
हू सरापा साजे आहंगे शिकायत खुल् न पूछू
है यही बेहतर के लोगो मे न छेडे तू मुझे ॥ ३ ॥

(१) उर्दू वाक्यांत मांडील आरशाची उपमा देतात. कारण शृंगारांत आरसा मांडीवर टेवून केवळिरचना किंवा डोळ्यांत काजळ घालण्याची पद्धत आहे. मांडी आणि आरसा ह्याच्या ह्या सांनिध्यामुळे मांडील आरशाची उपमा देतात. कवि म्हणतो, प्रेमवेडांत मी रानोमाळ भटकून धकून गेलों आहे आणि आतां पाय मांडीवर टाकून बसलों आहे. माझे पाय म्हणजे मांडीवर टेकलेला आरसा आणि पायांत बोंबलेले कांटे म्हणजे त्या आरशाचे घटक होत.

✓ (२) मीलनाच्या वेळीं माझ्या मनस्वी आनंदाचा प्रियेल रोमतेमांतून अनुभव येईल; कारण तिला माझ्या प्रेमाची पूर्ण जाणीव आहे.

(३) मी निःश्वास आणि गाढाणीं ह्यानीं परिपूर्ण असलेले वायू बनलों आहे. उगीच नारचीपांत मला छेई नकोस; नाही तर माझे गाढाण्याचे सूर बाहेर पडू लागतील.

१५८. जिस वज़म मे तू नाजसे गुफ्तार मे आवे
 जान कालखुदे सूरते दीवार मे आवे ॥ १ ॥
 साये की तरह साय फिरें सर्व व सनोवर
 तू इस कदे दिल्वद्वारे जो गुल्जार मे आवे ॥ २ ॥
 तब नाजे गिरमायगीये अस्क बजा है
 जब् लखते जिगर् दीदये खूंवार मे आवे ॥ ३ ॥
 दे मुझको शिकायत की इजाजत के सितमगर्
 कुछ तुझको मजाभी मेरे आजार् मे आवे ॥ ४ ॥
 उस चरमे कुसंगर् का अगर पाये इशारा
 तूही की तरह आयीना गुफ्तार् मे आवे ॥ ५ ॥
 कांटोंकि जबां सूख गयी प्यास से यार
 इक् आबलापा वादीये पुरखार मे आवे ॥ ६ ॥
 मरजावूं न क्यों रस्कसे जब वो तने नाजुक
 आशोशे खमे हलकये जुन्नार् मे आवे ॥ ७ ॥
 गारतगरे नामूस नहो गर हचरे जर
 क्यों शाहिदे गुद वससे बाजार् मे आवे ॥ ८ ॥
 तब चाके गरेबांवा मजा है दिले नालां
 जब् यक् नफ़स उलझा हुवा हरतार मे आवे ॥ ९ ॥
 आतिश कदा है सीना मेरा राचे निहांसे
 अये चाये अगर मारिजे इजहार मे आवे ॥ १० ॥
 गंजीनये मानी का तिलिस्म उसको सम्झिये
 जो लफ़्ज़ के मालिक् मेरे अशआर मे आवे ॥ ११ ॥

(४) मला गान्हाणें सागण्याची तरी, हे प्रिये, मला परवानगी दे म्हणजे माझी दु खें ऐकण्यात तुला आनंद वाटेल

(५) पोपगला बोलायला शिक्विताना त्याला आरगागमोर ठेवतात कवि म्हणतो, की प्रियेचे मोहक आणि बोलके डोळे आरशात प्रतिबिंबित झाले की पोपगप्रमाणें आरशालाही वाचा फुटेल

(६) ह्या भयाण वनात उणतेने काव्याच्या जिभा सुकून गेल्या आहेत कोणी प्रेमवेडा भक्त इकडे येवो म्हणजे त्याच्या पायाचा फोड ह्या काव्यावर फुटून त्याच्या जिभांना ओलावा तरी लाभेल

(७) प्रियेच्या गळ्यात माळ पडली आहे ह्या माळेला प्रियेचें सानिय लभावं आणि मला लाभू नये ह्याचा मला हेवा वाटतो

(८) प्रसिद्धीची आणि लभाची हौस स्वाभिमानाला मारक ठरते पहा कळी उमळून तिन लभाच्या अपेक्षेनें आपले हात पसरले आणि ती बाजारात जाऊन पडली तिनें असे हात पसरले नसते तर बाजारात जाऊन पडण्याची तिच्यावर पावो कंगाल आली असती !

(९) प्रेमवेडात कपडे फडण्याची मौज आहे, पण केव्हा ? कपड्याच्या एकेका तंतूत एकेक निश्वास कालवला जाईल तेव्हा

(१०) प्रेमरहस्यामुळें माझे हृदय म्हणजे अभिमुख बनलें आहे जर का तें उपडें पडलें तर कहर गुदरेल

(११) माझ्या काव्यात जे शब्द येतात त्यांना तुम्ही मोहक आणि अर्धपूर्ण कल्पनांचा खनिना समजा

१५९... हुन्ने माहू गरचे बहगामे कमाळ अच्छा है

उम्से मेरा माहे खुर्शदी जमाळ अच्छा है ॥ १ ॥

बोसा देते नहीं और दिखपे है हर लहजा निगाह
जी मे कहते हैं के मुफ्त आये तो माळ अच्छा है ॥ २ ॥

और बाजारसे ले आये अगर दूट गया
सागरे जम्से मेरा जामे सिफाळ अच्छा है ॥ ३ ॥

वे तलबू दे तो भजा उसमे सिवा मिलता है
वो गदा जिसको न हो खूये सगाइ अच्छा है ॥ ४ ॥

उन्के देखेसे जो आजाती है मूहपर रोनाक
वो समझते हैं के बीगार का हाइ अच्छा है ॥ ५ ॥

देखिये पाते हैं क्या उम्साक चुतोसे फज
एक बरहमन्ने कहा हैं के साइ अच्छा है ॥ ६ ॥

हम सुखन तेशाने फरहाद को शीरीं से किया
जिस तरहका के किसी मे हो कमाल अच्छा है ॥ ७ ॥

✓ कतरा दरियामे जो मित्र जाये तो दरिया हो जाये
काम अच्छा है वो जिसका के माआत्र अच्छा है ॥ ८ ॥

खिजर सुल्तान्गो रखे खालिके अकबर सरसब्ज्
शाहके बाग मे ये ताजानिहाइ अच्छा है ॥ ९ ॥

हमको मादम् है जन्नत् की हकीकत् लेकिन
दिदने खुदा रखने को गालिबू ये खियाल अच्छा है ॥ १० ॥

✓ (१) पौर्णिमेचा चंद्र सुंदर आहे पण सूर्यासारखे तेजस्वी सौंदर्य धारण करणारी
माझी प्रिया त्यापेक्षाही सुंदर आहे

✓ (२) हे प्रिये, तू चुंबन देत नाहीस आणि माझ्या हृदयाकडे तुझी सारखी लक्ष आहे.
तुला वाटते विनामोनदला हृदय हस्तगत झाले तर काय हरकत आहे

(३) माझे मदिरापात्र जमशीदच्या पात्रापेक्षाही चांगले आहे कारण माझे पात्र
मातीचे आहे फुटले तर बाजारातून नवीन अणता येते जमशीदच्या पात्राची गोष्ट तशी नाही

✓ (४) न मागता वस्तु मिळण्यात मौज आहे ज्याला हात पसरण्याची सयम नाही
तो निक्षेपूरी चांगला म्हटला पाहिजे

✓ (५) प्रियेला पाहून आज्ञाती प्रियराच्या चेहऱ्यावर वज्र घेते आणि मग तिला
वाटते की त्याची प्रकृति सुधारली म्हणून

(६) बघावे प्रेमिमाना प्रेयसीच्याकडून काय लाभ होतो तो कारण भंडाचे बरे
चांगले जाणार असे ज्योतिषी म्हणतो

(७) फरहाद हा साधा मजूर होता आणि शीरीज ही राजकन्या पण आपल्या
धंद्यात तो वाक्यगार होता म्हणून त्याला शीरीनशीं बोलयला मिळाले धंदा बोलता कां
असेना त्यात पूर्ण वैराग्य हे अशा रीतीने लाभदायक ठरते

✓ (८) जलविंदु समुद्रात मिसळून समुद्र बनला आत्म्याचे परमात्म्यात विलीन होणे
हे ध्येय आणि त्याची पूर्ति ही योग्य घटना आहे, तदनुच जलविंदूचे होय ज्याचा शेवट
चांगला ते काम चांगलेच म्हणले पाहिजे

(९) बहादुरशहाचा मुलगा खिजर सुल्तान झाला, परमेश्वरा, सुगात टोप राजपराम्पा
तील बागेतील हे रोप फार चांगले आहे

(१०) स्वर्गात काय आहे आणि काय नाही हे आम्हांत कोणी सांगायला नये
आम्हाला सगळे माहीत आहे पण मनाच्या करमणुकीकरिता स्वर्गाची कल्पना करायला बरी
त्यापेक्षा जास्त काही नाही

१६० . . . ✓ न हुयी गर मेरे मरने से तसल्ली न सही
 इम्तिहा ओर भी बाकी हो तो ये भी न सही ॥ १ ॥
 खारेखार अलमे हसरते दीदार् तो है
 शौक़े गुदचीने गुलिस्ताने तसल्ली न सही ॥ २ ॥
 मय् परस्तान खुमे मय् गूहसे लगाये ही बने
 एक् दिन गर न हुवा वज्म मे साकी न सही ॥ ३ ॥
 नफसे कैस के हें चश्मो चिरागे सहार
 गर नही शमय सियाखानये टेल न सही ॥ ४ ॥
 ✓ एक हगामे पे मौरूफ् है घर की रानक्
 नौहे गम ही सही नय्मये शादी न सही ॥ ५ ॥
 न सतायिश् की तमन्ना न सिलेकी पर्वा
 गर नहीं हें मेरे अशआर मे मानी न सही ॥ ६ ॥
 ✓ इशरते सुहबते खवाही गनीमत समझे
 न हुयी गालिबु अगर उम्रे तरई न सही ॥ ७ ॥

✓ (१) प्रिये, तुझ्या पायीं मो आपग जीव दिला आहे इतन्म्यानं तुझें समाधान झालें नाहीं तर साग अनून कोणत्या रीतीन माझी परीक्षा घेण्याचें तू ठरविलें आहेस ? त्यालादी माझी तयारी आहे

(२) रसिकतेला वाग पाहून समाधान लाभलें नाहीं तर हरकत नाहीं प्रियादर्शनाची हुरहुर तिला लागली आहे हें काय कमी आहे ?

(३) भरे मद्यप्याने, आज रीफलीत सांगी नसतार म्हणून काय झालें ? तुम्हाला मदिरा मनसोक्त पिण्यास हवी आहे ना ? मग मुरडच तोंडाला लावीनात कसे !

(४) मज्जनूनच्या निश्वासाना हें तैलाच्या घरातील ज्योत घनून राहणें लाभलें नाहीं तर हरकत नाहीं त्याच्या निश्वासाना रानवनें उजळलीं हें काय कमी आहे ?

✓ (५) सुखदुःखें हां सारखींच आहेत तीं जीवनाचीं लक्षणें होत म्हणून घराच जीवन काहीना काहीं घडण्यावर अवलंबून आहे मग त्या सुखकारक असोत कीं दुःखकारक, हें जीवन संपलें तर सुख काय, दुःख काय दोन्ही राहणार नाहींत

(६) माझ्या काव्यात अर्थ नसला तर नसुंदे, मला कोणाच्या पक्षीसारखी किंवा वासाणणीची पर्वा नाहीं

✓ (७) प्रेमाळुलें तुजें आयुष्य कमी झालें तर काय बिघडलें ! पण जें आयुष्य तुला लाभलें तें सुंदरीच्या सहवासांत व्यतीत झालें हें काय कमी समाधान आहे !

१६१ . . . अजब निशातसे जह्वादेके चले हैं हम आगे
 के अपने साथेसे सर पांवसे है दो कदम आगे ॥ १ ॥
 कजाने था मुझे चाहा सरावे बादये उल्फत्
 फकत् खराबू लिखा बस् न चल् सका कलम आगे ॥ २ ॥
 रामे जमाने ने झाडी निशाते इश्कवी मस्ती
 बरना हम भी उठाते थे लज्जते अलम आगे ॥ ३ ॥
 खुदाके वास्ते दाद इस जुनून शौकवी देना
 के उसके दर्पे पोहोचते है नामाबरसे हम आगे ॥ ४ ॥
 ये उम्र भर जो परीशानियां उठायी हैं हमने
 तुम्हारे आये वाये तुन्हाये खम खम आगे ॥ ५ ॥
 दिलो जिगरमे पुर अफरां जो एक मौजये खू है
 हम अपने जोम्मे समझें हुये थे उसको दम आगे ॥ ६ ॥
 कसम् जनावे पे आनेवी मेरे खाते हैं गालिय
 हमेशा खाते थे जो मेरी जान की कसम् आगे ॥ ७ ॥

(१) यद्यत्तु आम्ही आनंदानें आणि उन्मत्तनें चाह्ते आहो. आमची रावली आमच्यापुढें आहे. म्हणजे आमचें डोकें (सारली) आमच्या पायांपेक्षाही दोन पावलें पुढें आहे. इतकी आमची उत्सुकता गिरेला पोहोचली आहे.

(२) परमेश्वरानें माझ्या नशीबीं प्रेममदिरेपायी दुर्दशा हें लिहिण्याचें ठरविलें पण तें जमलें नाही. फक्त दुर्दशा हाच शब्द लिहिला गेला. त्यामुळे फक्त दुर्दशाच नशीबीं आली. प्रेममदिरेचा लाभ झाला नाही.

(३) जीवनाच्या गोत्रापुढें आम्हांला प्रेमावना वितरावी लागली नाही तर पूर्वी आम्ही प्रेमव्यथेची गोडी अनुभवित होतो.

(४) आमचें प्रेमवेड रिती मिलक्षण आहे पाहा ! प्रियेकडे संदेस पाठविला पण दूताच्या आधीं आम्ही धाईघाईनें प्रियेच्या दातवर जाऊन यडकतो.

(५) हे प्रियेच्या फुरळ्या फुललांनो, तुमच्यामुळे मला प्राण भोगास लागला. तुमच्यामुळे माझें सर्व काही विस्कटून (परेशान) गेलें आहे. हीच स्थिति तुमच्या नशीबीं येवी.

(६) आमच्या हृदयांत रक्त सळमळून होतें त्याला आम्ही श्राव समजत होतो. प्रेमांमुळे हृदयांतलें रक्त बाहेर पडून लागलें तेन्हां आमची छात्री झाथी वी हा श्रावोच्छ्वास नव्हे तर हृदयांतलें रक्त बाहेर पडत आहे.

✓ (७) पूर्वी प्रिया माझ्या प्राणाची शपथ घेत अमे पण आतां ती माझ्या प्रेतयानेलाही न येण्याची शपथ घेत आहे काय देवगति विचित्र आहे पाहा !

१६२ . . . ✓ शिकवे के नामसे वे मेहर सजा होता है
ये भी मत् धह के जो कहिये तो गिला होता है ॥ १ ॥

पुर् हू शिकवेसे यौं रागसे जैसे बाजा
इक जरा छेडिये फिर् देखिये क्या होता है ॥ २ ॥

गो समझता नहीं पर हुस्ने तलाफी देखो
शिकनये जोर से सरगरमेजफा होना है ॥ ३ ॥

✓ इस्क की राहमे है चर्खें मझौकन् की वो चाल
मुस्तरो जैसे कोयी आबलापा होता है ॥ ४ ॥

क्यों न ठहरे हृदके नानके बेदाद के हम्
आप् उठावते हैं गर् तीर सता होता है ॥ ५ ॥

रूब था पहलेसे होते जो हम् अपने बदल्वा
के भला चाहते हैं और दुरा होना हैं ॥ ६ ॥

नाला जाता था परे अर्शसे मेरा और अम्
लब् तक आता है जो ऐसाहि रसा होता है ॥ ७ ॥

खामा मेरा के वो है बार्बदे बज्मे सुखन
शाह की मदह मे यौं नग्मासरा होता हैं ॥ ८ ॥

अये शहनूशाहे ववानव सिपाह व मेहरे अल्म
तेरे इक्राम्का हक किससे अदा होता है ॥ ९ ॥

सात् इस्लीम् का हासिद् जो फराहम् कीजे
तो वो लख्क का तेरे नाले बहा होता है ॥ १० ॥

हर महीनेमे जो ये बदरसे होता है हिलाव
आसतान पर तेरे माह नासियासा होता है ॥ ११ ॥

मै जो गुस्ताख हू आयीने गजल् खुवानी मे
येभि तेराही करम् जाँक फिजा होता है ॥ १२ ॥

रखियो गालिब मुझे इम् तदख नवाई मे मुआफ्
आज कुछ दर्द मेरे दिल मे सिग होता है ॥ १३ ॥

(१) गान्हाण्याचें नाव काडलें कीं ती निष्ठुर रागावते ती अशी रागावते हें सुद्धा म्हटलेलें तिला खपत नाहीं

(२) वाद्यात मुर भरलेले असवेत तथा मी गान्हाण्यानीं भरलों आहे जरा छेड तर खरें मग पहा काय होतें तें

(३) माझ्या गान्हाण्याचा अर्थ अद्भुतपणामुळे ती समजू शकत नाहीं पण तिची हुशारी पाहा कीं गान्हाणें वेलें कीं ती अधिक छळ करूं लागते

✓ (४) प्रेमाच्या प्रवासात याज्ञे मद्र इतके इच्छूक चालत आहेत कीं कुणाला वाचवें कीं ते पायात फोड आलेल्या प्रवाशासारखे रेंगाळत आहेत

(५) त्या शरसंधान करणाऱ्या त्रिभेन आमची चेष्टा कां करूं नये ? तिचा बाण एसादे वेढीं हुकला तर तो आम्ही तिला परत नेऊन देतो

(६) स्वतः चें भलें चिंतावें तों वाईटच घडतें आता आपलं अनिष्ट चितणें बरें म्हणजे त्याच्या उलट तरी घडेल

(७) माझें आक्रमण पूर्वी आराशापर्यंत पोहोचत असे, पण अशक्ततेमुळे हें आक्रमण जास्तीत जास्त ओठापर्यंत येतें पुढें जाऊ शकत नाहीं

(८) माझी लेखणी म्हणजे काव्यमैफिलीतील गायिका होय बादशाहाच्या स्तुतीत ती आपलं मधुर संगीत अशा रीतीनं मुरू करते

(९) हे बादशाहा, तुझी फौज आराशातील तारकासारखी अगणित आणि तुझा ध्वज म्हणजे सूर्यासारखा तेजस्वी तुझ्या कृपेचे उतराई होण्याची कुणाला शक्ति आहे ?

(१०) जगाच उत्पन्न गोळा बरून आणलें तर फक्त तुझ्या सैन्याच्या जालंधरीचा रावें भागेल

(११) चंद्र तुझ्या दातावर विनवणी करित बरीत क्षीण होतो आणि शेवटी त्याची मारीक फोर बनते

(१२) गजलाची रीत मोडून मी तुझी स्तुति करीत आहे पण त्याला सुद्धा तुझ्या कृपेमुळे उत्तेजन मिळालं आहे

(१३) माझ्या तोंडून आज कट्ट शब्द निघत आहेत त्याची क्षमा करा, कारण आज हृदय तळमळीमुळे अस्वस्थ झालं आहे

हर एक बात पे कहते हो तुम के ल क्या है
१६३ . . . तुम्हीं कहो के ये अदाजे गुफतगू क्या है ॥ १ ॥

✓ न शोलेमे ये विरिदमा न बरमे ये अदा
कोयी चतारो के वो शोखे तुदछू क्या है ॥ २ ॥

य रस्क है के वो होता है हम सुखन् तुम्से
 वगरना खोफे बद् आमोजीये अद् कया है ॥ ३ ॥
 चमन् रहा है बदनपे लहूसे पैराहन्
 हमारी जेबको अद् हाजते रफू कया है ॥ ४ ॥
 जला है जिस्म जहा दिख भी जल गया होगा
 कुरीदते हो जो अब् राख जुस्तजू कया है ॥ ५ ॥
 रगोमे दौडने फिरनेके हम नहीं काइख
 जब् आंखहीसे न टपका तो फिर लहू कया है ॥ ६ ॥
 वो चीज जिस्के लिये हमको हो बिहिस्त अजीज
 सिवाये बादये गुल्फामे मिस्कवू कया है ॥ ७ ॥
 पिऊँ शराब् अगर् सुम् भी देख ल दोचार
 ये शीशा व कदह व कूजा व सुबू कया है ॥ ८ ॥
 रही न ताकते गुफ्तार् और अगर् हो भी ।
 तो किम् उम्मीदपे कहिये के आरजू कया है ॥ ९ ॥
 डुबा है साहका मुसाहिब फिरे है इतरता
 वगरना शहरमे गालिब् की आबरू कया है ॥ १० ॥

(१) प्रत्येक गोथीवर मल तू अरेदुरे करू लगली आहस तूच साग दी काय भापणाची रीत हाली ?

(२) तिच्या तीक्ष्ण स्वभावामुळे मी तिला आग म्हणावी तर आगीत इतका प्रभाव दिसत नाही. बरें, तिला चीज म्हणावी तर विजेंत हे नाजनाखरे दिसत नाहीत. तिला उपमा सायची तरी कसाची ?

(३) प्रतिस्पर्धा माझ्या निरुद्ध तुझे काय भरतात ह्याचे मल काही वाटत नाही. हेवा वाटतो तो त्याना तुझ्याशी बोलण्याची संधि मिळते ह्याचा

(४) प्रेमवेढात माझे फाटलेले कपडे धरत शिवण्याची आवश्यकता नाही, कारण माझ्या रक्ताने भरलेल्या शरीराला ते बेमालूमपणे चिऋटलेले आहेत.

(५) अगो, माझ्या राखेंत काय शोधीत बसली आहेस ? जेथे माझे शरीर जळून गेलें आहे, तेथे माझे हृदयही जळून गेलें असणार.

(६) घमन्यातून सयपणे वाहणाऱ्या रक्ताला आम्ही रक्त म्हणण्यास तयार नाही. जें नेत्रावाटे वाहात नाही तें रक्त कसलें ?

(७) आम्हांला स्वर्ग का धावडतो माहीत आहे ? बाहो, तेथे उंची दारू आणि तीही हवी तितकी मिळेल म्हणून.

(८) दारूच्या दोनचार सुरया तोंडाला लावण्याची माझी तयारी आहे. त्या मल त्या बाटल्या आणि पात्रें दोळ्यांत थोडेच भरणार आहेत ?

(९) आता बोलण्याची शक्ति राहिली नाही. ती शक्ति असनी तरी आम्ही कोणत्या आशेवर तिला आमची इच्छा काय आहे हें बळवायचें ?

(१०) बादशहाचा आवडता म्हणून, गालिव, तू ऐदीनें किरत आदेश. नाहीतर शहांत तुझी किंमत काय आहे !

१६४ . . . मैं उन्हें छेड़ूं आरू कुछ न कहें
चढ़ निवसते जो मयू पिये होते ॥ १ ॥

✓ कहरू हो या बला हो जो कुछ हो
कार के तुम् मेरे लिये होते ॥ २ ॥

मेरी किस्मतमे गमू गर इतना था
दिख भी याबू कयी दिये होते ॥ ३ ॥

आही जाता वो राह पर गालिबू
कोयी दिनु और भी जिये होते ॥ ४ ॥

(१) मी तिला चिडवावे आणि तिनें चिडू नये, हें मोठें आश्चर्य आहे. हेंच तिनें मदिरेचें पान केळें शरातें तर तिनें मासें चिडविजे मुकाय्यानें ऐकून घेतलें असतें कां ?

✓ (२) तू काहीही ऐस, प्रळय ऐस वी महत्संस्त ऐस. पण माझ्यासाठी तू अस्वनीत तर किती थरें झालें असतें ?

(३) परमेश्वरा, माझ्या नशीबी अनंत दुःखें लिहून ठेविली होतीस तर त्या मानानें सहन करण्याकरिता म्हणून अनंत हृदयें कां नाही दिलीं ? ह्या एका हृदयाने काय काय म्हणून सहन करावें ?

(४) गालिव, तू अजून काही दिवस जिवंत राहिला असतास तर ती सामोपचारानें वारू लागली असती.

१६५ . . . गैर लें महपिन्ड मे बोसे जामू के
हमू रहें यीं तिस्तालबू पौगमू के ॥ १ ॥

सस्तागी का तुम्से क्या शिक्का के ये
हपसंटे हें चरें नीली पगमू के ॥ २ ॥

✓ खत लिखेंगे गर्चे मतलब कुठ न हो
 हम तो आशिक हैं तुम्हारे नाम के ॥ ३ ॥
 रात पी जम्जम् पे मय और सुनहदम्
 पोये धव्वे जामये एहराम के ॥ ४ ॥
 दिख को आखोने फसाया क्या मगर
 ये भी हलके हैं तुम्हारे दामके ॥ ५ ॥
 शाह की हैं गुल्ले सेहत की खबर
 देखिये कब दिन फिरे हमाम के ॥ ६ ॥
 ✓ ईस्क ने गालिब निकम्मा कर दिया
 वर्ना हम भी आदमी थे कब्र के ॥ ७ ॥

(१) परक्यानी तुझ्या मैकिलीत तू दिलेल्या मद्यपात्राना ओंठ लावावेत आणि आम्ही मात्र तुझ्या सभाषणासाठी मुकावे हं गाय दुर्दैव आहे ।

(२) आमच्या दुर्दैवाचा बोल तुला का लवारा ? हा तर नियतीचा खेळ आहे

✓ (३) आम्ही तुला पत्र लिहू पत्रात मजहूर नसला तरी बालेल वर तुझ्या नावाचा पत्ता राहील आणि आम्ही तर तुझ्या नावाचे भोक्ते आहोत

(४) अमजमच्या पवित्र जिहिरीनर पसून आम्ही मद्यपान करेण आणि आमच्या यात्रेच्या कपड्यावर मद्याचे पटलेले डाग आम्ही धूत आहोत

(५) तुझ्या डोळ्यांनी माझे हृदय कागीज करेण ते डोळे नव्हत तर तू पसरलेलं गोल जाळें आहे

(६) यादगदाची प्रकृति मुधारत आहे थगें ऐकणों आणि ते आरोग्यनिदर्शक स्नान करणार असें ऐकण्यात आहे म्हणजे स्नानगृहाचे भाग्य आतां स्वप्नच उदयाला येईल म्हणायचं.

✓ (७) ह्या प्रेमासुळें गालिब, आम्ही निगमी झालों, नाही तर आम्हीही कमाचीं माणसें होती.

१६६ . . . फिर उस अदाशे वहार आयी
 के हुये मेहरो माह तमाशायी ॥ १ ॥

देखो अय सागिनाने खिचये खात्र
 इसको कहते हैं आलम आशयी ॥ २ ॥

२२५

के जमीं होगयी है सर ता सर्
 रुकरो सतहे चखें मीनायी ॥ ३ ॥
 सवजे को जब कहीं जगह न मिली
 वन गया खये आत्र परवायी ॥ ४ ॥
 सञ्जायो गुह के देखने के लिये
 चरमे नर्गिस को दी है बीनायी ॥ ५ ॥
 है हवामे शराब की तासीर्
 बादा नोशी है बादपैमायी ॥ ६ ॥
 क्यों न दुनिया को हो रुशी गाळिब
 शाहे दीन्दारने शपा पायी ॥ ७ ॥

(१) वसतऋतूचं आगमन अशा थाटात झाले आहे, कीं सूर्य आणि चंद्र पाहताच राहिले आहेत

(२) हे भूलोकींच्या रहिवाशानो, ह्याला सृष्टीची सुंदर सजानट म्हणतात

(३) पृथ्वी हिरण्म्या वनधीनें नटरी आहे आणि ह्या गोष्टींत आनंदाशी प्रतिस्पर्धी करित आहे

(४) जगात सगळीकडे भरल्यानंतर पुढून उरलेली हिरवळ आता पाण्यावर क्षेत्राळे वनून तरंगू लागली आहे.

(५) नर्गिसचं फूल आधळें असतें असा कविसंकेत आहे; पण कवि म्हणतो, कीं वसतऋतूची वहात लुटण्याकरिता परमेश्वराने नर्गिसला सुद्धा दण्टि दिली आहे

(६) ह्या वसतऋतूत वायूमध्यें मदिरेचा प्रभार निर्माण झाला आहे आता मदिरेचें सेवन करणें व्यर्थ आहे

(७) बादशहाला आरोग्याचा लाभ झाला मग सगल्या जगाला आनंद का वाटू नये ?

तगाफुद्दोस्त हू मेरा दिमाग अजब आली है
 १६७... अगर पहलतही कीजे तो जा मेरी भी खाली है ॥ १ ॥
 रहा आगद् आलम् अहले हिम्मत् के न होनेसे
 भरे हैं जिस् कदर जामो सुनू मैदाना खाली है ॥ २ ॥

(१) मी तगाफुल म्हणजे स्वस्थतेचा गोरीन आहे आणि माफी अवस्था लाचारीची झाली आहे “ माझ्याशी ” तू पहलतही म्हणजे दुर्लभ करू लागलीस तर तुजें माझ्यावर प्रेम आहे अगें समजूत माझ्या मनात तुझ्याबद्दल वादर निर्माण होईल

(२) जगात सगळींच माणसे निर्धाराची आणि जगाला तृणत्रय समजणारी असती तर जगात कोणीच जिद्द करू नसत. पण जग तर माणसांनीं गजबजलेले आहे. मयालयात सुरवा आणि पारें मयानीं भरलेली आहेत ह्याचा अर्थच असा की मयालयात मयानीं नाहीत तमेंच जग माणसांनीं गजबजलेले असणें ह्याचाच अर्थ म्हणजे जगात निर्धाराच्या माणसाची वाण आहे

१६८ . . . कव् चो सुनूता हें कहानी मेरी
 ऑर् फिर् वो भी जवानी मेरी ॥ १ ॥

खलिशे गमजये खूरेज् न पूछ्
 देख् खूनावा फिजानी मेरी ॥ २ ॥

क्या क्या करके मेरा रोयेंगे यार
 मगर आशुफूता वयानी मेरी ॥ ३ ॥

हू अज् खुद् रफ्तये वेदाये जियाद्
 भूल जाना हे निशानी मेरी ॥ ४ ॥

मुतकानिद् हे मुकानिद् मेरा
 रुक् गया देख् खानी मेरी ॥ ५ ॥

कदरे सगे सरे राह रखता हू
 सद्त् अर्जा हें मिरानी मेरी ॥ ६ ॥

गरदे बादे राहे वेताबी हू
 सरसरे शोक् हें वानी मेरी ॥ ७ ॥

दहन् उसका जो न माझम् हुवा
 खुद् गयी हेचूमदानी मेरी ॥ ८ ॥

कर दिया जोफने आजिज् गलिव्
 नगे पीरी हे जवानी मेरी ॥ ९ ॥

(१) ती माझी हनीस्त आणि तीही माझ्या तोडून, ऐकते कुठे ?

(२) तिच्या खुनी नयनगराची तीव्रता विचारू नकोस माझ्या रक्ताभूकडे पाहून म्हणजे समजेल

(३) माझे मित्र माझी प्रेमाळी आठवण काढून रडणार आहेत ? माझ्या प्रेम-वेडाचीच ना ?

(४) कल्पनेच्या वाढवटांत, स्वतःला विसरून गेलेला मी प्रवासी आहे. माती विस्तृतावस्था हीच माझी खूण आहे.

(५) माझा आणि प्रियेचा स्वभाव सारखा आहे. तो चंचल, भीही चंचल. माझ्या स्वभावातील चंचलपणा पाहून तिने आपल्या चंचलपणाला मुरड घातली.

(६) मी वाटेवर पडलेल्या दगडासारखा आहे. कुणीही यावे आणि बोक्यावर पाय देऊन जावे. पहावा तर मी जड (मूल्यवान) आहे पण लोकांच्या वागणुकीने मी मूल्याने हलका बनलो आहे.

(७) मी रसिकतेच्या वादव्यांतून निर्माण झालेला धुलिकण आहे आणि म्हणून वादव्यासारखा अस्वरथ आणि सारखा भटकणारा आहे.

(८) सुंदरीचे वदन म्हणजे तोंड (ओष्ठद्वय) इतके लहान असते की कमरेप्रमाणेच त्याचे अस्तित्व नाही असा कविसंकेत आहे. कवि म्हणतो की प्रयत्न करूनही मला प्रियेचे तोंड सापडले नाही त्यांत माझी अप्रतिष्ठा दिसून आली.

(९) अशक्ततेने मला लाचार करून सोडले आहे. माझे तात्पर्य म्हणजे जरठ जराच होय.

१६९ . . . नवरो नाजे बुते तनाज व आगोरो रकीव
पाये तावूस पये खामये मानी मांगे ॥ १ ॥

तू वो बदखू के तहैयुर ये तमाशा जाने
१ गम् वो अकसना के आशुफ्ता वयानी मांगे ॥ २
वो तपे इश्क तमन्ना है के फिर सूरते शमा
शोला ता नवजे जिगर रेशा दवानी मांगे ॥ ३ ॥

(१) मोर हा सुंदर असला तरी त्याचे पाय दिसायला कुरूप असतात. कवि म्हणतो की प्रिया संकेत करीत प्रतिस्पर्ध्याच्या अंघवर बसली आहे. तेव्हा हे चित्र काढतांना प्रिया मोरासारखी सुंदर आणि प्रतिस्पर्धी मोराच्या पायासारखा कुरूप असे चित्र चित्रकाराने काढावे.

(२) मी अर्चव्यांत पडलो आहे आणि तू स्वभावाने इतकी वाईट आहेस की माझा अर्चवा म्हणजे तुला करमणूक वाटते आहे. बरे, मी गप्प कां तर आमची दुःखद कहाणी सांगणे मला शक्य होत नाही. म्हणून दुःख व्यक्त करायला प्रेमवेड लागायला पाहिजे आणि ते तर तुला आवडत नाही. ह्या ओढातणीने मी गप्प बसलो आहे.

(३) मला असा प्रेमाभि हवा आहे की ज्यांच्या ज्वाळा नसानसांतून भडकून शरीर जाळून दाखतील.

१७० ... गुलशन को तेरी सुहबत अन् बस्के खुश आयी है
 हर गुचेना गुल होना आगोशमशायी है ॥ १ ॥
 वा कुंगुरे इस्तिग्ना हरदम् है बल्दी पर
 या नालेको और उदय दागये रसायी हैं ॥ २ ॥
 अङ्ग बस्के स्तिग्ना है मम्जुक्त के अदावे
 जो दाग नजर आया इन् चश्म नुमायी है ॥ ३ ॥

(१) हे प्रिये, उपनाला तुम्हा सहवास आवडलेख दिसनो त्या पहा कळ्या गुला
 पाहून आनंदान निरसित होत आहेत

(२) तिकडे प्रिया उपेक्षेची कमाल करीत आहे, उलट आमच्या निश्वासाना वापतें
 नी आपला प्रभाव तिच्यावर पडू लागला आहे

(३) शोफ मग्न सयम शिकरू पाहत आहे आणि हृदयावरचे डाग हे शिश्नूचे
 डोळे बनून मला सयम बाळगण्याची जणू खण करीत आहेत

१७१ ... जिस जगम की हो सकती हो तद्नीर रफूकी
 लिख दीजियो यारु उसे किस्मत मे अदूकी ॥ १ ॥
 अच्छा है सूर अगुस्ते हिनायी का तसखुर
 दिखमे नजर आती तो है इक् बूद लहूनी ॥ २ ॥
 क्यों डरते हो उस्ताद की ये हौसलगीसे
 या तो कोयी सुन्ता नहीं फरयाद वसूकी ॥ ३ ॥
 दइने ने कभी मूह न लगाया हो जिगर को
 खंजर ने कभी बात न पूछी हो गद्वकी ॥ ४ ॥

(३) आम्ही आपली गान्हाणी आणि आक्रंदन परमेश्वरापाशी सांगू ह्याची, हे प्रिये, तुला भीति वाटते होय ? पण भिष्याचें कारण नाही कारण आमची गान्हाणी ऐकून घेण्यास कोणी तयार नाही.

(४) प्रियेचें खंजीर आणि कट्यारींनी ज्या प्रियकराच्या गळ्याचा किंवा काळजाचा ठाव घेतला नाही त्याच्या मनाची हुरहुर काय वर्णावी ?

✓ (५) ज्या प्रियकराला सापट प्रेयसीची तळमळ जन्मभर लागवी आणि तरीही ती पूर्ण होऊ नये ह्यापरतें दुर्दैव काय असू शकेल !

सीमावपुस्त गरमीये आयीना दे है हम्
१७२ . . . हैरां किये हुये हैं दिले वे करारके ॥ १ ॥

आगोशे गुलकुशदा वराये विदाब् है
अय मंदलीव् चल के चले दिन् बहारके ॥ २ ॥

(१) कांचेवर पारा लावला की त्याचा आरसा बनतो तसेंच अस्वस्थतेचा पारा आमच्या हृदयावर चढला आहे आणि त्यामुळे हृदय आरगासारखें हरान म्हणजे बुचकळ्यांत पडले आहे. (उद्दू काव्यांत बुचकळ्यांत पडणाऱ्या स्थितीला आरशाची उपमा देतात. आरगासारखा बुचकळ्यांत पडला असें म्हणजे उद्दत रूढ आहे.)

(२) जीवन क्षणभंगुर आहे. फुलांचें उमळणें म्हणजे त्यांचें आयुष्य संपत आलें ह्याची सूचना होय. कांय म्हणतो की हे कोकिले, पाह्य कळ्या उमळल्या आहेत. आतां त्या परलोकी जाण्याच्या तयारीत आहेत. वसंतऋतूही लवकरच निघून जाईल. फुलांचा निरोप घेऊन तूही चालायला लाग कशी.

✓ है वस्त हिज आलमे तम्बीनो जव्त मे
१७३ . . . माशूक शोख व आशिके दीवाना चाहिये ॥ १ ॥

✓ उस लव्से मिल ही जायेगा बोस कभी तो हां
शौक़े फुज्द व जुन्ते रिदाना चाहिये ॥ २ ॥

✓ (१) मीलनाची गोडी चारल्यास प्रेयसी चंचल आणि प्रियकर धोड ह्या नाहीतर दोघेही संयम पाळीत घसळीं तर ते मीलन कमलें ! तो विवाह होय.

(२) तिच्या ओटांची चुपनें इटकून मिळतील. त्याकरितां फक्त दोन गोष्टी हव्या. एक आसक्ति आणि दुसरें मर्यादासारखें धाडस म्हणजे कांहीं अवघड नाही.

१७४ ... चाहिये अच्छो को जितना चाहिये
ये अगर चाहे तो फिर क्या चाहिये ॥ १ ॥

सुहवते रिदासे बाजिबू है उज्जर
जाये मय अपने मो खींचा चाहिये ॥ २ ॥

चाहने को तेरे क्या समझा था दिख
वारे अम् इस्सेभि समझा चाहिये ॥ ३ ॥

चाहू मत् कर जेव वे अय्याने गुद्ध
कुर इम् का भी इशारा चाहिये ॥ ४ ॥

दोस्ती का पर्दा है बेगानगी
मूह छिपाना हमसे ठोडा चाहिये ॥ ५ ॥

दुश्मनीनें मेरी खोया गेर को
किम् कदर दुश्मन् है ? देखा चाहिये ॥ ६ ॥

अपनी रुसवाईमे क्या चलती है सभी
यार ही हगामा आरा चाहिये ॥ ७ ॥

मुनहसिर् मरनेपे हो जिसकी उमीद
ना उमीदी उसकी देखा चाहिये ॥ ८ ॥

ग़ाफिल इन् माहतलअतोंके वास्तुने
चाहने वाला भी अच्छा चाहिये ॥ ९ ॥

चाहते हैं खूनखूनोंको असद्
आपसी सुरत तो देखा चाहिये ॥ १० ॥

(५) प्रिये, तू तोंड का लपवितेस ? प्रतिस्पर्धागीं मोक्केपणानें बोलतेस तसेंच माझ्याशींही कर कारण तू तोंड लपवितेस ह्याचा अर्थ समोच करितेस आणि समोच म्हणजे प्रेमाचें लक्षण समनतात तुझ्या अशा वागणुकीने तुझें माझ्याकडे रुक्ष आहे हें समजून नाही का येणार ?

(६) प्रतिस्पर्धी हा माझी निंदा करी निंदेच्या निमित्ताने का होईना माझा जेव्हा प्रियेला सहन झाला नाही आणि त्याचा परिणाम म्हणजे माझ्या प्रतिस्पर्धीशीं ती शत्रुत्व करूं लागली

(७) आम्ही प्रेमरहस्याचा स्फोट व्हं म्हण्टल तरी शक्य नाही ; पण प्रियेनें मात्र आपल्या सौंदर्याचा आविष्कार केला कीं आमच्या भावना उघड्या पडून आमचें प्रेम जग-जाहीर होईल, ह्यात शंका नाही

(८) केवळ मृत्युवरच ज्याच्या सर्वे आरंभ केंद्रित झाल्या आहेत, त्याची निराशा किती भयंकर असेल ह्याची कल्पनाच घेवेली बरी

(९) अरे मूर्खा, त्या चंद्रमुखीच्या वर प्रेम करण्याचा हव्यास ज्वाला आहे तो कुठला चांगला आणि देखणा हवा

(१०) हे अमर, तुला सुंदर जिवा आरडतान पण तू आपला चेहरा काही आरशात पाहिलास काय ?

१७५... हर कदम् दूरीये मजिल् हे नुमाया मुझसे
मेरी रफ्तारसे भागे है विषात्रा मुझसे ॥ १ ॥
दरसे अनुवाने तमाशा चतगापुल्ल सुस्तर
है निगाह रिस्तये शीराजये मित्रगा मुझसे ॥ २ ॥
वहशते आतिशे दिलसे शये तन्हायी मे
सुरते दूद रहा साया गुरेजा मुझसे ॥ ३ ॥
गमे उरशाक् न हो सादगी आमोचे जुतान
किस कदर खानये आयीना है बीरा मुझसे ॥ ४ ॥
असरे आपलासे जादये सहाराये जुनून
सुरते रिस्तये गोहर है चिरगा मुझसे ॥ ५ ॥
बेगुदी वस्तये तमहीदे फरागत हो जो
पू है साये की तरह मेरा शनिस्ता मुझ से ॥ ६ ॥
शौंके दीदार मे गर तू मुझे गर्दन मारे
हो निगाह मिस्ले गुलेशमा परीशो मुझसे ॥ ७ ॥

१०

वेमसीहाये शमे हिज की वहशत हे हे
 साये खुर्गाद नियामत मे है पित्हा मुझसे ॥ ८ ॥
 गर्दिगे सागरे सद् जल्वये रंगां तुझसे
 आयीनादारीये यक् दीदये हेरा मुझसे ॥ ९ ॥
 निगहे गरम् से इक् आग् टपकती है असद्
 है चरागा खसो खाशाके गुलिस्ता मुझसे ॥ १० ॥

(१) आपलं ध्येय गाठण्याकरिता मी जितक्या जबरद चालन आहे तितकंच घ्याय दूरदूर सरकत चालल्यासारखे वाटते जणू काय माझ्या इतक्याच तीव्र गतीन माझ्या समोरचे मैदान पुढे सरकू लागले आहे

(२) प्रियेच्या मुरखूपी प्रयाचे आम्ही सतत पारायण कराव आणि तिच लक्ष आमच्याकडे नसाव ह्यापेक्षा आनंद कोणता ?

(३) विरहानस्थेत माझ्या हृदयात पेटलेल्या अग्नीमुळे माझी सावली तुझा माझ्या पारंगी निकेनाशी झाली आहे अग्नीपासून धुराचे लोप दूर जावेत तसेच माफी सावली पण माझ्यापासून दूर चालली आहे

(४) आम्हा प्रेमिमाच्या शोकाचा प्रभाव पडून प्रेयसीनीं सौंदर्यप्रमाधनाचा त्याग केला तर मोठी पंचायत पडेल मी मेल्यानंतर प्रियन आरगात आपलें हृदय न्याहाळणें सोडून दिल आहे आणि त्यामुळे आरसा निर्जन झाला आहे सर्व प्रेयसींची ही स्थिति झाली तर जगातील आयनेमहाल उध्वस्त होऊन जातील ह्यात शक्य नाही

(५) प्रेमवेडात बैराग वाळवटात भरता भरता मारया पायात जे फोड आले आहेत ते मोत्यासारखे चमकत आहेत आणि त्याची बिन्दू रस्त्यात उमगल्यामुळे हा रस्ता म्हणजे मोती ओवलेल्या सूत्रासारखा वाग्त आहे आणि वाळवटात प्रकाशाची आरास घाली आहे

(६) माझी विस्मृतागत्या ही माझ्या अंतिम नाशाची प्रस्तावना ठरो , कारण माझ्या विस्मृतावस्थेनें माझ हृदयागार अधारान रात्र भरून जातो तसें भरून राहिले आहे

(७) तुझ्याकडे पाहतां म्हणून तू मागे जेकडे उडविलस तरी दिव्याची यात धोडी छाटण्यावर दिवा जसा पुन्हा प्रज्वलित होतो त्याप्रमाणे माफी दृष्टि तुझ्याकडे आणली तीव्र पणानें पट्टू लागेल

(८) विरहान्नीत माझ्या हृदयात जी आग पेटली आहे त्यामुळे माफी सावली माझ्यापासून लपली आहे सूर्याची सावली सूर्यापासून तोंड लपविते तद्वत् माफी स्थिति झाली आहे

(९) सौंदर्याची मदिरा हे प्रिये, तुझ्यामुळे चढूकडे फिरत आहे आणि अरण्याचा आरसा माझ्यामुळे स्तब्ध राहिले

९

(१०) हे असह, माझ्या तस नेनातून अभीचा वर्षाव होत आहे आणि उपवनात त्या
ज्वाळा भडकताना दिसतात त्या माझ्या नेनातील आग्न होत

१७६... सुक्ताचीं हे गमे दिल उसको सुनाये न वने
क्या बने बात जहा बात बनाये न वने ॥ १ ॥
मे बुलाता तो हूँ उसको मगर अय जज्मे दिख
उसमे बन जाये कुछ ऐसी के निन् आये न वने ॥ २ ॥
खेल समझा है कहीं छोड़ न दे भूढ़ न जाये
काश यों भी हो मे निन् मेरे सताये न वने ॥ ३ ॥
गर् फिरता है लिये यों तेरे खतको के अगर
कोयी पूछे के ये क्या है तो छिपाये न वने ॥ ४ ॥
इस नजामत का बुरा हो वो भले हैं तो क्या
हाथ आवें तो उहे हात लगाये न वने ॥ ५ ॥
कह सके बान् के ये जलवागरी किम्सी है
पर्दा छोड़ा है वो उसने के उठाये न वने ॥ ६ ॥
मौत की राह न देखू के निन् आये न रह
तुम् को चाड़ के न आगे तो बुलाये न वने ॥ ७ ॥
बोझ वो सरसे गिरा है के उठाये न उठे
काम् वो आत पडा है के बनाये न वने ॥ ८ ॥
इश्क पर जोर नहीं है ये वो आतिश गालिब
के लगाये न लगे और बुझाये न वने ॥ ९ ॥

(१) प्रिया प्रत्येक गोथीत वारकाड वाढते आहे तिग हृदयाच दुरा ऐकनिष्पाची
सोय नाही लेथ सोयीच बोलणे नाही तयें काय बोलस्यच ?

(२) हे भावने मा तिग बोलवतो पण ती यइल असे वाग्त नाही यथ तू तिग
माझ्याकडे ओढून आणण्यात मदत करू अगशील काय ?

(३) छळ करणे म्हणजे तिला येळ वाग्तो कुछ तिन येळ दिससुन पाऊं नये
म्हणने बर कारण आम्हाला छळ झालेला आग्न तो निला छळण्याची समय जगारी म्हणने
घटकाभरच खेळण समजून ती विमलून जाणार नाही

(४) अग, तू प्रनिस्पर्धाग गिहिल आहेस तें पत्र तो इतक्या उघडपणे मिरवीत
आह की तें पत्र लपावण्याचा सोय राहिली नाही तुझ्या प्रेमाचें गुपित उघड पडायचें

✓(५) ती इतकी नाजूक कशी? दातीं लागली तर तिला हात लावावा की नाही ह्याच! सफोच वाढू लागतो

(६) ही घट्ट कुणाच्या सौंदर्याचा अविष्कार आहे? त्या शचीवर पडलेला पडदा उचलणें कुणालाही शक्य दिसत नाही

(७) मृत्यूची वाट पाहण्यात वाय अर्थ! तो तर येणारच आहे; पण तू यावेस अमें वाटलें तरी तू येणार नाहीस ह्या भीतीनें तुला बोलावण्यास सरोच वाटतो

(८) माझ्या डोऱ्यावरून एक ओसळ खाली पडलें आहे मी ते ओसळ उचलूं शकून नाही हें काम माझ्याच्यानें सुधरत नाही

(९) हे गालिय, प्रेमावर कुणाचा प्रभाव चालू शकेल? ती एक आग आहे लावू म्हटल्यान लागत नाही आणि विसवू म्हटल्यान निवत नाही

चारु की ख्वाहिश अगर बहशत व उर्यानी करे
१७७ . . . सुग्रह के मारिन्द जख्मे दिख गरेवानी करे ॥ १ ॥

जल्वे का तेरे वो आलम् हे के गर् कीजिये जियाइ
दीदये दिख वो गियारत् गाहे हैरानी करे ॥ २ ॥

हैं शिकस्तन से भी दिख नौमीद यारव् कन् तलक्
आर्गाना कोहपर अजें गिराजानी करे ॥ ३ ॥

मेनद्रा गर चश्मे मस्ते नाज से पाये शिकस्त
मूयेशीश दीदये सागर की मिन्नगानी करे ॥ ४ ॥

✓छते आरिज से लिखा है जुल्फ वो उल्फत् ने अहद
यस् कलम् मजूर है जो कुठ परीशानी करे ॥ ५ ॥

(१) वेडात कपडे फाडण्याची इच्छा होते पण अगावर कपडे नमले तर अ जखमा फाटल्या जातात जगी प्रमान हळुहळू उघडत जात तसे माझ्या जखमा उघडू लागतात

(२) तुझ्या सौंदर्याचा आविष्कार पाहून माझेंही मन अचंच्याच आगर वनलें आहे

(३) प्रियेच हृदय म्हणजे रट्टिण पापाणाचा डोंगर आणि माझें हृदय म्हणजे नाजूक काचेचें पात्र माया शेवट कर असें काचपात्राने होंगराला किती चेंठ विनवावे! त्यातही निराशा पदरी पडत आहे

(४) प्रियेच्या चंचळ नेत्रांमुळें सारें मयालय प्रभावित झालें आहे आणि मद्यपानें प्रियेकडे अचंच्यान पाहत आहेत

✓(५) प्रियेच्या गालावर लव आहे ती लव नव्हे तर प्रेमानें केसकलापाला लिहून दिलेला हा करार आहे कीं तुज्या प्रेमज्ञेयात जें काहीं करावयाचें आहे तें मला पूर्णपणें समत आहे

१७८ . . . वो आके ख्याव् मे तरांनी इज्तिराव् तो दे
व ले मुझे तपिशे दिले मजाले ख्याव् तो दे ॥ १ ॥

करे हैं कतल लगावट मे तेरा रो देना
तेरी तरह कोयी तेगे निगाह को आव् तो दे ॥ २ ॥

✓ दिखाने जुविशे लव् ही तमाम् कर हम् को
न दे जो दोसा तो मूह से कहीं जगाव् तो दे ॥ ३ ॥

पिला दे अवक से सानी जो हम् से नफरत है
प्याला गर् नहीं देता न दे शराव् तो दे ॥ ४ ॥

✓ असद् खुशीसे मेरे हात पाय फूट गये
कहा जो उसने जरा मेरे पाय दाव तो दे ॥ ५ ॥

(१) प्रिया स्वप्नात येऊन माथें समाधान करोल कदाचिन् पण हृदयातील अस्वस्थते मुळें शोष येत नाहीं ह्याला काय करावयाचें ?

(२) तुझ्या डोळ्यात प्रेमाश्रु पाहून त्वामर जीन दावासा पाडतो अगे, ते मधु नव्हेत तर प्रेमिजाचा बंध नरण्यास नयनाच्या समजरीला अधिक पाणीदार करीत आहेत

✓(३) तुसते ओठ हलवून आमचा निगल लान कमा अगे, जुवन देण्यास तुझ्या पाशीं ओठ नसले तरी दोन शब्द घोण्याम तोंड आहे ना ?

(४) सारी, आम्ही तुल्य आवडत नाहीं आणि म्हणून आम्हाला तू दादची पार् देत नाहीस ना ? नको देऊंस आम्ही ओं नव्हेनें दाह पिण्यास तयार आहोनें आम्हाला दाह पिण्याशीं मतलब पात्रे घेऊन माय करावचें आहे ?

✓(५) प्रियेनें म्हणलें कीं माझे हातपाय दावून दे तें ऐकून आनंदानें माझें अग्न अग पुढून आलें

१७९ . . . तपिद् से मेरी वक्के कल भूकश हर तारे निस्तर है
मेरा सर रजे वालीन है मेरा तन् चारे निस्तर है ॥ १ ॥

सरके मरमसहरा दादा वरुद् ऐने दामन् है
दिद वेदस्नोपा उफ्तादा बरमुदारे निस्तर है ॥ २ ॥

खुशा इन्चाले रज्जरी इयादत को तुम् आये है
फरोमे शमेए वालीन ताले वेदारे निस्तर है ॥ ३ ॥
व तफान्गाहे जोशे इज्तिरावे शामे तन्हायी
शुआये आफ्तावे सुवहे महशार् तारे विस्तर है ॥ ४ ॥
अभी आती है वू वालिश्र से उसकी खुल्फे मिश्री की
हमारी दीदको ख्वाये जुलेखा आरे निस्तर है ॥ ५ ॥
कहू क्या दिख की क्या हालत है हिज्रे यार् मे गालिब
के चेतापीसे हर यकू तारे विस्तर रारे विस्तर है ॥ ६ ॥

(१) माझ्या अस्वस्थतेमुळे माझ्या मिळण्याचा एकेक तू अस्वस्थ झाला आहे
उशाना माझ्या डोक्याचा आणि मिळण्याला माझ्या शरीराचा भार वाटत आहे

(२) माझे अंधु वाहत वाहत वाळवंटापर्यंत जाऊन पोहोचले आहेत त्यामुळे तेथपर्यंत
माझी एक तार बाधली गेल्यामारपे झाले आहे, आणि इकडे मान मी असह्य स्थितीत
मिळण्यावर पडलों आहे जणू काय माझ्या मिळण्याला माझ्या हृदयाने इतका प्रेमाचा पुढका
आला आणि तो (मिळना) मला सोई इच्छित नाही

(३) माझ्या आजाराचे नशेन पाण ! तू विचारपूस करण्याकरिता माझ्या उशाशी
आली आहेस जणू काय तू आल्याने माझे नशीब दुखणाऱ्याच्या उशागती ठेवलेल्या दिव्या-
सारखे प्रज्वलित झाले आहे

(४) ह्या विरहाच्या रात्री तळमळीची वादळे उठली आहेत आणि मिळण्याचा
घागान्घागा वरपातीच्या सूर्याचा तप्तकिरण बनल्यासारखा भासत आहे

(५) माझ्या उशीला अजून प्रियेच्या केशकलापाचा सुगंध येत आहे प्रियाने
मीलनानंतर गुच्छाच शण्यात्याग केला आहे जुलेपासारखे स्वप्नातील मोलन म्हणजे शय्येचा
अपमान होय

(६) विरहाची अवस्था काय वर्षू ! ह्या शय्येचा प्रत्येक तंतू म्हणजे खोल रुणाचा
एकेक काटा बनला आहे

१८० . . . खतर है रिस्तये उद्धफत् रगे गर्दन् न होजावे
गुरूरे दोस्ती आफत् हे व दुस्मन् न होजावे ॥ १ ॥
समझ इस फसल मे कोताहीये नशो नुमा गालिब
अगर गुद सर्व की कामत् पे पेशहन् न होजावे ॥ २ ॥

(१) आपल्या प्रेमासुद्धे मलय गर्भ चढेल की काय अशी भोति वाडते आणि मी असा गर्भ करू लागलों की तू माझ्यावर चिडशील ह्याची भोति वाडते

(२) वसतःकुतूहलं फुल इतरीं फुलतात मीं मुरुच्या झाडांही झाडून टाकतात असें झालें नाहीं तर समजाव कीं यंदाना वसनकुतू पूर्ण बहरात नव्हता

१८१ . . . फरयाद् की कोयी लय् नहीं है
नाला पायदे नय् नहीं है ॥ १ ॥

क्यों बोते हैं बाग्मान तोमने
गर् वाग गदाये मय् नहीं है ॥ २ ॥

हरचंद हर एक शय् मे तू है
पर तुझसे तो कोयी शय् नहीं है ॥ ३ ॥

हा खाइये मत् फरेवे हस्ती
हरचद् कहे के हे नहीं है ॥ ४ ॥

✓ शादीसे गुजर के गम् न होवे
उर्दी जो न हो तो दय् नहीं है ॥ ५ ॥

क्यों रद्दो कदह करे है जाहिद्
मय् ह ये मगस् की कय् नहीं है ॥ ६ ॥

हस्ती है न कुट्ट अदम् है गालिन्
अतिर तू क्या ह अय् नहीं है ॥ ७ ॥

(१) गाढाणें कोणीही गम त्याला कुणाच बधन नाहीं तसेंच आकंदनाची त्यात कृत्रिमता नसली म्हणजे चाल

(२) मायी शेतात भोपळ्याच्या गिऱ्या का पेरतात ? भोपळ्यातून फरीराचें मिश्रापान आणि भोपळ्यातून दारू काढतात खात्रीन वागेलाही दारू हवोगी वागते नाहीं तर भोपळे वागेत लवण्याच काय कारण ?

(३) परमेश्वरा, तू प्रत्येक वस्तूत आहेस पण कोणतीही वस्तु तुझ्यासारखी नाहीं

(४) ह्या जगाच्या धोक्यात पडें नसा ही सर्ववृष्टि म्हणजे माया आहे

✓ (५) मुखें लावून घेऊं नसेल म्हणजे तुला दुखें भासणार नाहीं वसतःकुतू नसला तर हिवाळ्याही नाहीं असें समज

(६) हा प्रचनमार मागे पुढ काय करीत आहे ? त्याला म्हणावें ही दारू आहे मधमाशीच वमन (मध) नाहीं

(७) अस्तिव्ही नाहीं आणि मायाही नाहीं मग हे गालिन्, हें सगळें आहे तरी काय ?

१८२ ... न पूछू नुस्खा मरहमे जराहते दिल का
 के उसमे रेखये अद्रमास् जुझे आन्ध्रम् हं ॥ १ ॥
 बहोत दिनों मे तगापुल ने तेरे पैदा की
 वो यकू निगाह के बजाहर निगाहसे कम है ॥ २ ॥

(१) हृदयाच्या जखमाचा इलाज काय हे मला विचारू नकोस अरे, औषधात
 चज्राचा घुरा वापरावा खगती आणि त्यामुळे जरागा बाणरी चिघळतात

(२) इतके दिवस तू उपेक्षा करीत होतीस आता माझ्यामडे दृष्टिकोप करते आहेस
 तीसुद्धा ओझरती

१८३ ... हम रस्क वो अपने भी गवार नहीं करते
 मरते हैं बले उनकी तमन्ना नहीं करते ॥ १ ॥
 दर्पुदा उन्हें गैरसे है रन्ते निहानी
 जाहिर का ये पर्दा है के पर्दा नहीं करते ॥ २ ॥
 ये बाइसे नौमीदीये अरमाने हवस् है
 गालिबू वो घुरा कहते हो अच्छा नहीं करते ॥ ३ ॥

(१) तिच्या प्रेमात आम्हाला स्वतः चाही मत्सर बाई लागला आहे आम्ही महान
 जाऊ पण तिची इच्छा करणार नाही कारण त्यामुळे आमचा आम्हालाच मत्सर बाई लागेल

(२) आतून तिला माझ्या प्रतिस्पर्धाची ओढ लागली आहे पण ती दिसून येऊ
 नये म्हणून आणि आपल्या मनात नाही नाही ह दाटाविण्यासारता ती बेपडदा होऊन
 प्रतिस्पर्धीची घोलत कारण सजोच करणे आणि पडदा पाडणे यावरून आतून आपल लक्ष
 घुणावर तरी आहे असें मुचावण्यासारखे आहे

(३) गालिब तुम्हा दरा प्रेमिना आहे त्याला बाईत म्हणतेस हं घरे नाही त्यामुळे
 इतर प्रतिस्पर्धी आपल्या प्रेमानामत निराग होतील ह्यात काय बवल ?

असद् है नज्जअ मे चल वेवफा बराये खुदा
मुकामे तर्कें हिजाब् व विदाये तमनीन है ॥ ४ ॥

(१) मदिरेल तुझे ओठ लगल्यामुळे तिचा तामडा रंग अधिक खुलून दिसत आहे आणि मदिरापात्रावरील रेखा तुझ्या फुलासारख्या भासणाऱ्या ओठाच्या ससर्गाने अधिक खुलून दिसत आहेत

(२) ह्या प्रेमनेव्हाची काढी तरी दाद घे वच सगळें आयुष्य उशीवर डोकें टेकून तो तळमळत पडला आहे

(३) फुलें घुलघुलचीं आनंदनें कशी ऐंतील ? दंबर्बिड्या ह्पानें त्याच्या शानाने कापूस भरला आहे ना ?

(४) हे प्रिये, असद् अतःराज्यची घटिना मोजीत आहे आता तरी त्याची विचारपूस कर ही पैळ स्वाभिमान व सरोच सोडून देण्याची आहे

१८५ . . . क्यौं न हो चश्मे बुतान् महत्रे तगाफुद् क्यौं न हो
यानी इम् वीमार को नज्जारे से परहेज है ॥ १ ॥

मरते मरते देखनेकी आरज रहजायेगी

वाये नायामी के उस् कार्फिर का खजर तेज है ॥ २ ॥

✓ आरजिे गुल् देख रूये यार याद् आया असद्
जोशिशे फरले बहारी इस्तियान अगेज है ॥ ३ ॥

(१) उर्दू काव्यात प्रेयसीच्या डोळ्यांना प्रेमरोग्याच डोळे म्हणण्याचा प्रघात आहे. कवि म्हणतो की प्रिया आमची उपेक्षा करते तिच्या डोळ्यांना आमच्याकडे न वचण्याचें पथ्य सांगितलें आहे असें वाटतें

(२) मरताना तिच्याकडे डोळे भरून पाहण्याची हीस मनातच राहून जाईल प्रियेचा खजीर इतका तीक्ष्ण आहे की डोळ्याच पातें लवतें न लवतें तोच आमचा गिरच्छेद व्हावयाचा

✓ (३) गुलाबाचें उमललेलें फूल पाहून प्रियेचा चेहेरा जाळवला वसतःकुटूच्या आगमनावरोवर जणू प्रेमाचे विचार पुन्हा मनात खेळू लागले

१८६ . . . दिया है दिख अगर उम्को बरार है क्या कहिये
हुवा रकीबू तो हो नामाज़र है क्या कहिये ॥ १ ॥

ये ज़िद के आज न आवे और आये बिन् न रहे
कजासे शिकवा हमे किस्कर है क्या कहिये ॥ २ ॥

रहे हैं यों गह्वर के कूये दोस्त को अब्
 अगर न कहिये के दुस्मन का घर है क्या कहिये ॥ ३ ॥
 जहे निरिश्मा के यों दे रखा है हम को फरेव
 के बिन कहे ही उन्हें सन खबर है क्या कहिये ॥ ४ ॥
 समझके करते हैं बाजार मे वो पुसिसे हाथ
 के ये कहे के सरे रहगुजर है क्या कहिये ॥ ५ ॥
 तुम्हे नहीं है सिररिस्तये वफा का मियाल
 हमारे हाथ मे कुछ है मगर है क्या कहिये ॥ ६ ॥
 उन्हें सनाल मे जोगे जुनू है क्यों लडिये
 हमे जवाब से कता नसर हे क्या कहिये ॥ ७ ॥
 इसद सनाये कमाले सुखन हे क्या कीजे
 सितम् बहाये मताए हुनरर है क्या कहिये ॥ ८ ॥
 कहा ह किस्ने के गालिब बुरा नही लेनिन्
 सियाये इसके के आशुफ्ता सर है क्या कहिये ॥ ९ ॥

✓ (१) मी दत्तानरोर प्रियेकडे निरोप पाठविला निरोप पौहोचवून तो दूत तिच्या
 प्रेमात सापडला तिच मौंदये इतके मादक आहे की दूत प्रेमात सापडावा हात नवल नाही
 कारण तोही मनुष्यच आहे

(२) आज गृन्यूत याव आणि आमच्या दुखाचा शेवट करारा अमें वाटते मृत्यु
 येईल, आल्याशिवाय राहाणार नाही, पण तो आज दया आहे तेव्हा दृष्टकून येणार नाही
 पार दृष्टी आहे तो

(३) आमचा प्रतिस्पर्धी जेव्हा दिवमरात्र प्रियच्या घरी पडून राहतो तेव्हा प्रियेच
 घर म्हणजे आम्हाला शत्रुस्थान वाटू लागल आहे

(४) प्रियेचा नखरा पाहून ती असा थाव आणते जणू काय तिला माझी मन स्थिति
 पूर्णपणे माहीत आहे ह्या भ्रमामुळे मी तिला आपला हक्कीन सांगू शकत नाही

(५) ती नाणूनहुजून रस्त्यात उभी राहून माझी चौकशी करी कारण तिला
 माहीत की रस्त्यात उभे राहून चौकशी आम्हाला आवडत नाही आणि तिन चौकशी केली
 तरी आम्ही गप्प राहतो हे तिला माहात आहे

(६) तिला निष्ठा म्हणजे काय शब्द आहे माहोत नाही. आम्ही आपली निष्ठा मुठीत धरून बसलों आहोंत. आमच्या मुठीत काय आहे हें विचारलें तर ती उत्तर देऊ शकत नाही.

(७) मी प्रश्न विचारले की तिला वाटतें मला वेढ लागले आहे त्यामुळे तिच्याकडून उत्तराची अपेक्षा करणें मी सोडून दिलें आहे.

५८) प्रतिभाशाली माणसाबद्दल जगाला नेहमी हेवा वाटतो. म्हणजे प्रतिभा ही शिक्षा झाली आणि कलाकाराचा जग छळ करते म्हणजे कलेचें मूल्य छळ होय

(९) गालिव वाईट नाही फक्त त्याचे डोके फिरलें आहे म्हणतात

देखकर दरपरदा गरमे दामन् अफशानी मुझे
१८७ . . . क्यू गयी यावस्तये तन् मेरी उरियानी मुझे ॥ १ ॥
बन् गया तेगेनिगाहे यारू का संगेफिसा
मरहूत्रा मै क्या मुवारकू है गिराजानी मुझे ॥ २ ॥
क्यों नहो वेदस्तफाली उसकी खातिरजमअ है
जानता है महवे पुरसिशहाये पिनुहानी मुझे ॥ ३ ॥
मेरे गमखाने की किस्मत जय रकम् होने लगी
लिखदिया मिन्जुम्लये असबावे वीरानी मुझे ॥ ४ ॥
बदगुमा होता है वो वाफिर न होता काश के
इस्कदर जोते नवाये मुर्गे धुस्तानी मुझे ॥ ५ ॥
वाये बाभी शोरे महशरने न दम् लेने दिया
ले गया था गोर मे जाँके तन् आसानी मुझे ॥ ६ ॥
वादा आनेका वफा कीजे ये क्या अदाज् है
तुम्हने क्यों सोपी है मेरे घरकी दरवानों मुझे ॥ ७ ॥
हा निशाले आमदे फरले बहारी बाहबाह
फिर हुवा है ताजा सौदाये गजल ख्यानी मुझे ॥ ८ ॥
दी मेरे भार्दको हफ्ते अजूसरेनौ जिंदगी
मीरजा यूसुफू है गालिव यूसुफेसानी मुझे ॥ ९ ॥

(१) वधें त्यागिल्यानें मी जीवन्मुक्त झालों असें समजत होतो; पण शरीराचें वक्ष आत्म्याला चिमटलें तें काहीं त्यागतां येईना.

(२) माझ्या शरीराचें भाग्य काय समजावें ! प्रिया आपल्या नयनांची कळार माझ्या शरीराला दगड समजून त्याच्यावर कळार घासून धार तीक्ष्ण करीत असते.

(३) ती माझी उपेक्षा करीत आहे; कारण तिला माहीत आहे कीं, मी तिचे मनोमय चिंतन करण्यांत गर्व झालों आहे. तोंडानें शब्द काढीत नाही. आपली उपेक्षा मला जाणवणार नाही, ह्याची तिला खात्री आहे.

(४) माझें घर उध्वस्त होण्याचें जेव्हां परमेश्वर माझ्या नशीबीं लिहीत होता, त्यांत उध्वस्ततेला कारण मी होणार हेंही त्यानें लिहून टाकले.

(५) मला पक्ष्यांचे संगीत आवडतें, त्यामुळें प्रिया माझ्यावर चिडते. तिला वाटतें, आपल्यागिवाय इतर कोणत्याही गोष्टीची आसक्ति मला राहू नये. पक्ष्याचें कूजन, ऐकण्याचा मला शौक नसता तर वरें झाले असतें.

(६) कबरेत तरी मला स्वस्थता मिळेल असें मी समजत होतो; पण दुर्दैव माझें ! कल्पांताच्या हलकल्लोळनें मला तेथें पण विथांति घेऊ दिली नाही.

(७) येईन म्हणून वचन दिलेंस तें पूर्ण कर ना. हें काय ? तुझ्या प्रतीक्षेत माझ्या घराचा मी राखणदार बनून बसलों आहे.

(८) या वसंतऋतूत, तूं आलास त्यामुळें मनाला मिठी हपें होतो आहे म्हणून सांगूं ! आतां पुन्हां काव्यरचनेला बहर येऊ लागला आहे.

(९) परमेश्वरानें माझा भाऊ मिर्जा युसुफ ह्याला (हा चेडा होता) नवजीवन दिलें हे त्याचे आभार होत. माझा भाऊ युसुफ हा प्राचीन कालचा प्रतियुसुफच होय.

१८८ . . . याद है शादी मे भी हंगामये यारवू मुझे
सुबहाये जाहिद हुवा है ख़दा जेरेलवू मुझे ॥ १ ॥

है कुशादा खातिर यावस्ता दर रहने सुखन
या तिलिस्मे कुफ़ले अब्जद ख़ानये मक्तवू मुझे ॥ २ ॥

यारव इस आशुफ़्तगी की दाद बितारो चाहिये
रश्क आसाइश पे है जिदानीयोंकी अबू मुझे ॥ ३ ॥

तवा है मुस्ताफ़े लज़्जतहाये हसरत क्या करूं
आरजू से है शिकस्ते आरजू मतलबू मुझे ॥ ४ ॥

दिड लगाकर आप भी गाडिब मुझी से होगये
इश्क से आते थे माने मीरजा साहबू मुझे ॥ ५ ॥

(१) आनंदाच्या प्रसंगी ' हे परमेश्वरा, हे प्रभो, ' असें मी म्हणत असतो. माझे ओठ म्हणजे जपमाळ घनले आहेत.

(२) विशिष्ट प्रकारचीं कुलपें जशीं विशिष्ट शब्द जुळल्याबरोबर उघडतात आणि म्हणून त्या विशिष्ट शब्दांवर अवलंबून असतात. तद्वत माझ्या तब्येतीची खुलावट माझ्या काव्यरचनेवर अवलंबून आहे.

(३) माझे वेड पाह. पूर्वी कारागारांत होतों तेव्हा वाळवंटाची उपेक्षा करीत होतो. आतां वाळवंटांत आहें तर कारागारांतील सुखाचा हेवा वाढें लागला आहे.

(४) मला हुरहुर आणि हळहळ ही आवडतात आणि आकाशा आवडतात. ह्याचा अर्थ वातुस आक्रोश आवडतात हा होय.

(५) गालिब, प्रेम करू नसा म्हणून तू आम्हाला सांगत होतास, पण तूही त्यांत फसून आमच्यासारखाच झाला आहेस.

१८९ . . . हुजुरे शाह्र मे अहले सुखन् की आजमाइश है
 चमन् मे खुरानवायाने चमन् की आजमाइश है ॥ १ ॥
 कद् व गेसू मे कीस् व कोह्वन् की आजमाइश है
 जहां हम हैं वहां दारो रसन् की आजमाइश है ॥ २ ॥
 करेंगे कोह्वन् के हौसलेका इम्तिहा आखिर्
 हनूज् उस् खरताके नैरुये तन् की आजमाइश है ॥ ३ ॥
 नसीमे मिस्र को क्या पीरे कन्आ की हवाल्वाही
 उसे यूसुफकी बूये पैहन् की आजमाइश है ॥ ४ ॥
 वो आया वज्म मे देखो न कहियो फिर् के राफिद् थे
 शिकेत्रो सने अहले अंजुमन् की आजमाइश है ॥ ५ ॥
 रहे दिद्दी मे तीर अच्छा जिगर् के पार हो बेहतर्
 गरज् शुस्ते वुते नावक्फगन् की आजमाइश है ॥ ६ ॥
 नहीं कुछ सुवहा व जुन्नार के फंदे मे गीरायी
 वफादारी मे शेखो ब्रेहमन् की आजमाइश है ॥ ७ ॥
 पडा रह अय् दिले चाबिस्ता चेताबीसे क्या हासिद्
 मगर फिर् तावे जुल्फे पुरशिकन् की आजमाइश है ॥ ८ ॥

रगो पये मे जब् उतरे जहरे गम् तब देखिये क्या हो
 अभी तो तलखीये कामो दहन की आजमाइश है ॥ ९ ॥
 वो आयेगे मेरे घर चादा कैसा देखना ग़ालिब
 नये फित्नोंमे अब् चखें बुहन् की आजमाइश है ॥ १० ॥

(१) आज दरवारात कर्वाँची परीक्षा आहे. जणू काय उपवनांत पदयांची कृजना-
 चावत सर्धा आहे.

(२) मजन् आणि फरहाद ह्यांच्या प्रेमाची परीक्षा प्रेयसीचा बांधा, तिचा केशकलाप
 इत्यादि भौतिक गोष्टींच्यावरून केली जाते. पण आमची परीक्षा त्याहूनही कठीण आहे.

(३) फरहाद काळ्या रंगून आणण्याच्या प्रयत्नांत आहे. सध्या त्याच्या शारीरिक
 श्रमाचो परीक्षा आहे. ह्याच्या पुढची पायरी म्हणजे त्याच्या निर्धाराची परीक्षा राहील.

(४) यूसुफ इजिप्त देशामध्ये कैदेत असतानाची दरीकत. कवि म्हणतो, इजिप्तकडून
 येणारा धारा यूसुफच्या शरीराच्या सुगंध घेऊन यूसुफचा बाप याकूब ह्याच्याकडे आला.
 त्यांत त्या बापाला याकूबचें कुशल जाणण्याची इच्छा नव्हती, तर त्या सुगंधाचा याकूबवर
 काय परिणाम होतो, हें पाहावयाचें होतें.

(५) ती पद्दा मैफिलीत आली. पुन्हा म्हणू नका की आम्ही गाफील होतो. म्हणून
 आतां मैफिलीच्या सहनशक्तीची आणि शांततेची परीक्षा आहे.

(६) बाण हृदयांत रुतून राहिला तर बरें; तो काळजाच्या भारपार निघून
 गेला तर त्याहूनही उत्तम. त्या शरसंधान करणाऱ्या प्रियेच्या नेमबाजीची आता परीक्षा आहे.

(७) मुसलमानाची स्मरणी आणि ब्राह्मणाचें जानवें ह्यात सर्व काही आलें असें
 नाही. परा प्रश्न भेदेचा आणि त्यात ह्या दोघांची खरी परीक्षा आहे.

(८) अरे बद्ध हृदया, उगाच कां तळमळतो आहेस? प्रियेच्या केशकलापाच्या
 बंधनांत तू किती तरी वेळा अडकला आहेस. आतां पुन्हां परीक्षा पाहायची आहे काय?

(९) हें शोभाचें रिप सध्यां फक्त डोक्यापर्यंतच मर्यादित आहे तर ही स्थिति
 आहे. उद्या तें नसानसांतून पसरलें तर परमेश्वर जाणें काय अनर्थ होणार आहे!

(१०) ती काय माझ्या घरी येते? कसली वचनें न काय? आतां घडावें तिच्या
 न येण्यानें नियति माझ्यामाटीं काय नवीन नवीन संमते निर्माण करणार आहे.

कभी नेनी भी उसके जीमे गर् आजाये है मुझसे
 ११० . . . जफायें करके अपनी याद शरमा जाये है मुझसे ॥ १ ॥

खुदाया जज़्बे दिल की मगर् तासीर उल्टी है
 के जितना खींचता हू और खिंचता जाये है मुझसे ॥ २ ॥

वो बदर्खू और मेरी दास्ताने इस्क खलानी
 इचारत मुख्तसर कासिद् भी घबरा जाये है मुझसे ॥ ३ ॥
 उधर वो बद्गुमानी है इधर ये नातुवानी है
 न पूछा जाये है उम्से न बोला जाये है मुझसे ॥ ४ ॥
 सम्हलने दे मुझे अय नाउमीदी क्या कियामत् है
 के दामाने खियाले यार छूटा जाये है मुझसे ॥ ५ ॥
 तक्लुफ़ वरतरफ़ नज़्ज़ारगी मे भी सही लेकिन
 वो देखा जाये कव ये जुल्म देखा जाये है मुझसे ॥ ६ ॥
 हुये हैं पांवही पहले नबदेँ इस्कने जखमी
 न भागा जाये है मुझसे न ठहरा जाये है मुझसे ॥ ७ ॥
 कियामत् है के होवे मुद्बी का हसमसर गालिब
 वो काफ़िर जो खुदाको भी न सोंपा जाये है मुझसे ॥ ८ ॥

(१) प्रियेच्या मनांत माझे चांगलें करावें असें आलें तरी आपण पूर्वी केलेल्या छळांची तिला आठवण होऊन, चांगलें करण्यास तिला संकोच धाटतो.

(२) माझ्या हृदयीच्या भावनांचें लक्षण सारें उलटें दिसतें. मी भावनांना जितकें जवळ करावें म्हणतो तितक्याच त्या दूर जात आहेत.

(३) प्रिया चिडखोर आणि माझी प्रेमकहाणी दीर्घ. ती तिच्यापर्यंत पोहोचवू कशी ह्या कल्पनेनेच माझा दूत धावरला आहे.

(४) ती माझ्यासंबंधी गैरसमज करून बसली आहे. इकडे माझ्यांत बोलण्याची शक्ति नाही. ती विचारपूस करीत नाही आणि इकडे आम्हांला बोलवत नाही.

(५) हे निराशे, आतां हा छळ पुरा कर. बघ तुझ्या आघातामुळे प्रियासंबंधी विचारही मनांतून हळुहळू नांदीसे होऊ लागले आहेत.

(६) तिच्याकडे पाहता राहणान्यामध्ये मीही आहे. पण खरें पाहिलें तर तिच्याकडे कोणी पाहिलें मला खपत नाही.

(७) प्रेमाच्या क्षेत्रांत प्रथम माझे पाय कापांतून गेले आहेत. घड पळ तांयेत नाही, घड उभे राहतां येत नाही, अशी स्थिति झाली आहे.

(८) काय कहर आहे पहा ! जित्य निरोप देतांना तुला परमेश्वरावर सोंपविली आहे असें मला म्हणवत नाही, तित्य माझ्या प्रतिस्पर्धीच्या सोबत जातांना पाहणें माझ्या कपाटीं आलें आहे.

१९१ . . . अजबस्के मस्के तमाशा जुनून अलामत् है
कुशादो बस्ते मिद्धह सेलीये नदामत् है ॥ १ ॥

न जानूं क्यौंफरे मिटे दामो ताने वद्दहदी
तुझे के आपीना भी वर मलाये मलामत् है ॥ २ ॥

ब पेचोतावे हवस् सिलके आफियत् मत् तोड
निगाहे अज्ज सररिस्तये सलामत् है ॥ ३ ॥

वफा मुकाबिल व दावये इस्क वेबुनियाद्
जुनूने साफ़ता व फस्ले मुद्द कियामत् है ॥ ४ ॥

(१) सौंदर्याचे सारखें सारखें निरीक्षण हें वेडाचे लक्षण आहे. मुंदर ब्रियाच्या-
कडे पाहाताना आपल्या नेत्राची जो उपडझाप होते, त्याचा अर्थ हा की पापण्या आपल्याला
सारखे टोंचत असतात की, सौंदर्याची इतकी आसक्ति बरी नव्हे

(२) तू बघनें पाळीत नाहीस असो अपवाद तुला बायमचा चिक्कला आहे. तो
दाग काही धुतला जाणार नाही आणि तू सौंदर्यप्रशंगना करत आरसा समोर घेऊन
बसतेस त्या घेयीं आरसानुद्धा तुला आरोपी समजतो.

(३) आसक्तीच्या मार्गे लग्नून आपला नाश करून घेऊं नकोस आसक्तीचा त्याग
करण्यात मुरझितता आहे.

(४) उपरोधाने कवि म्हणतो की, तू एकनिष्ठ बनावोस आणि आमचा प्रेमाचा
दाना खोटा निघावा ही मोठीच आधर्ये होत जसा बसतकतु यावा पण प्रेमवेड हें
बनावटी असावे असाच हा प्रकार आहे

१९२ . . . लगम् इतना हूं के गर् तू बज्म मे जा दे मुझे
मेरा जिम्मा देख के गर् कोयी बतला दे मुझे ॥ १ ॥

क्या ताज्जुब् है के उसको देखकर आजाये रहम्
वा तलक् कोयी किसी हीलेसे पोहोचा दे मुझे ॥ २ ॥

मूह न दिखलादे न दिखला पर् वअदाजे इताब्
खोलकर पर्दा जरा आखेंही दिखलादे मुझे ॥ ३ ॥

यातलक् मेरी गिरफ्तारीसे वो खुश है के मैं
जुल्फ गर बन जावूं तो शाने मे उल्ला दे मुझे ॥ ४ ॥

(१) मो प्रियेच्या विरहात झुम रोज झालो आहे की तिच्या वैठणीत तुम्ही मला जाऊ दिलेत तर तिची नजर वाही माझ्यावर पडणार नाही, ह्याची मला खात्री आहे

(२) कोणत्या तरी निमित्ताने मला तिच्यापर्यंत पोहोचवा कसे ! कदाचित माची स्थिति पाहून तिला माझी दया येण्याचा सभव आहे

✓ (३) तुला आपले तोंड मला दाखवायच नाही, तर नको दाखवू, पण वदलून पाहण्याच्या निमित्ताने का होईना तोंडावरचा बुरखा काजूला साहज डोळे तरी दाखविशील की नाही ?

(४) मला बंधनात अडकविण्यात तिला मोठा आनंद वाटतो मी जर तिचे धलक बनलो तरी ती मला बांधून मानेवर अडकवून ठवल्याशिवाय राहाणार नाही

३९३ . . . बाजीचये अतफाद है दुनिया मेरे आगे
होता है शबो रोज़ तमाशा मेरे आगे ॥ १ ॥

इक् खेल् है औरगे मुलेमा मेरे नजदीक्
इक बात है एजाजे मसीहा मेरे आगे ॥ २ ॥

जुज नाम नहीं सूरते आलम् मुझे मज़्
जुज वहम् नहीं हस्तीये अशिया मेरे आगे ॥ ३ ॥

होता है निहा गर्दमे सहरा मेरे होते
बिसता है जर्बी खाक पे दरिया मेरे आगे ॥ ४ ॥

मत् पूछ के क्या हाल है मेरा तेरे पीछे
तू देख के क्या रग है तेरा मेरे आगे ॥ ५ ॥

सच् कहते हो खद्री व खुद्आरा हू न क्यों हू ✓
बैठा है बुते आयीनासीमा मेरे आगे ॥ ६ ॥

फिर देखिये अदाजे गुलफ़शानीये गुफ़्तार
रखदे कोयी पमाना व सहवा मेरे आगे ॥ ७ ॥

नफ़रत् का गुमा गुजरे है मै रश्क से गुज़र
क्योकर कहू लो नाम न उन्का मेरे आगे ॥ ८ ॥

ईमा मुझे रोके है तो खींचे है मुझे कुफ़र
काबा मेरे पीछे है कज़ीसा मेरे आगे ॥ ९ ॥

आशिकू हूं पे माशकू फरेवी है मेरा काम
 मजनू को बुरा कहती है टैला मेरे आगे ॥ १० ॥
 खुश होते हैं पर बस्तु मे यीं मरू नहीं जाते
 आयी शवे हिजां की तमना मेरे आगे ॥ ११ ॥
 है मौजउन इरू कुद्रुमे खूं काश्र यही हो
 आता है अभी देखिये क्या क्या मेरे आगे ॥ १२ ॥
 गो हाथू को जुंविश्र नहीं आंखोमे तो दम है
 रहने दो अभी साश्रो मीना मेरे आगे ॥ १३ ॥
 हमू पेशा व हमू मशरू व हमराजू है मेरा
 गालिबू को बुरा क्यों कहो अच्छा मेरे आगे ॥ १४ ॥

(१) है जग म्हणजे माझ्या नजरेत पोरंचा खेळ आहे. दिवस आणि रात्र माझ्या-समोर हा खेळ चालला आहे.

(२) सुलेमानचें उडणारें सिंहासन आणि प्रेयिताचे चमत्कार हीं मला किरकोळ वाटतात.

(३) ह्या सध्याला मी नाममात्र समजतो आणि जडपदार्थांना मी एक भ्रम समजतो. एक परमेश्वर सोडून मी कोणत्याही वस्तूचें अस्तित्व मानण्यास तयार नाही.

(४) प्रेगवेडात माझ्या भटकण्यामुळे धूळ उडून वाळवंट दिसेनासें होतें आणि वेफाम अथु वाहविण्यामुळे समुद्राला स्वतःच्या जलप्रशयाची त्याज वाढ लागली आहे.

(५) माझ्या मागे तुसें कसें होईल असें बाय विचारतेस ? ते आतां ज्याप्रमाणें संकोचून आणि शरमून माझ्यासमोर बसली आहेस त्याप्रमाणें मलाही तुझ्या विरहामुळे अस्वस्थ वाटेल.

(६) मी गर्विष्ठ आणि अडकरी आहे असें तू म्हणतेस. खरें आहे; तुझ्यासारखी सुंदरी माझ्यासमोर असल्यावर मला कां वरें गर्व चडणार नाही ?

(७) माझ्या समोर कोणी मद्यपान ठेवून द्या. आणि मग पाहा माझ्या बागोतून चायसुपनें कशी उधळतात तीं !

(८) माझ्या प्रियेचें नांव दुसऱ्या कोणी उच्चारलें कीं मला मत्सर वाटतो. वरें, नांव उच्चारू नका म्हणण्याची सोय नाही. त्यामुळे कुणाला वाटायचें कीं माझे आणि माझ्या प्रियेचें गिनसलें आहे.

(९) धर्म आणि अधर्म हांच्या संघर्षात मी सापडलों आहे. एकीकडे काय (मरु तेल पवित्र स्थान) ओढीत आहे तर दुसरीकडे कलीसा (खिस्ती देऊळ) मला आपल्याकडे ओढू पाहत आहे.

(१०) मी प्रेमिरु आहे. प्रेयसीच्या तावडीत मी जायला हवें होतें. उल्ट मी प्रेयसींना आपल्या तावडीत झुलत ठेविले आहे. पण काय लैलासुदा मजनूच्या तुलनेत मला चांगला समजत आहे.

(११) विरहांत मी प्रार्थना करी की हे परमेश्वर, मला मीलनरात्रीत मरण येऊ दे. काय दुर्दैव ! मीलनाच्या रात्रीत नेमकी ती प्रार्थना फळ्यास यावी.

(१२) माझ्या हृदयात रक्ताचें तुफान उसळलें आहे. आतां प्रेमासुखें हाणुडे काय होणार आहे पाहिले पाहिजे.

(१३) माझ्या हातात अकि नघेल पण डोक्यात तरी आहे ना ? माझ्या समोर मदिरेची मुरई आणि पात्रें अजून थोडा वेळ राहू द्या.

(१४) गालिन हा सद्दय आणि समव्यवसायी आहे. त्याला वाईट का म्हणता ?

१९४ . . . काढूं जो हाव तो कहते हो मुहुआ कहिये
तुम्ही बहो के जो तुम् यों बहो तो क्या कहिये ॥ १ ॥

न कहियो तानसे फिर तुम् के हम् सितमगूरु हैं
मुझे तो ख है के जो कुछ कहो बजा कहिये ॥ २ ॥

वो नेश्तर सही पर दिख मे जब उतर जावे
निगाहे नाज को फिर क्यों न आशनां कहिये ॥ ३ ॥

नहीं जरीये राहन् जराहते पैकान्
वो अरुमे तेरा है जिसको के दिदकरा कहिये ॥ ४ ॥

जो मुद्ई बने उसके न मुद्ई बनिये
जो नासजा कहे उसको न नासजा कहिये ॥ ५ ॥

कहीं हकीकते जान्काहीये मरू छिखिये
कहीं मुसीबते नाताजीये दवा कहिये ॥ ६ ॥

कभी शिकायते रंजेगिरानशों बीजे
कभी हिकायते सने गुरेज्पा कहिये ॥ ७ ॥

रहे न जानू तो कतिखो संबहा दीजे
 कटे जबान तो खंजरको मरहवा कहिये ॥ ८ ॥
 नहीं निगारू को उल्फत न हो निगारू तो है
 स्वानीये रविशू व मस्तीये अदा कहिये ॥ ९ ॥
 नहीं बहार को फुर्सत न हो बहारू तो है
 तरावते चमनू व खूबीये हवा कहिये ॥ १० ॥
 सफीना जबूके किनारे पे आठगा गालिबू
 खुदासे क्या सितमू व जोरे नासुदा कहिये ॥ ११ ॥

(१) माझी स्थिति मी वर्णू लागलों कीं मुद्दाची गोष्ट घोला म्हणून तू म्हणतेस. तूच असें बोल्दू लागलोस तर आम्ही काय म्हणायचें हें तूच सांग.

(२) तुझ्या प्रत्येक गोष्टीला योग्य, ठीक, बरोबर असें म्हणण्याची मला सवय पडली आहे. बघ बरें, मी तुझा छळ करतें असें दुसऱ्यांदा म्हणू नकोस. नाहींतर बरोबर असे शब्द माझ्या तोंडून निघायचे आणि मग तूच बरें माझ्यावर चिडशोल.

(३) तो शर असला तरी नयनशर आहे. शर कोणालाच आवडत नाही पण नयन-शराला हृदयानें धारण केलें, त्यामुळें नयनशर हृदयाचा आवडता आहे हें सिद्ध होतें.

(४) बाणानें फक्त हृदयांत चौर पडते म्हणून मला आवडत नाही. त्या उलट खंजीरीमुळें हृदय फाडतें म्हणून मला बाणापेक्षा खंजीरीचे आपात आवडतात.

(५) गनुला शत्रू म्हणू नसू आणि आपल्याशीं वाईट करणाऱ्याचें बरें होवो अशी इच्छा करा.

(६) आमची स्थिति काय वर्णावी? कधी आपल्या रोगाचें वर्णन करतो आणि कधी ह्या रोगावर कोणतेंच औषध कसें लागू पडत नाही हें सांगत सुटतो.

(७) कधी आमच्या आपत्तींची आम्ही कहाणी गातों तर कधी आमची सहनशक्ति कमी नाहीगी झाली आहे हें सांगतों.

(८) तुमच्या शरीरांत प्राण शिळक राहिल्य नाहींतर प्रियेला खूनबहा (कुणाचा वध केल्या तर आरोपीनें मेलेल्या माणसाच्या वारसांना द्यावची रकम) द्या. कारण तिला देण्याकरितां तुमच्यापाशीं जीव शिळक नाहीं आणि जीव कापली गेली तर खंजीरीला धन्यवाद द्या.

(९) ती सुंदरी प्रेम करित नसेल तर काय झालें? तिच्या शरीरसौष्टवाची आणि चंचल गतीची स्तुति करण्यास काय हरकत आहे?

(१०) वसतऋतु अल्पायु असेल म्हणून वायू झाले ? वसतऋतूचा वायू आणि बहरलेली उपवनें ह्यांचा आनंद छोटण्यास वायू हरकत आहे ?

(११) आपली नाव किनाऱ्याला लागली आता नावाच्यानें आम्हाला छळलें म्हणून गाऱ्हाणें गाण्यात अर्थ नाही. गत सकटें विसरून जाणें हें बरें !

१९५ . . . रोनेसे और इस्क मे बेयाक होगये
 घोये गये हम ऐसे के बसू पाक होगये ॥ १ ॥
 सफे बहाये मयू हुये आलाते मयू करी
 थे येही दो हिसाब सो यौ पाक होगये ॥ २ ॥
 रुसबाये दहर गो हुये आवागीसे तुम्
 बारे तबीयतोंके तो चालाक होगये ॥ ३ ॥
 कहता है कौन नालये मुलबुद्ध को बे असर्
 पदे मे गुल के लख जिगर् चाक होगये ॥ ४ ॥
 पूछे है क्या बज्रद व अदम् अहले शौक का
 आप अपनी आग के खसो खाशार्क होगये ॥ ५ ॥
 करने गये थे उससे तगाफुद्ध का हम गिला
 की एकही निगाह के बसू चारू होगये ॥ ६ ॥
 इस रगसे उठापी कल उसने असद की नाश
 दुश्मन भी जिस्मो देखके गम्नार्क होगये ॥ ७ ॥

(१) ओंपर्वत ढोळ्यातून अथु बाहता नव्हते तोंपर्वत आमच्या प्रेमरहस्याचा स्फोट होऊ नये म्हणून काळजी घेत होतो पण एरुदा अथु बाहू लागल्यानंतर कोणत्याच प्रकारचा संकोच राहिला नाही आणि आम्ही त्वर आणि स्वच्छंदपणे वागू खगलों

(२) दाहू पिण्यात दाहू गाळण्याची साधनें आम्ही विकून टाकिली. आता तीं बाळगण्याची भानगड मिटली

(३) तुझ्या स्वच्छंदी वागणुकीनें तुझा दुर्लोकिक झाला, पण त्याबरोबर तू चतुर आणि धीट बनलीस हा लाभ पण झाला

(४) बुलबुलच्या आकंदनांना निष्कळ कोण म्हणेल ! त्या फुलकडे पाह. त्याच्या पाकळ्याचे (काळजाचे) कसे असख्य तुरुडे पडले आहेत !

(५) प्रेमिमांची हालदवाल काय विचारतोस ? ते आपल्याच प्रेमाग्रीत केरकचऱ्याप्रमाणें जवून भस्म झाले आहेत.

(६) तिच्या उपेक्षेचें गान्हाणें सांगण्यास आम्ही तिच्याकडे गेलों पण तिनें एका दृष्टिक्षेपानें आम्हांला भस्म करून टाकलें.

(७) तिनें काल असद (कवि) चें प्रेत अग्रा पद्धतीनें उचललें कीं तें पाहून प्रतिस्पर्ध्यानाही दुःख वाटलें.

१९६ . . . नशाहा शादावे रंगो साजुहा मस्ते तरव्
शीशये मय् सर्वे सव्जे जौय्यारे नग्मा है ॥ १ ॥
हमनशी मत् कह के वरहम् कर् न वज्मे ऐशे दोस्त
वां तो मेरे नाले को भी एतिवारे नग्मा है ॥ २ ॥

(१) मैफिल ऐन रंगांत आली आहे. संगीताचा दर्या वाहू लागला आहे आणि हिरव्या मधु पात्रांमुळे मैफिलीत उपवनांतोल सुरुची झाडे डुलत असल्याचा भास होत आहे.

(२) हे मित्रा, माझ्या निःश्वासांनीं आणि आनंदनांनीं मैफिलीचा रंग मी विषडवू नये असें म्हणू नकोस. बरे, तेथें पोहोचून गाक्षी दुःख आनंदनें मधुर गीतें बनतात.

१९७ . . . अर्जे नाजे शखिये दंदां बराये खंदा है
दावये जमीयते अहवाव् जाये खंदा है ॥ १ ॥
हैं अदम् मे गुंचा मन्ने हैस्ते अंजामे गुल्द
यक जहां जानूये ताम्मुल्द दर् कफाये खंदा है ॥ २ ॥
कुल्फते अफ्सुर्दगीको ऐशे बेतानी हराम्
वर्नी दंदां दरदिदअफ्सुर्दन् बिनाये खंदा है ॥ ३ ॥
सोजिशे धातिन् के हैं अहवाव् मुन्किर् वर्नी यां
दिद मुहीते गिरिया व लव् आशनाये खंदा है ॥ ४ ॥

(१) स्मिताच्या द्वारे दंतपंक्तींना आपले सौंदर्य दाखविण्यास संधि मिळते. पण हे दांत तरी दीर्घसाळपर्यंत एकरूप कुठें टिकून राहतात.

(२) कळी उमळली आणि तिचे फूल बनले म्हणजे कळी नाहीशी झाली आणि फुलानें तिची जागा घेतली. आपल्या असा शेवट झाल्याबद्दल कळीला विस्मय आणि चिंता वाटत आहे.

(३) उदासपणात तळमळीचा अनुभव कोठें ? तशी तळमळ असती तर आम्हीं तिच्या आत्यंतिकतेने आमची हृदये दावांनी कडकडा चापली नसती का ?

(४) हृदयात दडवून ठेवलेले दुःख माझ्या मित्रांना आवडत नाही म्हणून मी हृदयात अपार दुःख साठवून ठेवले आहे आणि ऑगस्ट इसू असल्यासारखे दाखवीत आहे

१९८. ✓ हुस्ने वेपर्वा खरीदारे मताये जल्वा है
आयीना जानूये फिके इस्तिराए जल्वा है ॥ १ ॥
ता कुजा अय् आगही रगे तमाझा बास्तनू
चश्मे या गर्दीदा आगोशे निदाये जल्वा है ॥ २ ॥

✓ (१) सौंदर्याचा स्वभावच असा आहे की त्यान इतराची उपेक्षा करावी पण नपनव्या प्रसराने आविष्कार व्हावा त्याची सौंदर्याला मीठी होत म्हणून सुंदर क्रिया आरशात आपले रूप न्याहाळण्यात सदा गुंतलेल्या असतात

(२) हे प्रतिभे, तू कितीराळ हा छोट्याचा चमत्कार आनेमिप डोळ्यांनी पाहते आहेस ! हें सारें क्षणभंगुर आहे आणि डोळ्यासमोरून सरकत आहे म्हणजे तुझे पाहणें आणि छोट्याला निरोप देणें ही एकाचमच घडत आहेत

१९९. . . . जब् तू दहाने जल्म न पैदा करे कोयी
मुस्लिम् के तुझे राहे सुखनू वा करे कोयी ॥ १ ॥
आल्म गुनारे बहशते मजनु है सरवस्
कब्रतर् खियाले तुरये लैला करे कोयी ॥ २ ॥
अफ्सुर्दगी नहीं तरव् अफराये इन्तिफात्
हा दरद् वनके दिखमे मगर् जा करे कोयी ॥ ३ ॥
रोने से अय् नदीम मलागत् न कर् मुझे
आखिर् कमी तो उक्दये दिख वा करे कोयी ॥ ४ ॥
चाफे जिगर्से जब रहे पुर्सिश् न वा हुयी
क्या फायदा के हमीन को रुसना करे कोयी ॥ ५ ॥
लखते जिगर् से ह रगे हर खार् शाखे गुद
ता चद् बाग्यानीये सहरा करे कोयी ॥ ६ ॥

नाकामीये निगाह् हे बरें नञ्जारासोज
 तू वो नहीं के तुझको तमाशा करे कोयी ॥ ७ ॥
 हर मगो खिस्त हे सद्के गोहर शिकेज
 तुम्हा नहीं जुनूसे जो सौदा करे कोयी ॥ ८ ॥
 सर्व् हुयी न बादये सब्बाज्मा से उम्
 पुर्मत कहा के तेरी तमना करे कोयी ॥ ९ ॥
 हे बहशते तरीयते ईजाद् यासजेज
 ये दर्द वो नहीं है के पैदा करे कोयी ॥ १० ॥
 बेकारीये जुनू को है सर् पीटनेका शगू
 जन् हाय दूट् जायें तो क्या करे कोयी ॥ ११ ॥
 हुस्ने फरोगे शम्मेये सुख् दूर है असद्
 पहले दिले गुदारस्ता पैदा करे कोयी ॥ १२ ॥

(१) हे परमेश्वरा, तुझ्याशीं सभाषण करण्यास ही जीभ आणि हैं तोंड उपयोगाची नाहीत त्याच व्यथा आणि तळमळीच तोंड उघड झालें पाहिजे

(२) हैं जग म्हणजे मजनुंच्या वेडाची धूळ आहे झाला लैलाचा आकर्षण गिरपेंच अमें कोण किती काळपर्यंत समनगार ! कवीचा सचेत असा वीं हैं जग म्हणजे माया आणि भ्रम आहे हैं आकर्षक आणि मनोहर आहे असा भ्रम किती काळ टिकणार आहे ?

(३) उदास बनल्यान प्रेयसीच्या मनात काय परिणाम होणार ! अतर्बाघ्न व्यथा आणि तळमळ दाखविल्यानें तिच्या हृदयात जागा मिळण्याची शक्यता आहे

(४) मला मोकळेपणानें रुदन करू दे वरं अरे, माणसान शेवटीं किती दिवस सुद्धत राहायचें ?

(५) आमच हृदय उघडें करून दाखविल्यानें तिच्या मनार काहीं परिणाम झाला नाही आता वेडाच्या भरात कपडे फाटल्यानें काय होणार आहे ?

(६) माझ्या काळनाच तुम्हडे वनातील काठ्यामाझ्यावर विखरले आहेत म्हणून काटे रंगीवेरंगी फुलासारखे दिसत असून त्यामुळे वनाला विलक्षण गोभा आली आहे

(७) परमेश्वरा, तूला कोण पाहू शकेल कोणीं प्रयत्न केलाच तर त्याची दृष्टि वीज पडल्यासारखें होऊन भस्म होऊन जाईल

(८) वेडाहीं सीदा काहीं मद्दण पडणार नाहीं कारण वेड लागल्यावर मुल मागें लागून दगड फंकतात ते दगड नव्हेत । आत तत्वाच मोती घाण करणाऱ्या झिपल्या होत

(९) तुझी वचना सहनशक्तीची सीमा पाहतात येण्याच वचन देऊन तू आली नाहीस आणि तळमळीत आमचा अन झाला

(१०) प्रेमाची व्यथा निर्माण करू म्हणल्याने निर्माण होऊ शकत नाही आणि असा कोणी प्रयत्न केल्यास त्याच्या पदरी निराशा येते

(११) वेडात माणसें आपणें कपडे फाडतात कपडे फाडून झाल्यावर डोक्यावर हात आपटून घेतात, पण आपटून आपटून हात नाहीसे झाले तर काय कराव ! कारण वेड्यांना गप्प घसवत नाही

(१२) काव्याची ज्योत ठणळणें कठीण आहे त्याला प्रथम हृदयाची तळमळ आणि व्यथा सपादली पाहिजेत त्याशिवाय काव्यदीपण सौंदर्याचा साज चढत नाही

इन्ने मरियन् हुव करे कोयी
२०० . . . मेरे दुख की दना करे कोयी ॥ १ ॥

✓ शरा व आइन् पर् मदार् सही
ऐसे कालिद्र का क्या करे कोयी ॥ २ ॥

चाल जैसे कडी बमान् का तीर्
दिद्र मे ऐसे के जा करे कोयी ॥ ३ ॥

वात पर् वा जवान् कटती है
वो वह और सुना करे कोयी ॥ ४ ॥

वरू रहा हू जुनून मे क्या क्या कुछ
कुछ न समझे सुदा करे कोयी ॥ ५ ॥

✓ न सुनो गर् बुरा कहे कोयी
न कहो गर् बुरा कहे कोयी ॥ ६ ॥

✓ रोकलो गर गलत् चले कोयी
बग़श् दो गर् खता करे कोयी ॥ ७ ॥

✓ कोन् है जो नहीं है हाजतुमद
किस् की हाजतु खा करे कोयी ॥ ८ ॥

क्या किया खिन्न ने सिक्ंदर से
अब किसे रहनुमा करे कोयी ॥ ९ ॥

जब तबकोही उठ गयी गालिब
क्यों किस्ती का गिला करे कोयी ॥ १० ॥

(१) कोणी येथु शिस्त मृतांना जिवंत आणि पीडितांना बरे करणारा असेल, मला काय त्याचे, माझा रोग कोणी बरा करील, तर मी खरे म्हणेन.

(२) जग कायदेकानूनप्रमाणे चालले आहे. यद्यपि करणाऱ्यांना कायद्याप्रमाणे शिक्षा होते पण गिरच्छेद न करता प्राण हरणाऱ्या प्रेयसींना कोण काय शिक्षा करणार !

(३) तिचे चालणे पाहून हृदयांतून बाण आरमार गेल्यासारखे वाटते. तिच्या हृदयांत स्थान कोठे मिळवे ?

(४) तिच्या समोर शब्द काढला की जीभ छोटली जाते, ह्याचा अर्थच असा की तिने हवे ते बोलवे आणि आम्ही ऐकून घ्यावे.

(५) बैराग्याच्या भरात मी काय काय घडवडतो कुणास टाऊक, देव करो आणि माझी घडवड कुणाला न समजो.

(६) तुम्हांला कोणी वाईट म्हटले तर ऐकून न ऐकल्यासारखे करा आणि कोणी तुमचे वाईट केले तर तिरडे दुर्लक्ष करा.

(७) कोणी रस्ता भटकत असेल तर त्याला धांयवा. कोणी चूक केली असेल तर त्याला क्षमा करा.

(८) तुमची अडचण कोणी दूर केली नाही तर त्यावर रागावू नका कारण ज्याला अडचण नाही क्षमा जगांत कोण आहे ?

(९) खिन्न (स्वर्गाचा बायला) ने सिक्ंदरला अमृताजवळ नेले पण सिक्ंदरला अमृत लाभले नाही. जर खिन्न सिक्ंदरला अमृताचा लाभ करून देण्यास असमर्थ ठरला तर मार्गदर्शक म्हणून कुणाला पतऱायचे ?

(१०) गालिब, आतां ज्या अर्था आश्रय नावालाही शिक्क राहिली नाही तर आतां कुणाच्या नांवाने वसले गाढाणे करायचे ?

२०१ . . . वहीत है रामे गीती शराब कम क्या है
गुलामे सारीये कौसर हूं मुझको राम क्या है ॥ १ ॥

तुम्हारी तर्जें रबिन् जानते हैं हम क्या है
रंजीब पर है अगर लुफ तो सितम् क्या है ॥ २ ॥

सुखन मे खामये गालिब की आनिग अफगानी
यसीन हैं हमको भी लेखिन अब इसमे दम क्या है ॥ ३ ॥

(१) जीवन शोकमय आह हैं खरें पण मला हवी तिनकी कृपेची मदिरा पाजणारे हजरत अली ह्याचा मी दास आहे मला कशाची धाण आहे ?

(२) तुला मी पूर्ण ओढवून आहे तुझ्यावर मी जुलूम करीत नाही असें तू म्हणतेस पण प्रतिस्पर्ध्यावर तुज्या कृपा म्हणजे आमचा छळ नाही तर काय आहे !

(३) गालिनचीं माव्यें म्हणजे रुरुंगिणें होतीं पण आता त्याच्यात जीव राहिला नाही

२०२ . . . वाग पाऊर खरकानां ये डराता हे मुझे
साययेशाखे गुड अफई नजर आता हे मुझे ॥ १ ॥

जाहरे तेण वसरचढये दीगू माझम्
हू यो सच्चा के जहरान उगाता हे मुझे ॥ २ ॥

मुहुआ महवे तमाशये शिकस्ते दिव ह
आयीनाजानेमे कोयी लिये जाता हे मुझे ॥ ३ ॥

नाला सरमाये यऊ आलम् व आलम् कफे खान
आस्मा वेजये कुमरी नजर आता हे मुझे ॥ ४ ॥

जिदगी मे तो वो महफिद् से उठा देते थे
देखू अब् म् गये पर योन् उठाता है मुझे ॥ ५ ॥

(१) मला डुबल हृदयाचा समजून उपवन मला प्रत्येक वेळेस घाबरवीत असतें वागेतील कुलफायाच्या साखलेन मिला साप समजून मी घाबरून जाता

(२) तलवारीच्या पाल्यावर जी हिरवी छग दिसते तो रसायन मिसळलेल्या पाण्यात तलवार बुडविल्यान निर्माण होते माझ जीवन सुद्धा शोफरसायन मिसळलेल्या पाण्यात बुडविल्यामुळे विशिष्ट प्रकारेन वहरत आहे

(३) ध्येयपूर्ति न झाल्यामुळे माझ्या हृदयाची आरशाच शेंकडो तुफडे उडाले आहेत आणि माझ्या अतृप्त आमाक्षा ह्या तुफच्यारडे स्तिमित होऊन पाहता आहेत

(४) ह जग मला तुच्छ वाटतें हें जग आहे काय ? एक शौरंगीताच भाडवल आणि मूठभर धूळ आसाज म्हणजे धुळीच्या रंगाचा आकंदन करणारा वुलवुल पक्षी आहे

(५) मी जीवत असताना ती मला आपल्या मैफिलीतून उडवून लावीत असे आता वपावें, मी मेल्यावर माघें प्रेत कोण उचलील तें

२०३ . . . रेंद्री हुयी है कौनवये शहरयाकी
इतराये कयी न राक् सरे रहगुजार की ॥ १ ॥

जब उसके देखने के लिये आये बादशाह
 लोगोंमें क्यों नम्र न हो लालाबाई की ॥ २ ॥
 भूके नहीं है सैरे गुलस्तकि के हम घ ले
 क्योंकर न खाइये के हवा है बहार की ॥ ३ ॥

(१) बादशाहच्या स्वामिनी उडविली म्हणून रस्त्यावरची धूळ गर्व करीत आहे.

(२) ज्या उपवनाला बादशाह भेट देतात त्या उपवनाची प्रतिष्ठा जनतेन झाल्याशिवाय
 मग्यो राहिल.

(३) उपवनाची सहल करण्याची आम्हाला हौस नाही पण वायूची विलक्षण
 मादकता आम्हांला तिकडे ओढून नेत आहे.

२०४ ... हजारों चाहिंशें ऐसी के हर चाहिंशे दम् निकले
 बहोत निकले मेरे अस्मान् लेकिन् फिरभी कम् निकले ॥ १ ॥
 डरे क्यों मेरा कातिल क्या रहेगा उसनी गर्दन पर
 वो खूं जो चरमेतसे उग्रभू यों दम्दम् निकले ॥ २ ॥
 निकलना खुल्द से आदम् का सुनते आये हैं लेकिन्
 बहोत बेआबरू होकर तेरे कूचेसे हम निकले ॥ ३ ॥
 भरम् खुल जाये जालिम् तेरे कामत की दगजी का
 अगर इस तुनये पुरपेचोरम्का पेचोखम् निकले ॥ ४ ॥
 मगर लिखाये कोयी उसको गत तो हम से लिखाये
 हुयी सुन्नह और घरसे कान् पर रजफर् कलम् निकले ॥ ५ ॥
 हुयी इस दौर मे मन्सूब मुझसे बाद आशामी
 फिर आया वो जमाना जो जहा मे जामे जम् निकले ॥ ६ ॥
 हुयी जिन्से तबको खस्तगीके दाद पानेकी
 वो हमसे भी जियादा खस्तये तेरो सितम् निकले ॥ ७ ॥
 मोहब्बत मे नहीं है फर्क जीने और मरने का
 उसीको देखकर जीते हैं जिस् काफिर पे दम् निकले ॥ ८ ॥
 कहाँ मयपाने का दरवाजा गालिब और कहाँ चाइजे
 पर इतना जानते हैं काद्र वो जाता था के हम निकले ॥ ९ ॥

(१) मला हजारों इच्छा आहेत त्या इतक्या उत्कट आणि तीव्र आहेत की प्रत्येक इच्छेवर जणु जीव चालला आहे असे वागते काही इच्छा तूट झाल्या तरी त्या अत्यल्पच होत्या अतस्त इच्छा पुष्कळच राहिल्या

(२) माया बंध करणाऱ्याला विनाशरण भोति वागते की मार्गे रक्त त्याला चिम्बून राहिल माझ्या डोळ्यातून रक्ताच्या धारा सारख्या वाहात आहेत त्या बंधनाच्या अगावर चिम्बून कसा राहातील

(३) आदि मानव स्वर्गातून भ्रष्ट आणि अवमानित होऊन पतित झाल्याची दंतकथा आम्ही ऐकत आलों, पण प्रिये, तुझ्या बैठरीतून जेव्हा आम्ही अवमानित होऊन बाहेर फेकले गेलों तेव्हा आम्हाला त्या वयेची सत्यता जाणवली

(४) हे प्रिये, तुझा चाचा उंच असल्याचा भास होतो पण तुझ्या डोक्यावरील शिरपेंच आणि तुझ्याचा अदाज सगला की तुझ्या उंचीचा भ्रम नाहीसा होईल

(५) प्रियेशी बरेच प्रेमिक पत्रव्यवहार करीत असतील ह्या शब्देन कवि म्हणतो की मी लेखनाचा धंदा पत्करला आहे म्हणजे लोक माझ्याम्हून पत्रे लिहिवातील आणि ह्या निमित्तान ते माय मचरूर सागू इच्छितात मला कळून येईल माझ्याम्हून तुमची पत्रे लिहिबली जावी म्हणून मी कानाला लेखणी लावून दिवसभर शहरातून फिरत आहे असे कवि म्हणतो

(६) जमशीदचे मदिरापान प्रसिद्ध होते आता जमशीद मिया त्याच मदिरापानही राहिले नाही पण माझ्या मदिरापानामुळे जमशीद आणि त्याच्या मधुपानाची लोमाना पुन्हा आश्रवण होऊ लागली आहे

(७) आम्ही पीडित म्हणून ज्याच्यापाशी दाद मागण्यास गेलों ते आपल्यापेक्षाही अधिक पीडित निघाले

(८) प्रेमात जीवनमरणातील भेद नाहीसा होतो विचारारिता आमचा जीव चालला आहे तिच्याकडे पाहून आम्ही जगत आहोत

(९) मदिरालय कोठ आणि कोठ वर धमप्रचारक पण कालची मीज पाहा आम्ही मदिरालयातून बाहेर पडत होतो तों आम्हाला जाहिद (मौलवी) आत प्रवेश करताना दिसला

२०५ . . . कोइके हों वारे छातिर् गु सदा हो जाइये
वे तरहुक अये झारे जस्ता क्या हो जाइये ॥ १ ॥
वंशा आसा नगे बालोपर है ये कुजे कफम्
अजु सरे ना किंदगी हो गु रिहा हो जाइये ॥ २ ॥

(१) हे डिणग्यानो, आमची आरुदनें पर्वतावर आदळून परत येतात म्हणजे तीं पर्वताना नकोशीं झालीं आहेत मग आम्हीं काय कराय कवीचा आशय असा वीं आपण डिणगो वनावं म्हणजे क्षणभर का होईना मुक्तपणानें जळून नष्ट होता येईल

(२) मार्श कारागार म्हणजे अव्यासाराखें संकुचित आहे अत्र्यातून बाहेर पडल्या वर पक्षी जसे मोरठेपणान हिई लागतान तसे ह्या कारागारातून बाहेर पडलों वीं मला नवजीवन लाभेल

२०६ . . . मस्ती वजोके गफळते सामी हलक है
मौजे शराव् यरू मिजहे खाव्नाऊ हे ॥ १ ॥
जुज जरमे तैगे नाज नही दिव् मे आरजू
जेवे सियाव् भी तेरे हातोंसे चाक है ॥ २ ॥
जोशे जुनूसे कुल्ल नजर आता नहीं असद्
सहरा हमारी आख मे यक मुस्ते राक ह ॥ ३ ॥

(१) साकी (प्रिया) ची उपेक्षा आणि दुर्लक्ष करण्याचा आकर्षक टन काय वर्णावी ? तिच्यापुढ मदिरेची सुमारी म्हणजे काहीं नाहीं उलट ही लाल मदिरा पाहिली तर असें वाटतें वीं मधुपानाच रक्ताळलेले डोळे म्हणजेच ही मदिरा होय

(२) मार्चें हृदय तुझ्या नाचनसंन्याच्या रंजिरीन विद्ध आहे आता त्यात कोणताही भाव शिक्क राहाण्यास जागा नाही

(३) बैठाच्या आत्यंतिकृतत आम्हाला आता काहीं दिमेनासें झालें आहे एवढ विशाल वाळवट समोर पसरल आहे पण आमच्या नगरेंत तें मूठभर धुळीहून अधिक वाप्त नाही

२०७ . . . लवे ईसा वी जुविश् करती है गहचारा जुनानी
कियामतकुस्तये लले चुताया खान सर्गी है ॥ १ ॥

(१) मृताना आपल्या मंत्रोच्चारान येशूक्रिस्त जिवंत वरी असें म्हणतान. पण ख्रिदीच्या ओठानीं हत झालेल्यावर ह्या मंत्राचा प्रभाव चालून नाहीं उलट त्याची निद्रा अधिक दीर्घ होण्याची शक्यता मात्र आहे

आमदे सैलान् तूफाने सदाये आन है
२०८ . . . नकशेपा जो कान मे रखता ह उगली जादा है ॥ १ ॥
वज्मे मय् वहशतवादा हं किसूनी चदमे मस्त का
शीशे मे नब्जे परी पिनहा है माजे बाद से ॥ २ ॥
हू मै भी तमाशाईये नेरगे तमन्ना
मत्लन् नहीं कुल्ल इससे वे मत्लन् ही वर आये ॥ १ ॥

✓ सियाही जैसे गिरजाये दमे तहरीर् कागज पर
मेरी किस्मत मे यौ तस्वीर् है शब्दाये हिजा की ॥ २ ॥

(१) पदचिन्हाना कान आणि वाटेला बोटाची उपमा देण्यात आली आहे किं
म्हणतो समुद्रावर तुफान वादळाचा ध्वनि ऐकू येऊ लागला आहे तो कानी पडून भीति वाढू
नये म्हणून पदचिन्हांनी वाटेचीं बोटे आपल्या कानात धातलीं आहेत भीति ह्या गोष्टीची की
समुद्राच्या तुफानात पदचिन्हे नाहीशी व्हावयाची

(२) कोणाच्या मादक डोळ्यामुळे मंदिरेच्या मैफिलीत राखवळ उडाली आहे वरं
मंदिरेच्या पात्रात ती लाल बाणीरूपी अप्सरामुक्ता रूपून वसली आहे

(१) आमाक्षा वाळगण्यात त्या पूर्ण व्हाव्या हा हेतु नाही तर त्या आमाक्षाचा
काय शेवट होतो आणि कसा होतो ह्याचा समाश पाहणे हा हेतु आहे

✓ (२) लिहिता लिहिता कागदावर काळी झार्ड साजवी तसें माझ्या नभिवानर
विरहाची काळी रान पसरली आहे

२०९... हुज्मे नालये हैरत आजिज अरज् यरु अफगा है
खुमशी रेशये सद नेस्तासे खस् बददा है ॥ १ ॥

तक्रुप् घरतरफ है जासितातर् तुफे बदख्खा
निगाहे वैहिजावे नाज तेगे तेज उरिया है ॥ २ ॥

हुयी ये कसरते गमसे तलफ कैफियते शादी
के सुत्रहे ईद मुझको बदतर् अज् चाके गरेया है ॥ ३ ॥

दिख व दीन् नकद ला साफीसे गर् सोदा किया चाहे
के इस् वाजारमे सार् मताये दस्तगद्दा है ॥ ४ ॥

गम् आगोशे बला मे परवरिश देता है आशिकु को
चिरागे रोशन अर्पना कल्ज्मे सरसर् का मर्जा है ॥ ५ ॥

(१) माचीं आरुदनें वाहेर पड़े इच्छितात पण सुन आणि स्तिमित होऊन वाहेर
पडत नाहीत

(२) तिन आपले नयनशर सहज फेकले तरी आमचा वध होतो आणि आता
ती हेतुपुंसर आणि उघडउघड वामच्याकडे वटाळ फेंकते आहे मग आमची काय दशा
होईल ह्याची कल्पनाच केलेली बरी

(३) माझा शोक इतका अपार आहे की आनंदाच्या सणाची प्रभात मला वेडाच्या
भरात कपडे फाडण्यास लावील इतकी शोकमय वाटते

(४) तुला दारु हवी असेल तर हृदय आणि घने आधी गहाण टाक कारण ह्या मैफिलीत उधारी चालत नाही.

(५) प्रेमिकाचें सगळें आशुष्य दुःख आणि संघटांत जातें. प्रेमिकाची प्रेमज्योत संक्यच्या तुफान वादळांतच वाढीला लागते. मरजान ह्या प्राणी समुद्राच्या तुफानांतही तग धरून राहातो त्याप्रमाणें आहे.

२१० . . . खुशियो मे तमाशा अदा निवळती है
निगाहे दिखसे तेरी सुर्मा सा निवळती है ॥ १ ॥
फिशारे तंगीये खिलवत से वनती है शबनम्
सवा जो गुंचे के परदे मे जा निवळती है ॥ २ ॥
न पूछ सीनये आशिकूते आवे तेगो निगाह
के जहूम रौजने दरसे हवा निवळती है ॥ ३ ॥

(१) तुजी दृष्टि स्तब्ध आहे. ज्यामुळे आवाज घरात असो सुर्मा हृदयांत भरला आहे म्हणून की काय तुजी दृष्टि बोलत नाही.

(२) प्रमातऱ्यालीन वायूची लहर गुलाबाच्या वळ्यांत प्रवेश करती झाली. गुलाबाचें तिच्याशीं एकांत साधला, लहरीचें लाजेमुळे पाणी पाणी झालें आणि लोक त्यालाच दबविणु म्हणतात.

(३) प्रियेच्या नयनगरानें प्रेमिकाच्या हृदयाला किती जखम होते हें काय विचारतोस ? अरे, दरवाजांना मोठी भोंकें पडून त्यांतून वारा येतो आहे ना. तीं भोंकें प्रिया दरवाजांतून पाहात होती तेव्हां तिच्या कटाक्षामुळे पडलेली आहेत.

२११ . . . जिस् जा नसीम् शानाकरो जुल्के यार् है
नाफा दिमागो आहूये दस्ते तितार है ॥ १ ॥
किस्का सुरागो जल्वा है हैरत को अय खुदा
आयीना फरीं शशजिहते इतिजार् है ॥ २ ॥
है जन्ना जन्ना तंगीये जाये गुनारे शीत
गर् दाम् पे है वसअते सहरा शिकार् है ॥ ३ ॥
दिख मुईई व दीदा वना मुइआले
नज़ारे का मुकदमा फिर खूबकार है ॥ ४ ॥
छिइके है शबनम् आयीनये वर्गे गुल पर आव
अये अंदलीव वक्ते विदार बहार है ॥ ५ ॥

(२) कुणाच सादर्य पाहाव आणि चट्टरइन पाहाव म्हणून मनान विस्मयाच आरामे
 कोहोई लानून ठेवले आहेत वरे

(३) माझ्या आमचींवा प्रतिकूल परिस्थितीमुळे चक्राचूर झाला त्यागी धूळ उडून मर प्रदेग व्यापून आहे.

(४) हृदयान बोझ्यावर सजला भरला आहे. बोझ्याने त्रेयसोच सौंदर्य पाविले आणि त्यामुळे हृदयातील रक्त वाहू लागत म्हणून हा सजला आहे.

(५) ईरागमध्य कुणाल निरोप दाव्याचा असण तर त्याच्या पाठीवर आरसा धरून त्या आरशावर पाणी शिंपडतात. हाच म्हणतो दंवविंदू. पुढ्यापाठीवर पडतात ते आरशावरील पाणी होय आणि वसुनकूल निरोप दग्याची चक आले अम ते दंवविंदू कोरिळेल म्चवितात

✓ (६) प्रियनें येण्याच वचन दिले आहे त्यामुळे पॅच पडला आहे, कारण ती येवो अथवा न येवो मला तर तिची प्रतीक्षा करणें भाग आहे

(७) अगे लेला, वेपडदा होऊन तू मत्तनूच्या घनात जाऊ नरोस कारण तेथील
कणारणातून मत्तनूच तळमळणारी हृदय दडल आहे

(८) हे कोविडे, धरु बाधण्यास वाळूने तृण झरून गेला की रात वगे तो वध वसतकतु येऊ पाहात आहे मग तुला वाळूवर गवन मिळायच नाही

(९) हे हृदया, तुला परमेश्वराचा साक्षात्कार होत नसेल तर हरकत नाही
सुंदराग तरी साक्षात्कार होऊ द

(१०) ऐपआरामांत काळ कंठगाण्यांना अचानक मृत्यु येतो असा संकेत आहे. कवि म्हणतो की हे मृत्यो, आम्ही ऐपआरामांत आणि तुला विसरून जीवन कंठीत आहोण. मग तू अचानकरूपेने येत कां नाहींत.

२१२ ... लायीना क्यों न दूं के तमाशा कहें जिसे
ऐसा कहाँसे लावूं के तुझसा कहें जिसे ॥ १ ॥

हसरतने लाखा तेरी बगमे खियाद मे
गुल्दस्तये निगाहे सुवेदा कहें जिसे ॥ २ ॥

फंका है किम्ने गोशे मोहोव्वत् मे अक् खुदा
अकसूने इतिजार् तमना कहें जिसे ॥ ३ ॥

सरपर हुज्मे दर्दे गरीबीसे डालिये
चो एक मुस्ते खाक के सहरा कहें जिसे ॥ ४ ॥

हैं चश्मे तर् मे हसरते दीदार्से निहां
शौंके इनान् गुसेल्ला दरिया कहें जिसे ॥ ५ ॥

दरकार् है शिगिफ्तने गुदहाये ऐश को
सुबहे बहार पत्रये मीना कहें जिसे ॥ ६ ॥

लालित्र बुरा न मान् जो वाइज बुरा कहे
ऐसा भी कोयी है के सत् अच्छा कहें जिसे ॥ ७ ॥

(१) हुद्दासारखी हुंदर ली कोटून आणू धाव, तुला आस्ता आणून देतो म्हणजे तू आपलें रूप ग्याहाळशील आणि तुझा विस्मय पाहून माझी बरमणूक होईल.

(२) माझ्या हुरहुतीनें हृदयांत तुझे कथक्ष आणून ठेरिले आहेत आणि ते हृदयाचे मर्मस्थळ बनले आहेत.

(३) हे परमेश्वरा, प्रेमाच्या वानांत कुणी बरें प्रियेपाठी लागणाऱ्या तळमळीचा मर्म फुगला आहे !

(४) परदेशांत संक्रामुळें डोक्यांत मानी धातवी असे वाटतें. ती थोडी थोडी नसून लोहाना वाटावें कीं सगळें वाळवट जणू मो डोक्यावर घेन आहेत.

(५) प्रियेला पाहणाऱ्या तळमळीमुळें माझ्या डोक्यांत इतके अशु येऊन धवकले आहेत की त्यांना समुद्राचीच उपमा साजेल.

(६) सगळ्याचा कापसासारख्या पांडव्या प्रकाशांत फुलें उमलतात पण आमच्या हृदयाची फुलें दाह्या पांडव्याशुभ्र पात्रांनीच गुलतात.

(१०) ऐपआरामांत सळ वंठणाऱ्याना अचानक मृत्यु येतो असा संकेत आहे. कवि म्हणतो की हे मृत्यो, आम्ही ऐपआरामात आणि तुल्य विसरून जीवन कंठीत आहोम. मग तू अचानकपणे येत कां नाहीस.

२१२ . . . लायीना क्यो न दूं के तमाशा कहें जिसे
ऐसा कहाँसे लावूं के तुझसा कहें जिसे ॥ १ ॥

हसरतने लाखा तेरी वज्जे सियाह मे
गुल्दस्तये निगाहे सुवेदा कहें जिसे ॥ २ ॥
फंका है किसने गोशे मोहोन्वत् मे अर् रुदा
अफसूने इतिआर् तमना कहें जिसे ॥ ३ ॥
सरपर हुज्जे ददें गरीबीसे डालिये
धो एक् मुस्ते खाक् के सहरा कहें जिसे ॥ ४ ॥
हैं चस्मे तर मे हसरते दीदार्से निहां
शौके इनान् गुसेलता दरिया कहे जिसे ॥ ५ ॥
दरकार है शिगिफ्तने गुदहाये ऐश को
सुबहे बहार पंदये मीना कहे जिसे ॥ ६ ॥

✓ मालिब बुरा न मान् जो वाइज घुरा कहे
ऐसा भी कोयी है के सव् अच्छा कहे जिसे ॥ ७ ॥

✓ (१) तुझासारखी सुंदर छी कोटून आणू घाव, तुल्य आरसा आणून देतो म्दणजे तू आपले रूप न्याहाळशील आणि तुझा निस्मय पाहून माझी वरमणूक होईल.

(२) माझ्या हुरहुरीने हृदयांत तुझे कटाक्ष आणून ठेरिले आहेत आणि ते हृदयाचे मर्मस्पर्श बनले आहेत.

(३) हे परमेश्वर, प्रेमाच्या कानांत कुणी चरें प्रियेमाझी लगणाऱ्या तळमळीचा मंत्र फुफला आहे ?

(४) परदेशांत संझामुळें डोक्यात माती घालावी असें वाटतें. ती धोडी थोडकी नसून लोकाना वाटावे कीं सगळे वाळवंट जणू मी डोक्यावर घेत आहे.

(५) प्रियेला पाहणाऱ्या तळमळीमुळें माझ्या डोक्यात इतके अशु घेऊन धयकले आहेत कीं त्यांना समुद्राचीच उपमा साजेल.

(६) सफाळच्या कापसासारख्या पाडऱ्या प्रगाशात फुलें उमळतात पण आमच्या हृदयाची फुलें दारूच्या पाडऱ्याशुभ्र पात्रांनीच खुलतात.

✓ (७) गालिय, तो कटर धर्मप्रचारक तुला वाईट म्हणत असेल तर वाईट वादक धेऊ नकोस, सगळेच ज्याला चांगला म्हणतात असा जगात कोणी असेल काय ?

२१३ . . . शक्नम् व गुलेलाला न राली अज् अदा है
 दागे दिले बेदरद् नजरगाहे हया है ॥ १ ॥
 दिद् खूशुदये कदमकशे हमरते दीदार्
 आयीना वदस्ते चुते वदमस्त हिना है ॥ २ ॥
 शोलेसे न होती हवसे शोलेने जो की
 जी किम्वादर् अफ्सुर्दगीये दिद् पे जिला है ॥ ३ ॥
 तिमसादमे तेरी है वो शोली के बसद् जौक
 आयीना वजदाजे गुल्द आगोश दुशा है ॥ ४ ॥
 कुमरी कफे लाकरतर् व चुलुल ककसे रग
 अय् नाला निशाने जिगरे सोखना क्या है ॥ ५ ॥
 खूने तेरी अफ्सुर्दा किया वहशते दिग्गो
 माशुकी व बेहौसलगीये तर्ज बला है ॥ ६ ॥
 मजबूरी व दावये गिरफ्तारीये उल्फत्
 दस्ते तहे संग् आमदा पैमाने बफा है ॥ ७ ॥
 मादुम हुवा हाले शहीदाने गुञ्जिस्ता
 तेगे सितम् आयीनये तस्वीर्नुमा है ॥ ८ ॥
 अय् परतवे खर्शीवे जहाताब् इधर भी
 साये की तरह हमपे अजब् वक्त पडा है ॥ ९ ॥
 नाकर्दा गुनाहोंनी भी हमरत् की मिले दाद्
 यारब् अगर इन् कर्दा गुनाहों की सजा है ॥ १० ॥
 वेगानगीये खल्क से बेदिद् न हो गालिब्
 कोर्या न हो तेरा तो मेरी जान खुदा है ॥ ११ ॥

(१) फुलावरचे दंबविंदु निरर्थक नाहीत. हृदयात व्यथा आणि तळमळ नसेल तर व्यर्थ होय. फुले निष्ठुर असतात. आपल्याला तळमळ नाही ह्याची त्यांना लाज वादन त्यांना धाम आला. त्यालाच दंबविंदु म्हणतात.

(२) तिला पादाण्याच्या तळमळीत हृदयाचें रक्त वाहू लागलें. हें रक्त प्रियेच्या हाताची मेहंदी होय. ह्या मेहंदीमुळे प्रिया आरगात पाडवें तशी सतत पाहता असते. जणू काय माझ्या रक्तानें वनलेखी मेहंदी तिला आरशासारखी भासू लागली.

(३) प्रेमाग्नीनें मी जितका जळत आहे तितका राग्या अग्नीनें जळलों नसेन. माझ्या मनःस्थितीमुळे मी अग्नीपेक्षांही जास्त दाहकपणें जळत आहे.

(४) तुझ्या प्रतिबिंबित सौंदर्याच्या गादरूपणाला भुलून आरता उमललेल्या फुलाप्रमाणें विक्रमला आहे. हेतु हा कीं तुजें सौंदर्य आपल्यांत पूर्णपणें सामावळें जावें.

(५) कुमरी पक्षी म्हणजे घुरूचा प्रियकर हा प्रेमशोरांत नव्हून राखेचा रंग धारण करीत आहे आणि फुलांचा प्रियकर बुलबुल प्रेमांत नष्ट होऊन फक्त रंगाच्या रूपांनं गिळक आहे. त्याच्यांत जीव राहिला नाहीं. हा रंगही फुलगुळेंच शिळक राहिला आहे. म्हणजे राखेमुळें कुमरी पक्षी आणि रंगामुळें बुलबुल ह्यांचा पत्ता तरी मिळतो पण माझ्या दग्व काळजाचा पत्ता कसा लागला.

(६) हे प्रिये, तुझ्या प्रेमासुळें मासें हृदय तळमळत आहे. तीं तळमळ पाडविणें हृदया दातांत आहे पण तूं उपेक्षा करूं लागल्यामुळें तीं तळमळ नाहींशी होऊं लागली हें मोठें संकट माझ्या नशिबीं घालें आहे.

(७) लाचारीच्या अवस्थेंत, प्रेम करण्याचा दाना मांडणें म्हणजे जड दगडासारही हात सांपडल्यासारखें आहे. थर थर म्हणायला आमचें प्रेम यशस्वी आहे असें हे प्रेमिक म्हणतात पण आंतून त्यांची लाचारी जाणवल्याशिवाय राहात नाहीं.

(८) तुझ्या हातांतील छत्राची तलवार पाहूनच तुझ्या हातून हात झालेल्यांची स्थिति काय झाली हें समजण्यासारखें आहे. कारण तुशी तलवार म्हणजे आरशासारखी आहे. त्यांत बरील छत्राचें स्पष्ट प्रतिबिंब दिसून येतें.

(९) हे परमेश्वरा, आम्ही सावलीला सत्य समजण्याच्या भ्रमांत सापडलों आहोंत. तुशी कृपादृष्टि यत्किंचित जरी आमच्याकडे पाडली (तुझ्या कृपेचा एक निरण जरी आमच्या वाड्याला आला) तरी आमचे भ्रम नाहींसे होतील.

(१०) परमेश्वरा, केलेल्या पापाची शिक्षा आम्हांला मिळणार असेल तर जीं पापें मनांत आलीं पण आम्ही करूं शकलों नाहींत त्यांसह पण आम्हांला शिक्षा झाली पाहिजे ना ?

(११) कोण आपल्याला विचारोन नाहींत म्हणून उदास होऊं नकोत. कोणी नसत तरी विचारणारा परमेश्वर पाडीशी आहे ना ?

२१४ . . . मंजूर थी ये शमूल तजह्नी को नूर की
किस्मत् खुली तेरे कदोरुस् के जुहूर की ॥ १ ॥

इक् खंचिकां कफन् मे करोडों बनाय हैं
 पड़ती है आंख तेरे शहीदों पे दूर की ॥ २ ॥
 बाइज् न तुम् पियो न किसीको पिला सको
 क्या बात है तुम्हारे शरावे तहूर की ॥ ३ ॥
 आमदू बहार की है जो बुलबुल है नामा संज
 उड़तीसी एक खबर है जबानी तुयूर की ॥ ४ ॥
 लड़ता है मुझसे हथ्र मे कातिल के क्यों उठा
 गोया अभी सुनी नहीं आवाज सूर की ॥ ५ ॥
 गो वां नहीं पे बांके निकाले हुये तो हैं
 कावेसे इन् सुतोंको भी निस्वत् है दूर की ॥ ६ ॥
 क्या फर्ज है के सच् को मिले एकसाजवाच्
 आबो न हम् भी सैर् करें बोहे रा की ॥ ७ ॥
 गरमी सड़ी कलाम मे लेकिन न इसकादर
 की जिससे बात उसने शिकायत जरूर की ॥ ८ ॥
 तालिच् गर् इस् सफूर् मे मुझे साथ ले चलें
 हज् का सवाच् नजर करूंगा हुजूर की ॥ ९ ॥

(१) सौंदर्याल सुंदर बांधा आणि रूप ह्यांची प्रतीक्षा होती. तू स्वामतांच सौंदर्यांचं भाग्य उजळलें.

(२) तुझ्या हातानें वय झालेल्या प्रेमिकांचें बंधन काय वर्णावें ? रक्तंजित कफनांत लपेटलेली त्यांची शरीरें पाहून अप्सरा त्यांच्यावर मोहित होतील.

(३) अरे धर्मप्रवचनसारा, तू स्वर्गीय सुधेची थोरवी वर्णन करीत आहेस. जी तू पिऊ शकत नाहीस आणि दुसऱ्याला पाई शकत नाहीस असली कसली रे तां सुधा. ती कल्पनेची सुधा अगेल.

(४) वसंतऋतूचें आगमन होणार अशी उडत उडत धानमां आली आहे. ती पाहा बुलबुल गीतें गाऊ लागला आहे.

(५) कन्यांताच्या दिवशी परमेष्ठराच्या कृतानें शिंग फुंरलें की मृग मागसें उठून बसतात अशी कल्पना आहे. प्रेमिक असान उठून बसला तर प्रेयसीला राग आला की माझ्या आंगेगिनाय हा परत उठला कसा म्हणून.

(६) मूर्ती आतां सध्यांत नाहीत पण काव्यांतूनच काढून टाकलेल्या आहेत ना. म्हणजे दूचा कां होईना मूर्तीचा आणि काव्याचा संबंध आहेच ना !

(७) चला आपणही दारस पर्वताची सडल करू या. पौंगवर मोक्षेसला परमेश्वरानं दिलें तेंच उत्तर आपल्याला मिळेल कशावरून ? त्यापेक्षां अधिक आशादायक उत्तर आपल्याला कदाचित् मिळेल.

(८) वाणीत जोम पाहिजे पण इतकाही नको कीं लोकांना गाव्हाणें करावेंचें वाटेल. वाणीत संयम आणि समतोलपणा पाहिजे.

(९) वादशाहांनीं मला मज्जेच्या यात्रेत बरोबर नेण्याचें ठरविलें, तर यात्रेचें सगळें पुण्य मी त्यांना नगर करण्यास तयार आहे.

२१५. . . . गन् खाने मे बोदा दिख नाकाम् बहोत् है
ये रंज के कम् है मये गुल्फाम् बहोत् है ॥ १ ॥
कहते हुये साकीसे हया आती है बर्ना
है यों के मुझे दुर्दे तहे जाम् बहोत् है ॥ २ ॥
नैं तीर् कमान् मे है न सय्याद् कमीन् मे
गोशे मे कफस् के मुझे आराम् बहोत् है ॥ ३ ॥
क्या जहद को मानू के न हो गचें रियायी
पादाशे अमलकी तमअे खाम बहोत् है ॥ ४ ॥
हैं अहले खिरद् किस रविशे खास् पे नाजं
पात्रस्तगीये रस्मोरेहे आम् बहोत् है ॥ ५ ॥
जाम्जमूहीपे छोडो मुझे क्या तौफे हरमसे
आल्टदा व मयू जामये इहराम् बहोत् है ॥ ६ ॥
हैं कहर् गर् अबभी न बने वात् के उनको
इन्कार् नहीं और मुझे इन्नाम् बहोत् है ॥ ७ ॥
खूं होके जिगर आंखसे टप्का नहीं अय् मर्ग
रहने दे मुझे यां के अभी काम बहोत् है ॥ ८ ॥
होगा कोयी ऐसा भी के ग़ालिब् को न जाने
शाइर् तो वो अच्छा है पे बदनाम् बहोत् है ॥ ९ ॥

(१) माझें हृदय मारीच दुबळें बनलें आहे. एवढेंसे दुःखसुखां त्याला सहन होत नाही. आज पिण्यास मदिरा थोडी आहे ह्याचेंच दुःख त्याला भारी वाटत आहे.

(२) सार्कीला सांगाथला मला लज वाटते पण खरी गोष्ट अशी कीं मदिरापानाच्या तय्यगीं जरलेली मदिरा मला फार आवडते. पण मी किती हलक्या रुचीचा आहे असें सांगी समजेल म्हणून मी गप्प आहे.

(३) धनुष्याला बाण जोडला नाही की परिसरात व्याध नाही. ह्या कारागारात मला विलक्षण स्वस्थता अनुभवास येत आहे.

(४) ज्या उपासनेंत कामना आहे ती उपासना काय कामाची. असली उपासना सदाप होय. कारण परलोकीं सुखें मिळवीं हा त्या मागील हेतु असतो.

(५) चार लोकांसारखे आपण वागतों ह्या गोष्टीचा बुद्धिमान अभिमान बाळगतात ह्यात मला काहीं वैशिष्ट्य वाटत नाही. काहीं तरी असाधारण हे लोक म्हण दासवितील तर ती खरी बुद्धिमत्ता म्हणावी.

(६) मला जन्ममृच्या पवित्र विहिरीवर वसून राहूं ह्या कर्में, मला हरम (पवित्र स्थळ) ची प्रदक्षिणा घेऊन काय करावयाचें आहे. माझे यात्रेकरूचे कपडे मद्यानें भरले आहेत.

(७) माझी विनवणी आहे आणि तिची समिती आहे ह्या उपरती मीलन झालें नाही तर माझे हुदैव म्हणवे लागेल.

(८) हे मृत्यो, मला अजून प्रेमाचा आघात होऊन डोक्यावाटे रक्त वाहात नाही. तू येण्याची घाई करू नरोस, मला जीवनाच्या सुराडु खालचे अनुभव अजून घ्यावयाचे आहेत.

(९) गालिवला न ओळखणारा कोणी सापडणार नाही कारण तो बदनाम आहे. पण खरें म्हटलें तर तो उत्तमपैरी कवि पण आहे

२१६ . . . मुदत हुयी है यास्को मेहमा किये हुये
जोशे कदहसे वज्मे चरागां किये हुये ॥ १ ॥
कर्ता हूं जमा फिर जिगरे लखलख्त को
अर्सा हुआ है दावते निजगा किये हुये ॥ २ ॥
फिर वज्रए एहतियातसे रुझने लगा है दम्
वसों हुये हैं चाके गरेवा किये हुये ॥ ३ ॥
फिर गर्में नालाहाये शरवार है नफम्
मुदत हुयी है सैरे चरागां किये हुये ॥ ४ ॥
फिर पुर्तिशे जराहते दिख्को चला है इश्क
सामाने सदहजार नमक़दा किये हुये ॥ ५ ॥
फिर भरदाहु खामए निजगां बख्ने दिख
साजे चमन्तराजीये दामा किये हुये ॥ ६ ॥
वा हम्दिगर हुये हैं दिलोदीदा फिर रकीब
नज्जारा व खियात्र का सामा किये हुये ॥ ७ ॥

दिल फिर् तवाफे क्यूँ मलामत को जाये है
 पिंदारका सनमकदा वीरों किये हुये ॥ ८ ॥
 फिर् शौक कर रहा है खरीदार की तलब
 अर्जें मताएँ अल्लो दिलो जां किये हुये ॥ ९ ॥
 दौड़े हैं फिर् हर एक गुलो छाल पर खियाल
 सद गुलसितां निगाह का सामां किये हुये ॥ १० ॥
 फिर् चाहता हूँ नामये दिलदार खोदना
 जां नजरे दिल फरेवीए उन्कां किये हुये ॥ ११ ॥
 मांगे हैं फिर् किसी को लवे वाम पर हवस
 जुल्फे सियाह रूपे परीशां किये हुये ॥ १२ ॥
 चाहे है फिर् किसी को मुकाबिल मे आरजू
 सुमैसे तेज् दशनये मिजगां किये हुये ॥ १३ ॥
 इस नौबतारे नाजू को ताके है फिर् निगाह
 चेहरा फरोगे मय से गुलस्तां किये हुये ॥ १४ ॥
 फिर् जी मे है के दर ये किसी के पडे रहें
 सर जेर चारे मिजते दरवां किये हुये ॥ १५ ॥
 जी डूँडता है फिर् वही फुर्सत के रातदिन
 बैठे रहे तसज्जुरे जानां किये हुये ॥ १६ ॥
 गालिब हमे न छेड़ के फिर् जोशे अरक से
 बैठे हैं हम तहीये तूफां किये हुये ॥ १७ ॥

(१) प्रियेला पाहुणी गरुन आणि तिच्या स्वागतार्थ मैफिली मजदून आणि घरांत दिवाळीची आराम करून अनेक दिवस झाले.

(२) आता ती पुन्हा येणार म्हणून हृदयाचे इतस्ततः विपुलतेले तुफडे पुन्हा एकत्र करीत आहेत. कारण हृदय भ्रम करण्याकरिता म्हणून तिच्या पात्रग्यांना आमंत्रण देऊन चरेच दिवस झाले.

(३) आता पुन्हा जीव गुदमरू लागला आहे. प्रेमघेडात स्वतःचे करडे पाहून याकन्याला अनेक दिवस झाले. आता प्रिया पुन्हा येणार म्हणून पशित्यामारपी मन स्थिति होऊ लागली आहे.

(४) फिरून निश्वासाची दाहकता दिसून येऊं लागली आहे. दाहक निश्वासानें दिव्यासारखी आरास झालेल्याला पुष्कळ दिवस झाले

(५) हृदयाच्या भग्नावस्थेची विचारपूस करण्याकरिता प्रेम पुन्हा वाट चालूं लागले आहे. आणि जखमावर मीठ शिंपण्याकरिता प्रेमानें आपल्याबरोबर मिठाच्या अगणित पेट्या घेतल्या आहेत

(६) माझ्या पापण्याची लेखणी मी पुन्हा हृदयाच्या रक्षांत बुडवीत आहे. त्या लेखणीनें मला आपल्या कपट्यावर रंग उमटव्याचे आहेत.

(७) हृदयाला प्रियेच्या चिंतनात म्हुणून आणि डोळ्यांना प्रियेच्या दर्शनाकरिता म्हुणून आपसात घटाओढ लागली आहे.

(८) अहंकाराचें आसन उध्वस्त करून हृदय पुन्हा अवमान आणि अवहेलनेची वाट चालूं लागलें आहे

(९) रसिकतेनें विकीरिता म्हुणून पुन्हा आपली बुद्धि, हृदय आणि प्राण बाजारात मांडले आहेत

(१०) दृष्टि पुन्हा पुन्हा आपली सारी शक्ति एवढ्या पुढांनीं बहरलेल्या सपवनाकडे वळत आहे

(११) प्रियेचे पत्र उघडून त्याच्या आवर्पक शीर्षनावर पुन्हा जीव ओवाळून टाकता असें वादूं लागले आहे.

(१२) प्रिया आपले केश मुक्त सोडून पुन्हा गळीवर यावी असें मनाला पुन्हा पुन्हा वादूं लागले आहे.

(१३) कुणीतरी डोळ्यांना मुर्मा लावून आपले शर तीक्ष्ण करून समोर येऊन यसावे असें पुन्हा वादूं लागलें आहे.

(१४) वारुणी पिऊन जिचा सुंदर चेहरा उजळून निघाला आहे अशा प्रमदेनें पाहण्याकरिता डोळे पुन्हा उत्कटित झाले आहेत.

(१५) कुणाच्या तरी उंबरठ्यावर डोकें ठेवून आणि रखवालदाराचे कृपो होऊन पडावे असें पुन्हा वाट लागले आहे.

(१६) दिवसरात्र प्रियेचे चिंतन करीत बसलों असें मनाला रात्रदिवस वादूं लागलें आहे.

(१७) गालिय, आम्हाला छेडू नसोस बरें आमचें ऊर भरून गालें आहे आणि आम्ही वादळाची तयारी करून बसलों आहोंत

नवीदे अमन है चेदादे दोस्त जानू के लिये
२१७ . . . रही न तजें सितम कोयी आसुमा के लिये ॥ १ ॥

बलासे गर् मित्रहे यार् तश्नये खू है
 रख कुठ अपनी भी मित्रगाने खूनिशा के लिये ॥ २ ॥
 वो जिंदा हम हैं के हैं खशिनासे खल्फ अये खिन्न
 न तुम् के चोर बने उम्रे जानिदा के लिये ॥ ३ ॥
 रहा बलामे भी मै मुन्तिनाये आफते रक्क
 बलाये जान् हे अदा तेरी इक् जहा के लिये ॥ ४ ॥
 फलक न दूर रख उससे मुझे के मै ही नहीं
 दराजदस्तीये कातिह के इम्तिहा के लिये ॥ ५ ॥
 मिसाल ये मेरी वोशिश की है के मुर्ग असीर
 करे कफम् मे फराहम् खस् आशिया के लिये ॥ ६ ॥
 गदा समजके वो चुप् था मेरी जो शामत् आयी
 उठा आर् उठ्के कदम् मैने पासना के लिये ॥ ७ ॥
 बकद्रे शोक नहीं जफे तगनाये गजल
 कुठ ओर् चाहिये वसअत् मेरे बया के लिये ॥ ८ ॥
 दिया है एरक को भी ता उसे नजर न लगे
 बना हे ऐश तजमल हुसेन रा के लिये ॥ ९ ॥
 जना पे बारे सुदाया ये रिम् का नाम् आया
 के मेरे नुत्क ने बोसे मेरी जना के लिये ॥ १० ॥
 नसीरे दौलत् व दीन् और मुझे मिहत् व मुल्क
 बना है चरख वरी जिस्नी आस्ता के लिये ॥ ११ ॥
 जमाना अहद मे उसक हे महवे आराइश
 वनेंगे आर् सितारे अन् आसमा के लिये ॥ १२ ॥
 वरज तमाम् हुवा ओर मदह् वासी हे
 सफीना चाहिये इस वहरे वेम्रा के लिये ॥ १३ ॥
 अदाये खास से गालिन् हुवा है नुक्ता सरा
 सलाये आम् हे याराने नुस्तादा के लिये ॥ १४ ॥

(१) माझ्याकडे दुर्लक्ष करणारी तरणी बरो कारण माझ्या प्रियनें छळ करण्याचा
 कोणतीही तन्हा शिडक ठेवली नाही

(४) निरुन निश्वासाची दाहकता दिसून येऊं लागली आहे. दाहक निश्वासांनी दिव्यासारखी आराम झालेल्याला पुष्कळ दिवस झाले.

(५) हृदयाच्या भग्नावस्थेची विचारपूस करण्याकरिता प्रेम पुन्हा वाट चालू लागले आहे आणि जखमावर मोठे डिपडव्याकरिता प्रेमाने आपत्त्याबरोबर मिटाच्या अगणित पेट्या घेतल्या आहेत.

(६) माझ्या पापण्याची लेखणी मी पुन्हा हृदयाच्या रक्तात गुडवीत आहे. त्या लेखणीने मला आपल्या कपट्यावर रंग उमटवायचे आहेत

(७) हृदयाला प्रियेच्या चिंतनात म्हणून आणि डोळ्यांना प्रियेच्या दर्शनाकरिता म्हणून आपसात चटाभोड लागली आहे.

(८) शहराचाच आसन उघडता करून हृदय पुन्हा अवमान आणि अवहेलनेची वाट चालू लागले आहे.

(९) रसिम्तेने विक्रीकरिता म्हणून पुन्हा आपली बुद्धि, हृदय आणि प्राण बाजारात माडले आहेत

(१०) दृष्टि पुन्हा पुन्हा आपली सारी शक्ति एम्बद्दून पुलानी बहरलेल्या उपयत्नाकडे वळत आहे

(११) प्रियेचे पत्र उघडून त्याच्या आकर्षक शीर्षकावर पुन्हा जीव ओवाळून टाकावा असे वाई लागले आहे.

(१२) प्रिया आपले केश मुक्त सोडून पुन्हा गच्चीवर यावी असे मनाला पुन्हा पुन्हा वाई लागले आहे.

(१३) कुणीतरी डोळ्यांना सुर्मा लावून आपले शर तीक्ष्ण करून समोर येऊन बसावे असे पुन्हा वाई लागले आहे.

(१४) वारणी पिऊन जिचा सुंदर चेहरा उजळून निघाला आहे अशा प्रमदरेडे पाहण्याकरिता डोळे पुन्हा उत्फुल्लित झाले आहेत.

(१५) कुणाच्या तरी संवरट्यावर डोकें टेकून आणि रखवाळदाराचे ऋणी होऊन पडावे असे पुन्हा वाई लागले आहे

(१६) दिवसरान प्रियेचे चिंतन करीत बसावे असे मनाला रात्रदिवस वाई लागले आहे

(१७) गारिब, आम्हाला छेडू नसेल बरे. आमचे ऊर भरून आले आहे आणि आम्ही वादळाची तयारी करून बसलो आहोत

नवीदे अमन है वेदादे दोरतू जानू के लिये
२१७ . . . रही न तजै सितम कोयी आसमा के लिये ॥ १ ॥

बलासे गर् मिजहे यार् तदनये खूं है
 रखूं कुछ अपनी भी मिजगाने खूंफिशां के लिये ॥ २ ॥
 वो जिंदा हम हैं के हैं रुशिनासे खल्क अये खिज़
 न तुम् के चोर बने उम्रे जाविदां के लिये ॥ ३ ॥
 रहा बलामे भी मै मुन्तिलये आफते रक्क
 बलाये जान् है अदा तेरी इक् जहां के लिये ॥ ४ ॥
 फलक् न दूर रख उससे मुझे के मै ही नहीं
 दराजदस्तीये कातिल् के इम्तिहां के लिये ॥ ५ ॥
 मिसाल ये मेरी कोशिश की है के मुर्गे असीर
 करे कफ़्त् मे फ़राहम् खस् आशियां के लिये ॥ ६ ॥
 गदा समझके वो चुप् था मेरी जो शामत् आयी
 उठा और उठ्के कदम् मैने पासवां के लिये ॥ ७ ॥
 बकदे शौक्क नहीं जफ़े तंगनाये गजल
 कुछ और चाहिये वसअत् मेरे वयां के लिये ॥ ८ ॥
 दिया है खल्क को भी ता उसे नजर न छो
 बना है ऐश् तजमल हुसेन् खां के लिये ॥ ९ ॥
 जवां पे बारे खुदाया ये किस् का नाम् आया
 के मेरे नुत्क ने बोसे मेरी जवां के लिये ॥ १० ॥
 नसीरे दौलत् व दीन् और मुईने मिहत् व मुल्क्
 बना है चख वरी जिस्की आस्तां के लिये ॥ ११ ॥
 जमाना अहद मे उसके है महवे आराइश्
 वनेगे और सितारे अब् आसमां के लिये ॥ १२ ॥
 बरक तमाम् हुवा और मदह् वाक्की है
 सकीना चाहिये इस बहरे बेकतां के लिये ॥ १३ ॥
 अदाये खास से ग़लिब् हुवा है नुक्ता सरा
 सलाये आम् है याराने नुक्तादां के लिये ॥ १४ ॥

(१) माझ्याकडे दुर्लक्ष करणारी तक्षणी वरी कारण माझ्या प्रियेनें छळ करण्याची
 कोणतीही तन्हा मिळक ठेविली नाही.

(२) प्रिये त्या पापण्यांना माझे रक्त हवे आहे पण मी तें सर्व देणार नाही कारण मला ओढ्यावाटे वाहण्याकरिता रक्त नको का ?

(३) हे खिजडू, (हा चिरंजीव समजतात) तुझें दीर्घायुष्य काय कामाचे ? तू कुणाला दिसत नाहीस की कुणाला भेटत नाहीस चोरासारखें तुझें जीवन आहे आमचें पाहा ह्या अल्पजीवनात आमचें नाव सर्वतोमुखी झाल आहे

(४) तू माया छळ परतेस पण मला त्यातही हेवा वाटतो तो ह्याभरिता की तू सगळ्या जगाला छळतेस तें का ? तुझा छळ फक्त माझ्या वाट्याला यायला हवा त्यान दुसऱ्यांना वाटा काय म्हणून मिळवा ?

(५) शिकार दूर असरी तरच तिला धरण्यात शिकार्याचें कौशल्य आहे म्हणून फां हे फाला, मला तू प्रियेपासून दूर ठेवलेस ? हा प्रयोग करून पाहाण्याकरिता मीच का तुला सापडलों ?

(६) माझे सारे प्रयत्न निर्वर्थक आहेत कारागारात सापडलेल्या पक्ष्यान घट्टे बांधण्याच्या हेतूनें गडताच्या काळ्या गोळ्या करण्याचा प्रयत्न करावा तसें माझे झाल आहे

(७) मला भिकारी समजून तिच्या घराचें रखवालदार गप्प होता पण माझे हुदैव त्याचे पाय धरण्याची बुद्धि मला आठवली आणि म्हणून माझे स्वरूप त्याला उमगलें

(८) माझ्या घाणीला गळलाचा पद्मप्रसार अपुरा पडतो माझे विचार व्यक्त करण्यास गळलाहून विशाल असें वृत्त हवें

(९) परमेश्वरानें बहुतेक वैभवं तजमलं हुसेन खा (फन्सगावादाचा नवाब) ला दिले आहे उरलेलें थोडें वैभवं इतरांच्या वाट्याला दिले आहे हेतु हा की नवाबाला कुणाची दृष्ट लागू नये

(१०) नवाबाचें नाव जिभेवर येताच माझ्या घशानें प्रेमानें माझ्या जिभेचें चुंबन घेतलं

(११) नवागसाहेब हे धर्मरक्षक आणि देशरक्षक आहेत नियति स्वतः त्याचा उंबरठा घनली आहे

(१२) नयाळाच्या सनवटीत प्रत्येक वस्तु सुंदर रूप धारण करित आहे आणि नवनवे झंगार करित आहे कदाचित् आकाशालाही आपल्या शृंगाराकरितां नवीन तारे निर्माण करावे लागतील

(१३) नवाबाची स्तुति करताना कवच पुरत नाहीत त्या अध्यागुणसमुद्रा